

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ  
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Маријан М. Премовић

**СРЕДЊЕ И ДОЊЕ ПОЛИМЉЕ И ГОРЊЕ  
ПОДРИЊЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ**

докторска дисертација

Београд, 2013

Ментор: проф. др Андрија Веселиновић  
Филозофски факултет Београд

Чланови комисије: 1. проф. др Синиша Мишић  
Филозофски факултет Београд

2. \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

Датум одбране докторске дисертације: \_\_\_\_\_

## Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку

(Резиме)

У раду *Средње и Доње Полимље и и Горње Подриње у средњем веку* обрадили смо: географски положај и природне одлике, жупе, „земље“, насеља, становништво, градове, тврђаве, политичке прилике, као и привредне дјелатности становништва на проучаваном простору.

Главне карактеристике рељефа ове области чине сложена геолошка грађа, тектонски предиспониране долине Лима и Дрине, планине којим гравитирају као и морфолошки облици различите величине и карактеристика.

Средњовјековне жупе на простору Средњег и Доњег Полимља биле су: Лим, Љубовића, Звијезд, Црна Стена и Дабар. Постојала је и „земља“ Лим, која је обухватала све наведене жупе. У горњем току Дрине простирала се „земља“ Дрина, у чијем су се саставу налазиле жупе и области: Дрина, Сутјеска, Дринаљево, Гвоза, Бистрица, Горажде и Прибуд.

Градска насеља овог простора помињу се већ у X вијеку, прије свих градови Међурјечје и Чернавуск. Посебан осврт у овом раду дат је на градове и тврђаве: Милешевац, Водички град, Ковин, Оштрик, Клек, Јагад (Јагат), Северин, Хрсовац, Соко град, Вратар, Воутрупес, Тођевац, Козман (Градац), Ђурђевац, Јелеч, Самобор, Островица, Прилеп, град Нови, град Осанички, Жир и Осип.

Континуитет сеоских насеља и становништва у анализираним повељама и дефтерима показује нам трајање од средњег вијека до савременог доба.

Политичке прилике обрађене су од доласка Словена на Балкан, па до краја XV вијека. Територијални оквир формирања прве државе Срба у раном средњем вијеку обухватао је простор Полимља и Горњег Подриња.

Основне привредне дјелатности становништва на овим просторима биле су: земљорадња, сточарство, трговина, рударство и остала занимања.

**Кључне ријечи:** Полимље, Горње Подриње, жупе, земље, средњи вијек, насеља, становништво, привреда, политичке прилике.

**Научна област:** Историја

**Ужа научна област:** Историја српског народа у средњем веку

**УДК:** 94(497.11-14)"04/14"

## Middle and Lower Polimlje and Upper Podrinje in the Middle Ages

(Abstract)

In the work *Middle and Lower Polimlje as well as Upper Podrinje in the Middle Ages* we have analyzed the following: geographical location, natural characteristics, parishes, „lands”, settlements, population, towns, castles, political developments as well as economic activities of population living in the studied areas.

The main characteristics of landscape of this area are the following: complex geological structure, tectonically predisposed valleys of rivers Lim and Drina, mountains that are gravitating as well as morphological forms of different size and characteristics.

Medieval parishes on the territory of Middle and Lower Polimlje were the following: Lim, Ljuboviđa, Zvijezd, Crna Stena and Dabar. There was also the „land“ Lim which encompassed all of these parishes. In the upper course of the river Lim, a „land“ Drina was spread consisting of the following parishes and areas: Drina, Sutjeska, Drinaljevo, Gvoza, Bistrica, Goražde and Pribud.

Urban settlements were already mentioned in X century, Međurječje and Černavusk before all. In this work, special focus was given to the towns and castles, such as: Mileševac, Vodički town, Kovin, Oštrik, Klek, Jagad (Jagat), Severirn, Hrsovac, Soko town, Vratar, Boytrynec, Tođevac, Kozman (Gradac), Đurđevac, Jeleč, Samobor, Ostrovica, Prilep, Novi town, Osanički town, Žir and Osip.

Analyzed charters and defterleri indicate the continuity of rural settlements, proving their duration from Middle Ages to modern times.

Political circumstances were analyzed from the arrival of Slavs in the Balkans to the end of XV century. Territorial framework of the first Serbs' state in the early Middle Ages encompassed the territory of Polimlje and Upper Podrinje.

Basic economic activities of population living in these areas were the following: farming, livestock, trade, mining and other occupations.

**Key words:** Polimlje, Upper Podrinje, parishes, lands, Middle Ages, settlements, population, economy, political circumstances.

**Scientific area:** History

**Specific Scientific area:** History of Serbian people in Middle Age

**UDK:** 94(497.11-14)"04/14"

## САДРЖАЈ

<b>I. УВОД</b>	1
<b>II. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ПРИРОДНЕ ОДЛИКЕ ПРОСТОРА</b>	12
<b>III. ЖУПЕ И ЗЕМЉЕ, НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО</b>	28
III.1. Жупе и земље	28
III.2. Градови и тврђаве	50
III.3. Насеља и становништво	63
III.3.1. Подаци из повеља	63
III.3.2. Подаци из дефтера	83
<b>IV. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ</b>	171
IV.1. Ранија прошлост Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња	171
IV.2. Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у доба Немањића	179
IV.3. Средње и Доње Полимље и Горње Подриње под управом обласних господара	192
IV.4. Средње и Доње Полимље и Горње Подриње под управом Бранковића и Косача–Пад под Турке	202
<b>V. ПРИВРЕДНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ</b>	225
V.1. Земљорадња	225
V.2. Сточарство	239
V.3. Трговачки путеви и трговина	246
V.4. Рударство	272
V.5. Остала занимања становништва	276
<b>VI. ЗАКЉУЧАК</b>	281
<b>VII. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА</b>	289
VII.1. Извори	289
VII.2. Литература	295

## I. УВОД

Појмови *Средње и Доње Полимље и Горње Подриња* у овом раду одговарају простору средњовјековних жупа Лим, Љубовића, Звијезд, Црна Стена, Дабар и „земље“ Дрине.

Овај простор у нашој историографији до данас није монографски обрађиван. Објављени су само појединачни радови–чланци и расправе–који обрађују поједине сегменте средњовјековне историје тога простора. Израда ове дисертације представља покушај да се досадашња парцијална пручавања обједине, прошире и синтетизују, тако да се свеобухватно и мултидисциплинарно обраде. Циљ нам је такође да разријешимо и нека веома важна питања из те проблематике која су до сада остајала отворена, а везана су за друштвени, политички и економски амбијент проучаваног простора у средњем вијеку.

С обзиром на то да постоји прилично опсежна изворна грађа, покушавали смо да дефинишемо и разјаснимо: географски положај и природне одлике наведеног простора, средњовјековне жупе и „земље“ и њихове границе, насеља и становништво, политичке прилике и привредне дјелатности. Проблематици средњовјековних цркава и манастира у раду није посвећен посебан одјељак иако се о њима опсежно говори на више мјеста у раду, та проблематика иначе је детаљно освијетљена у многим радовим историчара умјетности. На крају смо сажето изнијели закључак наших истраживања.

Границе средњовјековне „земље“ Дрине не одговарају простору савременог поимања Горњег Подриња. Због тога у раду нисмо обрадили подручје Вишеграда, јер није улазио у састав „земље“ Дрине и нити у посјед породице Косача, мада он данас, природно, припада простору Горњег Подриња.

Географске карактеристике Полимља и Горњег Подриња до сада су обрађиване у студијама више аутора: Драгутина Дерока, Милисаву Лутоваца, Петра Влаховића, Вујадина Рудића, Ранка Драговића, Стевана Станковића и Душана Гавриловића.<sup>1</sup> За

---

<sup>1</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, Novi Sad 1939; М. Лутовац, *Прибој на Лиму*, Зборник радова Етнографског института, књ. 3, Београд 1960, 1 – 17; М. Лутовац, *Долина Лима* –

приказивање географског положаја користили смо такође путописну прозу више путописаца који су посјећивали овај простор. Ти путописи настали су у XVI и XVII вијеку и својом садржином знатно доприносе да се надокнади недостатак изворних података из средњег вијека, пошто се географски простор и природни амбијент нису знатније мијењали све до почетка индустријализације. Та путописна грађа од посебног је значаја за реконструкцију и утврђивање географских, топографских, етнографских и низа других података из средњег вијека.<sup>2</sup>

Жупе су настале у Полимљу и Горњем Подрињу у средњем вијеку, биле су тамо гдје су постојале проширене долине и котлине. Оне су углавном мањег опсега због природних карактеристика тла. У овом раду приказаћемо средњовјековне жупе: Лим, Љубовићу, Звијезд, Црну Стену и Дабар, као и „земљу“ Дрину. Жупама у Полимљу детаљније су се бавили Радослав Мијатовић, Сениша Мишић и Гордана Томовић.<sup>3</sup> Посебно мјесто у проучавању значења „земље“ припада академику Милошу Благојевићу и професору Сениши Мишићу, који су у својим студијама утврдили да двије и више жупа чини „земљу“. Поред жупе Лим, постојала је и „земља“ Лим, која је обухватала жупе у Средњем и Доњем Полимљу. Помињање „земље“ Лим у ранијој историографској литератури потпуно је било занемарено. У горњем току Дрине налазила се „земља“ Дрина која се, као и већина „земаља“ у

---

*географски значај и привредно – географске промене* – Гласник Српског географског друштва XLI, бр. 1, Београд 1961, 33 – 44; П. Влаховић, *Бродарево и његова околина*, Београд 1968; В. Рудић, *Етнодемографски процеси у Бјелополском крају*, Подгорица 2003; Р. Dragović, *Polimlje: природа, туризам, одрживи развој*, Београд 2004; С. Станковић, *Географски положај Дрине*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 8 – 20; Д. Гавриловић, *Природне одлике Подриња*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 170 – 192.

<sup>2</sup> Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka (II. Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta)*, RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti LVI, Zagreb 1881, 141 – 233; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka (III. D. Šepera, IV. J. Chesnaua i V. K. Zena.)*, RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti LXII, Zagreb 1882, 44 – 133; Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, Београд 1961; В. Нgrabak, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. VI, Priština 1969, 10 – 49; С. Мишић, *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*, Гласник Завичајног музеја, књ. 7, Пљевља 2010, 19 – 26.

<sup>3</sup> Р. Мијатовић, *Средњовековне жупе дуж Лима*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII, Пријеполје 1979, 209 – 223; Г. Томовић, *Жупа Црна Стена*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIV, Пријеполје 1992, 161 – 171; Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 47 – 62; Г. Томовић, *Дабар*, Милешевски записи 6, Пријеполје 2005, 35 – 44; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 73 – 88.

средњовјековној Србије, није осамосталила. У саставу „земље“ Дрине налазиле су се жупе и области: Дрина, Сутјеска, Дринаљево, Гвоза, Бистрица, Горажде и Прибуд.<sup>4</sup>

Драгоцјене податке за наша истраживања пружа *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, који су приредили Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик.<sup>5</sup> Значајне податке доноси и часопис *Стари српски архив*, који се бави критичком обрадом и анализом средњовјековних повеља.<sup>6</sup> Користили смо и *Дечанске хрисовуље*, које је приредио Милош Милојевић, као и издање Павла Ивића и Милице Грковић, те у новије вријеме објављено репринт издање *Прве хрисовуље манастира Дечани*, које је приредила Милица Грковић. Ово показује колико је велики значај ових извора за проучавање наше средњовјековне политичке, привредне, демографске и језичке прошлости, као и историјске географије.<sup>7</sup>

Питањем граница у Полимљу аналитично се бавио С. Мишић, који је тачно утврдио границу између Деспотовине и Косача на основу теренских истраживања, дубровачких извора, дипломатичке грађе и домаће литературе.<sup>8</sup>

Важан извор за проучавање наше теме јесу и средњовјековни натписи и записи, којима су се посебно бавили Гордана Томовић и Божидар Шекуларец.<sup>9</sup> У истраживачком раду за нас је незаобилазно и житије Архиепископа Данила.<sup>10</sup>

---

<sup>4</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 29 – 67; С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју, год IV, св. 2 – 3, Београд 1997, 133 – 146; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 73 – 88; S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, Београдски историјски гласник = Belgrade Historical Review, Vol. 1, Београд 2010, 69 – 83.

<sup>5</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., Београд 2011.

<sup>6</sup> А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви*, Стари српски архив 2, Лакташи 2003, 193 – 202; М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени посета између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2, Лакташи 2003, 143 – 166; Ж. Вујошевић, *Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму*, Стари српски архив 3, Лакташи 2004, 45 – 69; В. Тријић, *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму 1317 – 1321*, Стари српски архив 4, Лакташи 2005, 3 – 22; В. Тријић, *Повеља краља Стефана Дечанског манастиру Светих апостола Петра и Павла на Лиму*, Стари српски архив 5, Лакташи 2006, 51 – 64.

<sup>7</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва књ. XII, Београд 1880; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976; М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, Београд 2004.

<sup>8</sup> С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, Студије о средњовековном Полимљу, Ниш 2012, 70 – 75.



За дефинисање овог простора у раном средњем вијеку основни извор представља *Љетопис попа Дукљанина*.<sup>11</sup> Извори страног поријекла, прије свега византијски, доносе такође одређене податке, којима смо се служили у раду.<sup>12</sup>

Наша истраживања ослањала су се и на драгоцене османске изворе из XV вијека: *Збирни катастарски попис крајишника Иса-бега Исхаковића, Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године, Поименични попис санџака вилајета Херцеговина из 1475/77. године и Пописни дефтер Скадарског санџака из 1485. године*.<sup>13</sup>

Посебно мјесто заузимају извори из Дубровачког архива.<sup>14</sup> Изворну грађу из Дубровачког архива, која се односи на простор Горњег Подриња, објавила је академик Десанка Ковачевић-Кojiћ у студији *Архивско-историјска истраживања горњег Подриња*.<sup>15</sup>

Да би истраживачки задатак био што боље употпуњен, користили смо познате збирке: Франца Миклошића, Љубомира Стојановића и Стојана Новаковића.<sup>16</sup> Поред изворне грађе, користили смо и синтетичка дјела *Историја Срба, Историја народа Југославије, Историја Црне Горе, Историја српског народа*, која расвјетљавају низ питања од значаја за нашу тему.

---

<sup>9</sup> Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974; Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе. Средњовјековни натписи и записи у Црној Гори крај VIII – и почетак XVI вијека*, Цетиње 1994.

<sup>10</sup> Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Ј. Мирковић, Београд 1935.

<sup>11</sup> *Gesta regum Sclavorum*, том 1, критичко и превод / издање приредила и текст превела Драгана Кунчер, Београд 2009; Т. Живковић, *Gesta regum Sclavorum*, том 2, Београд 2009.

<sup>12</sup> *Византијски извори за историју народа Југославије II*, Београд 1959; *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд 1971.

<sup>13</sup> Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964; А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar 2008; А. S. Aličić, *Poimенични popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985; S. Pulaha, *Defteri i registrit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë 1974.

<sup>14</sup> Historijski arhiv Dubrovnik (HAD): *Debita Notariae (Deb. Not.)* и *Diversa Cancellariae (Div. Canc.)*; М. Динић, *Из Дубровачког архива*, књ. I–III, Београд 1957–1967; А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415 – 1460)*, Београд 1997.

<sup>15</sup> D. Kovačević – Kojić, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, Naše starine XIV – XV, Godišnjak zavoda za zaštitu spomenika kulture prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1981, 109 – 125.

<sup>16</sup> F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantiam historiam Serbice, Bosiae, Regusii*, Vienne 1858, Јб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902; Јб. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. II, Београд 1903; Јб. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927; С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

Овај рад хронолошки обухвата период од доласка Словена на Балканско полуострво, па све до пада под Турке области коју обрађујемо и истека XV вијека.

Српска медиавистика у посљедње четири деценије све више пажње посвећује овом простору. Горње Подриње до сада је најцјеловитије обрадила Десанка Ковачевић-Којић, у студији *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, које израђена првенствено на основу дубровачке грађе. Читав низ њених расправа објављен је у посебном зборнику, а добар дио односи се на структуру градских насеља овог простора.<sup>17</sup> Посљедњих година истраживачи поклањају доста пажње изучавању долине Лима. Историјско-географска истраживања Полимља обрађена су у неколико радова професора Синише Мишића, који је објавио низ расправа из историјске географије средњовјековних српских земаља. Овдје скрећемо посебну пажњу на зборник његових расправа *Студије о средњовјековном Полимљу*.<sup>18</sup>

Манастирске повеље пружају нам релевантне податке о становништву, насељима, радним овавезама и дажбинама зависних људи на манастирским властелинствима у Средњем Полимљу. За приказивање насеља и становништва на овом простору користили смо податке из *Зборника средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника и Дечанских хрисовуља*. У том погледу незаобилазне податке пружају нам наведени турски пописи: *Збирни катастарски попис крајишника Иса-бега Исхаковића, Сумарни попису санџака Босна из 1468/69. године, Поимененични попис санџака вилајета Херцеговина из 1475/77. године, Пописни дефтер Скадарског санџака из 1485. године*. Дефтери представљају важне историјске изворе, који обилују разноврсним подацима о насељима и становништву и представљају добру полазну основу за утврђивање основних чињеница које се односе на период непосредно прије владавине Османлија. Њима су обухваћене све врсте насеља и разноврсне категорије становништва. Они приказују тренутно стање на терену у оквиру основних административних јединица – нахија. Упоредивањем података из ова четири турска пописа пружа се могућност да се прикаже облик административног уређења, типологија насеља, да се прате промјене у кретању

<sup>17</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978; Д. Ковачевић – Којић, *Градски живот у Србији и Босни (XIV и XV вијек)*, Београд 2007.

<sup>18</sup> С. Мишић, *Студије о средњовековном Полимљу*, Ниш 2012.

становништва, затим аграрни односи, подјела на друштвене групе и њихов статус, порески систем, привреда и вјерски односи итд. Османски дефтери дају нам могућност да приближно процијенимо број становника по селима и нахијама. Уз опрезан и ретроспективан приступ турски пописи одлично допуњују недостатак извора за реконструкцију насеља и насељености ове области у средњем вијеку. Поред ове изворне грађе, незаобилазне су студије: Хазима Шабановића, Радомира Ивановића, Митра Пешикана и Сенише Мишића.<sup>19</sup>

У приказивању градова и тврђава на овом простору користили смо разноврсну грађу. Најважнији докуменат за обраду те теме представљају три повеље издате Стефану Вукчићу Косачи (1444, 1448, 1454), које је 1914. године објавио аустроугарски државник и историчар Лудвиг фон Талоци. У разјашњавању градова и топонима из тих повеља, посебно мјесто припада Михаилу Динићу, који је резултате своје анализе изложио у знаменитој студији *Земље херцега Светога Саве*. Овај аутор је на основу њих приказао пространство херцегове земље, са свим градовима и жупама. За ову проблематику значајна је и студија Марка Вега, која допуњује Динићеве налазе. Познавању средњовјековних утврђења у Полимљу велики допринос представља рад Душана Спасића.<sup>20</sup> Недавно је објављено веома прегледно дјело: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, редактор је С. Мишић. Ово фундаментално дјело посебно је значајно за нашу тему, читавих 30 одредница у том лексикону односи се на простор који је предмет обраде у нашем раду.<sup>21</sup>

О политичким приликама на овом подручју важне појединости пружају нам и студије: Михаила Динића, Симе Ћирковића, Милоша Благојевића, Рада Михалчића,

---

<sup>19</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Сарајево 1959; Р. Ивановић, *Средњовековни баштински поседи Хумског епархиског властелинства*, Историјски часопис, књ. IX – X/1959, Београд 1960, 79 – 95; М. Пешикан, *Зетско – хумско – рашка имена на почетку турског доба*, Ономатолошки прилози IV, Београд 1983, 1 – 137; С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 63 – 77.

<sup>20</sup> L. von Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig 1914; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 178 – 269; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Сарајево 1980, 452 – 486; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1997, 35 – 69.

<sup>21</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, редактор Сениша Мишић, Београд 2010.

Андрије Веселиновића и Жарка Шћепановића, које су засноване на богатој грађи из Дубровачког архива и цјеловито освјетљавају политичке прилике на нашем простору.<sup>22</sup>

Поред српских медиевиста овај простор проучавали су и новији босански историчари. У том погледу незаобилазна је скорашња монографија Есада Куртовића *Велики војвода босански Сандаљ Хранић Косача*, која пружа обиље података о прошлости овог простора у периоду управе војводе Сандаља Хранића.<sup>23</sup> Међутим код знатног броја босанских истраживача присутна је вјештачка тенденција да се простор Горњег Подриња у средњем вијеку прикаже као стални дио Босне, а не Србије.<sup>24</sup> Очигледно ови аутори прећуткују чињеницу да је Горње Подриње припадало средњовјековној Србији све до 1373. године, када је ушло у састав босанске државе, а у XV вијеку издвојено и осамостаљену област Косача.

Природа на овом простору, као и свуда, наметала је човјеку начин занимања. У морфологији Полимља и Горњег Подриња издвајају се двије основне цјелине: долине Лима и Дрине и планине које их окружују. Конфигурација терена и географске-климатске особине утицале су да у привредном животу средњовјековног становништва примарни значај имају земљорадња и сточарство. За сагледавање привредне слике ове области драгоцјене су студије: Милоша Благојевића, Десанке Ковачевић-Којић и Синише Мишића.<sup>25</sup> Пресјек кроз привредну структуру области

---

<sup>22</sup> М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, Београд 1964; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 29 – 68; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011; Р. Михалчић, *Крај Српског царства*, Сабрана дела I – VI, књ. I, Београд 2001; А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 87 – 100; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, историјско – етнолошка расправа, Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, Посебна издања књ. 20, Београд 1979.

<sup>23</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, Sarajevo 2009.

<sup>24</sup> О томе видјети: М. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo 1982; М. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Sarajevo 2004; С. Јалимам, *Из историје средњовјековног Полимља (истражени и неистражени проблеми)*, Милешевски записи 6, Пријеполје 2005, 47 – 54.

<sup>25</sup> М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973; М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, Београд 2007; Д. Ковачевић – Којић, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Друштво i привреда srednjovjekovne bosanske države, Академија наука i уметности Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987, 89 – 186; С. Мишић, *Коршићење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007.

забиљежен је турском дефтеру из 1475/77. године, који нам омогућава да дамо одговоре на важна питања о занимањима, привреди и економском стању становништва, посебно о пољопривредним приносима и приходима. Уз помоћ грађе Дубровачког архива, у раду ћемо приказати развој трговине и трговачке везе овог подручја. Прве вијести о трговини и трговачким путевима на овом простору донио је Константин Јиречек пишући давне 1879. године о *трговачким путевима и рудницима*. Прије Другог свјетског рата нове и важне податке о овоме саопштио је Михаило Динић. Посљедњих неколико деценија караванске станице и тргови обрађени су у студијама: Симе Ћирковића, Богумила Храбака, Д. Ковачевић-Којић, Гавра Шкриванића, Ђурђице Петровић, Пава Живковића, Андрије Веселиновића и Руже Ћук. У овим радовима приказани су развој и динамика трговачког промета, активност дубровачких и домаћих трговаца у средњем вијеку.<sup>26</sup> Обрада проблематике рударства олакшана је исцрпним дјелом С. Ћирковић – Д. Ковачевић– Којић – Р. Ћук. Из рада Адема Ханџића, који се бавио рударством на простору Босне у другој половини XV вијека, за нашу тему били су битни подаци везани за простор Горњег Подриња.<sup>27</sup> Уз помоћ расположивих података и извора приказаћемо којим се још занимањима бавило становништво на нашем простору.

У обради ове теме незаобилазна су и истраживања археолога и историчара умјетности, као што су: Сретена Петковића, Милке Чанак-Медић, Светлане Пејић,

---

<sup>26</sup> К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Југословенски историски часопис 1 – 4, Љубљана – Загреб – Београд 1937, 119 – 146; Б. Храбак, *Пословни људи Полимља (1350 – 1700)*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 236 – 250; В. Храбак, *Goražde od XIV do XVI veka*, *Jugoslovenski istorijski časopis* 2, Београд 1997, 17 – 40; Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, Београд 1999; С. Ћирковић, *Пријепоље у средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 211 – 223; Д. Ковачевић, *Tgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Сарајево 1961; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974; Ђ. Петровић, *Прилог познавању Пријепоља у касном средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1980, 157 – 172; Р. Живковић, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko – socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Tuzla 1986; А. Веселиновић, *Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1983, 25 – 42; А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1984, 7 – 38; Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1996, 7 – 24; Р. Ћук, *Полимље у средњем веку: људи и послови*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 23 – 32.

<sup>27</sup> С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002; А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, Prilozi XXVI, Сарајево 1978, 7 – 42.

Драгана Војводића и колективних аутора: Радован Бунарџић – Марина Бунарџић – Саво Дерикоњић – Предраг Гавовић.<sup>28</sup>

Историја Полимља, једне од области коју проучавамо, била је предмет обраде неколико научних скупова, посебно издвајамо скуп *Краљ Владислав и Србија XIII века* (из новембра 2000. године) у организацији Историјског института у Београду, са кога је објављен зборник радова.<sup>29</sup>

Од краја XIV вијека већим дијелом овог простора владала је породица Косача. Поријекло њихове породице везује се за Горње Подриње, за село Косаче близу Иловаче (око 12 km југозападно од Горажда). Периоду владавине Косача у посљедње вријеме посвећена су два зборника, настала као резултат научних скупова. Изузетно је драгоцјен зборник са четвртих Ћоровићевих сусрета историчара у Гацку (из септембра 2000. године) о *Косачама – оснивачима Херцеговине*,<sup>30</sup> као и зборник радова *Херцег Стјепан Вукчић Косача и његово доба*, одржаног маја 2003. у Мостару.<sup>31</sup>

Велики значај изучавању овог простора представљају научни скупови (почев од 1973. године) преточени у зборнике радова под насловом *Сеоски дани Сретена Вукосављевића*. У протеклих тридесет симпозијума разматрана су бројна и разноврсна питања из археологије, историје, културне историје, етнологије и др., везана за подручје Полимља, па и шире, а објављени радови подигли су таму са многих непознаница из средњовјековне историје.<sup>32</sup>

Од 1995. године музеј у Пријепољу почео је са организовањем научних скупова о материјалном и духовном животу Полимља. Током 2005. године започето је систематско рекогносцирање Полимља, у оквиру научно истраживачког пројекта *На светим водама Лима*, која су обухватила теренска истраживања Горњег, Средњег

---

<sup>28</sup> С. Петковић, *Настанак Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 1 – 8; М. Чанак – Медић, *Архитектура Немањиног доба II. Цркве у Полимљу и на Приморју*, Београд 1988; С. Пејић, *Свети Никола Дабарски*, Београд 2009; Д. Војводић, *Ктиторска делатност Стјепана Вукчића Косаче*, Зборник радова са научног скупа (Плужине, 24 – 25. септембар 2006), Беране – манастир Заграђе 2010, 61 – 87; Р. Бунарџић – М. Бунарџић – С. Дерикоњић – С. Гавовић, *Топографија Полимља - археологија*, св.1, Београд 2008.

<sup>29</sup> *Краљ Владислав и Србија XIII века*, Београд 2003.

<sup>30</sup> *Косаче – оснивачи Херцеговине*, Билећа – Гацко – Београд 2002.

<sup>31</sup> *Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar 2005.

<sup>32</sup> *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића*, бр. I – XXIII, Пријепоље 1973 – 2008.

и Доњег Полимља. Резултати тих истраживања објављени у часопису *Милешевски записи* сачували су од заборава огромно културно-историјско наслеђе Полимља, које је раније било само фрагментално истраживано. Велики број научних проблема и недоумица разријешили су радови објављени у Милешевским записима, па су они и за нас били незаобилазни.<sup>33</sup>

У Пљевљима од 1999. године излази часопис *Гласник Завичајног музеја*, који такође објављује значајне прилоге из средњовјековне историје овог простора.<sup>34</sup>

Проучавању Горњег Подриња систематски се приступило 70-тих година XX вијека, када је група стручњака започела мултидисциплинарни научноистраживачки пројекат *Дрина у доба Косача*. Тај рад резултирао је опсежним истраживања у Дубровачком архиву, теренским истраживањима, археолошким испитивањима и ископавањима на терену. Прелиминарни резултати истраживања обављени су 1973. године у часопису *Наше Старине*, али овај пројекат није до краја реализован.<sup>35</sup>

Циљ наших истраживања јесте да се сакупи сав познати библиотечки материјал о Средњем и Доњем Полимљу и Горњем Подрињу; да се прикупе непознати историјски извори и да се изврши њихово класификовање; да се на основу историјских доказа дају границе жупа и „земаља“ и њихов положај у односу на окружење; да се прикажу градови и тврђаве на овом простору; да се убицирају насеља и упореде са савременим стањем; да се на основу турских пописа прикаже насељеност овог простора; да се анализирају политичке прилике на овом простору (ранија прошлост, епоха Немањића, раздобље под управом обласних господара, вријеме управе Бранковића и Косача; турска освајања и њихова владавина до краја XV вијека); да се сагледа укупан привредни амбијент (земљорадња, сточарство, трговина, рударство и остала занимања становништва); да се на основу свега прикаже историјски развој од првих помена до краја XV вијека.

Прије обраде свих наведених питања прикупили смо све до сада објављене и доступне изворе који су битни за нашу тему. Извршена је њихова класификација и

---

<sup>33</sup> *Милешевски записи*, бр. 1 – 9, Пријепоље 1995 – 2012.

<sup>34</sup> *Гласник Завичајног музеја*, бр. 1 – 7, Пљевља 1999 – 2010.

<sup>35</sup> D. Kovačević-Kojić – V. Palavestra – Z. Kajmaković, *Drina u doba Kosača*, *Naše Starine* XIV – XV, Sarajevo 1981, 107 – 202.

обрада. Сагледали само достигнућа историјске науке и других релевантних научних дисциплина (археологије, филологије и др.). Метод упоређивања примијењен је паралелно са синтезом, како би се истакле сличности и разлике. Примијенили смо и статистички метод јер постоје базе података које треба истаћи.

У сагледавању овог простора користили смо такође историјске, географске и војне карте, које су данас на располагању.

Текст је пропраћен мањим бројем фотографија које илуструју објекте од посебног значаја за средњовјековну историју овог простора. Такође је дато и више табела са подацима о насељима и становништву на основу турских дефтера.

Наша истраживања мотивисана су жељом да се пружи нов допринос научним сазнањима о нашој укупној средњовјековној прошлости, те да остваре претпоставке за даља истраживања простора Средњег и Доњег Полимље и Горњег Подриње у средњем вијеку.



## II. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ПРИРОДНЕ ОДЛИКЕ ПРОСТОРА

Историографско истраживање једне области обухвата и њене физичке особине, које је утврдила географија: рељеф, хидрографија, климатске особине, биљни и животињски свијет. То важи и за простор Полимља и Подриња.<sup>36</sup>

Области Полимље и Подриње географски се дијеле на: Горње, Средње и Доње. Географи сматрају да се Средње Полимље простире од Бијелог Поља до Пријепоља, а Доње Полимље од Пријепоља до ушћа Лима у Дрину. Горње Подриње обухвата: Фочу, Горажде, Вишеград. Међутим, област представља географску цјелину, која обухвата слив Лима и Дрине на територији данашње Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине.<sup>37</sup>

Назив „Полимље“ први пут је забиљежен 1444. године у повељи краља Алфонса V приликом пописа градова херцега Стефана Косаче (*Creseuaz Opolimi*; град Крешевац – Хрсовац). Други писани податак који се односи на Полимље забиљежен је 1449. године у једном дубровачком извору, ту се помиње град Северин у Полимљу (*Seuerino in Polimie*). У средњовјековним писаним изворима Полимље се изгледа односило само на крај око Доњег Полимља, испод Дабра.<sup>38</sup> У сумарном попису санцака Босна из 1468/69. године за сеоска насеља Марсова, Горна Обрвено и Горна Костил наводи се да припадају нахији Полимљу. Приређивач овог дефтера А. Аличич сматра да се средиште нахије Полимље налазило на простору данашњег

---

<sup>36</sup> Историјска географија самостално обавља истраживања која се односе на насељеност неке области, на етничку структуру, миграције становништа, оснивање и развој насеља. М. Благојевић, *Историјска географија и простор Републике Српске. Потреба и могућност истраживања*, Зборник са научног скупа Филозофско – филолошке науке на почетку 21. вијека – проблеми и правци развоја –, књ. 2, Бања Лука 2001, 260.

<sup>37</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, Novi Sad 1939, 7 – 16; М. Лутовац, *Долина Лима – географски значај и привредно – географске промене* –, Гласник Српског географског друштва св. XLI – бр. 1, Београд 1961, 33 – 34; С. Ристановић, *Река Дрина*, Река Дрина и Подриње, Београд 2000, 5 – 8; R. Dragović, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, Beograd 2004, 23 – 24; С. Станковић, *Географски положај Дрине*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 12 – 13; Љ. Гавриловић, *Дрина са својим притокама*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 215 – 225.

<sup>38</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 241 – 242, 250.

Рудог.<sup>39</sup> У поименичном попису Херцеговине из 1475/77. године забиљежено је да нахије Милешева, Љубовића и Кукањ припадају Полимљу. Тако се од друге половине XV вијека име Полимље проширило на читаво Доње и Средње Полимље (прибојски, пријепољски и бјелопољски крај).<sup>40</sup>

Долина Лима пружа се од Гусиња, испод Проклетија, све до ушћа Лима у Дрину код Међеђе, дугачка је око 220 километара. Средње Полимље пружа се меридијанским правцем захватајући средњи дио долине Лима и планине које га окружују: Бјеласица (2137 m) и Лиса (1509 m) са лијеве стране, Озрен (1641 m), Јадовик (1734 m) и Златар (1627 m) са десне стране, затим ту су и крашке висоравни Бихора и Корита. Област Доњег Полимља окружују планине Побијеник (1423 m), Старовлашке планине и Сјеничка котлина. У природно-географским границама Средње Полимље захвата површину од 2.120,6 km<sup>2</sup>, а Доње Полимље 2.013 km<sup>2</sup>.<sup>41</sup>

Главне карактеристике рељефа ове области чине сложена геолошка грађа, тектонски предиспонирана долина Лима, мање долине које се са њима спајају, планине које гравитирају и морфолошки облици различите величине и карактеристика. Терен је изграђен од врло сложених слојева у петрографском (фацијалном) смислу. То су слојеви кречњака, лапораца, рожнаца, шкриљаца, туфова, пјешчара, конгломерата, бреча, еруптивних и неких других стијена. Ови слојеви у основи припадају палеозооцику и тријасу, а највише су заступљене стијене из такозване дијабаз-ројначке формације. То су у основи водонопропусне и лако распадљиве стијене. Флувијална ерозија имала је пресудну улогу у формирању композитне долине Лима. Лим је усјекао корито, најприје, у растреситом материјалу, шљунку и пијеску, а касније у крашким теренима. На рељеф у долини Лима утицали су тектонски покрети на које указују минерални извори код Бијелог Поља и терме код Прибоја. У рељефу Полимља посебно се истичу крашке висоравни и површи, чија је еволуција зависна од положаја и времена спуштања хидрографских зона, што доказују бројни извори, врела, вртаче и пећине, који су поређани на различитим

---

<sup>39</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar 2008, 209, 221, нап. 3061.

<sup>40</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985, 31, 40, 50.

<sup>41</sup> М. Лутовац, *Долина Лима – географски значај и привредно – географске промене* –, 33 – 36; R. Dragović, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 6 – 7, 16, 23 – 25, 32 – 36.

висинама. Највећа висораван је Пештерска, а значајније крашке површи су: Крчевско-пештерска, Јабучко-бабинска и Комаранска. Најплодније врсте тла су црница и смоница, заступљене у котлинама и долинским странама Лима и његових притока.<sup>42</sup>

На овом простору издвајају се двије веће морфолошке цјелине: композитна долина Лима и брдско планинско залеђе. Од почетка Средњег Полимља, смјењују се проширења и сужења: Бјелопољска котлина, Куманичка клисура, Бродаревска котлина и Жупско-Ивањска, затим се ток Лима сужава и протиче кроз Пријепољско поље и клисуру, након тога наилази на мања проширења Калуђерског и Читлучког Поља код Прибоја и на проширење код утока Увца у Лим око Рудог. Даље ток Лима улази у дубљу долину и на пет km од ушћа прераста у кањон дубок преко 500 m. Лим се улива у Дрину два km низводно од села Међеђе, на 299 метара надморске висине.<sup>43</sup>

*Бјелопољска котлина* је оивичена огранцима Пештерске висоравни са источне стране, Обровом (1006 m) са југоистока, са југа Бјеласицом (2317 m) и са сјевера и запада врховима Лисе (1609 m), према сјевероистоку и југозападу отворена је долином Лима, а на западу и сјеверозападу долином Љубовиђе. Котлина је предиспонирана тектонским расједом правцем сјевер–југ. На овом простору изражене су двије терасе: прва на 575 m, друга на 620 m, а најнижа надморска висина котлине износи 531 m. Бјелопољска котлина се пружа од сјеверозапада према југоистоку у дужини од 10 до 12 km а у ширини око три km.<sup>44</sup>

*Куманичка клисура* протеже се од од ушћа десне притоке Бистрице у Лим до Бродарева на дужини од 11 km. На овом простору долинске стране су вертикалне, а корито Лима је неприступачно.<sup>45</sup>

---

<sup>42</sup> М. Љешевић, *Природни потенцијали као услов друштвено – економског и демографског развоја општине Прибој*, Становништво општине Прибој, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд 1998, 12 – 26; В. Рудић, *Етнодемографски процеси у Бјелопољском крају*, Подгорица 2003, 11 – 17; R. Dragović, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 23 – 27, 31 – 36.

<sup>43</sup> М. Лутовац, *Долина Лима – географски значај и привредно – географске промене* –, 33 – 36; R. Dragović, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 23 – 27, 31 – 36.

<sup>44</sup> В. Рудић, *Географске карактеристике Бјелопољског краја*, Бијело Поље, Београд 1987, 14 – 18; S. Kasalica, *Sjeverna Crna Gora: turističko–geografska studija*, Nikšić 1988, 62; В. Рудић, *Етнодемографски процеси у Бјелопољском крају*, 5 – 17.

<sup>45</sup> R. Dragović, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 32 – 33.

*Бродаревска котлина* простире се са обије стране ријеке Лим и оивичена је планином Јадовик (1734 m) на сјевероистоку, Лисом на југозападу и Гиљевом (1617 m) на сјевероистоку. Котлина има лијевкаст облик, испресијачан благим косама које се пењу ка планинским врховима. Бродарево са околином издијељено је на мање цјелине: Гостун, Слатина, Комаран, Страњани и Милаковићи.<sup>46</sup>

*Пријепољска котлина* налази се између врхова: Златара (1627 m) на истоку и сјевероистоку, Јадовика на истоку и југоистоку, Побијеника (1423 m) на сјеверу и сјеверозападу, Камене Горе (1483 m) и Мијајловице (1411 m) на западу и Лисе (1509 m) на југу. Просјечна надморска висина пријепољског дијела Полимља износи преко 1200 m, а најнижа 422 m. На мјесту гдје се додирују рјечне долине Лима и Милешевке, са њихове десне стране, на просторима гдје се налазе рјечне трасе и алувијалне равни развило се старо Пријепоље.<sup>47</sup>

*Прибојска котлина* припада Доњем Полимљу и представља уску алувијалну раван поред Лима, у Читлуку, Калуђерском Пољу и на ушћу Увца у Лим. У котлини се издваја рјечна долина Лима и Увца, флувиоденудационе површи и планинске масе, од којих су најизразитије површи: Јабука и Побијеник. Котлина припада предионој цјелини Стари Влах. Најнижа надморска висина Прибоја износи око 400 метара, а највиша око 1500 метара. Овдје су честе и врло стрме падине изложене ерозији.<sup>48</sup>

*Долина Увца* представља најзначајнију морфолошку цјелину Доњег Полимља, израђена је од тријарских спрудних кречњака, дијабаз-ројначких формација и пјесковито-глиновних наслага. Пружа се динарским правцем, са мањим кретањем према југу при самом ушћу Увца у Лим. У тектонски предиспонираној долини

---

<sup>46</sup> П. Влаховић, *Бродарево и његова околина*, Београд 1968, 7 – 9; В. Рудић, *Социогеографске карактеристике Бродарева*, Ужички зборник: прилози за политичку, културну и економску историју Титовог Ужица и околине, бр. 16, Титово Ужице 1987, 433 – 435.

<sup>47</sup> М. Фемид, *Пријепољски крај у простору и времену*, Београд – Пријепоље 1999, 5 – 12.

<sup>48</sup> М. Лутовац, *Прибој на Лиму*, Зборник радова Етнографског института, књ. 3, Београд 1960, 1 – 3; М. Љешевић, *Природни потенцијали као услов друштвено – економског и демографског развоја општине Прибој*, 9 – 26.

издвајају се котлине у околини села Кокин Брод и Радоиња. Долина Увца повезује долину Лима на западу и Сјеничку висораван на истоку.<sup>49</sup>

У Средњем и Доњем Полимљу и Горњем Подрињу налази се густа хидрографска мрежа, која је везана за ријеке Лим и Дрину.<sup>50</sup>

*Ријека Лим* је највећа притока Дрине. Долина Лима има густо развијену мрежу притока. Главне црте рељефа Лимског слива чине: планине, котлине и рјечне долине. На овом простору Лим прима многобројне притоке, од којих су најважније: Љубовића, Љешница (бјелополска), Бистрица, Милешевска ријека и Увац. Од бјелополске Бистрице слив Лима је развијенији на нижим и блажим планинским странама Лисе, Камене горе, Побјеника, Гиљеве, Озрена, Јадовика и Златара. Горње Полимље има гушћу мрежу притока од Средњег и Доњег.<sup>51</sup> У Доњем Полимљу налази се извор термоминералне воде, љековите у Прибојској Бањи, који је у средњем вијеку био у употреби.<sup>52</sup>

*Љубовића* настаје од Ковренске и Грапске ријеке. Дуга је 35 km и простире се између Бјеласице, Бурена, Стожера, Лисе и улива се у Лим код Рибаревина. Слив Љубовиће је асиметричан јер су њене притоке, због близине развођа према Лиму, кратке и сиромашне водом, док су десне притоке, због удаљености развођа према Тари, бројније, дуже и богатије водом.<sup>53</sup>

---

<sup>49</sup> М. Љешевић, *Природни потенцијали као услов друштвено – економског и демографског развоја општине Прибој*, 22; М. Остојић, *Хидроенергетски потенцијал слива Дрине*, Река Дрина и Подриње, Београд 2000, 39; Р. Драговић, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 32 – 33.

<sup>50</sup> По народном предању Лим се звао „Зелена Вода“, а Дрина „Зеленика“ због зелене воде у горњем и средњем току ријеке. Најупечатљивији опис Дрине дао је Д. Ј. Дероко: „Дрина је над дубинама тамнозелена као смарагд, у теснацима тајновито црна од таме и са сребрнастим одсјајем од оно мало сунца које допире са високог неба; негдје, опет, над шљунчаним спрудовима, опална је као седеф“. Д. Ј. Дероко, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 7.

<sup>51</sup> М. Љешевић, *Природни потенцијали као услов друштвено – економског и демографског развоја општине Прибој*, 12 – 26; В. Рудић, *Етнодемографски процеси у Бјелополском крају*, 21 – 26; Р. Драговић, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 45 – 47.

<sup>52</sup> С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, Београд 2007, 21 – 22, 72.

<sup>53</sup> На топографским картама и у литератури често се прави грешка да се ријека Љубовића назива Љубовијом или Равном ријеком. Равна ријека је само село кроз које протиче ријека Љубовића. В. Рудић, *Географске карактеристике Бјелополског краја*, 17; Исти, *Етнодемографски процеси у Бјелополском крају*, 24.

*Бистрица* настаје од више потока који извиру на планини Гиљеви. Дуга је 23 km и тече по западном ободу Пештерске висоравни и улива се у Лим у околини села Вољевац.<sup>54</sup>

*Увац* је најдужа (115 km) притока Лима. Име је добило због велике изувијаности (меандрирања). Извири од сплета хладних извора под Крњим бором (1579 m), на сјевероисточним падинама планине Озрен, код Сјенице, а улива се у Лим у близини села Увац, код Прибоја. Увац највише воде прима од своје десне притоке Вапе.<sup>55</sup>

*Дрина* настаје спајањем ријеке Таре и Пиве, које се састају код Шћепан Поља, на надморској висини од 433 m. Слив горњег тока (површине 10.425 km<sup>2</sup>) сачињава 52,27 процената укупног слива Дрине. У горњем току Дрина је дуга 92 km.<sup>56</sup>

Дрина и њене притоке у горњем сливу захватају падине и огранке планина: Дурмитора (2522 m), Маглића (2387 m), Љубишње (2238 m), Лелије (2032 m), Вучевице (1491 m), Голеша (1492 m), Јахорине (1913 m) и Јавора (1526 m). Горње Подриње захвата кречњачке планине југоисточне Босне и дио Старог Влаха.<sup>57</sup>

У горњем току Дрина се урезала у тријаски кречњак и њено корито састављено је од пјешчара и пјесковитих шкриљаца и има много извора и потока. Сјевероисточно од Горажда долина је усјечена и представља изразиту клисуру познату као Међеђанска. Ово је област високих површи, са које се дижу кречњачки гребени који су карактеристични за прави карст.<sup>58</sup>

У Горњем Подрињу једина два већа проширења јесу Фочанско и Горажданско, заграђена са Међеђанском клисуром.<sup>59</sup>

---

<sup>54</sup> В. Рудић, *Етнодемографски процеси у Бјелополском крају*, 15.

<sup>55</sup> М. Остојић *Хидроенергетски потенцијал слива Дрине*, Река Дрина и Подриње, 39; Р. Драговић, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 50; Љ. Гавриловић, *Дрина са својим притокама*, Дрина, 225 – 227.

<sup>56</sup> М. Рашић, *Хидроенергетски потенцијал слива Дрине*, Река Дрина и Подриње, 40; Љ. Гавриловић – Д. Дукић, *Реке Србије*, Београд 2002, 48.

<sup>57</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 8; С. Ристановић, *Река Дрина*, Река Дрина и Подриње, 6.

<sup>58</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 8 – 12; С. Ристановић, *Река Дрина*, Река Дрина и Подриње, 5 – 16; М. Рашић, *Хидроенергетски потенцијал слива Дрине*, Река Дрина и Подриње, 40; М. Васовић, *Јован Цвијић о значају и перспективама Подриња*, Јован Цвијић и Подриње, Лозница 2004, 21 – 25.

<sup>59</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 12, 145.

*Шћепан Поље* је мало насеље, које лежи на флувио-гласијалној тераси и простире се у висинској зони од 480 до 500 m. Ту се спајају Пива и Тара, а постаје Дрина.<sup>60</sup>

*Фоча* се налази у сјеверном граничном подручју динарских крашких површи и брда. Уоквирена је са сјевероистока Ћеловином (860 m), са запада Градачком стијеном (899 m), с југа Кмуром (1509 m), а са југоистока Забараном. Између ових висија долину Фоче природно отварају ријеке: Дрина и Ћехотина. Фоча се развијала мањим дијелом на нижим дјеловима ерозионо-денудационог проширења Дрине и Ћехотине, а већим дијелом на остацима флувио-гласијалних тераса и једне ниже авувијалне трасе. Процес ширења главних рјечних долина поспјешен је регресивном ерозијом притока на контакту виших тријаских кречњака и нижих непрпусних стијена, затим и убрзаном денудацијом и клизањем земљишта. Просјечна надморска висина Фоче износи 400 m.<sup>61</sup> Језгро средњовјековне Фоче развило се на десној страни Ћехотине.<sup>62</sup>

*Горажде* се налази под источним обронцима планине Јахорине, на надморској висини 345 m. Варош се развила у долином проширењу, гдје су благе падине а узвишења заобљена. На њихов постанак утицала су ерозивно-денудациона дејства ријеке Дрине и њене притоке Подхрањенске ријеке. Рељеф чине трасе долињских страна, које су најочуваније у дну проширених долињских дјелова. Ове терасе састављене су од шљунка и финог пијеска и имају углавном алувијалне одлике (пијеска, шљунка и конгломерата) на којима лежи варош Горажде. У том дијелу тока Дрине величином се издваја Подхрањенска ријека.<sup>63</sup>

*Дрина* пресијеца планинске вијенце дубоким и дугачким клисурама, са мањим и већим проширењима код Фоче на ушћу Бистрице и Ћехотине код Горажда.<sup>64</sup> Клисуре и проширења чине долину Дрине композитном, а неколико притока шире слив на обје стране. На почетку свога тока Дрина тече према сјеверозападу и код села

<sup>60</sup> С. Стаменковић, *Становништво и насеља*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 290.

<sup>61</sup> Географски положај Фоче најбоље је обрадио Вајо Кривокарић, *Фоца*, *Geografski horizonti* 4, godina VII, Zagreb 1961, 14 – 19.

<sup>62</sup> А. Вејтић, *Повјест и умјетност Фоће на Дрини*, *Naše starine* III – IV, Sarajevo 1956, 43.

<sup>63</sup> R. S. Živojević, *Goražde u prošlosti i danas*, Sarajevo 1964, 7 – 18.

<sup>64</sup> Љ. Гавриловић, *Клима*, Дрина, 179 – 187.

Бастаха као лијеvu притоку прима ријеку Сутјеску. Затим тече сјеверним правцем према Фочи, гдје прима са лијеve стране ријеку Бистрицу и са десне стране ријеку Њехотину. Ниже од Горажда, код Устипраче, са лијеve стране утиче ријека Прача, мало ниже са десне стране Јањина, а код Међеђе са десне стране прима ријеку Лим.<sup>65</sup>

*Тара* је десна саставница Дрине (дуга 141 km). Извире испод Комова, а од Мојковца до Шћепан Поља протиче кроз најдубљи кањон у Европи. Ријека Тара има мало притока, а међу њима се истичу: Сушица и Драга.<sup>66</sup>

*Пива* је лијева саставница Дрине (дуга 78 km). Настајење спајањем Комарнице и потока из врела Сињац (данас потопљен вјештачким Пивским језером). Комарница прима воде Буковице, Бијеле и Тушине. Од свог извора (врела Сињац) зове се Пива. На свом току Пива прима више притока, међу којима се издвајају Врбница и Мратињски поток. Највећим дијелом Пива тече кањоном који испод Пивске планине достиже дубину 1100 m.<sup>67</sup>

*Сутјеска* је лијева притока Дрине (дуга 40 km). Извире на планини Волујак, испод врха Власуље, на 1500 m надморске висине. Њена клисураста долина усјечена је између Волујка и Маглића, на истоку, и Зеленгоре и Трескавице на западу. У свом горњем току пролази испод превја Чемерно, а низводно се налазе кањон Просјеченица, проширење Тјентиште и Ђуревска сутеска. Њене најзначајније притоке су: Јабучница и Перућица.<sup>68</sup>

*Њехотина* извире на падинама планине Стожер (1380 m) и тече правцем југоисток–сјеверозапад. Долина је углавном клисураста, дјелимично кањонска, међу већим проширења истичу се Пљеваљска и Фочанска котлина. Притоке Њехотине су кратке и планинске, а међу њима су највеће: Брезница, Јустица, Везичница, Володер и Скакавац.<sup>69</sup>

---

<sup>65</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 10.

<sup>66</sup> Љ. Гавриловић–Д. Дукић, *Реке Србије*, 48 – 49; Љ. Гавриловић, *Дрина са својим притокама*, Дрина, 208 – 211.

<sup>67</sup> М. Рашић, *Хидроенергетски потенцијал слива Дрине*, Река Дрина и Подриње, 34 – 35; С. Ристановић, *Водни ресурси*, Река Дрина и Подриње, 83 – 85; Љ. Гавриловић – Д. Дукић, *Реке Србије*, 49.

<sup>68</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 94 – 101; С. Ристановић, *Водни ресурси*, Река Дрина и Подриње, 93 – 94; Љ. Гавриловић, *Дрина са својим притокама*, Дрина, 216 – 219.

<sup>69</sup> Љ. Гавриловић, *Дрина са својим притокама*, 216 – 219.



*Прача* извире са сјеверних падина Јахорине (1462 m) и послије 61 km тока улива се у Дрину код мјеста Устипрача. Долина ове притоке је уска и дубока, посебно између Каљана и Месића. Код Устипраче Дрина улази у Међеђанску клисуру, чија дужина износи 26 km и дубока је преко 700 m. Клисура је усјечена у кречњацима и има кањонски изглед. У овој клисури, са десне стране, Дрина прима и своју највећу притоку ријеку *Лим*. Саставнице Дрине веома су богате водом и чине укупно 80% њеног водног потенцијала.<sup>70</sup>

Назив Дрина (*Drinius*) и Тара имају предримско поријекло, а предсловенског су поријекла имена Лима, Пиве, Босне, Праче и других.<sup>71</sup>

Богатство вода на овом простору одувijek представља драгоцен ресурс за живот људских заједница. О водама средњовјековне Србије најбоље свједочи изјава Б. де ла Брокијера 1433. године да Србија има здраве и чисте воде.<sup>72</sup> Због великих падавина у појединим периодима Дрина се изливала из свога корита, тако је забиљежено да су се послије XV вијека десиле четири катастрофалне поплаве: 1667, 1731, 1737. и 1896. године.<sup>73</sup> Дешавало се да и Лим током јесењих и прољећних киша надође и причини велику штету. Тако је 1897. године нарастао водостај Лима и уништио читаве куће из темеља са обала, затим пола Пријепоља разрушио и тадашњи мост уништио.<sup>74</sup>

Богата хидрографска мрежа Лима и Дрине омогућавала је у прошлости како екстерну доступност овог подручја тако и његову интерну саобраћајну повезаност. Рјечне долине омогућавале су настанак путева, а долинска проширења пружала су услове за развој насеља и пољопривредне производње.<sup>75</sup> Долине Лима и Дрине у средњем вијеку биле су прекривене мрежом путева, који су повезивали централне и источне дјелове Балканског полуострва са средњим дијелом јадранске обале.<sup>76</sup>

---

<sup>70</sup> Исто, 221 – 222.

<sup>71</sup> *Историја српског народа I*, Београд 1981, 131 (П. Ивић).

<sup>72</sup> С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 32.

<sup>73</sup> Д. Ј. Дероко, *Drina: географско-туристичка монографија*, 13; В. Кривокарић, *Фоћа*, 17 – 18.

<sup>74</sup> П. Мркоњић, *Средње Полимље и Потарје у Новопазарском санџаку*, Насеља српских земаља I, Београд 1902, 240.

<sup>75</sup> Д. Ј. Дероко, *Drina: географско-туристичка монографија*, 41–43; М. Лутовац, *Долина Лима – географски значај и привредно – географске промене* –, 40.

<sup>76</sup> Детаљније у овом раду на 246 – 271 стр.

Путописна грађа из даље прошлости од непроцјењивог је значаја при утврђивању географских, топографских, етнографских и других података. Највише путописних података о овом простору дају француски путописци, дипломате и службеници двора. Путописци су углавном користили познату средњовјековну трасу Дубровник – Требиње – Гацко – Тјентиште – Фоча – Пљевља – Пријепоље – Милошев Дол – Сјеница – Нови Пазар и даље на исток. У мањој мјери користио се путни правац Врхбосна (Сарајево) – Ходидјед – Прача – Горажде – Чајниче – Пљевља – Пријепоље.<sup>77</sup> Путописи из XVI и XVII вијека знатно доприносе да се надокнади недостатак изворних података за ранији период. Међутим, путописци нису баш били издашни у описивању насеља, равница, планина, ријека и климатских прилика. Понекад доносе податке који су потпуно или дјелимично нетачни, због чега морамо бити и опрезни при њиховом коришћењу.

Сви путописци онога времена помињу ријеке Лим и Дрину. У свом путопису Бенедикт Курипешић 1530. године записао је да се Лим и Увац састају испод Прибоја и уливају у Дрину. Четири године касније млетачки дипломата Бенедето Рамберти (1534) на путу из Дубровника помиње да је Дрина веома лијепа вода, а Лим велика и плаха ријека.<sup>78</sup> Млетачки дипломата и путописац Катарина Зен 1550. године записао је нетачан податак да се Лим улива у Саву.<sup>79</sup> Године 1611. Пјер Лефевр је забиљежио да је дошао у Пријепоље из Пљеваља, путем који је ишао долином ријеке Сељашнице. Описао је Пријепоље као отворено мјесто без зидина, у коме су куће дрвене и ниске.<sup>80</sup> Евлија Челебија у свом путопису из 1664. године истиче да су воде у Пријепољу попут извора живота.<sup>81</sup>

---

<sup>77</sup> Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, 48, 120 – 126; С. Рудић, *Пљеваљски крај у путописима 16. века*, Гласник Завичајног музеја, књ. 2, Пљевља 2001, 129 – 136; С. Мишић, *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*, Гласник Завичајног музеја, књ. 7, Пљевља 2010, 19 – 26.

<sup>78</sup> Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka (II. Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta)*, RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti LVI, Zagreb 1881, 214.

<sup>79</sup> Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka (III. D. Šepera, IV. J. Chesnaua i V. K. Zena.)*, RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti LXII, Zagreb 1882, 98.

<sup>80</sup> Е. Мушовић, *Пријепоље и Милешево у путописима XVI и XVII века*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIV, Пријепоље 1992, 291 – 293.

<sup>81</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, prevod Hazim Šabanović, Sarajevo 1957, 155.

Путописац Жак Шено путовао је 1547. године у експедицији француског амбасадора д'Армона кроз Херцеговину за Цариград. Шено је забиљежио у свом путопису да је Фоча мјесто у Србији, да има развијену трговину, односно много дућана и трговаца.<sup>82</sup> Катрин Зен описује предео између Пљеваља и Пријепоља као лијеп, наводи изворе код манастира Светог Николе и констатује да пут води преко блата, гора, стијена, уз неколико прелазака преко ријеке Увац, и помиње да је наведени предео био пун свакојаким животиња.<sup>83</sup>

Корнелије Дуплицј Шпер је 1533. године путовао у Цариград у својству савјетника и секретара римско-њемачког цара Карла V. Он пише да су од Пријепоља ишли преко горе *Magrisi* да би стигли у Фочу.<sup>84</sup> Курипешић пише да су при прелазу Увца видјели на десној страни зидине града *Прибон* (Прибој), ту се налазило и трговиште које се исто Прибон звало.<sup>85</sup> Путописци Ногарел и Ламберг 1532. године помињу варошицу Прибон и њене старе зидине.<sup>86</sup> Павле Кантарини, млетачки амбасадор у Цариграду од 1580–1583. године, чији запис датира из 1580. у свом путопису наводи да се тешко превезао преко Дрине, а одатле је ишао гором кроз кишу, снијег и вјетар.<sup>87</sup> Путујући кроз Фочу 1548. године Жак Гасо је забиљежио да је Фоча велико село са јаком трговином и да је богато.<sup>88</sup> Барски надбискуп и путописац Марин Бици 1610. године описао је Пријепоље као варош без зидина, а Фочу као лијепу варош.<sup>89</sup> Веома сликовит опис Фоче дао је Лефевр (1611), који је у свом путопису записао да се Фочи прилази преко *Трине* (Дрине) великим дрвеним

---

<sup>82</sup> Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, Београд 1961, 112; В. Нрабак, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. VI, Priština 1969, 37.

<sup>83</sup> Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI veka*, Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti X, Zagreb 1878, 207; Исти, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka (III. D. Šepera, IV. J. Chesnaua i V. K. Zena.)*, 98; Д. Р. Николић, *Европски путописци о Милешеву*, Пријепоље 1994, 34 – 36; С. Рудић, *Пљеваљски крај у путописима 16. века*, 130; С. Мишић, *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*, 19 – 20.

<sup>84</sup> Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. veka*, RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti LXXXIV, Zagreb 1887, 56.

<sup>85</sup> Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. veka (II. Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta)*, 214.

<sup>86</sup> М. Лутовац, *Прибој на Лиму*, 3.

<sup>87</sup> Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku iz XVI veka*, 214; Исти, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, 98; С. Мишић, *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*, 24.

<sup>88</sup> Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 114 – 115.

<sup>89</sup> Д. Р. Николић, *Европски путописци о Милешеву*, 54 – 55.

мостом. Мост је имао само један свод подупрт са оба краја. Затим је француска експедиција, прошла кроз једно село од пет или шест кућа, путујући обалом ријеке за сат ипо стигли су у варош, гдје је постојао још један мост преко ријеке Ћехотине, која се улива у Дрину. Варош није била затворена зидинама и у њој је било око осамсто веома ниских кућа без прозора и мноштво малих џамија. Лефевр је записао да је видио Фочу као прилично лијеп крај.<sup>90</sup> Франацуски посланик Луј де Е-а прошао је кроз Фочу 1626. године, анонимни члан његове експедиције описује да је Фоча од Дубровника удаљена пет дугих дана. Затим је описује као малу варош са кућама од дрвета и земље, која лежи на мјесту гдје се ријека Ћехотина улива у Дрину, а истиче да је крај пун брежуљака и долина.<sup>91</sup> Постоји сагласност путописаца у оцјени да је предио од Пљеваља према Фочи изузетно тежак и напоран за путовање, јер се путовало преко планине Ковач (*Couatz*).<sup>92</sup> Једино превозно средство путевима кроз Подриње и Полимље били су коњи, како јахаћи тако и теглећи.<sup>93</sup>

Евлија Челебија је један од најзначајних турских путописаца, а пролазио је кроз ово подручје у два наврата: 1662. и 1664. године. Оставио нам је највише података о овом простору у односу на све друге путописе са којима располажемо. Челебија пише да су зиме у Полимљу оштре са обилним падавинама. О висини снијега зими свједочи и његов занимљив податак да су на путу од Пријепоља до Бабина пободени високи борови стубови да би се знало куда иде пут. Пола године има снијега, а четири љетња мјесеца буде велика врућина. Упутивши се из села Јабланице према Рудом, Челебија истиче да га је пратило хиљаду незгода и тешкоћа када су прелазили преко планине Јабланице. За Рудо каже да је касаба и да се налази на пространом и зеленилом обраслом мјесту са виноградима и баштама. Прибој описује да се налази на планини Дуд, да је мален и пуст град, сазидан од камена, у коме су живјели пастири са горских пашњака. Путовање је наставио према манастиру

---

<sup>90</sup> В. Јелавић, *Кратки француски путопис кроз Херцеговину и Новопазарски санџак из године 1611*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини XIX, Сарајево 1907, 473 – 474; Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 159.

<sup>91</sup> Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 173.

<sup>92</sup> С. Рудић, *Пљеваљски крај у путописима 16. века*, 131 – 133; С. Мишић, *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*, 23.

<sup>93</sup> Е. Миљковић, *Крстарећи османским царством: путеви и градови*, Теме 1, Ниш 2010, 348 – 350.

Мажићи, који се налази на лијевој обали Лима између Прибоја и Пријепоља, а затим је кренуо обалом Лима према порушеном граду Ковину, а одатле за Пријепоље. Забиљежио је да се Пријепоље дијели на два посебна насеља – двије касабе: Горња Вакуф касаба и Доња касаба. Описује да се у Горњој касаби налази 50 шиндаром прекривених кућа са баштама и Фатихов мост, за чије се одржавање издвајају знатна средства. Мост је сигурно био значајан за Дубровачку трасу пута. Доња касаба била је неупоредиво љепша и већа, она је лежала на пространој и зеленој обали Лима. Даље пише да се на крају вароши ријека Милешева улива у Лим (редовно је назива Милешевом). Ова варош има 486 кућа са баштама. Занимљива запажања Е. Челебија оставио нам је током свог боравка у Фочи. Он описује да је Дрина текла средином насеља, поред трга са много дућана. На обали Дрине налазили су се дворови и угледније куће. Становници прелазе на другу страну чамцима и лађама. Дужина града обалом Дрине износи 4.000 корака. Главни дио града налазио се југоисточно од ријеке, док су сјеверно и западно од града били воћњаци. Ријека Ћехотина протичала је са источне стране града, која се под табханом сједињује са ријеком Дрином. На Дрини је постојао мост старе израде, чудно широк и несигуран за пролазак становништва, коња, мазги и остале стоке.<sup>94</sup> Сви путописци се жале на лоше путеве, затим на напорне терене и на лош смјештај на путу.

Путописци који су током XVI и XVII вијека путовали кроз Полимље и Горње Подриње оставили су нам кратке податке о Фочи, Прибоју, Пријепољу, тврђави Милешево и Милошевом Долу. Већина њих задржавала се у манастиру Милешево (путописци га често зову „манастир Светог Саве“).<sup>95</sup>

У Полимљу и Горњем Подрињу клима је жупска, умјереноконтинентална, а у вишим предјелима субалпска. На овом простору се додирују ваздушне масе Панонског басена са сјевера и маритимне ваздушне масе Јадранског басена са југа. Високе планине (2000 m и више) условљавају појаву планинске климе. На овом простору прољећа су прохладна, са неуједначеном количином падавина, љета топла,

---

<sup>94</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, prevod Hazim Šabanović, Sarajevo 1957, 10, 151 – 160, 162, 167 – 175.

<sup>95</sup> Видјети: Д. Р. Николић, *Европски путописци о Милешевима*, 19 – 75.

јесени кишовите, а зиме су хладне и обилују снијезним падавинама.<sup>96</sup> Челебија је током свога путовања истакао неколико пута да је клима овог простора доста пријатна (Пријеполје, Рудо, Фоча).<sup>97</sup>

Простране сликове Лима и Дрине карактерисао је у прошлости изузетно богат и разноврстан шумски прекривач. У нашим средњовјековним изворима разликовало се неколико врста шумског прекривача: гај, луг, шума, гора и гвозд. Рјечне долине чиниле су погодно тло за стварање људских насеља и привредних површина (ораница, винограда, ливада итд.). У хрисовуљама XIV вијека (Дечанској и Светостефанској) често се помињу лазови и требежи, што потврђује пораст становништва и интензитет крчења шума. Шумска вегетација утицала је на атмосферске падавине, на водотоке, на ерозију земљишта и климу читавог подручја, тако да је шума представљала важан ресурс у животу средњовјековног човјека.<sup>98</sup>

У средњем вијеку ова област била је богата шумама. Због тога је пролазак био опасан, јер су шуме биле склоништа разбојника. Стога су постојале страже које су обезбјеђивале сигуран пролазак. О богатству шума и присуству стража обавјештавају нас путописаци. Шпер је 1533. године поменуо шуму на дионици пута Фоча – Пљевља и око Милешева.<sup>99</sup> Бенедето Рамберти (1534) записао је да су на путу од Фоче до Пљеваља наишли на три страже.<sup>100</sup> Напуштајући Фочу, Француз Жак Гасо (1548) и његова експедиција кретали су се кроз шуме, које су биле веома опасне због разбојника, ту су сељаци стражарили, обавјештавајући путнике добошом да нема опасности и да могу наставити пут.<sup>101</sup> То потврђује и путописац Жан Палерн Форизиен, који је 1582. године путовао из правца Пријеполја ка Пљевљима. Он описује планину Јабуку као врло високу и готово неприступачну, на чијем се врху налази шума, ту се налазио један стражар ради спречавања честих пљачкашких

---

<sup>96</sup> R. Dragović, *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*, 37 – 38.

<sup>97</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 158, 153, 167.

<sup>98</sup> С. Мишић, *Коршићење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 29 – 31.

<sup>99</sup> В. Нграбак, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, 24.

<sup>100</sup> Р. Матковић, *Putovanja po Balkanskom poluotoku iz XVI veka*, 214.

<sup>101</sup> М. Динић, *Три француска путописца XVI века о нашим земљама*, Годишњица Николе Чупића 49, Београд 1940, 88; Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 114 – 115; В. Нграбак, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, 24.

напада. Палерн описује: стражар је затрубио у рог чим их је угледао, дајући им јасан сигнал да је пут чист од пљачкаша.<sup>102</sup> Према казивању Павла Контаринија (1583), предио између Пљеваља и Пријепоља чинила је дивља гора обрасла јеловом шумом.<sup>103</sup> Лефевр је напуштајући Фочу описао: да је планина између Фоче и Устиколине покривена храстом шумом. Даље пише да је пут од Пљеваља према Пријепољу брдовит и зарастао шумом, готово посвуда.<sup>104</sup> Француски посланик Луј де Е-а, напуштајући пљеваљску област (1626), описује да га је пут водио према Пријепољу, гдје је наишао на врло брдовит и шумовит крај које домаће становништво зове Звијезда. Он наводи да се велики број разбојника ту крије и због тога се не иде без велике пратње.<sup>105</sup> Дубровачке дипломате Сабо Маринов Менчетић и Ораст Сабов Рањина, чији запис датира из 1673. године, описују да су стигли у Пријепоље 1. јула 1673. године кроз густе шуме јела, смрча и борова.<sup>106</sup> Челебија (1664) описује да се у околини Фоче налазе планине богате шумом, са огромним дрвећем.<sup>107</sup> Густе шуме Подриња сјечене су за дрвну грађу, која је била основни грађевински материјал, који се преносио преко ријеке Дрине сплавовима. Такав начин експлоатације и преношења био је примјењиван вјековима.<sup>108</sup> Док је шумски прекривач био гушћи, а утицај човјека слабији, област је била веома богата животињским свијетом.

Рашчлањеност рељефа, повољне климатско-хидролошке прилике и шумски прекривач омогућавали су да дивљач буде многобројна и разноврсна: било је доста срна, дивокоза, медведа, дивље свиње, зечева, јелена, даброва итд.<sup>109</sup> Катрин Зен описује да је предио између Пљеваља и Пријепоља био пун свакојаким животиња.<sup>110</sup> Лефевр је записао да је планински предио између Фоче и Устиколине препун

---

<sup>102</sup> Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 139.

<sup>103</sup> Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI vieka (XIV. Dnevnici o putovanju mletačkih poslanstva u Carigrad: osobito Jakova Sorance od g. 1575. i 1581., i Pavla Kontarina od g. 1580)*, RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti CXXIV, Zagreb 1895, 64.

<sup>104</sup> В. Јелавић, *Кратки француски путопис кроз Херцеговину и Новопазарски санџак из године 1611*, 474 – 475; Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 156 – 157.

<sup>105</sup> Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 173.

<sup>106</sup> Д. Р. Николић, *Европски путописци о Милешеву*, 66.

<sup>107</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 167.

<sup>108</sup> D. J. Deroko, *Drina: geografsko-turistička monografija*, 32.

<sup>109</sup> С. Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1995, 51 – 66.

<sup>110</sup> Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI vieka*, 207.

дивљачи, посебно истичући грлице и дивље голубове.<sup>111</sup> Челебија помиње да су путујући обалом ријеке Милешеве ухватили неколико зечева.<sup>112</sup>

Приказ географских одлика Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња, показује да је средњовјековно становништво имало на располагању јако повољне природне услове: повољан рељеф, заклоњеност од јачих вјетрова, мноштво страна присојног положаја, повољно земљиште, густу хидрографску мрежу, рудно богатство, шумовитост, обиље влаге, простране планинске пашњаке, добру повезаност путева, као и особена ваздушна струјања и чист ваздух. Све те одлике овог подручја пружале су његовом становништву повољне услове за живот, тако да је и природно што је област Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња врло рано била насељена.

---

<sup>111</sup> В. Јелавић, *Кратки француски путопис кроз Херцеговину и Новопазарски санџак из године 1611*, 474; Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 156.

<sup>112</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 158.



## III. ЖУПЕ И ЗЕМЉЕ, НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО

### III.1. Жупе и земље

На простору Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња у историјским изворима и литератури помињу се као жупе и „земље“ шест мањих или већих предионих цјелина: Лим, Љубовића, Звијезд, Црна Стена, Дабар и Дрина.

Ова имена жупа и „земаља“ сачувана су до данас: као називи ријека (Лим, Љубовића, Звезданка, Дрина) запустјелог потеса (Црна Стена–узвишење и заселак између села Ивања и Карошевине, југозападно од Пријепоља) и једне епархије Српске православне цркве (у сложеници Дабро-босанска). Имена жупа и „земаља“ су предримског, предсловенског и словенског поријекла, што указује да се Словени нису населили на пустој земљи и да су имена стара колико и српско живљење на овом простору.

Као општи појам, жупа у нашем језику означава осунчани предио са обрадивом земљом, који је природно заклоњен од вјетра и зиме, а због благих прелаза годишњих доба погодан за земљорадњу и гајење винограда. Поред бројних котлинских заклоњених области које се у народу називају жупама, неке су до дана данашег сачувале свој назив.<sup>113</sup>

У средњовјековној српској држави најмања управна и територијална јединица била је жупа. Жупа као општи појам представља питому област са обрадивом земљом и благим погодним климатским условима. Према неким мишљењима ријеч жупа потиче још из словенске прапостојбине, гдје је означавала групу људи у крвном сродству која је настањена у истом крају.<sup>114</sup>

---

<sup>113</sup> Данашњи географски називи појединих области као што су: Никшићка Жупа, Велика Жупа код Пријепоља, Александровачка Жупа, сачували су основно значење ријечи на балканском простору, тиме потврђујући да се нису мијењале двије основне одлике жупе: посебан географски положај и климатски услови.

<sup>114</sup> М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности*, књ. I, Нови Сад 2000, 21 – 22.

Словени су по доласку на Балкан управо настанили жупске предјеле, организујући се по жупама. Сматра се да је послије досељавања територијална компонента потисла родбинске везе, тако да у основном значењу жупа представља „брањено и заклоњено заједничко пребивалиште“.<sup>115</sup>

Жупе су се простирале у рјечним долинама и котлинама, крашким пољима и равничарским, култивисаним предјелима. Појам жупе код свих Словена присутан је између IX и XII вијека. По Стојану Новаковићу, жупа је више „географски административни појам, а све оно што се каже да чини жупа у ствари чинила су села“. Жупе су територијално биле различите по свом обиму, некада је то била мала рјечна долина, некада велико поље у карсту (Попово, Дабар, Невесиње и сл.). Велики број жупа у Србији назван је по рјечним долинама око којих су се простирале, понекад су подијелене на доњу и горњу, према току ријеке и нагибу тла (Ибар, Полог, Лаб, Грбаљ), а могла је добити назив и по језеру (жупа Плав). У изворном значењу жупа је заокружена географска цјелина. Сједиште жупе био је град, који није могао да постоји без свог ближег и ширег аграрног залеђа. Становништво жупе имало је радне обавезе, морало је стално да чува град и да га одржава у добром стању оправкама и дозиђивањем. Међе између жупа биле су пусто брдо или шума, гдје су становници сусједних села морали да чувају путеве. Примјер ове границе је планински комплекс *Црне горе* који се као тампон зона налазио између жупа Плав и Будимља. У средњем вијеку постоји колективна одговорност жупе за разбојништво и крађу.<sup>116</sup>

---

<sup>115</sup> *Лексикон српског средњег века*, приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Београд 1999, 195 – 197 (Г. Томовић).

<sup>116</sup> Види: С. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 28 – 40; К. Жиречек, *Историја Срба II*, Београд 1978, 4 – 5; М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, Социјална структура српских градских насеља (XII – XVIII век), Београд – Смедерево 1992, 67 – 84; Г. Томовић, *Српска средњовековна жупа у делима Стојана Новаковића*, Стојан Новаковић – личност и дело. Научни скуп поводом 150 – годишњице рођења (1842 – 1992), Београд 1995, 293 – 298; С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју, год IV, св. 2 – 3, Београд 1997, 133 – 134; *Лексикон српског средњег века*, 195 – 197 (Г. Томовић).

У *Српском рјечнику* Вука Стефановића Караџића, у ствари је оно првобитно и најстарије значење жупе, које се сачувало до данас: „предио са блажом климом, заклоњен од хладних вјетрова или јаче изложен сунцу, погодан за настањивање и пољопривреду“. Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1969, 161.

На челу жупе налази се старјешина – жупан, који је постављан из редова најугицајније породице. Најстарији помен титуле жупана са подручија насељеног Словенима потиче из 777. године. Био је то жупан који се звао Фисо (Physo).<sup>117</sup>

Жупе које су се налазиле поред путева важнијих праваца, брже су се развијале економски и политички. Као мала територијална јединица жупа није могла да опстане као самостални чинилац, па се жупе удружују у веће територијалне и управне цјелине. Тако настају и прве српске државе.<sup>118</sup>

Шта је све чинило територију и цјелину једне жупе сазнаје се из описа приморске жупе Конавли крајем XIV вијека: сва села и људи и земље и паше и воде и млинови и дохоци и све, што припада жупи конавоској и са свим међама и границама. А међници су били означени биљезима и знамењем.<sup>119</sup>

У научној литератури има различитих гледишта око опсега средњовјековних жупа у Средњем и Доњем Полимљу. На основу писаних података који стоје на располагању и историјске литературе покушали смо утврдити границе ових жупа.

У изворишном дијелу Лима, око Плавског језера, постојала је жупа Плав, а низводно од Плавске жупе пружала се жупа Будимља.<sup>120</sup> Сјеверније од жупе Будимље налазила се предиона цјелина Затон. Краљ Стефан Првовјенчани у Жичкој повељи (1219–1220) међу дарованим имањима даје и метох Затон, који су чинила

---

<sup>117</sup> *Историја Црне Горе I*, Титоград 1967, 302 (Ј. Ковачевић); Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара. Прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости*, Сабрана дела I – VI, књ. VI, Београд 2001, 78 – 79; А. Смиљанић, *Титула жупана од првог помена до краја XII вијека*, Гласник удружења архивских радника Републике Српске 1, Бања Лука 2009, 100 – 114; Константин Порфирогенит у свом *Спису о народима* наводи да словенска племена немају архонте (кнезове) већ само старце жупане. *Византијски извори за историју народа Југославије II*, Београд 1959, 14 – 15.

Први Немањићи носили су титуле жупана, о чему нам свједочи ктиторски натпис на зиду изнад гробнице ктитора у манастиру Ђурђеви ступови код Берана: *б. дан, престави се раб божији Стефан жупан Првослав, син великог жупана Тихомира, синовац светога Симеона Немање ктитор мјеста овога, гдје је и гроб његов*. На основу овог натписа познато нам је да је ова знаменита светиња Немањића, задужбина Стефана Првослава, сина великог жупана Тихомира, најстаријег Немањиног брата. Љ. Ковачевић, *Неколико питања о Стефану Немањи*, Глас Српске краљевске академије LVIII, Београд 1900, 53 – 56; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902, стр. 5 – 6, бр. 10; Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе. Средњовјековни натписи и записи у Црној Гори крај VIII – и почетак XVI вијека*, Цетиње 1994, 85 – 87.

<sup>118</sup> В. Суботић, *Стара Раишка држава, настанак и развој до Немањића*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XXIII, Пријепоље 2008, 151.

<sup>119</sup> *Лексикон српског средњег века*, 196 (Г. Томовић).

<sup>120</sup> Р. Мијатовић, *Средњовековне жупе дуж Лима*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII, Пријепоље 1979, 210 – 213.

села: Црнча са засеоком (данашња Црнча налази се на десној обали Лима, југоисточно од Бијелог Поља), оба Ивања (село Ивање и данас постоји у сусједству Црнче), Замчане са засеоком (данашње село Костиће, југоисточно од Бијелог Поља) и Дубово Гаје (данас Дубово).<sup>121</sup> Професор Синиша Мишић утврдио је постојање жупе Лим на простору Затона и околине Бијелог Поља, ту се налазио манастир Св. Апостола Петра и Павла, који је подигао хумски кнез Мирослав у Лиму.<sup>122</sup>



Слика број 1: Манастир Светог Петра и Павла

<sup>121</sup> F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantiam historiam Serbice, Bosiae, Regusii*, Vienne 1858, 11; P. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, Богословље, год. VII, св.2, Београд 1932, 97 – 107, 103 (о жичком метоху у Затону); Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, Историски часопис IV (1952 – 1953), Београд 1954, 147 – 172, 162, 170 (о жичким посједима); М. Лутовац, *Бихор и Корита – антропогеографска испитивања*, Српска академија наука и уметности, Српски етнографски зборник књ. LXXXI, Одељење друштвених наука, Насеља и порекло становништва књ. 40, Београд 1967, 111 – 112 (Замчане – данашње село Костиће); В. Мошин – С. Ђирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., Београд 2011, 91. Ова села пописана су у турском дефтеру из 1571. године. Видјети: Т. Катић, *Опширни попис призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 431 – 433, 482 – 483, 490, 496.

<sup>122</sup> С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 74.

Из дубровачких извора у раздобљу од 1401. до 1413. године сазнајемо да су каравани стизали у одредиште назначено као мјесто (*locus*) *Лим* близу Петрове цркве или само мјесто *Лим*. Овдје се налазила караванска станица и обично је црква Св. Петра навођена да би се ближе одредио положај мјеста Лим: *ad locum dictum Lim ad ecclesiam Sancti Petri; ad locum Lim prope ecclesiam S. Petri*. Дубровчани су добро познавали предјеле и мјеста у Средњем Полимљу јер су ту пословали и трговали, краће или дуже боравили, понекад се дешавало да током путовања претрпе штету и разбојништво. У једном уговору из 1408. године предвиђено је да караван иде до Лима, и то оним путем до рјечног мјеста Лим (*ad dictum locum Lim*). У дубровачким изворима наводи се као одредишно мјесто црква Грлица у мјесту Лим. Црква се налазила у селу Родијеља, на ушћу Грличког потока у ријеку Бистрицу, десну притоку Лима.<sup>123</sup>

Предиона цјелина Затон и Лим чинили су жупу *Лим*, која се простирала од села Црнче до Равне Ријеке, гдје се налазила жупа Љубовића, затим је обухватала долину Бистрице са селима Бистричког властелинства.<sup>124</sup> Убикација цркве Грлице потврђује нам да су Грлички поток и долина Бистрице били саставни дио жупе Лим. Током првих деценија XV вијека, жупа Лим преноси своје име на цијелу област. Са Лимом се граничила жупа Љубовића.

Прве помене имена *Љубовиће* налазимо у Стонској повељи (издата око 1252) *уљаревина Љубовићева лука* и Лимској повељи (1254–1263) *Љубовидски дел*.<sup>125</sup> Име жупе Љубовиће и истоимене ријеке потиче од личног словенског имена \**Љубовидь*, од кога је присвојни придјев женског рода *љубовидја*. Половином XIII вијека налазимо га у нашим средњовјековним изворима, а врло рано је добио дублет

---

<sup>123</sup> Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1996, 17 – 19; Г. Томовић, *Дубровачка грађа о цркви Грлици у Полимљу*, Историјски часопис, књ. LVI, Београд 2008, 261 – 278; Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, Милешевски записи 8, Пријепоље 2009, 85 – 86 (Свети Петар на Лиму), 87 – 88 (Црква Грлица).

<sup>124</sup> С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 78.

<sup>125</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 195 – 198, 197 (хрисовуља краља Стефана Уроша I манастиру Свете Богородице у Стону), 225 – 231, 228 (хрисовуља краља Стефана Уроша I манастиру Св. апостола Петра и Павла на Лиму).

*Liubovilia* (Љубовија).<sup>126</sup> Први помен жупе Љубовиђе познат нам је из једног дубровачког уговора од 1281. године. Те године, 30. августа старац Давид, бивши жупан Димитрије, унук Немањин и син Вукана Немањића, закључио је уговор са дубровачким мајстором каменаром Десином де Риса око подизања цркве у Бродареву,<sup>127</sup> која ће по ктитору бити названа Давидовица.<sup>128</sup> Црква није могла бити завршена те године већ је подигнута следеће 1282. године.<sup>129</sup> Овај уговор нам јасно указује да је жупа Љубовића постојала још раније. Љубовићу је први убицирао Љубомир Ковачевић, одређујући међе жупе сматрао је да се с југа граничила са територијом жупе Будимља, односно да је „љубовићска жупа била у поречју ријеке Љубовиђе између Брсковске и Будимљанске жупе, Бијелог Поља и Лима“. С обзиром на мали број извора којима је располагао, Ковачевић је доста добро лоцирао жупу Љубовићу,<sup>130</sup> али територија горњополимске жупе Будимље није се граничила са Љубовићом већ, као што смо навели, са жупом Лим. Средњовјековна српска жупа Љубовића обухватала је горњи ток истоимене ријеке,<sup>131</sup> границе су допирале према пљеваљском крају до иза данашњег села Коврена, гдје би природна граница био кањон Тјешањ.<sup>132</sup>

Краљ Стефан Дечански приложио је манастиру Дечани село *Јабучно* (село Јабучно и данас постоји на десној обали Љубовиђе) које је означено као село жупе Љубовића и село *Палез* (данашњи назив села је Пали, налази се на лијевој обали

---

<sup>126</sup> Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 47.

<sup>127</sup> *Die penultimoaugusti (1281) Ragusii etc. Ego quidem Desinna de Risa, magister petrarius, civis Ragusii, confiteor quod, mea bona voluntate concordavi me cum Veterano David, qui vocabatur, dum erat mundanus, Dimitrius de Volco, in hunc modum videlicet, quod recipi ab ipso s.dr.gross. centum quinquaginta, pro quibus obligo me ecclesiam in Brodareua, in Jupra Liubouila, laborare et complere...* Овај уговор је објавио Г. Чремошник, *Канцеларијски и нотарски списи 1278 – 1301*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, треће одељење (поменици средњег века). Историјски споменици Дубровачког архива, серија трећа, свеска 1, Београд 1932, 65 – 66, бр. 143.

<sup>128</sup> А. Дероко, *На светим водама Лима*, Гласник Скопског научног друштва XI/5, Скопље 1932, 131; Б. Кнежевић, *Цркве и манастири у средњем Полимљу*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1996, 76 – 77.

<sup>129</sup> Ј. Нешковић, *Црква манастира Давидовице на Лиму*, Саопштења IV, Београд 1961, 89.

<sup>130</sup> Љ. Ковачевић, *Трг Брсково и жупа Брсковска и Љубовићска*, Глас СКА XXX, Београд 1891, 7, 16.

<sup>131</sup> У горењем току ријеке Љубовиђе археолошким истраживањем констатовано је 17 средњовјековних локалитета, ту спадају: манастирски комплекси, цркве, градине и некрополе. Ово нам поздано свједочи о бурном животу на овом простору и доброј насељености. Видјети: А. Булатовић, *Археолошко рекогносцирање средњовековних локалитета у Вранешкој долини, Бијело Поље*, Гласник Српског археолошког друштва 13, Београд 1997, 211 – 221.

<sup>132</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, историјско – етнолошка расправа, Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, Посебна издања књ. 20, Београд 1979, 53 – 54.

Љубовиће) из брсковске жупе, како је то у даровници и наглашено.<sup>133</sup> Сеоски атари ова два села налазила су се један наспрам другог и дијелила их је ријека Љубовића, што значи да је десна обала Љубовиће, а лијева Брскова. Ту се налазила граница између Брсковске и Љубовићске жупе у њеном доњем току. Писана Јела била је једна од граничних међа жупе Брсково. Љубовића је захватала околине Павиног Поља, Томашева, дио села Равне Ријеке, сва села са лијеве стране Лима до Бродарева захватајући и његову околину са селом Гробнице и манастиром Давидовицом.<sup>134</sup>

Сјеверније од Љубовиће налазила се жупа *Црна Стена*. У писаним изворима ова жупа увијек је повезана са манастиром Милешевом. Први писани извор о овој жупи налази се у једном запису из 1264. године (у храму *Светог Спаса у жупи Црној стени*). Жупа се помиње у повељи краља Уроша I из 1276/7. године, којом је црква Св. Николе у Хвосну подређена манастиру Милешеви (*Вазнесења храм на месту названом Милешева у жупи Црној стени*). У једном дубровачком уговору из 1278. године помињу се милешевски власи. Затим крајем XIII вијека записано је да је превод грчког црквеног закона Номоканона писан у жупи *Црној стени* у месту названом *дом Спасов Милешева*.<sup>135</sup>

Жупа Црна Стена граничила се са Љубовићом на југу, граница је прелазила Лим изнад Бродарева између села Сопотнице и Стањана на десној страни и Крушева и Грачанице на лијевој страни ријеке. Даље граница је ишла на Камену гору и планину Брзовац код села Ранче. Ту се налазила гранична линија између жупе Црне Стене и Брезовице. Она се простирала са обије стране Лима обухватајући Пријепоље

---

<sup>133</sup> Р. Ивановић у својој историјско–географској студији *Дечанско властелинство* погрешно је убицирао село Јабучно, тражећи га у жупи Патково и наводећи да се село изгубило или спојило са сусједним селом. Р. Ивановић, *Дечанско властелинство*, Историјски часопис, САН IV (1952 – 1953), Београд 1954, 195; Село Јабучно исправно је убицирао Ж. Шћепановић, *Средњовјековна села Јабучно и Палеж и граничне међе жупе Љубовиће*, Историјски записи 3 – 4, Титоград 1970, 399 – 404.

<sup>134</sup> Р. Мијатовић, *Средњовековне жупе дуж Лима*, 215 – 216; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 51 – 55; Исти, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине*, Бијело Поље, 87 – 88; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 79 – 80; Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, 57 – 59; С. Мишић, *Потарје у средњем веку*, Гласник Завичајног музеја књ. 5, Пљевља 2006, 10 – 11.

<sup>135</sup> Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, Београд 1902, стр. 11, бр. 22; Исти, *Стари српски записи и натписи*, књ. III, Београд 1905, стр. 139 – 140, бр. 5543; Ђ. Петровић, *Прилог познавања Пријепоља у касном средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1981, 158; Г. Томовић, *Жупа Црна Стена*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIV, Пријепоље 1992, 161 – 163.

и лимске притоке: Грачанице, Зебуђе и Милешеве. На источној страни граничила се са жупом Сенице на планини Златар. У изворишном дијелу Милешевке и Међанске ријеке планина Четаница дијелила је атаре милешевског села Милошев Дол и села Мушковине у вилајету Сенице. На сјеверу жупа се граничила са Дабаром, па је граница прелазила Лим између села Кучин и Маржића на лијевој страни ријеке. Непосредно око Лима, више Пријепоља, од једног дијела Црне Стене развила се Мала Жупа. У правцу сјеверозапада, на лијевој обали Лима помиње се жупа *Звијезд*, која је обухватала предно око ријеке Звезданке, лијеве притоке Лима, и цио слив ријеке Сељашнице до ушћа у Лим. Од жупе Звијезд развила се Велика жупа. Да је постојало мјесто под овим именом поткрепљује нам податак из дубровачког архива који говори да су два дубровачка трговца (Стјепан и Радман), били нападнути и опљачкани *apud Pripoglie in loco dicto Suesda*. Највјероватније је жупа Звијезд била предиона цјелина жупе Црна Стена.<sup>136</sup> У сумарном попису санџака Босне из 1468/69. године, село Црна Стена уписано је да припада посадницима тврђаве Милешева, са једном хаса њивом, пет домова и приходом од 444 акче.<sup>137</sup> У попису санџака вилајета Херцеговине из 1475/77. године, међу селима нахије Милешево, биљежи се село Црна Стена. Име Црна Стена сачувало се данас у називу за узвишење и заселак између Ивања и Корошевине.<sup>138</sup>

У Доњем Полимљу налазила се жупа *Дабар*. Назив Дабар води поријекло од индоевропског коријена \*dheub што значи дубок, шупаљ, а затим преко прасловенског \*debrī које је имало значење долина, провалија, ждријело, долази у наш језик, гдје имамо ријечи типа: дупља, дубок и сл. У словеначком језику постоји именица мушког рода *дебер* у значењу дободолина. Одређеним фонетским промјенама дошло је до формирања сличних изведеница: Дабар, Дебар, Дабравина,

---

<sup>136</sup> П. Мркоњић, *Средње Полимље и Потарје у Новопазарском санџаку*, 17; С. Ћирковић, *Пријепоље у средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 212 – 213; Р. Мијатовић, *Средњовековне жупе дуж Лима*, 216 – 217; Г. Томовић, *Жупа Црна Стена*, 167 – 171; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 81.

<sup>137</sup> А. С. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, 226 – 227.

<sup>138</sup> А.С. Аличић, *Поименични попис санџака вилајета Херцеговина*, 13.



Дебrc. Географски положај и све визуелне карактеристике мотивациони су елемент назива ове жупе Дабар.<sup>139</sup>

Највише извора о Дабру, непосредно или посредно, пружају извори српске цркве и неколико извора из Дубровачког архива. Први помен полимског Дабра налазимо у Студеничком типикy (писаном 1207–1215), у њему Св. Сава помиње манастире *светог Николе у Дабру и светог Ђорђа у Дабру*. Први манастир је Свети Никола у Прибојској Бањи, у њему је Сава 1219/1220. године одредио средиште Дабарске епископије. Манастир је постојао и прије 1168. године, у изворима називан је само Бањом или Бањом на Лиму. Други манастир у Дабру–Св. Ђорђе налази се у селу Мажићи, на лијевој обали Лима, око 14 km југоисточно од Прибоја.<sup>140</sup> Арабљански географ Мухамед ас Сариф ал Идрисија спомиње 1153. године *Bania* (Бању) као мали град који је добро утврђен, пред ријеке *Lina* (Лим).<sup>141</sup> У средњем вијеку на нашем простору постојала су два Дабра: Дабар у Доњем Полимљу и Дабар у Хумској земљи. Дубровачки извори дабарску област у Полимљу одређивали су као Дабар у Србији (*de Dabar, partium Sclavoniae*, 30. IV 1395; *de Xadbra partium Sclavonie*, 12. VIII 1398),<sup>142</sup> а за хумски Дабар забиљежено је да је у Босни (*de Dabar Regni Bossina*, 24. IX 1398; *de Dabar Regni Bosna*, 2. IV 1404).<sup>143</sup> Промјене политичке власти у Доњем Полимљу огледају се у дубровачким документима, гдје се наглашава да подручје око манастира 1395. године припада Босни (*contrata S. Nicolai de Bagna partiuim Bossine*) или Србији 1405. године (*ad partes Sclavoniae in loco vocato ecclesia S. Nicolay*).<sup>144</sup>

---

<sup>139</sup> Г. Томовић, *Дабар*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 35 – 36.

<sup>140</sup> В. Шалипуровић, *Средњовековни метох и трг манастира светог Ђорђа у Мажићима по данас сачуваним називима места*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IV, Пријепоље 1976, 129 – 140; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 78; М. Шаkota, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981, 11; В. Петровић – С. Рудић, *Прибојски крај у прошлости*, Становништво општине Прибој, 47.

<sup>141</sup> К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије у средњем веку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 246; М. Шаkota, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 10.

<sup>142</sup> *Historijski arhiv Dubrovnik* (HAD): *Diversa Cancellariae* (Div. Canc.) XXXI, fol. 157, 30. IV 1395; HAD: Div. Canc. XXXIII fol. 119, 12. VIII 1398.

<sup>143</sup> HAD: Div. Canc. XXXIII fol. 31, 24. IX 1398; Div. Canc XXXV fol. 57, 2. IV 1404.

<sup>144</sup> К. Јиречек, *Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 487; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Југословенски историски часопис 1 – 4, Љубљана – Загреб – Београд 1937, 123, нап. 15.

Име Дабар потпуно је нестало у Доњем Полимљу, једини траг о његовом постојању сачувао се у имену Дабро-босанске епархије. Средњовјековна жупа Дабар на југу и југозападу простирала се планинским врховима Побијеника, Ожаља, Орловине и Тмора, а на западу је ишла преко планине Стакорина. Границе жупе на сјеверу простирале су долином Лима на обије стране обале до ушћа у Дрину гдје се граничила са „земљом“ Дрином. На источној страни жупа је била омеђена планином Златибор и селима области (потоњих нахија) Рујно и Барче. Полимски Дабар никада се не назива у изворима жупом. Истицање жупе дошло је по аналогiji са херцеговачким Дабром, који се више пута у дубровачким изворима помиње као жупа.<sup>145</sup> Из поименичног пописа 1475/77. године сазнајемо да су Османлије у ширу географску територију Полимља сматрале и нахију Кукањ (Пљевља).<sup>146</sup>

У средњовјековним писаним изворима постојало је више категорија „земаља”. Најчешће је то термин за означавање државне територије (српска, грчка, бугарска и угарска земља), затим се користио за означавање историјских области које су имале већи број жупа, а тачно су им одређене границе и степен политичке самосталности. Ту спадају: Паганија или земља Неретљана, Хумска земља, Сремска земља, Травунија, Босна, Зета и Рашка. Земље су територијално-управне јединице састављене из више жупа и представљају заокружене географске цјелине, јасно се распознају у територијално-управној организацији. Земља је могла да буде језгро удионе кнежевине („земља” Моравице). Територија „земље“ обично се поклапала са духовном јурисдикцијом епископије. Тако се Браничевска епископија поклапала са територијом „земље” Браничева, а духовно подручје моравског епископа са територијом коју је захватала „земља” Моравице. У босанској држави „земље“ су имале израженију улогу и значај него у српској држави. О значају „земаља” средњовјековне Босне најбоље свједочи чињеница да се наводе у титулама босанских владара (Босна, Усора, Соли, Хумска земља, Загорје, Дрина, Подриње). Неке од набројаних средњовјековних земаља задржале су се до дан-данас као историјске

---

<sup>145</sup> Р. Мијатовић, *Средњовековне жупе дуж Лима*, 217; В. Петровић – С. Рудић, *Прибојски крај у прошлости*, 47; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 82; Г. Томовић, *Дабар*, 39 – 44.

<sup>146</sup> А. Алић, *Поименични попис Санџака вилајета Херцеговина*, 31 (нахија Кукањ припада Полимљу).

области (Босна, Подриње, Соли). Архиепископ Данило разликује „земљу” од жупе, а то се види из његовог описа сукоба краља Уроша и Драгутина када каже да је до њега дошло у „земљи” званој Гацко. У изворима „земља” се помиње као одредиште, гдје се налази неки топоним, као мјесто одигравања неког догађаја или као новоосвојена територија: Хвостно, Полог, Срем, Струмска, Кичево, Пореч и др.<sup>147</sup>

У нашој научној литератури одавно је уочено да се именом Дрина означавало више различитих ствари. Ако се остави по страни име ријеке, остаје средњовјековна историјска област око горњег тока Дрине која се називала *Дрина* и под њом су се подразумијевали жупа и „земља“ Дрина.<sup>148</sup> Жупа Дрина била је најзначајнија у овој области, простирала се од мјеста гдје се састају ријеке Пива и Тара до ушћа Бистрице у Дрину.<sup>149</sup> Први пут се помиње у другој половини X вијека као Дринска жупанија, у „Барском родослову“ или „Љетопису попа Дукљанина“, биљежи се да је у вријеме владавине Часлава угарски великаш Киш опустошио и опљачкао Босну. Поп Дукљанин пише да је краљ Часлав скупио војску и да се супроставио у *Дринској жупанији, поред реке* (Дрине). До сукоба је дошло у мјесту Цивелино (*Civelino*) и ту су Угри доживјели пораз. По Дукљанину, неки младић по имену Тихомил, по наредби Часлава, погубио је Киша и као награду добио је на управу *Дринску жупанију и кћерку рашког бана за жену*. Цивелино је данашње мјесто Цвилин код Устиколине. Податак о постојању Дринске жупаније у доба Часлава први је податак о једној од жупа Србије раног средњег вијека. Други помен Дринске жупаније налазимо такође у „Љетопису попа Дукљанина“. Дукљанин описује да је послје смрти Драгимирове, његова удовица отишла у Рашку код свог оца жупана Љутомира, са двије кћери у поодмаклој трудноћи. Када је стигла у домовину, сазнала је да јој је

---

<sup>147</sup> М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, Архиепископ Данило и његово доба, Београд 1991, 140 – 142; С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, 134 – 146; *Лексикон српског средњег века*, 235 – 236 (С. Мишић); С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 74; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, Дрина, Београд – Српско Сарајево 2005, 221 – 222; S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, Београдски историјски гласник = Belgrade Historical Review, Vol. 1, Београд 2010, 69 – 83; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011, 46.

<sup>148</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 34.

<sup>149</sup> S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 78.

отац преминуо, па се заједно са мајком упутила према Босни, својим ујацима. На путу према Босни родила је мушко дијете у мјесту Брусно у *Дринској жупанији*. Мјесто Брусно највероватније је данашња Брусна, 10 km источно од Фоче.<sup>150</sup> Из љетописа видимо да је жупа Дрина обухватала простор око Хоче са мјестом Брусно и Устиколину са селом Цвилином.<sup>151</sup> Средњовјековно језгро насеља Хоча (*Хотча*) налазило се на падини бржуљка гдје је данас сахат-кула, трг и Царева џамија. Име Хоча било је у употреби до краја XV стољећа, а од XVI вијека преовладава назив Фоча. Први пут се помиње у једном дубровачком уговору из 1366. године као трг и караванска станица. Од тада па до 1436. године она је била крајње одредиште каравана који су ишли из Дубровника у источну Босну. Захваљујући свом повољном положају била је предодређена за веће тржиште.<sup>152</sup> Средњовјековна жупа Дрина обухватала је град Соко,<sup>153</sup> чији се остаци данас налазе над Шћепан Пољем, у близини састава Пиве и Таре, на стјеновитом бријегу са врхом на коти 927, који доминира околином.<sup>154</sup>

У првој половини XV вијека у дубровачким изворима помиње се град Соко. Први пут је забиљежен 1419. приликом уступања половине Конавла Дубровчанима.<sup>155</sup> У пролеће 1421. године дубровачки каменар (Михоч Клапотих), обавезао се да ће са шегртом ићи у Сокол код Сандаља да му сазида цркву (*messer Sandagl in Sochol per murarli una ghiesia*).<sup>156</sup>

Потпуније податке о простирању средњовјековне жупе односно „земље“ *Дрине* дају нам извори XIV и XV вијека. Најдрагоцјенији извори су, свакако, повеље арагонско-напуљског краља Алфонса V из 1444. 1454. године и „римског“ цара

---

<sup>150</sup> *Gesta regum Sclavorum*, том 1, критичко и превод/издање приредила и текст превела Драгана Кунчер, Београд 2009, 89 – 93, 140 – 141; Т. Живковић, *Gesta regum Sclavorum*, том 2, Београд 2009, 202 – 204, 274 – 275; О насељу Цвилин видјети: М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Сарајево 1957, 27; Постоји мишљење да је жупа Дрина тада обухватала Фочу, Чајничу и Горажде. М. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Сарајево 2004, 133.

<sup>151</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 38.

<sup>152</sup> Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, Београд 1999, 9, 18 – 20.

<sup>153</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 38.

<sup>154</sup> М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* – Зборник радова са научног скупа (Плужине, 24 – 25. септембар 2006), Беране – манастир Заграђе, 2010, 17 – 18.

<sup>155</sup> М. Маловић-Ђукић, *Пива у средњем вијеку*, Четресто година манастира Пиве: зборник радова са научног скупа одржаног у Плужинама 16. и 17. јула 1987, Титоград 1991, 44 – 45.

<sup>156</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Сарајево 2009, 390, нап. 1441.

Фридриха III Хабзбуршког 1448. године.<sup>157</sup> Током средњег вијека „земља“ Дрина као и већина „земаља“ средњовјековне Србије није се осамосталила. У саставу „земље“ Дрине, поред истоимене жупе, налазиле су се жупе и области: Сутјеска, Дринаљева, Гвоза, Бистрица, Горажде и Прибуд.<sup>158</sup>

Земља Дрина се простирала од међурјечја Пиве и Таре на југу па низводно Дрином до ријеке Праче на сјеверу, окружена високим планинским вијенцима на истоку и западу.<sup>159</sup> Град Соко над саставима Пиве и Таре помиње се у повељама херцега Стефана из 1444, 1448. и 1454. године: Сокол са кнежином која се зове Дрина – *Sochol con un contato che se chiama Drina* (1444); утврђење Соко са кнежином Striinom (Дрином) – *castrum Soco com dominio Strijnon* (1448); град Фалконе са својим утврђењима и посједина с кнежевином својом – *civitate Falcone (Sokol) com suis castellis et cum comitatu suo (=Drina)* (1454). Град је имао почасно мјесто и по њему је Стефан Вукчић назван „од Сокола“. Из наведених повеља види се да се околина града Сокола назива Дрина.<sup>160</sup>

Соко је имао своје подграђе које се налазило на Шћепан Пољу. Из Подсокола се јавља дубровачко посланство у љето 1428. године. Октобра 1435., војвода Стефан наводи Сокол као *славни двор господства ми*. Град је имао значајну улогу у земљи Косача, ту се налазио њихов главни замак и средиште.<sup>161</sup>

---

<sup>157</sup> L. von Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München – Leipzig 1914, 359 – 363, 378 – 380, 394 – 400.

<sup>158</sup> О жупама и градовима у Дрини видјети: М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 40 (Горажде), 46 (Хоча), 51 (Јелеч), 82 (Нови у Дрини), 97 (Прибуд), 103 (Самобор), 115 (Тјентиште), 116 (Тођевац), 121 – 122 (Устиколина), 144 (Бистрица), 153 (Пива); У својој студији *Земље херцега Светога Саве* М. Динић указао је да повеља Алфонса V из 1444. године обавјештава нас о именима већине жупа у којој је град лежао. М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 195 – 198; Марко Вего превео је повеље Алфонса V и Фридриха III, за повељу из 1444. године дошао је до увјерења да се уз „име утврђења увијек не спомиње жупа, него често област са више жупа, нпр. област Дрина“. М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1980, 453.

<sup>159</sup> S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 78 – 79.

<sup>160</sup> М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 466, 469 – 470, 472, 481, 484; М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача*, 17 – 21; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, редактор Сениша Мишић, Београд 2010, 272 (С. Мишић).

<sup>161</sup> Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1/2, Београд – Сремски Карловци, 1934, 37; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 272 (С. Мишић).



**Слика број 2:** *Соко град изнад Шћепан Поља*

Жупску организацију у „земљи“ Дрини није могуће у потпуности реконструисати због недостатка изворне грађе. *Сутјеска* је позната из дубровачке архивске грађе. Простирала се у поречју Сутјеске, лијеве притоке Дрине, између Волујка и Маглића, на истоку, и Зеленгоре и Трескавице, на западу. Налазила се на путу који је из Дубровника ишао на Требиње, Билећу, Гацко, затим се спуштао у тјеснац ријеке Сутјеске. Излазећи из клисуре доспијевао је у Тјентиште, пут је даље водио за Горње Подриње. Према подацима из Дубровачког архива у прољеће 1435. године караван са сребром дубровачких трговаца, који је долазио из Сребрнице, претрпио је разбојништво *in loco vocato Sutjeska*. Тврђава Вратар штитила је улаз у тјеснац ријеке Сутјеске. Ту је војвода Стефан Вукчић успоставио царину (*in Sutischa*, 12. VI 1436), па су му Дубровчани упутили жалбу. Вратар у Сутјесци у историјским изворима помиње се 1444 (*Vatrato Sucisti, castelo con lo contato*), 1448 (*castrum Bratel*

*cum omnibus pertinentiis suis*), 1452 (*Vratar in Sutischa*) и 1454. године (*civitate Vratarum cum castris et pertinentiis suis*).<sup>162</sup>

Сјеверозападно од Сутјеске, у порјечју Гозбе, десне притоке Бистрице, налазила се жупа. Своје име је добила према придјевској изведници *гобъзь*, која значи обилан, плодан крај. Жупи је припадао град Јелеч с подграђем Подјелечом, које се први пут помиње у августу 1420. године. У његовој близини налазио се средњовјековни трг (*mercatum Gobsa*). Данас постоји село Говза на око два km јужно од мјеста Јелеча, у околини Фоче. Жупа је улазила у састав територије Вука Хранића (*Gozbe, contrate Volchi Cranich*, 18. XII 1410), млађег брата војводе Сандаља. Међу првим познатим становницима жупе Говзе помиње се Радослав Немио, човјек Вука Хранића (*Eo quia iam sunt menses quatuor quod ipse Radoslauus accepit vi tria centenaria mellis valoris uerperos decem et octo famulo suo in Gopsa, teritorio Vuchi Cranich*, 30. X. 1411). Током 30-тих година XV вијека у трговачкој дјелатности истицао се Шаин Жуњевић из Јелеча. Већина истраживача је сматрала да се ради о овом Јелечу. Међутим, Б. Храбак је у подробној анализи установио да је у питању Јелеч под Рогозном у Деспотовини. У дубровачкој архивској грађи за град Јелеч и Подјелеч наводи се да су у жупи Гвози, која у ширем смислу припада Бистрици (*de Podieleç de Bistrica*). Утврђење Јелеч помињу све три повеље издате Стефану Вукчићу Косачи из 1444, 1448. и 1454. године. Према турском попису санџака Босна из 1468/69. године, хасу Иса-бега Исхаковића у нахији Сокол припадала је Говза као насеље, а Јелеч као пазар са приходом од 8.340 акчи.<sup>163</sup>

Средњовјековна жупа *Дринаљево* у малобројним изворима већином је неодвојиво повезана са утврђеним градом Тођевцем, изграђен на маркантној стијени

---

<sup>162</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 112; К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 289 – 290, нап. 255, 269; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 47; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 197.

<sup>163</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 51; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 187 – 188, 235, нап. 39; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, 94, 103, 106; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosača*, 458, 469, 472, 481, 484; Б. Храбак, *Рударство Старе Раишке феудалног времена*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XXIII, Пријепоље 2008, 184 – 185; А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 64; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, 63, нап. 208; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 83 (А. Фостиков), 124 (Ј. Мргић).

Градина (870 m) изнад лијеве обале рјечице Хрчавке, лијеве притоке Сутјеске, у подножју планине Тођевац. Зато се у научној литератури ова жупа поуздано смјешта око града Тођеваца. У граду се налазила резиденција Стефана Вукчића Косаче, што му је потврђено повељама из 1444. 1448. и 1454. године.<sup>164</sup>



**Слика број 3:** Град Тођевац, камени стражар на Хрчавки

Дринаљево се први пут помиње 1398. године. Средином марта 1405. Дубровчани су упутили свог посланика Николу Гунчетића са задатком да потражи Сандаља Хранића *in terra de Chelmo non pasando Chognić infin in Drinayeva*. У Дринаљевоу Владислав Херцеговић је 15. августа 1451. издао повељу о савезу са Дубровчанима против свог оца херцега Стегана. Постоји мишљење да је у жупи Дринаљево постојало и мјесто Дринаљево. У саставу жупе налазила се каравнска станица Тјентиште, у котлинском проширењу кањона ријеке Сутјеске, на граници са жупом Сутјеском. Кнез Вукац Хранић посједовао је подручје Тјентишта. Ту се помиње кућа херцега Стефана и један конак. Име Тјентиште везује се за шаторе

<sup>164</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 116; М. Динић, *Земље херцега Светог Саве*, 196 – 197; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 296 (Ј. Мргић).



(тенде) под којима се ноћивало. У дубровачкој канцеларији забиљежено је 20. новембра 1450. да се ту налазила царина, која је била предмет реакције Дубровчана према херцегу Стефану, а за њу је одговарала његова мајка Катарина (*gabella de Tintiste la qual asuna soa madre...de Tintiste nui parleremo cum la madre*).<sup>165</sup>

Жупа *Бистрица* обухватала је читаво подручје истоимене ријеке до ушћа у Дрину. До првог помена у историјским изворима дошло је 28. фебруара 1392. године, у књизи записника дубровачког Вијећа умољених одлучено је да се *Brayan et Volchaz Obadichi, fratres Prilep de Bistriza*, приме за дубровачке грађане. У обије повеље Алфонса V (1444, 1454) и повељи Фридриха III (1448) уписано је утврђење Островица, и Прилеп у повељи из 1454. године, која се везују за жупу Бистрицу. Островица се идентификује са остацима утврђења на лијевој обали Бистрице, мало подаље од Миљевине. Претпоставља се да је Прилеп био на брду изнад Миљевине, на десној обали Бистрице. Занимљиво је да се његово подграђе нигдје не помиње.<sup>166</sup>

Жупа *Прибуд*, позната из дубровачке изворне грађе и турских извора, обухватала је подручје тока Дрине од Њехотине до Праче. Прибуд се први пут помиње у једном дубровачком извору из 1305. године као мјесто гдје је дубровачки караван претрпио штету и разбојништво (*in un loco lo qual a nome Pribodo*). У жупи се налазио град Самобор, познато утврђење Косача, са војном и резиденцијалном функцијом. Остаци града налазе се на стјеновитом врху Боровске планине, изнад ушћа рјечице Јањине у Дрину. У дубровачкој грађи сачувана су три уговора, из 1397. и два 1435, у којима изричито стоји да се каравани из Дубровника шаљу у Самобор. Испод тврђаве, простирало се подграђе (*sotto Samobor*), које изгледа није имао

---

<sup>165</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 36, 92 – 93, 115 – 116; К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 289, нап 255; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 47; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 196 – 197; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 104 – 105; З. Кајмаковић, *Novi arheološko – arhitektonski spomenici, Drina u doba Kosača, Sarajevo 1981*, 144 – 147; Д. Ковачевић – Којић, *Насеља у земљи Косача*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 364; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 58, 145, нап. 493; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 216 (В. Петровић), 296 (А. Фостиков).

<sup>166</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 88, 97, 144; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 247 – 248; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 103, 105, нап. 127; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 459, 469, 472, 484; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 207 (Е. Миљковић – М. Копривица), 226 (В. Петровић).

значајнију привредну функцију. Самобор је највећа и најпространија тврђава Косача у „земљи“ Дрине. Остаци утврђења видљиви су и данас и чине неколико препознатљивих грађевина и бедемску конструкцију. Дубровачки посланик де Гондола у лето 1430. боравио је у Самобору. Град је пописан у повељама из 1444, 1448. и 1454. године као посјед херцега Стефана Вукчића Косаче. У сумарном попису санцака Босна из 1468/69. године уписан је град са посадом, а подручје некадашње жупе као нахија Самобор или Прибуд. У попису Херцеговачког санцака из 1475/77. године пописана је под оба имена.<sup>167</sup>

У саставу „земље“ Дрине налазило се *Горажде* са градом Нови. Горажде се развило дуж стратешки важне комуникације на обалама ријеке Дрине. У документима се први пут помиње 1376. године, тада је забиљежено да се коже из Горажда извозе у замјену за дубровачку со. На основу повеља краља Алфонса V из 1444. (*Nonio Gorasdo castello con lo contato*) и 1454. године (*civitate Nova in Drina*) сазнајемо да се у Горажду налазио град Нови. При попису пореза на стоку у дефтеру из 1475/77. године нахија Горажде уписана је као „жупанлук“ Тврдка, заједно са нахијом Бистрица, јер је њом раније вјероватно управљао жупан.<sup>168</sup>

Четрдесетих година XIV вијека домаћи људи *de Drina* укључују се у трговину и задужују кредите у Дубровнику код тамошњих трговаца. Навешћемо неколико извора из Дубровачког архива гдје се помиње *de Drina*. Тројица домаћих људи са Дрине јављају се као јамци (1343); Станул, брат Краислава са *Дрине*, изјављује да је примио од Ивана каменара једну сабљу; Петорица људи гарантовали су за одређене износе Милтена Матаковића са *Дрине* (1352); Хранко Богојевић са *Дрине* вратио је

---

<sup>167</sup> J. Gelcich, *Monumenta Ragusina*, Libri Reformationum, V, Zagrabiae, 1897, 90; S. Delić, *Samobor kod Drine*, Glasnik zemaljskog muzeja IV, Sarajevo 1892, 255 – 269; H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi*, Naše Starine I, Sarajevo 1953, 11; M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 97, 103; M. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 197 – 198; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 101 – 102; Z. Кајмаковић, *Novi arheološko – arhitektonski spomenici*, 141 – 144; A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 46, 63, 125 – 127; E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 241, 340, 391, 411, 437 – 438; S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 78.

<sup>168</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 197; M. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 461, 466, 481; A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 208; B. Hrabak, *Goražde od XIV do XVI veka*, Jugoslovenski istorijski časopis 2, Beograd 1997, 17 – 39.

читав дуг Дубровчанину Миладину Храниславићу и његовом брату Срђану (1367).<sup>169</sup> За поријекло робља у више наврата се помиње *de Drina*. За робиње се обично, умјесто презимена, каже чија је кћи и одакле је: Трдислава, кћи Петка из Дрине (1374); Стојна кћи Мирка из Дрине (1376); Маруша, кћи Радослава Грубшића из Дрине (1382); Гојислава и њена кћер Доброслава из Дрине (1393); Ђеновљанин купује робињицу Зоју из Дрине (1393).<sup>170</sup> За младиће са овог простора који одлазе на службу у Дубровник изричито се наглашава да су *de Drina*.<sup>171</sup> Ови извори из дубровачког архива потврђују да је *Дрина* очувала своју посебност кроз средњи вијек. Занимљиво је да се за поједина мјеста Горњег Подриња у изворима чешће наводи да су *de Drina* него *de Bosna*.<sup>172</sup>

Можда се под појмом Дрина не подразумејева само област већ и трг. За становнике овог простора јавља се посебан назив „Дрињанин“ (7. X 1387. *Cheruatus Pridicobil, Drignanin de Drina*).<sup>173</sup> Д. Ковачевић-Којић претпоставља да насеље *Дрину* треба разумјети као првобитно име *Хоче*.<sup>174</sup> Стефан Вучић Косача 29. јануара 1449. године у својој интитулацији истиче да је *Стипан, Божијом милошћу херцег хумски и приморски и велики војвода Русага босанског, кнез дрински и к тому*.

---

<sup>169</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Архивско – историјска истраживања горњег Подриња*, Наше старине XIV – XV, *Godišnjak zavoda za zaštitu spomenika kulture prirodnih znamenitosti i rijetkosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1981, 111 – 113.

<sup>170</sup> М. Динић, *Из Дубровачког архива III*, Београд 1967, стр. 30, бр. 75, стр. 33, бр. 83, стр. 43, бр. 106, стр. 61, бр. 156, стр. 62, бр. 157; Видјети: V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku*, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku II*, Dubrovnik 1953, 125 – 146.

<sup>171</sup> Д. Динић – Кнежевић, *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*, Нови Сад 1995, 70 – 73.

<sup>172</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Архивско – историјска истраживања горњег Подриња*, 109 – 125.

<sup>173</sup> Хрватин Придикобил *Дрињанин са Дрине* изјављује и обавезује се Михоу Менчетићу којем је на Дрини украден један коњ, да ће се он или његов син трудити да га пронађу... *Div. Sanc. 27, fol. 42, 7. X 1387*.

<sup>174</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 42; Мислимо да је ова претпоставка Д. Ковачевић Којић оправдана. Имамо податак који то потврђује, наиме 1369. године браћа Брајко и Милетин Прибојевић јамче за Николу *са Дрине из Хоче* да ће довести на суд да одговара Ивану Огреји. *Div. Sanc. 22, fol. 20, 5. XII. 1369*; После је освајања *Хоче* 1465. године, Османлије су основале дрински кадилук са сједиштем у *Хочи*. Кадилук се од 1483. године помиње као *Фоча*, а од 1495. назива се *Фочанским кадилуком*. И ово нам указује да када се помиње *придио Дрину* у изворима највише се мисли на *Фочу*. Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959, 137.

Ово нам указује да се појам „земље“ Дрине одржао све до доласка Османлија 1465. године.<sup>175</sup>

Планински масиви Јахорине и Трескавице одвајали су са сјеверозапада „земљу“ Дрину од „земље“ Босне, а са југа планински врхови Зеленгоре и Волујка одвајале су од Травуније (Требиња). Сјеверно од „земље“ Дрине, од развођа Праче па низводно средњом Дрином до Дрињаче налазила се „земља“ Подриње.<sup>176</sup> Подриње се не смије мијешати са „земљом“ Дрина, од које се у многоне разликују, не само по начину оснивања већ и по територији. За разлику од Подриња које се основало релативно касно, Дрина представља једну од најстаријих области, која је постала дио Босне након 1373. године.<sup>177</sup>

Подриње је заузимало простор средњег тока Дрине са сливом Дрињаче и њених притока и областима Лудмера, Осата и Бирача до Доњег Подриња, гдје је ријека Дрина представљала границу „земље“ Срем и Мачванске бановине, са једне стране, и „земље“ Усоре и Усорско-солске бановине, са друге.<sup>178</sup> Подриње као „земља“ први пут се помиње у титулари босанског бана Твртка, о чему свједочи повеља од 11. августа 1366. године.<sup>179</sup> Оно је било организовано као посебна „земља“ – територијално политичка јединица босанске државе.<sup>180</sup> Након Твртка, сви босански краљеви задржали су област Подриња у својим титулама.<sup>181</sup>

---

<sup>175</sup> Р. Михаљчић, *Идејна подлога титуле херцег*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 323, 340 (у раду су наведене су све интитулације Стефана Вукчића Косаче).

<sup>176</sup> Подриње се јавља релативно касно и не треба га изједначавати са савременим истоименим простором. М. Благојевић, *Историјска географија и простор Републике Српске*, 264; Исти, *Подриње између српских средњовековних држава*, 39, 43.

<sup>177</sup> S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 78.

<sup>178</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 39 – 40; За разлику од Подриња, гдје босански дипломатски извори помињу свједоке, о њима немамо никаквих података у Дрини. S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 79. Уп. Р. Andjelic, *Studije o teritorijalnopolitickoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Сарајево 1982, 12, 173 – 204.

<sup>179</sup> Бан Твртко издао је повељу кнезу Вукцу Хрватинићу, којом му дарује град Сокол са цијелом жупом Пливом. Текст повеље у новије вријеме објавила је и обрадила Ј. Мргић – Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу (1366)*, Стари српски архив, књ. 2, Лакташи 2003, 167 – 184.

<sup>180</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 43; М. Вего у својој студији *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, не зна (или прећуткује) постојање „земље“ Дрине и „земље“ Подриња. М. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Сарајево 1982, 51 – 54 (Подриње).

<sup>181</sup> S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 77.

Поред жупе Лим, постојала је и „земља“ *Лим*. Помињање „земље“ Лим у досадашњој историјској литератури потпуно је било занемарено. Захваљујући истраживањима академика Милоша Благојевића и професора Сенише Мишића, сазнајемо да поред жупе Лим постоји и „земља“ Лим.<sup>182</sup> Територија „земље“ обично је одговарала духовном подручју једне епископије. Тако се Доње и Средње Полимље поклапало са подручијем јурисдикције дабарских епископа, па се током XIV вијека издвојило у посебну географску и управну цјелину—„земљу“ Лим. У изворима дубровачког архива крајем XIV и почетком XV вијека појављује се територија која носи име по ријеци *Лим*. Дубровачки каравани иду у мјесто Лим код цркве Св. Петра. У једном документу (19. VIII 1393) стајало је да је караван имао одредиште: *ad Sanctum Petro de Lim*; у другом (5.VI 1413): *ad ecclesiam Sancti Petri in Limo*. Постоје четири уговора према којима су каравани ишли у мјесто Лим код цркве зване Грлица. Тако у једном уговору (6. VI 1429) изричито стоји да је караван морао да дође до рјечног мјеста Лим *usque ad dictum locum de Limo*. Коментаришући ове изворе проф. Мишић наглашава да је *de* или *in Limo* у документима карактеристичан начин навођења области.<sup>183</sup> У првој половини XV вијека почела је са радом Лимска митрополија смјештена у храму Св. Апостола Петра и Павла. И овај нам податак потврђује да се наводи област која се простирала у Полимљу, којом је тада управљао митрополит Филотеј. Земља Лим обухватала би жупе: Дабар, Црну Стену, Звијезд, Лим и Љубовићу.<sup>184</sup> Ова област од 1373. године у управном и политичком погледу није била јединствена. Тада су Пријепоље и Милешева били су у саставу Босне, граница је прелазила Лим, те су Комарани на лијевој обали припадали Србији, а код

---

<sup>182</sup> М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности*, 42; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 9, нап. 8; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 84 – 85.

<sup>183</sup> Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 17 – 19; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 84; Г. Томовић, *Дубровачка грађа о цркви Грлици у Полимљу*, 261 – 278.

<sup>184</sup> М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 97 – 98; М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности*, 42; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 84.

села Брезе почињала је босанска држава.<sup>185</sup> Ова управна подјела није можда толико утицала на „земљу“ Лим, јер су „земље“ имале чвршће географске оквире и нису често мијењале своје границе, док су државе ширићи своје територије могле да мијењају број жупа и „земаља“ које улазе у њихове оквире.<sup>186</sup>

Ипак, оскудност историјских извора наводи нас на опрезност. Највјероватније је да „земља“ Лим није успјела да изгради јак управни апарат и да је остала у сјенци старијих земаља (Приморја и Подриња).<sup>187</sup>

---

<sup>185</sup> А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006, 109; Мишић, *Обнова Деспотовине и њене границе: (1444 – 1459)*, Пад Српске деспотовине 1459. године: зборник радова са научног скупа, одржаног 12 – 14. новембра 2009. године, Београд 2011, 70.

<sup>186</sup> С. Мишић, *Земља у држави Немањића*, 134 – 146.

<sup>187</sup> S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 86.

## III. 2. Градови и тврђаве

Са градским насељима на простору Полимља и Горњег Подриња сусрећемо се у изворима из X вијека, а драгоцјена обавјештења о њима даје нам Константин VII Порфирогенит. Византијском цару било је познато да има осам „насељених градова“, за које он каже да припадају покрштеној Србији, а који до сада нису потпуно убицирани. Код истраживача постоје различита мишљења око утврђивања географског положаја ових „насељених градова“. Истраживачи за ово подручје везују два града: Чернавуск и Међурјечје. Град Чернавуск доводи се у вези са Милешевцем у жупи Црна Стена, мада постоји и мишљење филолога да би град Чернавуск могао бити код Прибоја на Лиму, у чијој се близини налази село Црнузи. Град Чернавуск није сигурно убициран, али све указује да се налазио на простору Средњег и Доњег Полимља. Постоји претпоставка да се град Међурјечје налази код средњовјековног града Сокола, који је смјештен изнад састава Пиве и Таре, чија се градња попудара са растом моћи породица Косача. Постоји још једно Међурјечје сјеверно од Горажда, насупрот ушћу Праче у Дрину. На том простору налазе се град Самобор и град Нови. Тачна убикација још увијек није утврђена, али код истраживача постоји сагласност да се на простору Горњег Подриња налазило Порфирогенитово Међурјечје. Ова два насељена града свједоче о континуитету урбаног живота на овом простору.<sup>188</sup>

Град означава насеље с тврђавом, опасно бедемима, обично је подизан на погодном мјесту гдје му је сама природа пружала заштиту, као нпр: на гребену, над ријеком, на ушћу једне ријеке у другу, на важним саобраћајницама.<sup>189</sup>

---

<sup>188</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 73 (Међурјечје), 82 (Нови у Дрини), 103 (Самобор); *Византијски извори за историју народа Југославије II*, 58; К. Лиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 244; С. Ћирковић, *'Насељени градови' Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација*, Зборник радова Византолошког института 37, Београд 1998, 9 – 32; М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* –, 17 – 21; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 183 – 184 (М. Антоновић – С. Мишић); М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 43 – 45.

<sup>189</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 11 (С. Мишић).

Најважнији докуменат који говори о градовима и тврђавама представљају повеље Стефана Вукчића Косаче, које су издали краљ Алфонс V Арагонски у два наврата и Фридрих III Хабзбуршки. Прва повеља издата у Напуљу (*Castelnuovo*) 19. фебруара 1444. године, којом Алфонс V потврђује све побројане посједе војводе Стефана и прима га за *suo vero et bono recommendato*, док је Стефан примио арагонског краља као „старијег“ брата за заштитника и бранитеља. Другом повељом издатом 1448. године то исто чини и Фридрих III, а 1. јуна 1454. године Алфонс издаје нову повељу, са садржином која је слична повељи из 1444. године. Ове повеље прворазредни су извор о посједима Стефана Вукчића, у њима су означена утврђена мјеста (*castra*) и у највећем броју случајева даје се име жупе. Велики број утврђених градова наведених у повељама налази се у Полимљу (Средњем и Доњем) и „земљи“ Дрини.<sup>190</sup>

Утврђени градови са војним посадама штитили су важне путеве и пролазе, а према распореду градова наведених у повељама може се сагледати организација одбрамбеног система. Број градова порастао је у XIV и XV вијека, а у Полимљу и Горњем Подрињу доста утврђених градова настало је управо из војно-стратегијских разлога, што је била реакција на распад централне власти и опасности од Османлија. Већина њих има велики стратегијски значај: контролишу долине Лима и горњег тока Дрине или бране прилазе кроз кањоне мањих рјечица које се на овом простору уливају у Лим и Дрину.<sup>191</sup>

Град *Милешевац* био је утврђење манастира Милешеве, смјештен на врху литице, на улазу у клисуру ријеке Милешевске, удаљен је два km југоисточно од манастира Милешеве, седам km источно од Пријепоља, на мјесту данашњег насеља

---

<sup>190</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 178 – 251; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, Београд 1964, 75 – 77; Д. Минић, *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IV, Пријепоље 1976, 101 – 110; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 452 – 486 (са факсимилима повеља из 1444. и 1448); Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1997, 35 – 68; Р. Ћук, *Косаче и Полимље*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 383; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 13 (С. Мишић).

<sup>191</sup> Д. Минић, *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 101 – 109; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 11 – 14 (С. Мишић).



Хисаџрик.<sup>192</sup> Градски комплекс састојао се од два града: Горњег и Доњег. Са јужне стране налазило се подграђе и једини прилаз граду. Југоисточно од Милешевца, на благој падини према ријеци Милешевки налазе се остаци једнобродне цркве, у народу познате као Ружица.<sup>193</sup> Постоји мишљење да је Милешевац саградио жупан Никола Алтомановић.<sup>194</sup> Град се први пут помиње у повељи Алфонса V из 1444. као *Mileseuischi*. Он се помиње у повељи краља Фридриха III 1448. *Mileschetsky*, а у другој Алфонсовој повељи из 1454. као *Mileseuschi*.<sup>195</sup> Турци су Милешевац освојили 1465. године,<sup>196</sup> мада постоји мишљење да је турска посада ушла у град 1439. године.<sup>197</sup> Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године биљежи активност тврђаве послџе освајања. Посаду Милешевца чинило је 19 посадника, а диздар тврђаве био је Скендер. Посадници тврђаве били су из разних крајева: Касим из Анадола, Иљас из Ћустендила и др.<sup>198</sup> Према подацима турског дефтера санџака Херцеговина из 1475/77. године посаду града Милешевца сачињавало је 21 војно лице.<sup>199</sup>

Јужно од Пријепоља, у атару села Сопотнице, код засеока Водице, налазе се остаци средњовјековног *Водичког града*. Прилаз граду био је могућ само са сјеверне стране, док су остале стране стрме и неприступачне. У подножју утврђења налазило се подграђе, затим средњовјековна некропола, и остаци калдрмисаног пута који води према топониму Царине. Воднички град налазио се на доминантном мјесту и имао је задатак да контролише долину Лима и путни правац који је ишао од Коморана за

---

<sup>192</sup> Д. Спасић, *Средњовјековни утврђени градови средњег Полимља*, 51; *Лексикон градова и тргова средњовјековних српских земаља – према писаним изворима*, 180 (Е. Миљковић).

<sup>193</sup> Ђ. Вошковић – Д. Минић – М. Ковачевић, *Горње Подриње и доба Косаџа*, *Археолошки преглед* 16, Београд 1974, 154 – 156; Д. Минић, *Неколико средњовјековних градова у Средњем Полимљу*, 103 – 104; Д. Спасић, *Средњовјековни утврђени градови средњег Полимља*, 51 – 54.

<sup>194</sup> *Лексикон градова и тргова средњовјековних српских земаља – према писаним изворима*, 180 (Е. Миљковић).

<sup>195</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 198 – 199.

<sup>196</sup> Х. Чар – Дрнда, *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XI, Пријепоље 1985, 113.

<sup>197</sup> Н. Шабановић, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 28.

<sup>198</sup> Х. Чар – Дрнда, *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*, 111 – 117; А. S. Алиџић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 222 – 227.

<sup>199</sup> Х. Чар – Дрнда, *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*, 112.

Сјеницу и Трговиште, затим пут од Пријепоља и Милешеве према Сјеници. Град се не помиње у повељама издатим Стефану Вукчићу Косачи.<sup>200</sup>

Средњовјековна тврђава *Ковин* (народ је назива и Јеринин град) налази се на око осам километара сјеверно од Пријепоља, на лијевој обали Лима, у близини села Цурова, на врху каменитог узвишења. Град је постављен на правцу ријеке и клисуре, па је приступ био могућ само са југозападне стране. На најузвишенијој тераси подигнута је масивна четвороугаона кула. На терасастим површима налазе се остаци цистерне из које се тврђава снабдијевала водом. Као тврђава Стефана Вукчића Косаче помиње се у повељама Фридриха III из 1448. (*castrum Conin*) и Алфонса V из 1454. године (*civitate Chovino*). Тврђаву Ковин помиње турски путописац Евлија Челебија. По његовом казивању град је подигнут за вријеме српских краљева, а освојен је за вријеме Косовске битке. Међутим, не постоје поуздани подаци о томе да је Ковин саграђен прије XV вијека.<sup>201</sup>

Град *Оштрик* се први пут помиње у повељи краља Фридриха III 1448. године, иза Милешевца, Ковина и Северина. У другој повељи (1454) помиње се између Милешевца и Ковина. Најновија археолошка истраживања лоцирала су остатке тврђаве на брду Оштрик у Златарским Челицама. На терену су видљиви остаци кула, цистерне и зидова платна везана кречним малтером. Испод узвишења и тврђаве Оштрик откривени су остаци насеља са видљивим дјеловима обзиђа, које се простирало на преко 20 хектара. Источно од тврђаве пронађени су остаци праисторијских хумки и остаци станишта, што свједочи о континуитету насељености овог простора.<sup>202</sup> У сусједној Кратовској долини налазило се сједиште породице Војиновић-Алтомановић.<sup>203</sup> Испод Оштрика налазе се остаци њихових дворова,

---

<sup>200</sup> Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 55 – 56.

<sup>201</sup> Д. Минић, *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 104; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 199 – 200; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 49 – 51; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 130 – 131 (С. Мишић).

<sup>202</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 251; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 472, 484; Р. Бунарџић – М. Бунарџић – С. Дерикоњић – С. Гавовић, *Топографија Полимља - археологија*, св.1, Београд 2008, 48 – 60.

<sup>203</sup> Р. Бунарџић – М. Бунарџић – С. Дерикоњић – С. Гавовић, *Топографија Полимља - археологија*, св.1, 60 – 66.

убицирани су у селу Рутоши на локалитету Куљани (на терену су видљиви остаци зидова и кула).<sup>204</sup>

Тврђава *Клек* се први пут помиње у повељи Алфонса V из 1444. године (*Chechnauchy castello con lo contato*). Налазила се на граници према Деспотовини, спорне је убикације. М. Динић сматра да се налазила између Самобора и Милешевца. Исти аутор износи мишљење да би га можда требало тражити у долини Увца, гдје се налазе три Клека: један у доњем и два у средњем току. У околини села Селиште, на лијевој обали ријеке Увац, налази се локалитет Град, а мало узводно налази се локалитет Градина, Динић сматра да ту можда треба тражити херцегов Клек.<sup>205</sup> Постоји мишљење да се Клек налазио у селу Маочу, у пљеваљском крају.<sup>206</sup> По нашем мишљењу најисправнију убикацију дао је С. Мишић да се Клек налазио на локалитету Градини у Рутошима, јер је сјеверније село Радохиња било у посједу кнеза Лазара.<sup>207</sup> Тврђава Клек у селу Рутоши налази се на оштрој окуци ријеке Увац, па је природно окружена са три стране ријеком, тако да је прилаз једино био могућ са југозападне стране. Археолошка истраживања говоре о изграђеној четвороугаоној кули-осматрачници и бедемима од ломљеног и притесаног камена у малтеру.<sup>208</sup> Као херцегов посјед наводи се у повељама Фридриха III (1448) и Алфонса V (1454).<sup>209</sup>

На лијевој обали Лима, на врху планине Мали Бић, налазе се остаци града *Јагада* (Јагат). Град је имао неправилан четвороугани облик, са једном кулом у којој се налазила цистерна. Друга кружна кула била је повезана дугим зидом са утврђењем. У Крушевском поменику град се наводи као Јагат, а на другом мјесту истог поменика као Прибон. Д. Спасић је утврдио да се ради о истом граду. Град

---

<sup>204</sup> На овом локалитету вршена су нова археолошка ископавања у 2010. и 2011. години. Извјештаје о ископавањима добио сам на увид захваљујући директору Завичајног музеја у Прибоју, археологу Саву Дерикоњићу. Овом приликом најтоплије му се захваљујем на помоћи.

<sup>205</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 198.

<sup>206</sup> В. Шалипуровић, *Нека питања границе Босне и Херцеговине и Деспотовине у XIV и XV веку и места и положаја неких средњовековних градова у Средњем Полимљу*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VII, Пријепоље 1979, 197 – 198.

<sup>207</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 127 (С. Мишић); С. Мишић, С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, Студије о средњовековном Полимљу, Ниш 2012, 73.

<sup>208</sup> В. Обренија – Д. Минић, *Град Клек у селу Рутоши*, Рашка баштина 2, Краљево 1980, 308 – 309.

<sup>209</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 198.

Прибон помиње Бенедикт Курипешкић у свом путопису 1530. године. Сматра се да је подигнут почетком XV вијека.<sup>210</sup>

На простору између Прибоја и Рудог налази се средњовјековни утврђени град *Северин*. Остаци утврђења данас се налазе на врху брда Међустене, око два km југоисточно од данашњег Сјеверина.<sup>211</sup> Утврђење је неправилног троугла и покрива површину од око пола хектара. Видљиви су остаци кружне куле и њених зидова. Улога Северина је била да контролише пролаз кроз клисуру рјечице Сутјеске и да брани пут Дрински, од Горажда према Пљевљима и Пријепољу, лијевом обалом Лима.<sup>212</sup> Први писани податак о граду потиче из повеље Алфонса V 1444. године (*Serauansche, castello con contato*). Северин се убраја у мање познате и веома ријетко посјећиване караванске станице у Полимљу. Уз утврђење развило се подграђе, у *Lamenta de foris* од 30. јануара 1449. године, наводи се да је извјесни *Dmitar Vuchosich qui stat sub Seuerino in Polimie, homo domini chercech Stiepani*, опљачкао и убио једног Дубровчанина. Он се помиње у повељи Фридриха III 1448. (*castrum Serverin*), као и повељи Алфонса V из 1454. године (*civitate Severino cum castris et pertinentiis*).<sup>213</sup> Северин је у поименичном попису из 1475/77. године пописан као село, чији су приходи улазили у састав тимара Арслана и Арнаута Карађоза, посадника тврђаве Милешевац.<sup>214</sup>

Град *Хрсовац* се помиње у све три повеље Стефана Вукчића Косаче (1444, 1448, 1454), као његов посјед.<sup>215</sup> Овај град налазио се испод Северина, а на том простору постоји локалитет Градина на коти 1191, која није археолошки истражена. У непосредној близини локалитета налази се топоним Храшће. Очигледно је

---

<sup>210</sup> М. Николић, *Два средњовековна града у југозападној Србији*, Ужички зборник 4, Титово Ужице 1975, 39 – 44; Д. Милић, *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 106; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 44 – 46.

<sup>211</sup> М. Николић, *Два средњовековна града у југозападној Србији*, 35 – 39; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 42 – 43; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 253 (В. Петровић)

<sup>212</sup> М. Николић, *Два средњовековна града у југозападној Србији*, 38 – 39; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 43.

<sup>213</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 241 – 242.

<sup>214</sup> А. С. Аличић, *Ројменични попис sandžaka vilajeta Hercegovina*, 593; Е. Милковић, *Османско освајање Херцеговинских посела у Полимљу*, Милешевски записи 9, Пријепоље 2012, 111.

<sup>215</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 250.

утврђење Хрсовац имало војно стратешку намјену у низу утврђења Косача на граници према српској Деспотовини.<sup>216</sup>

Град *Соко* се налази у близини састава Пиве и Таре, на стјеновитом бријегу изнад Шћепан Поља, у жупи и „земљи“ Дрини.<sup>217</sup> У историјским изворима пут се помиње 1419. године. Међутим, постоји мишљење да је првобитно утврђење настало раније. Градња Сокола временски се подудара са растом моћи породице Косача. Град је имао своје подграђе које се налазило на Шћепан Пољу. Утврђење није имало континуалне зидове, јер је конфигурација терена била таква да су их замјењивале стијене које су биле природно неприступачане. Више зидина као елемената заштите било је на источној, прилазној страни. Средишњи дио комплекса чинио је замак Сокол са двором породице Косача. Дјелимично су очувани остаци фортификација: масивне источне куле, дио утврђења са сјевероисточне стране и трагови бедема са западне стране. Сачувани остаци указују да је градски комплекс имао више грађевина, кула и сводова, а подручје тврђаве имало је и двије камене столице.<sup>218</sup> У подножју Соко града, у средишњем дијелу Шћепан Поља, налази се црква Светог Стефана, задужбина и гробни храм великог војводе Сандаља Хранића.<sup>219</sup>

Соко је имао значајну улогу у земљи Косача, ту је војвода Сандаљ издавао даровнице и повеље, примао посланства и задржавао се љети ради одмора. Град је имао почасно мјесто и по њему је Стефан Вукчић назван „од Сокола“. Соко се наводи у све три повеље издате Стефану Вукчићу Косачи (1444, 1448, 1454), и то на првом мјесту. Из наведених повеља сазнајемо да се околина града Сокола назива Дрина.<sup>220</sup> Освајање Сокола сигурно се десило после јануара 1466. године. У јануару 1466. године угарски команданти Јован Розгоњ и Јован Загорски обећавали су

---

<sup>216</sup> Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 64, нап. 121; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 314 (С. Мишић).

<sup>217</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 272 (С. Мишић).

<sup>218</sup> П. Мијовић – М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори*, Београд – Улцињ 1975, 135 – 137; М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* –, 19 – 21.

<sup>219</sup> М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* –, 21 – 29.

<sup>220</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 195; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 455.

Дубровчанима да ће упутити помоћ Соколу, који је још пружао отпор Турцима.<sup>221</sup> Сумарни дефтер Босанског санџака из 1468/69. године обавјештава нас да је кнез Радоје Зубчић предао Турцима тврђаву Сокол, а као награду добио села у нахијама Горажде, Сокол и Невесињу.<sup>222</sup> Сокол је последије турског освајања убрзо разорен.<sup>223</sup>

Тврђава *Vratar* налазила се на путу који је из Дубровника ишао за Требиње, Билећу, Гацко, затим се спуштао у тјеснац ријеке Сутјеске. Она је штитила улаз у тјеснац Сутјеске, између Нинковића и Сухе.<sup>224</sup> Према подацима из Дубровачког архива у прољеће 1435. године караван са сребром дубровачких трговаца, који је долазио из Сребрнице, претрпио је разбојништво *in castro vohato Vratar*. Кастелан Вратара био је Владислав Мрђеновић, син кнеза Рајка. Крајем октобра 1444. поново је опљачкан караван са сребром *in Sutiescha sub Vratar*. Тврђава је наведена у све три повеље издате Стефану Вукчићу Косачи, 1444 (*Vatrato Sucisti, castelo con lo contato*), 1448 (*castrum Bratel cum omnibus pertinentiis suis*) и 1454. године (*civitate Vratar cum castris et pertinentiis suis*). На супротној страни Вратара налазио се град Вратац са црквом. Градови су били спојени висећим мостом.<sup>225</sup>

Тврђава *Voynec* први пут се помиње у повељи Фридриха III (1448) као *castrum* херцега Стефана Вукчића, између Вратара и Тођевца. Марко Вего сматра да се иза овога имена крије Подринац и да тврђеви треба тражити у жупи Дринаљево или у непосредној околини Фоче, уз Дрину.<sup>226</sup>

Град *Тођевац*, изграђен на маркантној стијени Градина (870 m) изнад лијеве обале рјечице Хрчавке, лијеве притоке Сутјеске, у подножју планине Тођевац. У

---

<sup>221</sup> *per ipsorum annuali censu more alias consueto obligamur ad castra sue serenitatis, puta: Pochytel, Zokol et Clwcz et victualia necessaria pro sustentatione gencium in eiusdem castris per nos construendis fecimus comparare* (12. I 1466). Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље I/2*, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење, Књига III, Београд, 1934, 670 – 671; В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979, 114 – 115.

<sup>222</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 114.

<sup>223</sup> М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* – , 19.

<sup>224</sup> Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 45 – 47.

<sup>225</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 112; К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 289 – 290, нап. 255, 269; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 47; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 197; Новак Мандић Студо, *Земља звана Гацко I*, Београд 1995, 452 – 454.

<sup>226</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 92 – 93; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 460; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 127 (А. Фостиков), 216 (В. Петровић).

научној литератури овај град поуздано се смјешта у жупу Дринаљево. Први пут се помиње 1398. године у вези с пљачком једног дубровачког каравана (*de Tolyavez*).<sup>227</sup> У граду се налазила резиденција Стефана Вукчића Косаче, што му је потврђено повељама из 1444 (*Toyeuacs Vdrynagliano castello con lo contato*), 1448 (*castrum Stoyewecz*) и 1454. године (*civitate Togruam cum castris et pertinentiis suis*).<sup>228</sup> Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године биљежи активност тврђаве послје освајања. Посада Тођевца имала је деветнаест чланова, а заповједник тврђаве био је Ајс из Акова (Бијело Поље).<sup>229</sup>

Тврђава *Козман* (Градац) налази се у хридици коју затварају на ушћу десна обала Сутјеске и лијева обала Дрине, у непосредној близини Пустог Поља. У документима први је помињу дубровачки посланици 1430. године (*duo vostre fatte di la in Cosman*). Козман је био дуг 109 метара, а широк три метра (уз главну кулу) и 16 метара средине. Од првобитног, средњовјековног утврђења сачуване су куле и зидови, а све остало што је идентификовано најчешће је у облику темељних постамената. Положај града био је изузетно повољан, са три стране био је опасан водама двију ријека. Служио је првенствено као стратешка тврђава за заштиту долине Сутјеске и Дрине. Здравко Кајмаковић сматра да је представљала и истурену предстражу града Сокола.<sup>230</sup>

У близини Козмана налази се тврђава *Ђурђевац*, на брду које се назива Ђурђевицом, источно од Пријеђела, између Тјентишта и Фоче. Тврђава је била неправилног кружног облика, чији се остаци данас слабо примјећују. У средини платоа налази се мала црква посвећена Св. Ђорђу. З. Кајмаковић ову тврђаву идентификовао је са Ђурђевцем из Средњег Подриња, што је доста спорна убикција.<sup>231</sup>

---

<sup>227</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 116; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 104, нап. 119; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 296 (Ј. Мрغيћ).

<sup>228</sup> М. Динић, *Земље херцег Светога Саве*, 196.

<sup>229</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 228 – 229, 231, 233, 235 – 238, 240 – 242.

<sup>230</sup> Z. Kajmaković, *Novi arheološko – arhitektonski spomenici*, 144 – 147.

<sup>231</sup> Z. Kajmaković, *Novi arheološko – arhitektonski spomenici*, 161 – 162; О Ђурђевцу у Средњем Подрињу видјети: М. Динић, *Земље херцег Светога Саве*, 243 – 244.

Жупи Гозби припадао је град *Јелеч* с подграђем Подјелечом, који се први пут помиње у августу 1420. године. Град је убициран на лијевој обали рјечице Говзе, гдје су сачувани археолошки остаци градског утврђења (Градине). Око тврђаве се налазио канал, који је усјечен у живу стијену, као и три столице на простору око града. У околини града налази се велики број стећака, који указују на добру насељеност.<sup>232</sup>

Утврђење Јелеч помињу све три повеље издате Стефану Вукчићу Косачи из 1444, 1448. и 1454. године.<sup>233</sup> Према турском попису санџака Босна из 1468/69. године хасу Иса-бега Исхаковића у нахији Сокол припадала је Говза као насеље, а Јелеч је пописан као пазар са приходом од 8.340 акчи.<sup>234</sup>

У жупи Прибуд налазио се град *Самобор*, познато утврђење Косача, са војном и резиденцијалном функцијом. Остаци града налазе се на стјеновитом врху Боровске планине, изнад ушћа рјечице Јањине у Дрину. Испод тврђаве простирало се подграђе (*sotto Samobor*), које изгледа није имао значајнију привредну функцију. Самобор је највећа и најпространија тврђава Косача у „земљи“ Дрини. Нажалост, овај значајни град археолошки није испитан до краја. Остаци утврђења видљиви су и данас, и чине неколико препознатљивих грађевина и бедемску конструкцију. Прилаз граду био је могућ са југоистока, праћен бедемом који је уз капију био ојачан кулом. Јужни и источни дио тврђаве био је дјелимично опасан, јер су стрме литице биле погодна заштита. Горњим дијелом тврђаве, са сјеверне стране, доминира главна кула, која представља једну од најљепших и најзанимљивијих грађевина на нашим просторима. У средишњем дијелу града налазила се црква и вјероватно још неки објекти. Дубровачки посланик де Гондола у лето 1430. боравио је у Самобору.<sup>235</sup> Град је пописан у повељама из 1444, 1448. и 1454. године као посјед херцега Стефана

---

<sup>232</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 51; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 94, 103, 106; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 124 (Ј. Мргић).

<sup>233</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 234 – 235; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 458, 469, 472, 481, 484.

<sup>234</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 64.

<sup>235</sup> Ј. Gelcich, *Monumenta Ragusina*, 90; S. Delić, *Samobor kod Drine*, 255 – 269; Н. Крешевић, *Stari bosanski gradovi*, 11; М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 97, 103; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 101 – 102; Z. Кајмаковић, *Novi arheološko – arhitektonski spomenici*, 141 – 144; М. Поповић, *Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини*, Зборник за историју Босне и Херцеговине, Београд 1995, 37, 40, 48.



Вукчића Косаче.<sup>236</sup> Почетком љета 1465. године султанов намјесник Иса-бег Исаковић у „земљи“ Дрини освојио је Самобор и Прилеп.<sup>237</sup> Почетком децембра 1466. у једној тужби споменут је Матија Домишић са Дрине, из мјеста Самобор, човјек јурисдикције херцега Влатка. Овај податак указује на могућност да је Самобор херцег Влатко освојио и кратко вријеме држао.<sup>238</sup> До краја 1466. године Самобор и читава „земља“ Дрина дефинитивно су се нашале под турском влашћу.

У сумарном попису санџака Босна из 1468/69. године уписан је град са посадом, а подручје некадашње жупе као нахија Самобор или Прибуд. У попису се наводи да је Иса-балија био један од оних који је предао тврђаву Самобор и прешао на ислам, а као награду добио је тимар у нахији Самобор. Његово име немуслиманско у дефтеру није наведено.<sup>239</sup> Да је тврђава била активна после освајања, свједочи нам и поменути дефтер који је биљежи са посадом. Диздар тврђаве био је Тимурташев, а његови замјеници били су Иса и Кара Исхак. Посаду тврђаве сачињавало је 69 чланова. Посадници су били из разних крајева: Ибрахим из Струмице, Исмаил из Шехиркоја, Хизир из Самокова, Мустафа Влах, Ибрахим из Топлице, Евренос из Струмице, Хизир из Прилепа, Јунус из Трабзона, Иљас из Шехиркоја, Мустафа из Трепче итд.<sup>240</sup>

У обје повеље Алфонса V (1444, 1454) и повељи Фридриха III (1448) уписано је утврђење *Островица*, које се везују за жупу Бистрицу. Островица се идентификује са остацима утврђења на лијевој обали Бистрице, мало подаље од Миљевине.<sup>241</sup>

У саставу жупе Бистрице налазило се утврђење *Прилеп*. Први пут се помиње 1392. године у књизи записника дубровачког Вијећа умољених. Прилеп се помиње само у другој Алфонсовој повељи из 1454. године, између Јелеча и Вратара (*civitate*

---

<sup>236</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 197 – 198.

<sup>237</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 44; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 260; В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 13; Е. Миљковић, *Османско освајање Херцегових посела у Полињу*, 104.

<sup>238</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, 125.

<sup>239</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 125.

<sup>240</sup> *Исто*, 227 – 240.

<sup>241</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 88, 97, 144; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 248; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 105, нап. 127; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 459, 469, 472, 484; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 207 (Е. Миљковић – М. Копривица).

*Prilep com pertinentiis suis*). Претпоставља се да је Прилеп био на брду изнад Миљевине, на десној обали Бистрице.<sup>242</sup>

Град *Нови* помиње се у повељама краља Алфонса V из 1444. (*Nonio Gorasdo castello con lo contato*) и 1454. године (*civitate Nova in Drina*). Град се налазио у близини цркве Св. Ђорђа, гдје се налази локалитет Градина на коме су видљиви остаци града, што потврђује његово постојање.<sup>243</sup>

Град *Осанички*, налазио се у долини рјечице Осанице, лијеве притоке Дрине, у близини села Осанице, изнад кога се налази узвишење Градац. Наводи се у обије повеље Алфонса V (1444, 1454), као и у повељи Фридриха III (1448).<sup>244</sup> У турском дефтеру из 1468/69. село Осаница пописана је као Долна Осаница у нахији Осаница, која се се простирала у порјечју истоимене ријеке, између нахија Бистрице и Горажда.<sup>245</sup>

Град *Жир* познат нам је из повеља издатим херцегу Стефану Вукчићу Косачи, као *castrum Syr* (1448) и као *civitate Zur* (1454). Он се не помиње у повељи Алфонса V из 1444. године.<sup>246</sup> Стефан Вукчић је највјероватније заузео Жир у периоду од 1444. до 1448.<sup>247</sup> Није утврђено поуздано гдје се тачно град налазио јер прецизна убикација није извршена. Постоје три мишљења о положају Жира. Ђоко Малезић претпоставља да је град Жир исто што и Градина код Горажда.<sup>248</sup> М. Динић сматра да је град морао лежати у Подрињу.<sup>249</sup> Такође, не може се одбацити могућност да се Жир налазио у атару села Касидола, на десној обали ријеке Устибар, у близини Херцеговачких

---

<sup>242</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 97, 144; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 247; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 105, нап. 127; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 459, 469, 472, 484; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 226 (В. Петровић).

<sup>243</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 97.

<sup>244</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 250 – 251; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 206 (М. Копривица).

<sup>245</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 65 – 66.

<sup>246</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 251.

<sup>247</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 108 – 109 (С. Рудић – М, Копривица).

<sup>248</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 143.

<sup>249</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 251.

Голеша, гдје постоји заселак Жирча. У близини овог засеока налазе се развалине грађевине и мјесто Црквиште.<sup>250</sup>

Тврђава *Осип* највјероватније се налазила негдје у Подрињу. Први писани податак о Осипу налази се у једном дубровачком документу из 1435. године. Тврђава се помиње у све три повеље издате Стефану Вукчићу Косачи (1444, 1448, 1454).<sup>251</sup> У поименичном попису из 1475/77. године пописано је село Осип у нахији Бистрици.<sup>252</sup>

За вријеме османског освајања велики број утврђења страдао је овом простору. У сумарном попису санцака Босна из 1468/69. године на простору Полимља и Горњег Подриња уписана су само три утврђења са посадама: Милешевац, Самобор и Тођевац. Остале тврђаве на овом простору Турци напуштају и уништавају. Османској држави није одговарао већи број тврђава јер се њихова главна освајачка војска повлачила, па су у само стратешки значајније тврђаве остављали посаду.<sup>253</sup>

---

<sup>250</sup> В. Шалипуровић, *Нека питања границе Босне и Херцеговине и Деспотовине у XIV и XV веку и места и положаја неких средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 199; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 63.

<sup>251</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 201; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 206 (С. Мишић).

<sup>252</sup> А. С. Аличић, *Поименични попис sandžaka vilajeta Hercegovina*, 268.

<sup>253</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 222 – 242.

### III.3. Насеља и становништво

#### III.3.1. Подаци из повеља

За приказивање демографске слике једне средњовековне области најважнија су сеоска насеља.<sup>254</sup> Село је могло да буде имање једне породице, кућа са окућницом, посјед, њива, земља. Ово нам потврђује и одредба која се налази у *Закону црквеним људима Бањске хрисовуље* (бр. 32): *А сирота која има мала сина да држи све село док јој син одрасте*. Село као имање потврђено је у истој хрисовуљи, гдје је записано: *Иван с детију и с селом на којем седи*.<sup>255</sup> Ипак, село је најчешће насеље са мањим или већим бројем кућа. Зависно од конфигурације земљишта село се ширило. Груписане куће у оквиру сеоског атара чиниле су заселак или засеље. Велики број сеоских насеља налазио се у близини текућих вода или извора. У средњем вијеку, село је имало право да користи путеве, планинске пролазе, зимовишта, пасишта, млинове, а вода за пиће и појила за стоку била су заједничка. На сеоским, себарским зборовима расправљало се о заједничким локалним питањима. Села су била дужна да чувају путеве, а по потреби и манастире. Душанов законик доноси прецизне одредбе о колективној одговорности села у случају разбојништава и крађа. Одредбе у законнику омогућавају да се стекне извјестан увид у положај и организацију села.<sup>256</sup>

---

<sup>254</sup> С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 66 – 67, са навођењем извора и старије литературе.

<sup>255</sup> Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА 4, Београд 1890, 7; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, из старог Сараја изнесла на свет Земаљска влада за Босну и Херцеговину, Беч 1890, 27.

<sup>256</sup> О селу опширније видјети: Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 47, 49, 50, 54, 57 – 58, 60, 63 – 64, 68, 70 – 74, 77 – 78, 80 – 81, 83; С. Новаковић, *Село*, 27 – 62; Р. Михаљчић, *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник Филозофског факултета у Београду 9 – 1, Београд 1967, 172 – 224; С. Ћирковић, *Сеоска општина код Срба у средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића V, Пријепоље 1978, 81 – 88; Ђ. Р. Симоновић, *Средњовековне и садашње сеоске територије и атари Србије*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VI, Пријепоље 1978, 13 – 19; *Лексикон српског средњег века*, 665 – 666 (Р. Михаљчић); С. Божанић, *О земљишним међама српског средњовековног села*, Истраживања 20, Нови Сад 2009, 47 – 64.

Жупама у Полимљу управљају или браћа или млађи синови или синови браће владара. Разноврсна природа, плодно полимско земљиште и добра повезаност погодовали су богаћењу и успону Завиде и његових синова. Тако, крајем XII и у прве три деценије XIII вијека у Полимљу су присутни: велики кнез Мирослав као господар територије око Св. Апостола, жупан Стефан Првослав као господар Будимље, жупан Димитрије (Давид), син Вуканов као господар Љубовиђе и млади принц Владислав који је око 1225. године управљао неком облашћу на Лиму (највјероватније жупом Црна Стена). Наиме, браћа или млађи синови у вријеме Немање и Стефана Првовјенчаног управљају појединим жупама у Полимљу. Полимље као баштинска област било је веома важно код Немањића и имало посебно мјесто у њиховој држави.<sup>257</sup>

Од Црнче код Затона до Бродарева, са обје стране Лима, затим токовима ријеке Љубовиђе и Бистрице, сачуване су хрисовуље које потврђују да су се ту простирала села и имања српских цркава и манастира: Св. Петра на Лиму, Бистричке Богородице, Хумске епископије, Жичког и Дечанског властелинства.

Оснивањем српске Архиепископије, основане су и епископије и њихова властелинства. Неке од њих имале су посједе у Полимљу. У Жичкој повељи (1219 – 1220) као предиона цјелина помиње се Затон. Ту се дају сљедећа села у Затону: Црнча са засеоком (данашња Црнча налази се на десној обали Лима, југоисточно од Бијелог Поља), обје Ивање (село Ивање је истоимено данашње село које се налази у сусједству Црнче), Замчане са засеоком (данашње село Костиће, југоисточно од Бијелог Поља) и Дубово Гаје (данас Дубово).<sup>258</sup>

---

<sup>257</sup> О посједима Немањиних предака видјети: *Историја српског народа I*, Београд 1981, 281, 283, 394, 399 (В. Ђурић); С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Изд. САНУ, Београд 2000, 26 – 27; М. Благојевић, *Титуле принчева из куће Немањића у XII и XIII веку*, Манастир Морача, Београд 2006, 33 – 44; В. Суботић – А. Сковран – П. Влаховић, *Бисери старе Рашке*, Београд 2010, 35.

<sup>258</sup> F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantiam historiam Serbice, Bosiae, Regusii*, 11; Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 103; Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Зете*, Титоград 1959, 60, 63 – 64, 110; Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, 162, 170; М. Лутовац, *Бихор и Корита*, 111 – 112 (Замчане – данашње село Костиће); В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 91.

Цркву Св. Апостола Петра на Лиму, подигао је велики кнез Мирослав. Постоји мишљење да је била сазидана до 1190. године,<sup>259</sup> али такође и мишљење да је подигнута између 1195. и 1199. године.<sup>260</sup> Црква је сигурно настала до 1199. године, јер тада Мирослав није више био жив.<sup>261</sup> У познијим родословима и летописима погрешно је навођено да је ктитор цркве Св. Петра Завида, за кога се сматрало да је брат Стефана Немање.<sup>262</sup> Ова непознаница разријешена је на основу оштећеног натписа уклесаног у тимпану главног портала.



**Слика број 4:** Ктиторски натпис кнеза Мирослава (око 1190. године)

На основу овог натписа познато нам је да је ова стара, знаменита светиња Немањића, задужбина хумског кнеза Мирослава, сина Завидиног.<sup>263</sup> Кнез Мирослав није саградио вјечно пребивалиште за гробну цркву у Хуму, како је био хумски кнез већ у жупи Лим. Посједи Св. Петра на Лиму и метохије Хумске епископије налазили су се у жупи Лим и Љубовиђи. Наиме, о овим посједима сачувале су се двије повеље: хрисовуља краља Стефана Уроша I (Стонска повеља, око 1252. године) и хрисовуља

<sup>259</sup> *Историја Црне Горе II/2*, Титоград 1970, 143 (В. Кораћ); Уп. М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, Зборник Филозофског факултета у Београду, књ. III, Београд 1955, 77 – 78.

<sup>260</sup> Р. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, *Старинар IX – X /1958 – 1959*, Београд 1959, 98; *Историја српског народа I*, 282 (В. Ђурић).

<sup>261</sup> Историју и архитектуру Светог Петра у Бијелом Пољу најбоље је обрадила М. Чанак – Медић, *Архитектура Немањиног доба II. Цркве у Полимљу и на Приморју*, Београд 1988, 47 – 70.

<sup>262</sup> Д. Петронијевић, *Задужбине Немањиних сродника*, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији, Београд 1. март 1914, 85; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 65.

<sup>263</sup> Текст овог натписа види у: Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 37, бр. 10; Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе. Средњовјековни натписи и записи у Црној Гори крај VIII – и почетак XVI вијека*, Цетиње 1994, 63 – 66.

краља Стефана Уроша I (Лимска повеља, 1254–1263) о присједињењу посједа Богородичног манастира у Стону новом сједишту хумског епископа, манастиру Св. Петра и Павла.<sup>264</sup>

Истраживачи су сагласни да је старија Стонска повеља од Лимске. Обије повеље односе се на имовину хумског епархијског властелинства.<sup>265</sup> Хумска епископија приликом оснивања добила је посједе у Брскову: село Простјеније са засеоцима и планином (планина Смрјечник и власи).<sup>266</sup> Према Стонској повељи<sup>267</sup> краљ Урош обнавља манастир Св. Богородице у Стону и, умјесто изгубљене повеље Стефана Првовјенчаног и Св. Саве, властелинству Хумске епархије потврђује старе посједе и поклања нова села и људе: **На Лимоу село Церова и Мочила Мега и ма выше моста оу Соутѣскоу, и моста половина цр(ь)кви; и шт Соутѣске право оуз' врь до на дѣль, и по дѣлоу право надь Бѣлоу водоу на С'рьгево врьдо како се камы вали и сѣмо и швамо, и на дѣлоу С'рьгева врьда сѣнокось цр(ь)ковны, а шд Срьгева врьда пра во по дѣлоу оу Драгань доль. Село Крокоуево, а заселик моу Уельуа и сь мегами моу како кшт прѣди было. Село Недакоуси, а мега моу С'лѣпвуть потокь како оу Лимь оупада, а оузъ Слѣп'чъ потокь горѣ оуз врьдо оу Доброу водоу, а заселик Неда коусомь. Оуиньвечи села, а мега имь шдь Добре воде право по дѣлоу оу Вльчию тамъ оу Михолю цр(ь)квь и низ' врьдо долъ (оу) Оуиньвькы потокь, како оупада оу Боусоватоу, пра во горѣ на дѣль. Шитар(ев)ина, Лювовигигева(sic)<sup>в</sup> лоука. Дроуга Шитаревина оу Быстри ци под п'ланиномь, и мега ки низ' рѣкоу до Соутѣске. И шврьхъ Быстрыце двѣ пеки црковнѣ.**

<sup>264</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 195 – 198 (хрисовуља краља Стефана Уроша I манастиру Свете Богородице у Стону), 225 – 231 (хрисовуља краља Стефана Уроша I манастиру Св. Апостола Петра и Павла на Лиму); Уп. М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, 76 – 83.

<sup>265</sup> В. Ћоровић у својој студији *Питања о хронологији у делима светога Саве*, први је утврдио да је стонска повеља старија од лимске. У обије повеље наводе се спискови влаха, у првој повељи наводе се домаћини са браћом, док су у другој повељи исти домаћини уписани са дјецом, и та извјесна одступања били су главни разлог да се стонска повеља сматра старијом од лимске. В. Ћоровић, *Питања о хронологији у делима светога Саве*, Годишњица Николе Чупића, књ. XLIX, Београд 1940, 29 – 31; Ово мишљење прихватили су и други истраживачи који су се бавили овим повељама: М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, 81; Р. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, 98 – 99; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 103 – 110; В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 195 – 198, 225 – 231.

<sup>266</sup> М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, 79.

<sup>267</sup> Хрисовуља је написана на пергаменту ширине 330, дужине 585 mm, црним мастилом, уставним писмом у 76 редова рачунајући и потпис. Чува се у Архиву манастира Хиландара под бр. 3. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10, Београд 1998, 19 – 20.

У стонској повељи хумском властелинству додијељена су на Лиму село Церово и Мочила. Село Церово је уписано у попису Крајишта Иса-бега Исаковића у нахији Лимски Никшићи 1455. године, са осам домова, једном удовицом, једним нежењеним пунољетним чланом и приходом од 1.220 акчи.<sup>268</sup> У сумарном попису санџака Босне из 1468/69. године Церово је имало 11 нежењених, пет удовица, а укупан приход је износио 1.396 акчи.<sup>269</sup>

Село Церово постоји и данас, југозападно од Бијелог Поља. Село Мочила данас не постоји, једино се очувао топоним Мочила у Бијелој гори (изнад села Церово), гдје се највјероватније налазило то средњовјековно село. Срђево брдо црква је користила као сјенокос, а то је данашњи Срђевац, повећа коса са подножјем на Љубовићи, међа села Јабучно и Тошевина. На Срђево брдо настављале су се Бијеле воде, данас сјенокос и пашњак, које су се граничиле са Мочилима и Церовом. На лијевој обали Лима, у близини села Церово, налазио се мост код Сутјеске од кога је црква убирала половину мостарине. Највјероватније се ради о мосту код села Љетина, данас Припчићи. Затим се помиње село Крокочево са засеком Чеоче и међама како је и прије било. У питању је истоимено село Крокочево у близини ријеке и села Љешнице, а заселак Чеоче данас носи тај назив као посебно село. Као граничне међе даље се наводи село Недакуси са засеком Ујниче. Недакуси, постоје и данас као приградско насеље у Бијелом Пољу. Ујниче се у овој повељи помиње као заселак.<sup>270</sup> Заселак је село у зачетку са одвојеним скупом кућа у атару села, и указује нам да је растао број становника.<sup>271</sup> У Лимској повељи, која је издата око десетак година касније, помиње се као самостално село, а његова самостална појава у новој повељи свједочи да је број становника порастао. Помињу се два пчеларска терена,

---

<sup>268</sup> Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964, 58.

<sup>269</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 23.

<sup>270</sup> Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 110 – 113; М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак Скопског Филозофског факултета IV – 2, Скопље 1940, 105, 119 – 120, 152, 155 – 156; Р. Ивановић, *Средњовековни баштински поседи Хумског епархијског властелинства*, Историјски часопис, књ. IX – X/1959, Београд 1960, 87 – 92; Р. Љубинковић, *Хумско епархијско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, 101; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 38 – 39; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 103 – 106.

<sup>271</sup> С. Новаковић, *Село*, 92; *Лексикон српског средњег века*, 219 – 220 (Р. Михалчић); С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 68.



Љубовића Лука, који се налазио гдје и данашња Паљска Лука, и други на планини Бистрици под планином, највјероватније се ова уљаревина налазила на ријеци Бистрици под Бјеласицом, негдје у близини међа планине Смрјечник. Као дар помињу се и двије црквене пећине-испоснице, које се помињу и у Лимској повељи, приликом описа планине Смрјечник, њихов помен је исто у предјелу Бистрице. Ове испоснице убициране су на планини Бјеласици, у изворишном дијелу ријеке Бистрице, као испоснице манастира Мајсторовине.<sup>272</sup>

У Стонској повељи у оквиру хумског властелинства не помиње се црква Св. Петра, ни његова имања. Разлог је јасан: ова црква и њена имања нису припадала хумској епископији. Већи обим посједа у близину цркве Св. Петра, навешће нас на размишљање да је, можда, већ Стонском повељом започето припремање терена за премјештање сједишта епископије из Стона у цркву Св. Петра.

Постојало је неколико разлога за пресељење хумске епископије у Полимље. Стон је, 1252. године задесио тешки земљотрес и тада је вјероватно црква Св. Богородице претрпјела веће штете. Године 1254. хумски жупан Радослав, син кнеза Андрије и унук Мирослава, прикључио се савезу Дубровчана и Бугара. Одметнувши се од српског краља, жупан Радослав у уговору са Дубровчанима (22. мај 1254) за себе каже да је *верни клеветник* угарског краља и обавезује се да *чини силу* краљу Урошу I. Бугари су преузели поход на Србију. Том приликом *попленише цркву светог апостола Петра на Лиму и узеше ризницу и сасуде црквене и златопечатну повељу*. Добра хумске епископије у околини Стона била су угрожена непријатељским окружењем Дубровника и жупана Радослава. Урош је признао угарску врховну власт и успио је да сузбије Бугаре, а Дубровчани су затражили мир. Сматра се да је тада жупан Радослав и његово потомство изгубило своје ктиторско право над петровским властелинством. Послије примирија, због рјешавања животних питања хумске

---

<sup>272</sup> Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 110 – 113; Р. Ивановић, *Средњовековни баштински поседи Хумског епархијског властелинства*, 87 – 92; Р. Љубинковић, *Хумско епархијско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, 101; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 38 – 39; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 103 – 106; Ј. Медојевић, *Цркве у Бјелопољском крају*, Пријепоље 2002, 49 – 51; Д. Поповић, *Пештерно монаштво Горњег Полимља. Истраживања у 2005. и 2006. години*, Милешевски записи 7, Пријепоље 2007, 141 – 143 (Мајсторовина); Овај прилог може се пратити и на картама: *Sekcija Prijepolje*, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.

епископије краљ Урош I био је приморан да пресели сједиште епископије из Стона у Полимље. Тада краљ Урош издаје нову повељу Хумском епархијском властелинству – Лимску повељу,<sup>273</sup> али се разлози о премјештању епископског сједишта из Стона у цркву Св. Петра не помињу. Главни акценат у повељи стављен је на имовинска питања Хумског властелинства. Повеља за цркву Св. Петра и Павла није сачувана,<sup>274</sup> али поуздан податак о постојању повеље налази се у Лимској повељи, која спаја повељу о метоху цркве Св. Петра и повељу о властелинству Хумске епископије из 1220. године. Властелинство Св. Петра све до појаве лимске повеље налазило се у власти Мирослављевих наследника, тада ће се припојити постојећем властелинству Хумске епископије.

У периоду од 1252–1254. године, према подацима из повеље, одржан је сабор, на коме су били присутни краљ Урош I, архиепископ Арсеније, хумски епископ Сава и сви епископи, игумани и властела из средишта хумске епископије. На сабору је донијета одлука о премјештању сједишта Хумске епископије у Полимље и спајању посједа стонског и петровског властелинства. Када је сједиште Хумске епископије премјештано из Стона, наметала се потреба да се уреде односи између властелинства Св. Петра и Хумске епархије.<sup>275</sup>

---

<sup>273</sup> F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 43; P. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, 99 – 100; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 53, 127; В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 207 – 209, бр. 57.

<sup>274</sup> Да је Мирослав подигао цркву Светог Петра на свом баштинском посједу, а не на туђем земљишту, може се потврдити и посредним путем. Сваки ктитор био је обавезан да цркви или монашком братству које оснива обезбиједи издржавање. Под тим је подразумијевало редовне приходе или посједе, од којих је бар дио био у непосредној близини задужбине, да би људи настањени на поклоњеној земљи могли опслуживати манастир. Подаци из других повеља указују нам да је оснивање цркве поуздан знак да је ктитор располагао земљиштем у непосредној околини. Ктиторска дјелатност чланова династије Немањића од средине XII до средине XIII вијека са изразитом концентрацијом присутна је у Полимљу. Земљишта Немањине браће и његових синова и унука наслеђивана и дарована црквама, свједоче на посредан начин да је ово био удио оца Немањиног. Види: С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, 26 – 27; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 10 – 11.

<sup>275</sup> P. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, 98; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 38, 107 – 108.

Из Урошеве повеље<sup>276</sup> сазнајемо да је краљ Стефан Првовјенчани издао свом стрицу повељу, коју су Бугари однијели 1254. године,<sup>277</sup> а била је позната многим живим свједоцима. Послије истраживања архиепископа Арсенија, хумског епископа Саве, брата краља Уроша, и са свим епископима и игуманима и властелом великом и малом *и заклек богом и часним крстом и светим апостолима да не учине лоше краљевству ми, називе свих села и планина и људи, него и као што је и пређе било.*

Краљ Урош је утврдио реконструкцију посједа са архиепископом Арсенијем, онако како је издао краљ Стефан Првовјенчани са Св. Савом, и на основу тога сачинио је *златопечатну хрисовуљу*. Попис имања у Лимској повељи почиње са посједима у близини манастира Св. Петра: **Село Прюшкѡ** **вѣсь съ вѣстами медама** и, а заселик мю Липьница, како к шть прѣде било. **Село Лѣшьница съ вѣстами медама**, а з аселик мю Уельуа, а меда Уельуы оу Уловѣуоу главоу, како к шть прѣде било. **Село К рокоуево съ вѣстами медама**, а заселик мю Хомоле, а меда Хомолю шб шню стра ню шноуднега гоудела право нызь дѣль прѣма Ул(о)в(ѡ)чѡ глава, како к шть прѣде било. **Село Латине** конь моста и мость, како га постави дѣдь ми, братъ с(в)ет(а)го Симешна, Мирославь кнезь хльмьски, в ѣ доходькь цр(ь)квы, тако и ми оутврьдисмо вѣ доходькь, како к шть прѣде било. **А меда кмю више моста** прѣзь потокь оу Сютѣсца, оу Полеуатю стѣню, шть Полеуате стѣне право оузь дѣль оу Коньць, шть Ко ница все по дѣлоу оу Црьнильню стѣню. **Село Церова**, а меда кмю шть Урьньльне стѣне пра во по дѣлю, више Борошеvine оу крьсть, оу локвь на Срьдева врьда. **Станокось Савынь**, Оу[лишареви] на на Лоубови дѣдевьчина, а меда к оу Дольне чело Люке потокь, и оусь потокь конь Савина станокоса оу лок ѡвь, оу Горьне чело Люке потокь и оусь потокь право оу Срьдево врьдо, и по Срьдевоу врьдоу по дѣлоу. **Село Растетина**, а меда кмю шть Срьдева врьда оу Драгань доль, право нызь потокь, како се пот ѡка стака, и прѣзь потокь оу Црьнино врьдо, и шть Црьнина врьда прѣко Бавина дола оу Кы прьникь, и шть Кипрьника оу Цвѣтоквиню, шть Цвѣтоквине, оу Мочила, шть Мочиль, прав о оу Градць, шть Градьца оу Любовидьскы дѣль више Скучигорине, шт Любовидскога дѣла все по дѣлоу оу Глогь, шть Глога на погорь право [н]изь дѣль оу Ул(о)в(ѡ)чѡу главоу,

<sup>276</sup> Повеља је написана на пергаменту ширине 536, дужине 1615 mm, црним изблиједјелим мастилом, уставним писмом треће четвртине XIII вијека у 145 редова, укључујући и потпис. Исправа се састојала из три пергамента који су спојеним шивењем у један. Хрисовуља о обнови цркве Св. Петра и Павла чува се у Архиву манастира Хиландара под бр. 135/137. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 114 – 115.

<sup>277</sup> О упаду Бугара видјети: *Историја Црне Горе II/1*, Титоград 1970, 50 (С. Ђирковић); *Историја српског народа I*, 348 (М. Благојевић); Ж. Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, 81.

и шть Ул(о)в(ѣ)главе оу рѣкоу оу Лѣшњицоу. Село Оуиньѣ, а меда кмоу шть Лѣшњице оузь дѣльѣ (sic) право оу Михолю цр(ь)квѣ, шть Михоле цр(ь)квѣ по дѣлоу оу Вѣльѣю [ѣ]моу, шть Вѣль(ѣ)кѣме оу ками оу вѣль, шть каме на по дѣлоу оу Црѣнево врьдо, и штоуде все по дѣлоу како се камы вали сѣмо и шнамо, по дѣлю оу Вѣльѣю главоу. Село Недакоусы, а меда кмоу шть Вѣльѣкѣглаве оу Доброу водоу, и шть Добре воде оу Слѣпѣвѣ потоку, и ны(с) Слѣпѣвѣ потокѣ како оупада оу Лымѣ. Оулыаревина више Быстрыца, а меда ки оу дольнене(sic) вѣло Лоуке потоку, оу с потоку право на дѣль, по дѣлоу како се камы вали прѣм а потоку, прѣзь Быстрыцѣ право оузь врьдо оу дѣль, по дѣлоу оу планиноу.

Већи број наведених топонима сачувао се до данас. Прво село код самог манастира било је Прушка Вас са засеком Липницом. Данас се један градски дио Бијелог Поља назива Прушка, заселак Липница данас је мало насеље Липница поред рјечног тока Липнице, лијеве притоке Лима. Село Љешница са засеком Чеоче, данас су истоимена и посебна села, налазе се у сливу Љешнице, лијеве притоке Лима. Село Крокочево (*Крокочево са свим међама, а заселак му Хомоље*), налази се у близини села Љешнице, а заселак Хомоље налазио се између села Чеоче и Крокочева. Сљедеће додијелено село било је Љетина (*код моста и мост, кога је направи брат светог Симеона Мирослав кнез Хумски*), па је овдје манастир убирао мостарину за прелазак преко моста. Мост је направљен у другој половини XII вијека и приход је припадао манастиру Св. Петра. Село Љетина налази се на десној обали Лима, изнад села Припчића, а мост на Лиму удаљен је око два km јужно од Бијелог Поља. Граничне међе Љетине са селом Церово највјероватније су биле на Лиму, код Сутјеске, гдје се налазио мост. У селу Церову данас достоји потес Заљетина. Побројана села чинила су властелинство манастира Св. Петра. За свако ово село и заселак наглашава се: *као што је и прије било*. Растетина је ново село које је добила Хумска епископија, данас постоји микропоним Растетина, мали потес код Лопади, али из описа међа наслућујемо да је у питању данашње село Папе. Међу земљишним прилозима налазили су се: село Церова, пчелињак Девчина или уљаревина на Љубовићи, друга уљаревина више Бистрице, село Ујниче и Недакуси. Поређењем података из Стонске и Лимске повеље уочава се да је дошло до одређених насеобинских промјена. Тако се село Церова у Стонској повељи помиње са засеком

Мочила, док се сада помиње без тог засеока. Мочила се помиње као дио граничних међа између села Растетина и Ујниче, што нам јасно указује да је ово насеље у зачетку напуштено. Као граничне међе ових села помињу се: Срдево брдо (данашње Средње брдо), Драг дол (Ваган До), Љубовидски дел (означава шири предиио у току ријеке Љубовиђе) и Глог (говори о врстама биља, заступљеним на овом терену). Велики број граничних међа Церова и данас постоји: Црне стијене (Црнионица), Борошевине, Краст (Крстац), Локва, Срдева брда (Срђевац). Село Ујниче није више заселак Недакуса, сада се помиње као самостално село. Ово село и данас постоји под истим именом, и налази се на мјесту гдје извире Љешница, у његовој близини налази се и потес Ујничка коса.<sup>278</sup> Из читавог текста хрисовуље јасно се види да је властелинство Св. Петра припојено хумском и тиме је проширено и заокружено властелинство Хумске епископије у Полимљу.

Хумски епископ Данило жалио се краљу Стефану Урошу II Милутину да је Хумска епископија запустјела и да се врховина и бир<sup>279</sup> уопште не убирају *ниоткуда ниједног дохотка*. Видјевши *сиромаштво и опустјелост* Светих Апостола, краљ наводи да његови приходи од Хумске земље *одступише*. Ратови краља Милутина са баном Младеном II Шубићем у Хуму од 1313. до 1318. године оставили су тешке посљедице, тада су страдали не само црквени већ и краљеви приходи. Краљ Милутин је издао хрисовуљу манастиру Св. Апостола Петра и Павла (у интервалу од послије 17. маја 1317. до 29. октобра 1321. године): **Спо вѣде ми кпискоупъ хльмьски Д[а]нило ѿко кпискоупниа кго ва запоустела: ни врѣховине не има, ни бири, ни кдиног доходъ ка ништкоудерь. Да и ѿ видехъ шбнишаники запоустеник црь ковъ С(ве)тихъ Ап(ос)толь. И азъ поменуохъ ѿко мною штстоупише Хль мьскии Земле доходъци: Да приложихъ С(ве)тимъ Ап(ос)толомъ црьковъ**

<sup>278</sup> Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 110 – 112; М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, 105, 111 – 112, 119, 132, 135; Р. Ивановић, *Средњовековни баштински поседи Хумског епархиског властелинства*, 87 – 92; Р. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу*, 101; Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Зете*, 72, 77, 82, 91, 105; *Секција Пријеролје*, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 40 – 41; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 107 – 108; Ж. Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине*, 87 – 88; Ј. Медојевић, *Цркве у Бјелополском крају*, 81; Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, 52 – 53.

<sup>279</sup> Врховина је доходак коју су попови давали епископу који их је заређивао и у чијој су духовној надлежности били. Бир је црквени доходак у природи (житни и сточни бир) и новцу, који су попови скупљали од вјерника и предавали га надлежном епископу. *Лексикон српског средњег века*, 47 – 49, (М. Јанковић), 107 – 108 (Д. Динић – Кнежевић).

С(ВЕ)Т(А)ГО НИКОЛОУ НА СИРОТИНѢ, ВСЕ КЛИКО КРОУСОВОЛЬ ПОВѢДА, СЕЛА ВСА И СЪ ЗАСЕЛНАМИ, И СЪ МЕГАМИ, И СЪ ВЛАХИ, И СЪ ПЛАНИНАМИ КАКО КЪШТ ПРѢДНИХЪ С(ВЕ)ТИХЪ Г(О)С(ПОДИ)НЪ БИЛО: ЦРЬКОВЬ ГОСПОЖДИНОУ 8 БИСТРИЦИ СЪ ВСЕМИ СЕЛИ, И СЪ ЛОУДЪМ[И], И СЪ ЗАСЕЛНАМИ И СЪ МЕГАМИ, ЦРЬКОВЬ ГОСПОЖДИНОУ ОУ КО[УТ]ЬНЬСКОИ, С(ВЕ)ТОУ БОГОРОДИЦОУ СЪ ВСЕМИ СЕЛИ, И СЪ ЛОУДЪМИ, И СЪ МЕГА[МИ И С]Ъ ВЛАХИ.

Обновом посједа Хумске епископије приложена су јој три метоха: црква Светога Николе у Сиротињи, са свим селима и засеоцима, власима и планинама; црква Госпођина у Бистрици са свим селима, људима, засеоцима и међама; црква Госпођина у Кутанској, Света Богородица, са свим селима, људима, међама и власима.<sup>280</sup> Хумски епископ Данило изабран је за српског архиепископа 1324. године, а нови хумски епископ био је Стефан Пекпал.<sup>281</sup> Нови хумски епископ упутио је молбу краљу Стефану Дечанском, он говори да нема никаквих прихода и да је велика запустјелост и сиромштво Хумске епископије. Краљ је услишио молбу хумског епископа и поново приложио три властелинства: цркву Светог Николе у Сиротињи, цркву Госпођину у Бистрици и цркву Свете Богородицу у Кутанској.<sup>282</sup> Изгледа да повељом краља Милутина није дошло до проширења Хумског властелинства и да је тек стварно проширење успостављено повељом краља Стефана Дечанског (повеља се датира између 14. септембра 1324. и 1331. године, као године краљеве смрти). Црква Госпођина у Бистрици названа је према оближњем селу Богородица Бистричка. Црква Светог Николе на Сиротињи можда се може идентификовати са црквом Св.

---

<sup>280</sup> О хумској епископији и ратовима краља Милутина и Маладена II Шубића у Хуму видјети опширније: С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 54 – 55, 128 – 129; Повељу су описали и анализирали: Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 110 – 111; В. Тријић, *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму 1317 – 1321*, Стари српски архив 4, Лакташи 2005, 3 – 22; В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 520 – 521 (хрисовуља краља Стефана Уроша II Милутина цркви Светих Апостола Петра и Павла – Хумској епископији).

<sup>281</sup> С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 129.

<sup>282</sup> Повеља је написана на пергаменту ширине 294, дужине 641 mm. Чува се у Архиву манастира Хиландара под бр. 12. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 26 – 27; В. Тријић, *Повеља краља Стефана Дечанског манастиру Светих апостола Петра и Павла на Лиму*, Стари српски архив 5, Лакташи 2006, 51 – 64.



Николе (Никољац).<sup>283</sup> Локалитет Богородице Кутањске можда треба тражити на простору данашњег села Кања и Кањског потока.<sup>284</sup>

Последње увећање властелинства Св. Петра и Павла било је 25. октобра 1343. године, тада је краљ Душан прилажио *цркви Светих апостола Петра и Павла у Лиму: село у Чрнци Велије Поље* (данас Пашића Поље) *са засеоцима Бр(е)завом* (данашње село Брзава) *и Заградом* (данашње село Заград налази се на изворишном дијелу ријеке Брзаве) *и са људима и међама и свим правима тог села и са млиновима.*<sup>285</sup> У повељи се не помиње сједиште Хумске епископије у манастиру, вјероватно је у периоду од 1333. до 1343. године Хумска епископија престала постојати.<sup>286</sup>

Принц Владислав, другорођени син Стефана Првовјенчаног, подигао је манастир Милешеву (посвећену Вазнесењу Христовом) код Пријепоља у жупи Црна Стена. Цркву је подигао око 1219. године, ту је и сахрањен у јужном дијелу храма испод ктиторске композиције.<sup>287</sup> Оснивачка повеља манастира Милешеве није

---

<sup>283</sup> Најновија систематска археолошка истраживања унутрашњости цркве Св. Николе (Никољац) указују да подигута у XIV вијеку, а не како се мислило у досадашњој литератури у XVI и XVII вијеку. Испод пода цркве пронађене су гробнице, а на једном од гробова пронађено је 22 сребрна динара од којих 14 припадају Вуку Бранковићу, а 8 кнезу Лазару или његовом сину Стефану. Видјети: П. Лутовац, *Црква Св. Николе (Никољац) код Бијелог Поља*, Свевике 59, Беране 2010, 31 – 34.

<sup>284</sup> О различитим убицацијама Богородице Кутањске видјети: В. Тријић, *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму 1317 – 1321*, 17 – 18, гдје је наведена литература.

<sup>285</sup> Повеља је издата у мјесту Дебреши у прилепској области. Написана је на пергаменту ширине 320 – 323, дужине 457 mm, плавим мастилом, брзописом средине XIV вијека, од текста је сачувано само 45 редова. Исправа се данас чува у збирци српских средњовјековних повеља у Архиву манастира Хиландар под бр. 21. С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912, 599; А. В. Соловјев, *Кад је Дечански проглашен за свеца? (Краља Душанова повеља Лимском манастиру)*, год. IV, св. 4, Београд 1929, 284 – 285, 297; Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 115; М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, 67, 71, 91; Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 33 – 34; Ж. Вујошевић, *Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму*, Стари српски архив 3, Лакташи 2004, 53, 68. Ова села пописана су у турском дефтеру из 1571. године. Видјети: Т. Катић, *Опширни попис призренског сањака из 1571. године*, 430 – 433, 447, 495 – 496, 539 – 540.

<sup>286</sup> М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 40; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 129.

<sup>287</sup> Није сачувана оснивачка повеља нити натпис о подизању манастира. Анализа Владислављевић портрета у Милешеву указују на то да је манастир основан у вријеме када био принц и није био претендент на краљевски престо. Да је Стефан Владислав ктитор, потврђују нам и многи родослови и љетописи. Детаљније видјети више: С. Петковић, *Настанак Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 5 – 7; О. Кандић – С. Поповић – Р. Зарић, *Манастир Милешева*, Београд 1995, 5; Д. Милосављевић, *Изгубљена ризница манастира Милешева*, Београд 2010, 14 – 15.

сачувана. Сматра се да је манастир посједовао велико властелинство у чије су оквире улазили: Пријепоље, Милешевац, а вјероватно и читав пријепољски крај. Посредним путем се зна да су: *закон Србљем, закон влахом и војнички закон* постојали у оснивачкој повељи манастира Милешеве. Права и дужности појединих категорија зависних људи који су живјели на властелинству утврђивала су ова три закона. Могућност реконструкције прописа, и одређеније слике о становништву које је живјело на овом властелинству пружа нам повеља краља Владислава издата манастиру Св. Богородице Бистричке.<sup>288</sup> Десетак километара сјеверније од Бијелог Поља, на заравни изнад ушћа Бистрице у Лим, налази се црква Богородице Бистричке (или Вољевац). Црква је завршена у доба Стефана Немање, а сматра се да је подигнута у раздобљу од 1186. до 1196. године. Постоји и претпоставка да је црква постојала прије Немање.<sup>289</sup> Велики жупан цркву је обдарио селима, а прилоге потврдио и увећао Стефан Прововјенчани. Пошто су ове манастирске повеље биле изгубљене, краљ Стефан Владислав (1234–1243) издао је хрисовуљу манастиру Свете Богородице у Бистрици:

**и потврждаю симь моимь хроусовоуломь Быстрицоу школо цр(ь)кве, Невызраке шбок. Я томоу селоу мега: како к пришель реть мегоу Храховицовь и мегоу метохивь цр(ь)ковномь именовь Мѣ льци, и изышьдыше на дѣль, що к ш оноу страаноу дѣла, този жоупьско, а що к ш сию страноу дѣла, този цр(ь)ковноу, право оу реть именовь оу Крижевьць, оу стѣноу оу шсонноу, и шт стѣне наа погорь оу Добриню, и шть тога що к по сики странѣ Добри нк този цр(ь)ковно, како оу Лимь пристак Добринца; и прѣшьдыше Лимь мега оу Глоубоки потоць оу Трѣвѣню пекь, оу локвь, оу Ковылю главоу, оу Кр(ь)стьць оу Градище; а тоизи меги име Смрьдеки потоць. Я се меге селоу Плааномоу: Доубовов брьдо, Лысьць, и шд Лысца кон походи дѣль оу Кроушьуницоу, оу Врьбницоу долоу по сики странѣ Врьбнице цр(ь) ковноу; и шть тоуде оу Дѣвотино. Я се меге селоу цр(ь)ковномоу Молстыроу: шб оноу**

<sup>288</sup> М. Благојевић, *О положају становништва пријепољског краја у доба Немањића*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 225 – 234; Исти, *Закон светог Симеона и светог Саве, Сава Немањић – свети Сава*, Научни скупови САНУ, књ.7, Председништво, књ. 1, Београд 1979, 129 – 166.

<sup>289</sup> М. Чанак – Медих, *Архитектура Немањиног доба II*, 35.



страноу Дебела прва мега пекъ, и шт пеки како греде дѣль мимо Седларе. И що шь сню  
страноу дѣла този цр(ь)ковноу; и шд тоуде шьдѣше дѣломъ оу Браатца, и шд Браатць  
цѣстомъ оу Михолю цр(ь)квь, и наа погорь цѣстомъ оу потокъ, и шд тоуде оус потокъ къ  
Дебеломоу кр(ь)стоу цѣсто мь оу Страшки камы, и шд Страшкога камене оу Црѣноу стѣноу,  
шд стѣне оу Гошевщицоу. И що к по сики странѣ Гоше вщице дори до Оускр(ь)сница, този  
цр(ь)ковноу.

Краљ у својој хрисовуљи наводи да је на основу свједочења од стране епископа и игумана старих бољара, реконструисао, поновио и потврдио она утврђена села: Бистрицу околo цркве, Невизраке обоје, село Плано и Молстир.<sup>290</sup> Село Бистрица околo цркве (како је записано) данас не постоји, а сматра се да је у питању данашње село Вољевац.<sup>291</sup> Село Невизраке обје, највјероватније Горње и Доње, данас под тим именом не постоји, а налазило се на лијевој и десној страни Лима. За оба наведена села у хрисовуљи дате су заједничке међе. Као међе помиње се село Орахово, сјеверно од Бијелог Поља, затим међом црквеног метоха Мељци (могуће је да се ради о данашњем селу Метањац) и излазила је на неки дел, затим је записано што је на ову страну дела този жупско, а што је о сију страну дела този црквено. Оваквим поступком јасно се види да су сеоски атари издвојени из жупе, у овом случају Љубовиђе.<sup>292</sup> Међа је ишла у рт Крижевац, данас Кобина глава, иза ње се налазе ливаде Закрижевац, у селу Добриње, ту је и ријека Добриње, која се улива у Лим у селу Кање. Потом је прелазила Лим у Дубоки поток, Требењу пећ, највјероватније биће нека од пећина на подручју села Требиње, Кобиљу глава не постоји данас на терену, у Крстац, данас постоји истоимено мјесто у селу

---

<sup>290</sup> А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 27 – 28. Датум хрисовуље није сачуван, па се хрисовуља датира на основу владавине Стефана Владислава. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 17 – 18; В. Мошин – С. Ђирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 165 – 167 (хрисовуља краља Стефана Владислава манастиру Свете Богородице у Бистрици у Полимљу); О опису повеље видјети: В. Мошин, *Повеља краља Владислава Богородичном манастиру у Бистрици и златне буле краља Уроша*, Гласник Скопског научног друштва XXI, Скопље 1940, 21 – 32.

<sup>291</sup> М. Пурковић, *Потис села у средњовековној Србији*, 63.

<sup>292</sup> *Секција Пријеполје*, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 8 – 9; Исти, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, Београд 2007, 269.

Миројевићи, затим у Градиште, данас Градина припада Пећарској, иза њега се налази Смордећи поток, то је данас Посрани поток (народ га тако зове јер има сумпора па се осјећа непријатан мирис).<sup>293</sup> Село Плано данас је Плана, налази се источно од села Врбице на Лиму, а сачувани топоним из међа је ријека Врбица. Село Молстир данас је Мојстир, налази се сјевероисточно од Бијелог Поља, на ријеци Бистрици, удаљено од њеног ушћа осам km. Као први међник помиње се планина Дебел, сјеверно од Мојстира,<sup>294</sup> село Седлари, данас на терену не постоји, затим цестом<sup>295</sup> у Михољу цркву, није убицирана на терену, а занимљиво је да се Михоља црква помиње у лимској повељи у међама села Ујниче, тако да је могуће да су овдје постојале двије Михоље цркве. Гошевштица је данашња Гошевска ријека, изворишни дио Бистрице, гдје се налази и село Гошево.

Краљ Владислав ослобађа црквене метохије од војне службе и обавезе да дају псе и коње, осим у случају доласка краљевог и оног што им господар одреди. У повељи се наводе четворица сокалника, са њиховим радним обавезама: Блажуј, Градихна, Наљешко и Драгија, који су као врста послуге дошли са неком калуђерицом *да држе црквену земљу и да раде што им кажу*.<sup>296</sup>

Сокалници чине малобројну, недовољно јасно одређену друштвену групу, чије поријекло и основне обавезе ни до данас нису потпуно разјашњене. Према одредбама хрисовуље њихове обавезе биле су: да ору 1,5 мат сваког орања које претходи сјетви житарица; да косе сијено једнако као и меропак; да учествују у грађевинским радовима и врше транспортну службу у корист манастира; пут да тјера са коњем уколико нареди ко је старији; да уплаћују у оброк, као и меропак, када дође на властелинство краљ или властелин или трговац. Њихова основна обавеза била је

---

<sup>293</sup> *Sekcija Prijepolje*, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.

<sup>294</sup> Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 114; Р. Ивановић, *Средњовековни баитински поседи Хумског епархијског властелинства*, 91 – 92; *Sekcija Prijepolje*, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 9; Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, 54.

<sup>295</sup> Овај податак о *цести* обавјештава нас да је овуда пролазио пут који је припадао главној путној мрежи. О путевима у средњем вијеку видјети: Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 16 – 20; *Лексикон српског средњег века*, 645 – 648 (М. Шуица).

<sup>296</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 167; М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 270.

учествовање у пољским радовима, а у сезонским пословима морали су да косе и пласте сијено, да жању и да раде у винограду.<sup>297</sup> Поп је био ослобођен пореза, што нам указује да је на властелинству Богородице Бистричке било мало попова, па их је требало задржати.

Меропси су сачињавли најбројнију категорију зависних људи на имању Богородице Бистричке. Обавезе меропаха у односу на сокалничке биле су бројније и веће. Њихове основне обавезе биле су: да узору површину од седам и по мати и да на њој обаве све пољске обавезе; сијено да косе док га не нестане; три дана да жању и три дана да плијеве; да обављају неодређене обавезе цркви колико је потребно; сипали слад за прављење пива колико је потребно за Божић; давали по уборак хмеља за справљење пива; по бreme луча; по шест жира (копљишта); кабао жита истријебљеног или умијешаног; на дан Велике Госпојине сваке године да дају јагњетину (јагњеће коже) и рибу из ријеке Бистрице када су празнични дани; сваки човјек да даје десетак од кошница и *да се у обол чита пресел и рој*.<sup>298</sup> Основна њихова обавеза састојала око сјетве и жетве житарица, тј. низа пољских радова у корист имања Богородице Бистричке.<sup>299</sup>

Властелинство Богородице Бистричке било је скромних размјера, налазило се у брдским крајевима и није имало довољно људи да испуне све тражене обавезе на имању манастира. На молбу игумана Јевстахија, који исприча краљу Урошу I о црквици Кичавској како у њој нема попова, краљ одлучи да изда

---

<sup>297</sup> С. Новаковић, „Соће“ и „Сокалник“ у средњовековној Србији, Годишњица Николе Чупића XXVI, Београд 1907, 118 – 128; Б. Радојковић, *О сокалницима*, Београд 1937; А. Соловјев, *Сокалници и отроци у упоредно – историјској светлости*, Гласник Скопског научног друштва XIX, Скопље 1938, 103 – 132; М. Динић, *Сокалници*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 28, св. 3 – 4, Београд 1962, 149 – 157; *Лексикон српског средњег века*, 680 – 682 (Ђ. Бубало); В. Тријић, *О сокалницима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. LXVIII – LXIX, св. 1 – 4, Београд 2002 – 2002, 3 – 28; М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 270 – 271.

<sup>298</sup> О обавезама меропха Богородице Бистричке видјети опширније: М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 15 – 18; М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 271– 273.

<sup>299</sup> О земљорадничким обавезама сокалника и меропха видјети детаљније у овом раду 225 – 226 стр.

повељу (1243-1276) о припајању Кичавске цркве Богородичном манастиру у Бистрици<sup>300</sup> и потврди имања за издржавање цркве: **И меге Кичавѣ: Цр(ь)квѣще кр(ь)стоу, по дѣлоу на Лисо, како се ками бали с Лисога на Сѣрицоу, како се ками бали шврѣхъ Себелева, како се ками бали на Бѣлоу Гомилоу, како се ками бали по дѣлоу на Шрѣки, како се ками бали Сѣтсоиноу стѣноу, прѣмо стѣнѣ оу Присоинѣ рѣть, конѣ рѣта на Прѣседль, шт Прѣседла шврѣхъ Карановине, како се ками бали по дѣлоу на Доубѣ, како се ками бали шврѣхъ Слатине, како се ками бали, и шврѣхъ Канице оу Сѣлоу главоу, шд Сѣле главе оу дѣль Кънадловѣ.**

Село Кичава налази се у сјевероисточном дијелу бјелопољског краја, испод планине Лисе на Кичавској ријечи.<sup>301</sup> Топоними из међа које смо успјели да препознамо увидом на терену јесу: планина Лиса и село Слатина, југозападно од Бродарева. У мјесту Ридови, на заравњеном платоу обронка Медовог брда, један km западно од села Кичаве, налазе се разрушени остаци једнобродне цркве са полукружном апсидом и једним објектом (конаком). Овај комплекс у литератури назива се „Црквица кичавска“. Међутим, постоји још једна црква у самом селу Кичава: на мјесту сеоске школе пронађени су остаци темеља цркве, са великим бројем камених тесаних надгробних плоча. На коју се од ове двије Кичавске цркве односи податак из повеље—остаје отворено питање.<sup>302</sup>

На хрисовуљу Богородице Бистричке унијет је један запис за вријеме краља Милутина.<sup>303</sup> Пажњу на овај запис скренуо је Р. Грујић назвавши га интерполацијом. Игуман Антоније у овој интерполацији наглашава да је игуман краљев и епископа Данила и да је пронашао двојицу црквених бољара, Братосина и Ивана, који су побјегли у туђу државу и учинили велику издају. На молбу игумана Антонија српски краљ им је опростио бјекство и дозволио повратак на имање манастирског

<sup>300</sup> Овај текст повеље налази се у продужетку хрисовуље краља Стефана Владислава манастиру Свете Богородице у Бистрици. Текст нема датум, па су због сигурности узете године владавине краља Уроша, када је настао. Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, 18; В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 240 (повеља краља Стефана Уроша I о припајању Кичевске цркве Богородичном манастиру у Бистрици).

<sup>301</sup> Р. Грујић, *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*, 114 – 115; М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, 102.

<sup>302</sup> А. Булатовић, *Археолошко рекогносцирање средњовековних локалитета у Вранешкој долини, Бијело Поље*, 213 – 215.

<sup>303</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 509 (повеља краља Уроша II Милутина о одбјеглим бољарима).

властелинства,<sup>304</sup> а опростио им је тако што им је *дао руку и душу* и бољари ће убудуће уживати пуну његову заштиту.<sup>305</sup> Поред зависних људи, сокалника и меропаха на имању Богородице Бистричке постоје и бољари, категорија повлашћених људи. Бољарин је повремено био назив за властелина у средњовјековној Србији.<sup>306</sup>

Манастир Дечани задужбина краља Стефана Уроша III, коју је послвије његове смрти завршио син краљ Душан, имао је у свом властелинству простране и богате земљишне прилоге. Тако је Дечанима припадало 1330. године и село Јабучно у жупи Љубовићи: *и у Љубовићкој жупи Марко Костић с дјецом и са селом Јаблчном, а Чрни Врх му је заселак. У Комитици да себи коси сено. Међа му је од Ђевчине како пут иде уз гору у Кошуту, па горе у Савин сенокос.*<sup>307</sup>

Средњовјековно село Јабучно: сеоски атар се протезао од Ђевчине (на ријечи Љубовићи) на југу, граница је ишла линијом исток–запад уз гору у Кошуту до Савиног сјенокоса у међама средњовјековног села Церова.<sup>308</sup>

У селу се наводе двадесет двије породице: *Братош с децом и братом Прибојем; Радмуж с децом; Хранац с децом; Продоје с децом; Раг с децом; Дражоје и Богоје и Милен и Величко с децом; Божиша с децом; Продан с децом; Милко Радослалић с децом; Милан и Божиша и Милтен; Добреч с децом; Братен са братом Радославом; Дабижив с децом; Мекиња с децом; поп Прибоје; Мироје и његов брат Радоста; Утјеша и његова браћа Радоста и Буђен; Доброман и његова браћа Плнош и Радослав; Милац Премиловић са децом; Радослав Плношевић; Дароје Утјешаић; Радосав Раденовић са сином Добројем.*<sup>309</sup> Дечанима је припадао такође и Прокопија Богдановић са браћом и са селом Палежима и са свим међама у Брскојској жупи.

---

<sup>304</sup> Р. Грујић, *Једна доцнија интерполација у хрисовуљи краља Владислава I (1233 – 1242) за манастир Бистрицу у Полимљу*, Гласник Скопског научног друштва XIII, Скопље 1934, 200 – 203; О опису повеље и печата видјети: В. Мошин, *Повеља краља Владислава Богородичном манастиру у Бистрици и златне буле краља Уроша*, 21 – 32.

<sup>305</sup> М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 21.

<sup>306</sup> *Лексикон српског средњег века*, 56 (Р. Михаљчић).

<sup>307</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва књ. XII, Београд 1880, 129; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 67, 130, 262 – 263; М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, Београд 2004, 76 – 77, 97.

<sup>308</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 51.

<sup>309</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 58, 129; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 67, 130, 262 – 263.

Дечанско село Палеж налазило се на другој страни ријеке Љубовиђе, наспрам села Јабучно, што нам указује да је ријека Љубовиђа дијелила ове двије жупе.<sup>310</sup>

За историјску демографију од посебног су значаја дечанске хрисовуље, гдје су на посједима властелинства пописане мушке главе и то у размаку од петнаестак година (1330; 1343–1345).<sup>311</sup>

У Дечанској хрисовуљи уз свако насеље означени су статистички подаци о броју кућа и мушких глава док имена женских лица и дјецe нису уношена тако да се њихов број може само нагађати. Манастир Дечани, када је 1330. године добио село Јабучно имало је по првом попису 22 куће, а по другом попису исто 22.<sup>312</sup>

Према другој дечанској хрисовуљи, у Јабучну укупан број мушких глава био је 35, неожењених око 4%, а укупан број становника 159. Према трећој Дечанској хрисовуљи укупан број мушких глава био је 35, неожењених око 4%, а укупан број становника 159. Упоредимо ли број становника из ових хрисовуља, видимо да је Јабучно једно демографски стабилно село.<sup>313</sup> Ово дечанско село имало је око 95% српских имена словенског поријекла.<sup>314</sup> О величини сеоских насеља у жупама Полимља и „земљи“ Дрини имамо податке тек из друге половине XV вијека, и то из турских пописних дефтера.

У селу Јабучно помиње се и поп Прибоје. Попови су били обавезни да дају врховину, затим виноград да копају ако земљу држе. Врховина је доходак коју су попови давали епископу који их је заређивао и у чијој су духовној надлежности били. У трећој верзији Дечанске хрисовуље одређује се да ће врховину, коју су плаћали као данак епископу хвостанском, убудуће попови дечанског властелинства давати манастиру, као и све парничке трошкове и глобе, јер је краљ откупио попове своје цркве од хвостанског епископа Николе за 400 оваца с јагњадима и 500 перпера.

---

<sup>310</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 128; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 67, 118; М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 76 – 77, 97.

<sup>311</sup> С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 69.

<sup>312</sup> Р. Ивановић – И. Синдик, *Историско – географски значај Дечанске хрисовуље из 1330 год.*, Историски часопис II, Београд 1951, 187; С. Новаковић, *Село*, 142, 172.

<sup>313</sup> С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 69 – 70. Професор Синиша Мишић обрадио је велики број сегмената о насељености Полимља у средњем вијеку, што нам је знатно олакшало рад на овој теми.

<sup>314</sup> М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 45 – 51, 49 (дата је табела дечанских хрисовуља са упоредним прегледом имена за свако дечанско насеље).

Постојао је пропис како је син попа могао да наслиједи оца: *Поповски синови који изуче књигу, да остану са оцем на својој поповској дионици, ако ли књигу не изучи, а он нека буде меропах, а да се поп од попа постави.*<sup>315</sup> Попови су, за разлику од осталих категорија, представљали неку врсту прелазне категорије између зависних људи и припадника феудалне класе. У начелу су уживали „сваку слободу“, мада су понекад имали исте обавезе као земљорадници или сличне обавезе као властелинчићи.<sup>316</sup>

У трећој Дечанској хрисовуљи, краљ Душан је подчинио Дечанима и неколико властелинчића, међу њима и Марка Костића. Ови властелинчићи: Мојша Грдушић са децом, Богоје Цецун с браћом, Медош Борислалић с браћом, једно лице са дјецом чије се име није сачувало, и протопоп Прохор—били су приложени манастиру Дечани са обавезом да чувају град „редом с Марком Костићем“ и да се смењују као посада у дечанском граду, а једног од њих који за то буде „приличан“ дечански игуман је постављао за челника над коњима, да буде непосредни старјешина пастирима, односно „коњусима урочним“. Ова одредба односила се на коњухе будимљанског села Добре Реке. Као што се види, посједи властелинчића налазили су се далеко од манастира.<sup>317</sup>

---

<sup>315</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 129; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 136, 272 – 274; *Лексикон српског средњег века*, 107 – 108 (Д. Динић – Кнежевић).

<sup>316</sup> М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 45, 134; М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 99, 101; *Историја српског народа I*, Београд 1981, 160 (С. Ћирковић).

<sup>317</sup> П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 265 – 266; М. Благојевић, *Град и жупа – међе градског друштва*, 68 – 69; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 219; Према мишљењу Милоша Благојевића, трећа верзија Дечанске хрисовуље издата је у периоду од маја 1343. до децембра 1345, М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?*, *Историјски часопис XVI – XVII*, Београд 1970, 79 – 86.

Село Јабучно, у којем је живио Марко Костић, помиње се тек у сумарном попису санцака Босна из 1468/69. године као Јабучна, а имало је тада девет неочењених, шест удовица, а укупан приход износио је 750 акчи. А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 23. Јабучно је пописано у дефтеру за овчарину и торовину 1585. године и припадало је кази Бихор. Као обвезници плаћања овчарине у селу *Јабуче* (Јабучно) уписани су: Херак Вучета са 300 и Вук Вукашин са 298 оваца. Х. Хаџибегвић, *Званични подаци о сточном фонду на подручју Новог Пазара, Трговишта и Бихора из 1585. године*, *Историјски записи* 4, Титоград 1969, 611 (каза Бихор).

### III.3.2. Подаци из турских дефтера

Турски продори с краја XIV и из прве половине XV вијека по свему судећи нису условили веће поремећаје и покрете становништва на овом простору. Ни послје дефинитивног турског освајања ове области 1455. и 1466. године, није дошло до значајних демографских промјена и прекида континуитета становништва. О томе свједочи и чињеница да су ту готово сва насеља у жупама и „земљама“, па и шира подручја на овом простору, задржала ранија имена. Турци су након освајања ове области, приликом пописа и утврђивања управне организације, задржали већину ранијих назива, од којих неки добивају и сасвим нове или нешто измијењене старе називе.

За нашу средњовјековну историју велики значај имају и турски пописни (катастарски) дефтери (*tahrîr defterleri*). Њима су обухваћене све врсте насеља и разноврсне категорије становништва. Постоје двије врсте пописних дефтера: детаљни (*müfassal*) и сумарни (*icmâl, mücmel*). *Müfassal* дефтери су су опширни, поименични пописи у којима су садржана имена свих носилаца домаћинства и у коме су појединачно набројани сви извори феудалних прихода пописане области. *Icmâl* дефтери представљају збирни, сумарни попис гдје се биљежи име насеља и број кућа у њему, расподјелу феудалних прихода на хасове, зеамете и тимаре.<sup>318</sup> Драгоцјене податке о насељима и становништву области Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња садрже дефтери: *Збирни катастарски попис крајишника Иса-бега*

---

<sup>318</sup> О турским пописима постоји више студија, на овом мјесту доносимо само избор: Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića*, XXI – LVI (Увод); *Лексикон српског средњег века*, 150 – 151 (А. Фотић); Е. Миљковић – Бојанић, *О значају османских пописних књига као историјских извора – на примјеру дефтера Смедеревског санџака*, *Историјски часопис* XLIX, Београд 2002, 123 – 137; А. Курусовић, *Defteri Hercegovackog sandžaka u arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu*, *Zbornik radova: naučni skup herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar 2005, 69 – 74; Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију – могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, *Теме* 1, Ниш 2010, 363 – 373.



*Исхаковића* (завршен је 9–18. маја 1455. и представља сумаран попис);<sup>319</sup> *Сумарни попис санџака Босна* (започет је у времену од 26. јануара до 4. фебруара 1468. године, а завршен је у периоду од 4. априла до 14. априла 1469. године);<sup>320</sup> *Поимененични попис санџака вилајета Херцеговина* (овај детаљни попис започет је 1475, а завршен до краја 1477. године);<sup>321</sup> *Пописни дефтер Скадарског санџака из 1485. године* (у уводу пописа наводи се да је започет 1479, а завршен између 17. фебруара и 18. марта 1485. године). Приређивач овог дефера С. Пуљаха истиче да је Скадарски дефтер штампан према типу детаљних дефтера (*müfassal*)<sup>322</sup> Ови пописи, који су настали непосредно после турских освајања, одлично допуњују недостатак извора за реконструкцију насеља и насељености у средњем вијеку. Турски дефтери приказују тренутно стање на терену, непосредно после замјене хришћанске власти османском. Упоредивањем података из ова четири пописа пружа се могућност да се реконструише облик административног уређења и типови насеља, те да се прате промјене у кретању становништва, односи на земљи, подјела на друштвене групе и

---

<sup>319</sup> Дефтер се чува у Архиву Предсједништва Владе у Истанбулу под сигнатуром Maliye defteri No 544. Попис је приредио и објавио Н. Šabanović, *Krajište Isa–bega Ishakovića*, XLVII – XLIX (Увод).

<sup>320</sup> Оригинални дефтер чува се у Општинској библиотеци града Истанбула под сигнатуром Muallim Cevdet Yazmalari No 0097. Дефтер је обрадио и у новије вријеме публиковао А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, XI – XXV. У предговору и уводу Аличић (*намјерно*) истиче да *православље у Босну улази са Османлијама – Турцима, па не чуди што православци толико мрзе Турке. Ово је босански дефтер, који су направили Османлије – Турци, у њему је босански народ, у њему је једна једина земља Босна, видјет ћете врло демократска, уз доста вјера, али само један народ!* Аличић даље наводи: *Оно што је особито важно, дефтер нас поучава да у Босни постоји један народ. Заправо у ово вријеме православља није ни било. Дефтер нам нуди вјерску структуру у Босни и очито да је она била крстјанска (по каснијем народном називу богумилска) и кришћанска, католичка. Нема исказа о католицима и православцима. Заправо у ово вријеме православља у Босни није ни било.* Тенденција приређивача дефтера је очигледна да прикаже да је Босни живио сам један народ и да заправо православља у Босни није било. Па ко је онда градио цркве и манастире у средњем вијеку?! Овакви неистинити и нетачни закључци су научно неутемељени и руководе се неким другим интересима, јер у питању је сумарни попис, а не детаљни. Упоредивањем са уводом поименичног пописа санџака вилајета Херцеговина из 1475/77. године, Аличић не изводи такве закључке, већ наводи: *Из дефтера се јасно види да је ширење ислама у ово доба међу сеоским и влашким становништвом било незнатно, али осјећа се да је тај процес почео. Што се тиче осталих конфесија не може се ни са приближном сигурношћу рећи која је конфесија преовладала. Очито је да је било крстјана и православних и католика.* А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, VII (Увод).

<sup>321</sup> Оригинални дефтер чува се у Архиву Предсједништва Владе Турске, под бројем 05. А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, I – III (Увод).

<sup>322</sup> S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë 1974, 3 – 9.

њихов статус, порески систем, привреда и вјерски односи.<sup>323</sup> С обзиром на то да је попис имао фискални циљ, логично је претпоставити постојање велике заинтересованости турских власти да њиме обухвате све носиоце пореских обавеза. Сигурно да је квалитет података о регистрацији пореских обавезника морао бити висок.<sup>324</sup>

Османски дефтери пружају нам могућност да покушамо процијенити број становника по селима и нахијама. Основу за то дају нам подаци из пописа о броју старјешина кућа, мушкараца, удовица, нежењених, подаци о броју муслимана, монаха. Помоћу ових података може се приближно дати број становника појединих области, њихова етничка структура, као и миграциона кретања. Велику тешкоћу за процјену становника ове области отежава то што се не уписује становништво које је из одређених разлога ослобођено пореза (соколари, дербенције и други), тако да на основу дефтера можемо говорити о броју пописаних становника, а не о укупном броју становника пописане територије. Муслиманско становништво било је ослобођено највећег дијела пореза, тако да у пописима није обухваћена њихова укупна популација. Пописана категорија домаћинстава обухватала је: брачне парове или мушкараце–као и удовице, малољетну дјецу и одрасле неударе дјевојке и старије чланове породице. Одрасли нежењени мушкарци посебно су пописани у

---

<sup>323</sup> О значају османских пописних књига као историјских извора видјети опширније: Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију – могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, 363 – 373.

<sup>324</sup> Порта је приликом спровођења сваког пописа образовала пописну комисију коју су сачињавали емин (пописник) и катиб (писар). Емин и катиб били су угледне личности, повјерљиви и образовани чиновници. Комисија је била дужана да на терену уз помоћ локалних власти и угледних домаћих људи попише све податке о вилајетима, раји, одлукама врховне власт које су се односиле на рају, приходе од пореза, приход са тимара, о броју становника ослобођеног од фискалних обавеза, стању о вакуфима и мулковима. Султан није дозвољавао да промакне ни најситнији детаљ приликом пописа, уколико би дошло до пропуста у пописивању појединих дјелова изрицане су строге казане, а емин и катиб били су гаранција поузданости пописа. У попису крајишта Иса-бега Исхаковића наведено је име емина, Алија син Хаџи Јакубов, док је име писара изостављено. У сумарном попису Босанског санџака 1468/69. године емин је био Ајс–бег, а писар Ахмед. У поименичном попису санџака вилајета Херцеговина руководилац пописа био је Мелван Вилдан, а писар Пир Мухамед. У уводу пописа Скадарског санџака из 1485. године наводи се да су попис извршили емин Мустафа Сарацелдин и пописивач Сулејман Абдулах. Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića*, XXX – XXXIV (Увод); А.С. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, I – V, 2; Исти, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, XV – XVI (Увод); S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, 3 – 9; S. Rizaj, *O defteru Skadarskog sandžaka iz 1485. godine*, Jugoslovenski istorijski časopis 1 – 2, Beograd 1980, 106 – 110; Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију – могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, 365 – 366.

дефтерима.<sup>325</sup> Постоје различита мишљења у процјенама просјечне величине куће у средњем вијеку: неки истраживачи процјењују да је просјечна величина куће од три ипо до седам чланова, други рачунају да је просјечна величина од четири до пет чланова. М. Рашевић се залаже за процјену од 4,4 члана по домаћинству.<sup>326</sup> Према истраживањима професора Сенише Мишића, методолошки је најприхватљивије рјешење да је просјечна величина породице на чијем челу се налазио мушкарац имала пет чланова, док је просјечна величина домаћинства на чијем челу је била удовица износила два ипо члана.<sup>327</sup> Неожењени мушкарци издвојени у попису рачунају се као појединци (са коефицијентом један). Исти је случај и са монасима, без обзира што је један дио њих прије монаштва био ожењен и имао дјецу. Утврђивање приближног броја становника ове области омогућује нам да уочимо неке тенденције кретања и величине становништва.<sup>328</sup> Домаћини су имали обавезу да годишње уз друге дажбине, плаћају на име пореза испенце (главарина, лични порез), по 25 акчи (турска новчана јединица), док су удовичка домаћинства била ослобођена других пореза, изузев испенце која је износила шест акчи годишње. Број удовица у пописима је низак, па се може претпоставити да су тешки услови живота утицали да удовице ступају у други брак и тако олакшају свој положај.<sup>329</sup>

Турски дефтери – попут повеља о посједима и људима манастирских властелинстава – дају податке о земљорадничком и сточарском становништву ове области. Сточарске групе влаха Никшићких у последњој деценији XIV или првих деценија XV вијека населиће заустјели дио Потарја и Средњег Полимља. Ова

---

<sup>325</sup> М. Рашевић, *Демографске прилике и становништво*, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године, Београд 2001, 425 – 428; С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 70 – 76.

<sup>326</sup> М. Рашевић, *Демографске прилике и становништво*, 428; Видјети: Ј. Мулић: *Prilog istraživanju mogućnosti procjenjivanja broja stanovnika u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske vladavine*, *Hercegovina* 13 – 14, Mostar 2001, 42 – 46.

<sup>327</sup> Овај методолошки образац професора Мишића за насеља и становништво примијенили смо и у нашем раду. С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 70 – 76.

<sup>328</sup> М. Рашевић, *Демографске прилике и становништво*, 430. У дефтеру на првом мјесту су биљежена имена пореских обвезника, а на другом мјесту као ближа одредница стајала су имена њихових очева или сродника. За разлику од владарских повеља, гдје нема женских имена, у дефтере су уписиване удовице које су биле носиоци пореских обавеза.

<sup>329</sup> М. Јовановић, *Тачност података и контрола*, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године, Београд 2001, 279 – 289; Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију – могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, 367 – 368.

сточарска група врло рано је почела сарађивати са Османлијама и подложила им се знатно прије пада 1455. године. У збирном попису Крајишта Иса-бега Исхаковића 1455. године уписани су као административно–територијална јединица вилајет Лимски Никшићи (*Lim Niksikler*). Село Крушево на Лиму спадало је у хас Иса-бега Исхаковића са приходом од 525 акчи. Међу уживацима тимара уписана су тројица влаха на овог простора: Степан, син Никшића (Бистрица), Владка, син Степанов (Церово), Влџка, син Годевца (Обод), као ешкинције (спахије) вилајета Никшићи. Турци виде у власима важан друштвени, политички и војни фактор. Власи у вилајету Лимски Никшићи су територијализовани са обавезом учествовања у војним походима и уклопљени на тај начин у турски војни систем. На овом простору забиљежена су четири сеоска насеља, 40 кућа, три пунољетна нежењена члана, двије удовице, 207 становника и приход од 4.051 акче. Нахија Лимски Никшићи обухватала је простор између Лима и Таре, на југу до данашњег Колашина, на сјеверозападу до данашњег Мојковаца, а на сјеверу ове нахије био је данашњи бјелопљски крај.<sup>330</sup>

**Табела 1:** Крајиште Иса-бега Исхаковића, збирни катастарски попис из 1455. године

Вилајет Никшићи	Убикација	Број кућа	Број нежењених	Број удовица	Укупан приход	Број становника
Крушево	Истоимено село на Лиму код Бијелог Поља	5	/	/	525	25
Бистрица	Село се налази у сливу ријеке Бистрице код Бијелог Поља	14	1	/	1220	71

<sup>330</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 34; Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića*, 13, 58 – 59; Б. Ђурђевић, *Територијализација каунске организације до краја XV века (катун – кнежевина – племе)*, Симпозијум о средњовјековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево 1963, 149; В. Ђурђевић, *Značaj podataka o Vlasima u popisu krajišta Isa – bega Ishakovića iz 1455. godine*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine XV*, Sarajevo 1964, 63 – 64, 76; Н. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, *Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BiH*, knj. XII, Sarajevo 1974, 131, 135; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 64 – 66; В. Ђурђевић, *O naseljavanju Vlaha – stočara u sjevernu Srbiju u drugoj polovini XV vijeka*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine XXXV*, Sarajevo 1984, 16; Општи преглед турских пописа из XV вијека за територију данашње Црне Горе дао је М. Пешикан, *O најстаријим турским пописима предјела СР Црне Горе*, Гласник Одјељења умјетности 8, ЦАНУ, Титоград 1988, 49 – 56, 51 (Лимски Никшићи).

Церово	Истоимено село, код Бијелог Поља	8	1	1	1220	43
Обод	Село се налази западно од Бијелог Поља	13	1	1	1086	68
<b>Укупно: 4 села</b>		<b>40</b>	<b>3</b>	<b>2</b>	<b>4.051 акча</b>	<b>207</b>

Послије освајања области босанског краља, области Ковачевића и окупирања дјелова земље херцега Стефана Турци су ујединили те области са раније покореним у областима Бранковића, и од тих територија основали *Босански санџак*. За првог санџакбега босанског санџака постављен је Мехмед-бег Минетовић. Сједиште санџакбега било је у Јајцу, а затим у Сарајеву. Приликом пописа Босанског санџака 1468/69. године Турци су се држали ранијег стања и подјеле области између босанског краља и крупних босанских феудалаца. Прије тога су земљу херцега Стефана Косаче (вилајет Херсек), издвојили у посебан санџак. Област земље Павловића задржала је такође име и послвије турског освајања (*Vilajat Pavlu*). У административно територијалном погледу на простору Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња налазила су се три вилајта: Јелеч, Павли и Херсек. Ови вилајети обухватили су територијално-управне области, које су се звале нахије, а које су већим или мањим опсегом обухватале простор некадашњих жупа. Турци су мале вилајете у области Бранковића претворили у истоимене нахије и сјединили их у један већи вилајет Јелеч. Према подацима из пописа 1468/69. године, подручје Лимских Никшића и Власи Сјенице (зеамет Барча) налазили су се у саставу вилајета Јелеч. Сједиште овог вилајета био је у граду Јелечу, чији се остаци налазе око десетак километара јужно од Новог Пазара на планини Рогозни. Вилајет Павли или Земља Павловића обухватао је само Вишеград и Добрун, а сједиште кадилука било је у Вишеграду. Вилајет Херсек или Земља Херцегова у судско-административном погледу био је подијељен на два кадилука: Дрину и Благај. Кадилуку Дрини припадале су сљедеће нахије на овом простору: Милешева, Поблатје, Дубштица, Полимље, Самобор, Бохорић и Кава. Сједиште дринског кадије била је Хоча.

Кадилуку Благај припадале су: Хоча, Горажде, Бистрица, Загорје, Осаница, Тођевац, Сокол и Кукањ. Град Благај у Хуму био је средиште овог кадилука.<sup>331</sup>

Турским освајањем овог простора земља је проглашена својином државе, па је, као и у другим освојеним земљама, право врховне својине припадало султану. Земљишни посједи сврстани су у хасове, зеамете и тимаре. Уживаоци хаса били су: султан, везири, беглербегови, санџак-бегови, дефтердари и нишаније. Приход са хаса износио је по једној класификацији из времена око 1516. године преко 100.000 акчи годишње. Зеамет на уживање добијали су: алај-бег, тимарски ђахаја, тимарски дефтердар, дивански писари и чауши. Годишњи приход са зеамета износио је највише од 20.000 до 100.000 акчи. Тимар је земљишно добро које је везано за личност, са кога је годишњи приход износио највише до 19.999 акчи, није додјељиван доживотно нити по насљедном принципу. Његово уживање било је условљено војном службом тимарника, затим одржавањем унутрашње безбједности и надзором над становништвом које је живјело на тимару. Често се дешавало у пракси да тимари нису били цјеловити, па су у састав појединих тимара улазила села која су била и међусобно удаљена. Из дефтера можемо сазнати да многи тимарници уз име носе и назив мјеста или краја одакле су. Уколико су корисници тимара двојица или више спахија, сваки је навођен по имену, уз назнаку шта их повезује, за шта ће бити наведени примјери. Значајно мјесто у тимарском систему заузимала је баштина, а ријеч је о почињеној сељачкој баштини, која је веома распрострањена у оквиру готово свих тимара, зеамета и хасова. У дефтерима су пописани чифлуци, селишта (мезре), хаса њиве, ливаде, воћњаци и виногради.<sup>332</sup>

У попису из 1468/69. године, нахија *Лимски Никшићи* пописана је у саставу вилајета Јелеч и наведено је да сви приходи ове нахије припадају неком Ахмед-

---

<sup>331</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 114 – 143.

<sup>332</sup> О основи османског феудалног система видјети опширније: Н. Филиповић, *Поглед на османски феудализам (са нарочитим обзиром на аграрне односе)*, Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине IV, Сарајево 1952, 35 – 50; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459 – 1683)*, Историјски институт, Посебна издања књ. 18, Београд 1974, 102 – 105; *Лексикон српског средњег века*, 729 – 730 (Е. Миљковић – Бојанић); М. Мацура, *Османски феудализам, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године*, 476 – 484; 515 – 517; Е. Миљковић, *Турски феудални систем на Балкану у првом веку владавине, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године*, 533 – 539; Иста, *Тимарски систем у нахији Сјеница у другој половини XV века*, Милешевски записи 8, Пријеполје 2009, 97 – 99.

бегу.<sup>333</sup> Нахија је на извјестан начин представљала полувојну административну јединицу подвргнуту турском феудалном систему. У њој је пописано девет сеоских насеља, нека од ових насеља постоје и данас под истим именом, а нека су нестала. У селима је пописано 116 домаћинства, са 38 пунољетних неожењених чланова. Број становника износио је 618 и био је скоро три пута већи него 1455. године, а укупан приход износио је 9.300 акчи, без напомене да су то Власи. Када упоредимо податке из пописа 1455. и 1468/69. године евидентан је демографски развој и прилив становништва на ово подручје, број насеља, домаћинстава и становника нагло се увећао. Нахија је обухватала сеоска насеља Бијелог Поља, Мојковца и Никшића. Слиједи приказ простора данашњег бјелопољског краја.<sup>334</sup>

**Табела 2:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

Нахија Никшићи, припада Јелечу, села	Убикација	Број кућа	Број нео жењ ених	Број удов ица	Укуп ан прих од	Број ста новн ика
Хас султана Крушева	Село Крушево налази се код Бијелог Поља	11	6	/	1180	61
Горн(и) Обод	Горњи Обод налази се код Бијелог Поља	20	2	/	1435	102
Јабучна	Данашење село Јабучно код Бијелог Поља	9	6	/	750	51
Церова	Церово код Бијелог Поља	11	5	/	1396	60
Равна Река	Насеље Равна Ријека у околини Бијелог Поља	18	6	/	1352	96
Бојишта	Насеље Бојиште у околини Бијелог Поља	9	5	/	972	50
Ракита	Село Раките у околини Бијелог Поља	7	6	/	665	41
Пали	Истоимено насеље у околини Бијелог Поља	2	2	/	200	12
Долна(и) Обод	Данашње насеље у околини Бијелог Поља	29	/	/	1350	145
<b>Укупно: 9 села</b>		<b>116</b>	<b>38</b>	<b>/</b>	<b>9.300</b>	<b>618</b>

<sup>333</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 22; У дефтеру Скадарског санџака из 1485. године Ахмет је уписан да је држи пусто село Никоља Цркве Споче (Ракоње) са укупним приходом од 50 акчи. S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, 72.

<sup>334</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 22 – 24; Видјети: *Sekcija Prijepolje*, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.

*Власи Сјенице* уписани су у зеамет Барче, па је зато називају Барча. Зеамет је, осим села Славогоште, дат службено Лубови Хизир-бегу уз обавезу да иде у рат. Састојао од 47 сеоских насеља на простору сјеверно од Сјенице, око Нове Вароши и Ивањице, претежно у Старом Влаху. На основу убикација ових насеља, два сеоска насеља уписана су на овом простору. Власи су пописани по селима, а не џематима. Пописано је 31 домаћинство, 13 неожењених и 31 кућа побјеглих влаха. Примјетно је да је чак половина домаћинстава (50%) било у статусу одбјеглих. Вјероватно је процес територијализације и настојање османских власти да влахе приведу у статус обичне раје главни разлог бјежања. Наиме, сваки притисак утицао је на влахе да лако напуштају своја станишта и бјеже вјероватно ка Шумадији и другим крајевима ближе Сави и Дунаву.<sup>335</sup>

**Табела 3:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Хас султана Власи Сјенице – зеамет Барча, села</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неоже њених</i>	<i>Број одбјег лих</i>	<i>Број становн ика</i>
Лешница	Насеље Љешница у околини Бијелог Поља	24	10	26	260
Добра Селча	Данашње село Доброселце околина Прибоја	7	3	8	78
<b>Укупно: 2 села</b>		<b>31</b>	<b>13</b>	<b>34</b>	<b>338</b>

Нахија *Милешева* добила је име по граду Милешевцу, кога су Турци називали Милешева.<sup>336</sup> Град Милешевац био је утврђење манастира Милешеве, смјештен на врху литице, на улазу у клисуру ријеке Милешевске, удаљен је два km југоисточно

<sup>335</sup> В. Ђурђев, *Значај података о Власима и попису крајишта Иса – бегу Ишковића из 1455. године*, 77; Н. Филиповић, *Власи и успостава тимарског система у Херцеговини*, 132; В. Ђурђев, *О насељаванју Влаха – стоџара у сјеверну Србију у другој половини XV вијека*, 28 – 29; А. С. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, 24 – 26; С. Мишић, *Жупа и нахија Сенице у средњем веку*, Милешевски записи 8, Пријепоље 2009, 35 – 38; Е. Миљковић, *Тимарски систем у нахији Сјеница у другој половини XV века*, 100 – 101.

<sup>336</sup> Н. Шабановић, *Босански паџалук: постанак и управна подјела*, 139; Ђ. Д. Јоксимовић, *Нахија Милешева према првом турском попису 1468/69*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XVIII, Пријепоље 1998, 163 – 168.



од манастира Милешеве, седам km источно од Пријепоља, на мјесту данашњег насеља Хисаџрик.<sup>337</sup>

У овој нахији хасу Иса-бега Исхаковића припадао је пазар Пријепоље и манастир Милешева. Пазар је хасу мирилеве доносио приход од тржишне таксе, прелаза на ријечи, са нијабетом области и свим земљишним приходима износио је 29.000 акчи. У манастиру је пописано 11 калуђера и плаћали су само испенцу, укупан приход износио је 275 акчи. Војни и управни службеници турске администрације за своју службу добијали су плате у виду тимара и сачињавали су главну снагу турске провинције. У нахији је пописано 11 тимара који су уживали осам сеоских насеља, затим двије мезре, 102 домаћинстава, 24 пунољетна неожењена члана, а укупан приход износио је 8.049 акчи. Само један хришћанин имао је тимар, кнез Херак Вранеш из влашке нахије Љубовиђе.<sup>338</sup>

Турци су Милешевац освојили 1465. године,<sup>339</sup> мада постоји мишљење да је турска посада ушла у град 1439. године.<sup>340</sup> Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године биљежи активност тврђаве послџе освајања. У поменутом попису на простору Полимља и Горњег Подриња уписана су само три утврђења са посадама: Милешево, Самобор и Тођевац.<sup>341</sup> Посаду Милешевца чинило је 19 посадника, а диздар тврђаве био је Скендер. Посадници тврђаве били су из разних крајева: Касим из Анадола, Иљас из Ћустендила и др. Материјалну основу чланова посаде чинили су тимари које су уживали у сеоским насељима: Милешева, Кукња и Поблаћа.<sup>342</sup> У нахији Милешева пописано је 31 сеоско насеље, 412 домаћинстава, 115 неожењених и једна удовица. Укупно 2.177 душа, а укупан приход износио је 53.395 акчи.

---

<sup>337</sup> Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 51; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 180 (Е. Миљковић).

<sup>338</sup> А. С. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, 124 – 125.

<sup>339</sup> Х. Чар – Дрнда, *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*, 113.

<sup>340</sup> Н. Шабановић, *Босански пашалук: постанак и управна подјела*, 28.

<sup>341</sup> А. С. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, 222 – 242.

<sup>342</sup> Х. Чар – Дрнда, *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*, 111 – 117; А. С. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, 222 – 227; Видјети: *Секција Пријепоље*, (578) 1:100000, *Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.*

**Табела 4:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Милешево</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Хас Иса-бега</b> Сами пазар Пријепоље	Данашње Пријепоље	140	24	/	29000	724
Манастир Милешева	Манастир се налази у долини ријеке Милешевке	/	11	/	275	11
<b>Тимарска насеља</b> Звизда	Насеље Звизда у околини Пријепоља	11	2	/	600	57
Врбова	Насеље Врбово у околини Пријепоља	17	4	/	1450	89
Дубравица	Насеље Дубравице у околини Пријепоља	6	1	/	350	31
Вичева	Насеље Лучице у околини Пријепоља	1	2	/	209	7
Милешев Дол	Село Милешево у околини Пријепоља	25	5	/	1375	130
Плеховина	Засеок села Батеве у околини Чајнича	16	4	/	900	84
Сопотница	Истоимено насеље у околини Пријепоља	26	6	/	2865	136
Ратаска	Насеље Ратајска у околини Пријепоља	/	/	/	200	/
Мезра Каћева	Насеље Каћево у околини Пријепоља	/	/	/	30	/
Мезра Бешева	Није убицирано	/	/	/	70	/
<b>Тимарска насеља</b> <b>посадника тврђаве</b> <b>Милешева</b> Сједобра	Село Седобро у околини Пријепоља	20	9	/	2771	109
Косатица	Село Косатица у околини Пријепоља	23	14	/	2325	129
Подград	Можда се налазило у близини града Хиџарика у близини Пријепоља	8	3	/	485	43
Горна Веничка	Село Веничка у околини Пријепоља	6	/	/	416	30
Долна Веничка	Село Веничка у околини Пријепоља	9	/	/	747	45
Житино	Могуће да је у питању засеок Житин у селу Миљевци код Пријепоља	4	2	/	291	22
Отино	Није убицирано	3	/	/	174	15
Жуновина	Није убицирано	6	/	1	450	32

Чепен (Кордиће)	Засеок Чепане у селу Мијани у околини Пријепоља	5	4	/	232	29
У(о)зви	Није убицирано	16	/	/	1089	80
Кошевина	Село Кошевине у околини Пријепоља	4	1	/	378	21
Милојевић	Није убицирано	4	2	/	383	22
Бјеловје	Највјероватније је у питању село Бјелохово у околини Пријепоља	4	2	/	457	22
Одрица	Није убицирано	6	1	/	350	31
Чадин(ј)а	Село Чадиње у околини Пријепоља	5	2	/	579	27
Карино	Није убицирано	9	4	/	1078	49
Мијоска	Истоимено село у околини Пријепоља	4	2	/	509	22
Храсна	Село Расно у околини Пријепоља	9	5	/	1166	50
Црна Стина	Назив средњовјековне жупе, данас узвишење и заселак између села Ивања и Карошевине, југозападно од Пријепоља	5	/	/	444	25
Оборца	Засеок Оборци у селу Ивање у околини Пријепоља	8	1	/	495	41
Старо	Није убицирано	4	3	/	567	23
Дучева	Вјероватно се ради о селу Дучељи у околини Фоче	6	/	/	442	30
Врлак	Село Врњак у околини Горажда	2	1	/	243	11
<b>Укупно: 31 село, 2 мезре, 1 пазар, 1 манастир</b>		<b>412</b>	<b>115</b>	<b>1</b>	<b>53.395</b>	<b>2.177</b>

Нахија *Поблатје* (Поблаћ) простира се у предјелу ријеке Поблаћнице обухватајући сеоска насеља Пљеваља, Горажда, Вишеграда, укључујући село Оброво код Бијелог Поља. Име Поблатје није се сачувало, док је данас Поблаће село и предио око ријеке Поблаћнице, лјеве притоке Лима.<sup>343</sup> Султановом хасу припадала су Подца, која су пописана као рудник жељеза.<sup>344</sup> Освајањем Србије и Босне Турци су углавном наставили експлоатацију рудног блага са затеченим стручним снагама и

<sup>343</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 139; Г. Томовић, *Дабар*, 39.

<sup>344</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 46.

терминологијом.<sup>345</sup> У нахији су пописана два тимара феудалне класе са два сеоска насеља и четири тимара посадника тврђаве Милешева са пет села. Пописано је: 123 домаћинстава, 19 пунољетних нежењених чланова, укупан број становника износио је 319, а укупан приход 6.325 акче.<sup>346</sup>

**Табела 5:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

Нахија Поблатје (Поблаћ)	Убикација	Број кућа	Број неожењених	Број удовица	Укупан приход	Број становника
Хас султана Подца	Данас село у околини Пљевља	40	/	/	/	200
Тимарска насеља Долна Уништа	Насеље у околини Горажда	8	2	/	693	42
Застање	Није убицирано	4	1	/	320	21
Тимарска насеља посадника тврђаве Милешева	Није убицирано	10	2	/	765	52
Подава						
Долна Обри	Насеље Оброво у Бијелом Пољу	4	2	/	332	22
Горна Брназ	Није убицирано	8	2	/	706	42
Карин	Није убицирано	43	7	/	3102	222
Горна Уништа	Село Уништа у околини Вишеграда	6	3	/	407	33
<b>Укупно: 8 села</b>		<b>123</b>	<b>19</b>	<b>/</b>	<b>6.325</b>	<b>634</b>

Нахија *Дубитица* била је велика по свом пространству обухватајући доњи ток ријеке Лим, порјечје лимске притоке Радовине, дјелове сеоских насеља Рудог, Фоче, Горажда и Чајнич. Међу уживаоцима тимара били су представници старе српске феудалне класе: Вукић Петржан, Радич и Владислав,<sup>347</sup> који су се сигурно приклонили Турцима да би очували дио својих посједа. Укључивање српског племства потврђује са колико су опреза Турци наступали у овим граничним подручјима.<sup>348</sup> Један дио домаћег феудалног племства примио је ислам, уз њихова

<sup>345</sup> А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, Prilozi XXVI, Sarajevo 1978, 9.

<sup>346</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 112, 126, 222 – 223, 226: Видјети положај убицираних насеља: *Sekcija Višegrad*, (527) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.

<sup>347</sup> Исто, 119.

<sup>348</sup> Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006, 38 – 39.

имена у дефтеру стоји јасна назнака: Исмаил *нови* муслиман, Мехмедија *нови* муслиман, Сулејман *син* Радичев.<sup>349</sup> Овај дефтер даје нам податке о почетној исламизацији (од 1463. до 1469. године), и то феудалаца. Интерес турске власти био је да ангажује и мобилизује што већи број припадника старе феудалне класе, а најсигурније средство за то је исламизација.<sup>350</sup> Недим Филиповић сматра да се након тога исламизација нагло усмјерила према сељаштву, те је до 1489. године у Босанском санџаку обухватила масу сељаштва.<sup>351</sup>

Посадници тврђаве Самобор који су уживали тимаре у нахији Дубштица били су из разних крајева: Невгерич и Караца из Ментеше, Хамза из Ћустендила, Хамза из Софије, Хасан из Ниша, Мустафа из Ниша, Исмаил из Врања, Карађоз из Софије, Хамза из Дубочице, Омер из Јанбола, Атмаца из Пловдива, Хизир из Струмице, Јусуф из Ниша. Пописано је: 36 сеоских насеља, 234 домаћинстава, 38 пунољетних нежењених чланова, укупан број становника износио је 1.208, а укупан приход 25.081 акчи.<sup>352</sup> Назив Дубштица за предио вјероватно је настао од имена ријеке која протиче кроз село Дубац, али данас не постоји као име предионе цјелине.<sup>353</sup>

**Табела 6:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

Нахија Дубштица	Убикација	Број кућа	Број нежењених	Број удовица	Укупан приход	Број станова
Тимарска насеља Лозник	Није убицирано	8	2	/	704	42

<sup>349</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 120 – 121, 125 – 128.

<sup>350</sup> Интезитет исламизације није био равномјеран и разликовао се у појединим временским периодима. О процесу исламизације на основу пописних дефтера видјети студију: N. Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Godišnjak VII, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 5, Sarajevo 1970, 147 – 152; Видјети и радове о процесу исламизације на српском етничком простору: Е. Миљковић, *Прилог проучавању исламизације на српском етничком простору у првом веку османске владавине – градска насеља као носилац исламске културе и цивилизације – на примеру Смедерског санџака*, Црквене студије 6, Ниш 2009, 341 – 351, гдје је наведена детаљна литература; Иста, *Прилог проучавању исламизације на српском етничком простору – ток исламизације у сеоским насељима у првом веку османске владавине*, Црквене студије 7, Ниш 2010, 375 – 385.

<sup>351</sup> N. Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, 152.

<sup>352</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 227, 229, 231 – 235, 239 – 240;

<sup>353</sup> Г. Томовић, *Дабар*, 40.

Долна Гривино	Доњи Гривин у околини Рудог	10	2	/	1639	52
Омачино	Насеље Омачина у околини Рудог	10	2	/	1050	52
Маторчина	Није убицирано	1	/	/	50	5
Долна Хратар	Насеље Доњи Хратар у околини Вишеграда	2	/	/	100	10
Широко	Није убицирано	16	2	/	822	82
Међуриче	Насеље Међурјечје у околини Рудог	2	/	/	110	10
Вити Граб	Насеље у околини Рудог	8	2	/	1043	42
Врбовача	Највјероватније се ради о селу Врбица у Фочи, мада постоји још једна Врбица у Вишеграду	4	1	/	962	21
Врње	Могуће је да се ради о насељу Враховина о околини Фоче или истом таквом насељу у Рудом	8	1	/	1449	41
Церани	Није убицирано	5	/	/	400	25
Хоћевина	Насеље Хоћевина у Пљевљима	7	/	/	210	35
Кулиште	Није убицирано	2	1	/	150	11
Зубан	Насеље Зубањ у околини Рудог	6	2	/	450	32
Куња	Није убицирано	1	/	/	50	5
Горна Осој	Горње Осоје је засеок села Безујно у околини Чајничка	1	/	/	50	5
Плеховина	Није убицирано	1	/	/	50	5
Горна Задубја	Насеље Горњи Задуб у околини Фоче	/	/	/	50	/
Долна Задубја	Насеље Доњи Задуб у околини Фоче	/	/	/	50	/
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Белуговина</b>	Село Бјелуговина у околини Рудог	8	/	/	525	40
Зарубовина	Истоимено село у околини Рудог	14	2	/	2865	72
Радожило	Село Радожеле у околини Рудог	2	/	/	200	10
Црленић	Село Црљенице у околини Пљеваља	11	/	/	449	55
Богдановина	Могуће је да се ради о селу Богданићи у околини Горажда	6	/	/	331	30
Долна Врба	Засеок Врба у селу Баре у околини Рудог	2	2	/	261	12
Дубац	Село Дубац у околини Чајничка	5	/	/	250	25
Заграђе	Село Заграђе у околини Рудог	7	2	/	131	37
Загуња	Село Загуњ у мјесту Иловача код Горажда	1	/	/	120	5
Загозђе	Није убицирано	2	2	/	366	12
Радивој Мојковић	Није убицирано	1	/	/	50	5

Златар	Село Златари у околини Рудог	19	3	/	2837	98
Брестовица (Коматин)	Могуће је да се ради о засеоку Бресница у Рудом	7	2	/	824	37
Уздраж	Засеок Здраж у селу Равне Њиве у околини Рудог	7	3	/	857	38
Горна Гривино	Село Гривин у околини Рудог	14	/	/	3330	70
Стргачина	Истоимено село у околини Рудог	26	4	/	1643	134
Негушић	Засеок Негосина у селу Борјано код Чајнич	10	3	/	653	53
<b>Укупно: 36 села</b>		<b>234</b>	<b>38</b>	<b>/</b>	<b>25.081</b>	<b>1.208</b>

Нахија *Полимље* представљала је малу нахију, приређивач поменутог дефтера А. Аличић наводи да се средиште нахије Полимље налазило на простору данашњег Рудог. Данас постоји насеље Полимље у Рудом. У нахији је пописано: један тимар посадника тврђаве Добрун (вилајет Павловића), један тимар посадника тврђаве Вишеград, укупно три сеоска насеља. У насељима је пописано: 18 домаћинстава и три пунољетна неожењена члана, укупан број становника био је 93, а укупан приход 1.519 акчи.<sup>354</sup>

**Табела 7:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

Нахија Полимље	Убикација	Број кућа	Број нео жењ ених	Број удов ица	Укуп ан прих од	Број ста новн ика
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Добрун Мрсова</b>	Село Мрсово у околини Рудог	5	1	/	639	26
Горна Обрвено	Није убицирано	3	/	/	280	15
<b>Посадници тврђаве Вишеград Горна Костил</b>	Мала и Велика Гостиља, село у околини Вишеграда, односно Рудог	10	2	/	600	52
<b>Укупно: 3 села</b>		<b>18</b>	<b>3</b>	<b>/</b>	<b>1.519</b>	<b>93</b>

<sup>354</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 209, 221; Из Мустафа-пашине закладне повеље о оснивању града Рудо 1555. године записано је да је крај око старог Рудог чинио нахију Полимље. Видјети: А. Вејтић, *Rudo i rudski kraj kroz vjekove*, Zbornik radova Rudo: spomenica povodom 30 –годишнице Прве пролетерске бригаде, Плјевља 1971, 197.

Нахија *Сокол* добила је име по средњовјековном граду Соколу, чији се остаци данас налазе над Шћепан Пољем, у близини састава Пиве и Таре.<sup>355</sup> Средиште нахије налазило се у Хочи (Фоча).<sup>356</sup> Између 1465. и 1469. године, настао је ћирилски попис царског хаса Хоче, у коме су пописане земље које су издијелене са обије стране ријеке Тихотине. На десној страни налазили су се посједи: Њива на Кишину, ступ митрополитов, двориште митрополитово (није уписано име митрополије, а ријеч је о Милешевској митрополији), Батев До, Моишића баштина и селиште Брајка Браношевића. На лијевој страни земље су издијелене на сјенокосе, селишта, луке и лучице, винограде и њиве. У попису су поименично наведена имена са већином њихових презимена. У хасу је пописано 15 власника земље и 102 становника којима је земља дата на обрађивање. Презимена у попису подсјећају на имена неких села и заселака у фочанском крају.<sup>357</sup>

У сумарном попису санцака Босна из 1468/69. хасу Иса-бега Исхаковића припадала су четири сеоска насеља и три пазара: Хвоча, Јелач и Горажде. Пазар Хвоча пописана је са четири сијалишта – мезре, 192 домаћинства, 70 неожењених и четири удовице. Укупан приход од тржне таксе, нијабета, пореза на скелу, десетине и испенце износио је 39.000 акчи. У Јелечу је пописано 59 домаћинстава и 18 неожењених. У пазару Горажде пописане су 144 куће, уз 115 неожењених, што представља веома велики број неожењених. Овај пазар хасу мирилivé доносио је 19.000 акчи. У нахији је пописана црква Ђорђо са пет калуђера и приходом 160 акчи.<sup>358</sup> Овај податак из дефтера односи се на цркву Светог Ђорђа у Сопотници код Горажда.<sup>359</sup>

Пописано је 19 тимара припадника феудалне класе, 13 тимара посадника тврђаве Самобор и један тимар посадника Тођевца. Један од тимарника био је кадија

---

<sup>355</sup> М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* –, 17 – 21.

<sup>356</sup> Н. Шабановић, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 138.

<sup>357</sup> Р. Јеремић, *Хас Хоча: један стари попис људи и земаља*, Гласник Српског географског друштва 11, Београд 1925, 94 – 102; О помену митрополита и калуђера видјети: М. Јанковић, *Црквена организација на територији Косача*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 501.

<sup>358</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 63 – 64.

<sup>359</sup> Ђ. Мазалић, *Hercegovina crkva kod Goražda i okolne starine*, Glasnik Zemaljskog muzeja LII, Sarajevo 1940, 27 – 42; Д. Војводић, *Ктиторска делатност Стјепана Вукчића Косаче*, Зборник радова са научног скупа (Плужине, 24 – 25. септембар 2006), Беране – манастир Заграђе 2010, 62 – 63.



кадилука Дрина Мевлан емину-дин, а у његовом посједу налазила су се два сеоска насеља са укупним приходом од 4.097 акчи. Међу уживацима тимара у овој нахији налазимо хришћане: Владислава Гостића, Радивоја Опрашића, кнеза Хрваша и његове синове Степана и Радоњу, Твртка, сина Чавлијевог, и његовог брата. У овом попису забиљежено је, да је неки кнез Радоје предао град Сокол и као награду за помоћ Турцима добио је посјед. У нахији се помињу тимарници који су прешли на ислам: Мехмедија нови муслиман, Исмаил нови муслиман, Сулејман син Радичев.

Посадници тврђаве Самобор били су из разних крајева: Хамза из Тимурхисара, Исмаил из Сереза, Иљас из Невгерича, Караца из Ментеше, Исмаил из Радомира, Хамза из Тустендила, Хамза из Дина, Мустафа Влах и Ибрахим из Топлице, Карађоз из Пловдива, Хамза из Софије, Хасан из Ниша, Мустафа из Ниша, Јусуф из Видина, Карађоз, Хамзин и Хизир из Пловдива, Иљас из Солуна, Исмаил из Врања, Карађоз из Софије, Хизир из Прилепа, Јунус из Трабзона, Иљас из Шехиркоја и Хамза из Ниша, посадник тврђаве Тођевац.

У нахији је пописано: три пазара, једна црква, 80 сеоских насеља, 1.181 домаћинставо, 465 пунољетних неожењених чланова, осам муслимана и приход од 147.904 акче, укупно 6.390 душа. У дефтеру је посебно уписано 12 пустих насеља, вјероватно је становништво из ових насеља напуштало своја огњишта због угрожености од ратних сукоба и османских освајања.<sup>360</sup>

Нахија Сокол се простирала у Горњем Подрињу заузимајући простор од Шћепан Поља, на југу, до ушћа Праче у Дрину, на сјеверу. Села нахије била су разасута са обије стране Дрине у њеним приточним долинама и странама. Оквир нахије представљале су планине Зеленгора, Трескавица, Јахорина, Вучевица, Ковач, Љубишња, Обзир, Пивска планина и Маглич.

---

<sup>360</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 63 – 64, 113 – 118, 124 – 126, 129, 131, 141, 228, 230 – 235, 237 – 238, 253.

**Табела 8:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Сокол</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Хас Иса-бега</b> Дио Папратне	Насеље Папратно у околини Фоче	34	17	/	2842	187
Дидова	Није убицирано	34	17	/	2842	187
Бунова	Насеље Бунови у околини Фоче	37	5	/	4510	190
Сами пазар Јелач	Насеље Јелач у околини Фоче	59	18	/	8340	313
Гобза	Насеље Говза у околини Фоче	11	9	/	1518	64
Дио Горна Огличева	Горње Огличево у околини Фоче	2	/	/	269	10
Сами пазар Хвоча са 4 мезре	Данашњи град Фоча	192	70	4	39000	1040
Сами пазар Горажде	Данашњи град Горажде	144	115	/	19000	835
Црква Ђорђо	Црква се налазила у Доњем Брду у Горажду	/	5	/	160	5
Горна Требешева	Село Требешево у околини Горажда	26	14	/	5225	144
Жужа	Могуће да је у питању село Жужел у околини Горажда	12	8	/	2060	68
<b>Тимарска насеља</b> Сусечно	Насеље Сусечно у околини Фоче	33	3	2	4809	173
Трбушица	Насеље Трбушче у околини Фоче	31	8	/	2414	163
Долна Брда	Село Доња Брда у околини Горажда	21	10	/	2887	115
Павшиница	Није убицирано	10	1	/	786	51
Сило	Није убицирано	2	4	/	1000	14
Суходолак	Могуће да се ради о истоименом локалитету у Горажду	19	/	/	1066	95
Лудитнича	Није убицирано	12	5	/	750	65
Драгочава	Истоимено насеље у околини Фоче	18	3	/	2297	93
Мазоча	Насеље Мазоче у околини Фоче	5	3	/	1346	28
Драглева	Могуће да је у питању село Драгуљи у околини Горажда	9	3	/	767	48
Козаревина	Насеље Козаревина у околини Фоче	7	5	/	675	40
Страшева	Засеок Страже у селу Бучје у околини Горажда	5	1	/	381	26
Златибор	Насеље Златни Бор у околини Фоче	/	/	/	50	/
Дио Саша	Највјероватније у питању је засеок села Бучје у околини Горажда	/	/	/	55	/

Добрунева	Није убицирано	/	/	/	80	/
Ресишта	Није убицирано	3	/	/	/	15
Раденић	Можда је у питању село Радовићи у околини Рудог	6	2	/	222	32
Горна Огличева	Насеље Огличево у околини Фоче	5	/	/	470	25
Брезовица	Насеље Брезовица у околини Устиколине	/	/	/	140	/
Бјелиш	Засеок Бјелиш у околини Фоче	10	10	/	2737	60
Лашча	Засеок Лашчићи у околини Устиколине	4	1	/	1482	21
Будичић	Насеље Будишићи у околини Фоче	17	/	/	1657	85
Долна Полича	Насеље Доње Пољице у околини Фоче	2	/	/	170	10
Мезра Кута	Село Кута у околини Фоче	/	/	/	30	/
Билашница	Могуће да је у питању насеље Бјелешћи у околини Фоче	9	4	/	1322	49
Дио Горна Лулича	Највјероватније је у питању насеље Љуљевина у околини Горажда	5	6	/	760	31
Тренчино	Насеље Требичине у околини Фоче	5	1	/	417	26
Кути	Село Кути у околини Фоче	3	2	/	704	17
Дио Штовића	Насеље Штовићи у околини Фоче	4	2	/	946	22
Рибар	Засеок Рибари у околини Устиколине	8	3	/	753	43
Владикова	Село и заселак Владикови у околини Фоче	7	1	/	514	36
Дио Просине	Насеље Просине у околини Фоче	6	3	/	1192	33
Долна Оштро	Оштро у околини Горажда	1	/	/	50	5
Дио Саша	Село Саш у околини Фоче	8	/	/	494	40
Бастаси	Истоимено насеље у околини Фоче	11	4	/	712	59
Јасени	Вјероватно се ради о засеоку Јасеново у околини Миљевине	/	/	/	/	/
Пожарева	Заселак Пожарево у околини Фоче	/	/	/	700	/
Долна Огличева	Насеље Огличева у околини Горажда	27	3	/	2738	138
Дио Заводишта	Село Заводиште у околини Фоче	13	/	/	1359	65
Мелина	Насеље Мељени у околини Фоче	3	1	/	574	16
Викоча	Насеље Викоч у околини Фоче	25	18	/	1631	143
Горна Брда	Насеље Горња Брда у околини Фоче	8	3	/	1958	43

<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Подпеће</b>	Село Потпеће у околини Фоче	7	1	/	794	36
Кожитнева	Засеок Коженин у селу Мрђелићи код Фоче	5	/	/	525	25
Жужел	Село Жужело у околини Горажда	5	/	/	1033	25
Граб	Истоимено село у околини Горажда	9	9	/	1198	54
Вуковиће	Није убицирано	3	1	/	323	16
Будна	Село Будањ у околини Фоче	19	8	2	1494	108
Долна Пол(ј)иц	Село Пољице у подручју Миљевине у Фочи	13	6	/	910	71
Дио села Папратно	Село Папратно Доње и Горње у околини Фоче	15	5	/	3418	80
Првинић	Село Првинићи у околини Фоче	9	/	/	881	45
Стипанова Пола	Мјесто Шћепан Поље на граници Републике Српске и Црне Горе	14	3	/	740	73
Дио Просина	Засеок Просине у мјесту Миљевина у околини Фоче	7	3	/	1837	38
Трошина	Засеок Трошањ у селу Мјешај у околини Фоче	6	1	/	200	31
Заводишта	Село Заводиште у околини Фоче	30	4	/	3251	154
Врудак	Није убицирано	11	3	/	571	58
Бол(ј)арадина	Село Бољерадина у околини Фоче	11	/	/	1932	55
Дио Штовића	Село Штовићи у околини Фоче	51	19	/	5282	274
Оцркавје	Село Окрцавље у подручју Миљевине код Фоче	19	8	/	1466	103
Долна Кучина	Село Кучино у околини Горажда	14	2	/	1755	72
Дио Павшанице	Није убицирано	4	1	/	567	21
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Тођевац Крмалуша</b>	Село Крмалуша у подручју Миљевине, у околини Фоче	8	1	/	535	41
Јечмишта	Село Јечмиште у подручју Челебића код Горажда	8	2	/	525	42
<b>Дио нахије Сокол, пуста села Врбница</b>	Село Врбница у околини Фоче	/	/	/	/	/
Равасино	Није убицирано	/	/	/	/	/
Попов Мост	Истоимено село у околини Фоче	/	/	/	/	/
Дамовина	Засеок Поље у селу Попов Мост у околини Фоче	/	/	/	/	/

Висикач	Можда је у питању засеок Висиковићи у селу Кратине у околини Фоче	/	/	/	/	/
Путовица(ча)	Можда је у питању село Путовићи у околини Фоче у подручју Устиколине	/	/	/	/	/
Лупоглава	Није убицирано	/	/	/	/	/
Горна Макаља	Насеље Макаљ у околини Рудог	/	/	/	/	/
Бродћица	Није убицирано	/	/	/	/	/
Суша	Тјентиште у околини Фоче	/	/	/	/	/
Радовица	Једно од села Радовићи у околини Фоче	/	/	/	/	/
<b>Укупно: 80 села, 5 мезри, 3 пазара, 1 црква</b>		<b>1.181</b>	<b>465</b>	<b>8</b>	<b>147.904</b>	<b>6.390</b>

Нахија *Бистрица* идентична је са жупом Бистрицом,<sup>361</sup> обухватала је читаво подручје истоимене ријеке до ушћа у Дрину, јужно од Фоче, и поједина села у подгорини Јахорине до Горажда и Рогатице. Управнику Босанског санцака Иса-бегу Исхакковићу у нахији Бистрици припадао је пазар Устиколина, у коме је било пописано: 60 кућа, са 21 неожењеним пунољетним чланом, који су хасу мирилеве доносили приход од 13.930 акчи. Као, такође, дио хаса налазило се и дио села Милотине код Фоче.<sup>362</sup> На подручју земаља херцега Стефана постојало је неколико насеља у којима су живјели крстјани присташе цркве босанске. У овом дијелу села Милотине, посебно се биљежи да у њему живе само крстјани. Због пореских олакшица које су уживали, посебно су издвојени у попису, па се изричито наводе под називом *крстјани*.<sup>363</sup>

У нахији је пописано и 21 тимар феудалаца, 13 тимара посадника тврђаве Самобор и четири посадника Тођевца. Међу уживацима тимара било је Срба: Вукић

<sup>361</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 140.

<sup>362</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 66.

<sup>363</sup> О цркви босанској, крстјанима и члановима њихове црквене хијерархије опширније видјети: S. Ćirković, *Bosanska crkva u bosanskoj crkvi*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Друштво и привреда средњовјековне босанске државе, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево 1987, 195 – 253; Р. Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Сарајево 2005, 53 – 56, 257 – 258; I. Puljić, *Crkvene prilike u zemljama hercega Stjepana Vukčića Kosače*, Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, Сарајево – Загреб 2005, 263 – 265; N. Močanin, *Bosansko – humski krstjani u turskim vrelima (napomene)*, Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, Сарајево – Загреб 2005, 407 – 411.

Десничих и његов брат, Твртко и његова браћа, Павко и Степан, Радивој син Брке, Радој Дивчић, Радивој Опрашић, Вукић Ненковић. Налазимо и два исламизирана тимарника: Мехмедија нови муслиман и Карађоз нови муслиман. У нахији је пописано: један пазар, 79 насеља, 782 домаћинства, 237 неожењених, један муслиман, укупно 4.149 душа и укупан приход од 78.288 акчи. На крају су посебно пописана занатска насеља, зидари и ковачи (17 особа), сви су они били ослобођени испенце, харача и свих других државних пореза због посебног ангажовања за потребе војних утврђења.<sup>364</sup>

**Табела 9:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Бистрица</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Хас Иса-бега</b> Дио Милотине	Насеље у околини Фоче	11	/	/	1462	55
Сами пазар Устиколена	Истоимено мјесто у близини Фоче	60	21	/	13930	321
Дио Подграђа	Село у околини Устиколине	2	/	/	/	10
<b>Тимарска насеља</b> Задуб	Није убицирано	/	/	/	24	/
Дио Стрганице	Данас село Стрганци у околини Устиколине	9	4	/	147	49
Дио Забора	Истоимено село у околини Устиколине	9	2	/	978	47
Дио Локве	Село Локве у околини Устиколине	7	4	/	1577	39
Дио Билошевица (Бјелошевица)	Није убицирано	2	2	/	890	12
Русјип	Није убицирано	22	5	/	2664	115
Долна Жешча	Највјероватније се ради о селу Доње Жешће у околини Фоче	11	3	/	1886	58
Дио Стрганича	Насеље Стрганци у околини Устиколине	2	/	/	160	10
Дио Јасенова	Насеље Јасеново у околини Устиколине	1	/	/	50	5
Сирица	Насеље Сјерице у околини Миљевине код Фоче	4	/	/	200	20

<sup>364</sup> А. С. Алић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 109, 114, 130, 132, 134 – 135, 141, 229, 234 – 235, 237 – 242, 245.

Цапа	Село Цапе у околини Устиколине	40	2	/	2524	202
Дио Даничића	Село Даничићи у околини Фоче	5	4	/	588	29
Рђавац	Није убицирано	15	5	/	1470	80
Горна Жешча	Село Горње Жешче у околини Устиколине	20	5	/	1896	105
Горна Милотина	Истоимено село у околини Устиколине	12	1	/	618	61
Долна Косова	Засеок у околини Устиколине	6	1	/	44	31
Дио Врбице	Засеок Врбица у мјесту Устиколина код Горажда	4	/	/	244	20
Средна Милотина	Село Милотина у околини Устиколине	/	/	/	/	/
Дио Долне Милотине	Село Милотина у околини Устиколине	2	/	/	160	10
Уништа	Засеок Уништа у селу Веленићи у околини Фоче	1	/	/	50	5
Дио Крушеве	Село Крушево у околини Фоче	2	/	/	200	10
Мириновићи (Долна Станева)	Насеље Мирјановићи у околини Устиколине	/	/	/	/	/
Узбиће	Није убицирано	4	1	/	384	21
Дио Крушева	Насеље Крушево у околини Фоче	3	/	/	644	15
Настри	Није убицирано	11	3	/	1017	58
Петојевићи	Село Петојевић у околини Фоче	13	5	/	750	70
Раденовић	Могуће да је у питању село Раденовићи у околини Горажда	10	/	/	414	50
Горна Станева	Вјероватно се ради о селу Стањево Брдо у околини Миљевине код Фоче	10	2	/	687	52
Долна Жилева	Локалитет на простору Горажда и Фоче	13	2	/	640	67
Лалича	Засеок Лаљица у селу Славичићи у околини Фоче	34	4	/	2649	174
Дио Просимља	Вјероватно се ради о насељу Просине у околини Горажда	4	2	/	335	22
Дио Плешевице	Могуће да се ради о селу Пљешевица у Рогатици	2	2	/	812	12
Срботина	Истоимено село у околини Миљевине код Фоче	7	1	/	675	36
Загорица	Могуће да се ради о засеоку Загорице у околини Миљевине код Фоче	7	3	/	580	38
Колун	Истоимено насеље у околини Фоче	24	8	/	1583	128
Бораница	Насеље Борајнице у околини Фоче	6	3	/	610	33

<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Горна Рашица</b>	Засеок Раошница у околини Горажда	2	/	/	100	10
Подколун	Можда је у питању село Колун у околини Миљевине код Фоче	19	10	/	1007	105
Горна Косова	Насеље Косова у околини Устиколине код Фоче	6	1	/	2270	31
Ратај	Село Ратаја у подручју Миљевине код Фоче	13	3	/	962	68
Ок(г)лавац	Засеок Оглавак у подручју Миљевине код Фоче	4	1	/	295	21
Подбреж (Крамеђе)	Није убицирано	6	2	/	350	32
Дивање	Није убицирано	29	9	/	2718	154
Дио села Кремино	Село Кремин у подручју Устиколине код Горажда	5	/	/	250	25
Јасенова	Село Јасеново у подручју Миљевине код Фоче	12	2	/	873	62
Забор	Истоимено село у подручју Устиколине код Горажда	6	2	/	950	32
Дио Стрганца	Село Стрганци у подручју Устиколине код Горажда	18	4	/	2094	94
Дио Локве	Постоји више насеља у Горњем Подрињу под овим именом	12	6	/	800	66
Тубац	Вјероватно се ради о селу Тупци у околини Чајнич	8	5	/	1250	45
Дио Плешевице	Село Пљешњица највјероватније се налазила у околини Рогатице	3	/	/	656	15
Дио Локве	Село Локве у околини Фоче	10	1	/	252	51
Соколица	Вјероватно се ради о селу Соколица у околини Рогатице	1	/	/	315	5
Г(к)ремино	Није убицирано	17	8	/	2171	93
Долна Чрешница	Заселак Трешњица у селу Горња Буковица у околини Горажда	4	3	/	765	23
Црвица	Насеље Црвица у Иловачи код Горажда	8	1	/	774	41
Винино	Истоимено село у Миљевини код Фоче	5	/	/	300	25
Црнац Поток	Није убицирано	3	/	/	150	15
Соколац	Вјероватно се ради о селу Соколица у околини Рогатице	1	/	/	50	5
Срни(ет)ца	Није убицирано	4	/	/	200	20
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Тођевац Избично</b>	Истоимено село Избично у подручју Миљевине код Фоче	29	17	/	2726	162



Прсимла	Заселак Просина у подручју Миљевине код Фоче	30	5	/	1659	155
Мрежница	Село Мрежница у околини Фоче	50	19	1	4107	271
Желева	Село Жељева у Устиколини	16	2	/	1054	82
Подг(к)рађа	Село Подграђе у подручју Устиколине код Фоче	14	4	/	1257	74
Даничић	Село Даничићи у околини Фоче и Миљевине	9	3	/	966	48
Мравијац	Село Мравијац у околини Горажда	7	2	/	600	37
Тупач	Можда се ради о селу Тупачићи у Горажду	7	3	/	613	38
Сућевић	Није убицирано	7	/	/	280	35
Дио Пл(ј)ешевица	Село Пљешевица у Рогатици	11	5	/	1168	60
Горна Жешча	Село Жешча у околини Фоче	6	4	/	531	34
Долна Жешча	Село Жешча у околини Фоче	5	3	/	233	28
<b>Занатска насеља</b> Дио Сочице	Село Сочице у околини Рогатице	/	1	/	/	1
Дио Просимл(ј)а	Село Просине у подручју Миљевине код Фоче	/	1	/	/	1
Колун	Истоимено село у околини Фоче	/	7	/	/	7
Дио Лалице	Заселак Лаљица у селу Славичићи у околини Фоче	/	2	/	/	2
Дио Кребће	Село Креча у подручју Иловаче код Горажда	/	5	/	/	5
Дио Пода	Село Пода у околини Горажда	/	1	/	/	1
<b>Укупно: 79 села, 1 пазар</b>		<b>782</b>	<b>237</b>	<b>1</b>	<b>78.288</b>	<b>4.149</b>

Нахија *Горажде* развила се дуж стратешки важне комуникације на обалама ријеке Дрине.<sup>365</sup> У попису из 1468/69. године хасу Иса-бега, у нахији Горажде, припадала су четири сеоска насеља, 32 домаћинства, три нежењена, који су хасу мириливе доносили 5.487 акчи. Пописано је 12 уживалаца тимара и седам тимара посадника тврђаве Самобор. Међу уживаца тимара било је и представника хришћана: Степко, Радан, Радоје, Вукић Претржан, Радич, Владислав, кнез Радоје, Вукић син Иванишев, Вук Негурић и кнез Радивој. Занимљиво је то да су неке тимаре у овој нахији заједнички уживали и хришћани и муслимани: тимар Јусуфа Радасалића, Рустема Тушине, Влатка Мушића, Скендера Раватовића и Вукмира,

<sup>365</sup> D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 32.

тимар Касина и Ратка. Поред насељених мјеста, уписане су и три мезре као пушта и привремено напуштена села. Уживаоци тимара из редова посадника тврђаве Самобор били су из разних крајева: Скендер из Јанбола, Исмаил из Врања, Карађоз из Софије, Јусуф из Лаза, Хизир из Смедерава, Хизир из Прилепа, Јунус из Трабзона, Иљас из Шехиркоја и Хамза из Костандина. У нахији је пописано 39 насеља, 288 домаћинстава, 71 неожењени члан и три муслимана, укупно 31.664 становника, а укупан приход износио је 1.518 акчи.<sup>366</sup>

У долини Дрине, њених притока и на њиховим странама, разасута су била села нахије Горажде. Села су се простирала са обије стране Дрине: на западу од подгорине Јахорине и на истоку Ковача и Вучевице.<sup>367</sup>

**Табела 10:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Горажде</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удова</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Хас Иса-бега Долна Шовшић</b>	Насеље Долна Шовшић у околини Горажда	14	/	/	1868	70
Костеник	Истоимено насеље у околини Горажда	7	1	/	2018	36
Михоља брда	Није убицирано	9	1	/	1376	46
Долна Брда	Насеље Доња Брда у околини Горажда	2	1	/	225	11
<b>Тимарска насеља (И)гришева</b>	Вјероватно се ради о селу Игриште у мијесном подручју Викоча	12	/	/	/	60
Рибча	Данас једино постоји засеок Репча у селу Грубојевићи у околини Фоче	3	/	/	/	15
Честева	Постоји подручје Честин између Фоче и Пљеваља	4	/	/	/	20
Долна Заселак	Насеље Доњи Заселак у околини Горажда	3	/	/	120	15
Викоч	Насеље Викоч у околини Фоче	8	4	/	986	44

<sup>366</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 64 – 65, 118 – 121, 128 – 130, 230, 233 – 237, 239.

<sup>367</sup> *Sekcija Goražde*, (526) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.

Дио Горна Полича	Насеље Горње Пољице у околини Фоче	3	1	/	220	16
Скорупани	Заселак села Хаџићи у околини Горажда	3	3	/	325	18
Ђура	Можда се ради о насељу Ђурево у околини Горажда	13	2	/	801	67
Красница	Данашње село Красница засеок села Зупчићи у околини Горажда	2	/	/	100	10
Долна Оштро	Није убицирано	1	/	/	50	5
Потпеће	Истоимено насеље у околини Фоче	11	6	/	3328	61
Закмур	Истоимено насеље у околини Фоче	10	6	/	1272	56
Гњиле	Није убицирано	4	/	/	150	20
Дио Просина	Насеље Просине као засеок Миљевине	6	2	/	300	32
Ђурево	Насеље Ђурево у околини Фоче	/	/	/	50	/
Мезра Плес	Могуће је да се ради о насељу Плес у Миљевини	/	/	/	/	/
Крушчица	Село Крушчица налази се у околини Фоче	3	2	/	225	17
Куново	Насеље Куново у околини Фоче	20	3	/	1297	103
Мезра Чрешница	Насеље Трешница у околини Фоче	/	/	/	310	/
Дио Ламоч Потока	Село Гламоч у околини Горажда	4	1	/	859	21
Мелени	Вјероватно данас село Мељени у околини Фоче	2	/	/	/	10
Долна Копач	Насеље Копачи код Горажда	19	5	/	2567	100
Дио Заврша	Село Завршје код Горажда	5	3	/	485	28
Дио Дламоч Потока	Село Гламоч у околини Горажда	12	2	/	2161	62
Дио села Заврш	Село Завршје у околини Горажда	3	1	/	319	16
Дуга Вас	Можда се ради о насељу Дуга Њива у Миљевини	22	5	/	1070	115
Дио Средна Брда	Можда је у питању село Горња и Доња Брда у околини Горажда	/	/	/	460	/
Мезра Слатина и село Мељине	Истоимено насеље у околини Горажда; село Миљено у околини Горажда	/	/	/	100	/

<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Горна Брда</b>	Село Горња Брда у околини Горажда	7	4	/	610	39
Горна Чрешница	Село Трешњица у околини Горажда	6	2	/	738	32
Соподница	Село Горња и Доња Сопотница у околини Горажда	5	3	/	1328	28
Метиље	Могуће је да се ради о Осову Горњем и Доњем у околини Рогатице	8	/	3	1401	47
Дио Заврша	Село Завршје у околини Горажда	1	2	/	109	7
Средна Брда	Село Доња и Горња Брда у околини Горажда	11	3	/	920	58
Калајана	Засеок Калајана у селу Челебићи у околини Фоче	29	6	/	2376	151
Ушановица	Насеље Ушановићи у околини Горажда	10	1	/	720	51
Дио Коњбабе	Село Коњбаба у околини Горажда	6	1	/	420	31
<b>Укупно: 39 села, 3 мезре</b>		<b>288</b>	<b>71</b>	<b>3</b>	<b>31.664</b>	<b>1.518</b>

Нахија *Самобор* или *Прибуд*<sup>368</sup> спомиње се у попису 1468/69. године под оба ова имена. Прибуд је добио име по истоименој жупи, а Самобор по средњовјековном утврђеном граду Самобору,<sup>369</sup> који је био највећа и најпространија тврђава у „земљи“ Дрини. Остаци утврђења видљиви су и данас и чине неколико препознатљивих грађевина и бедемску конструкцију.<sup>370</sup> У овој нахији у султанов хас био је укључен пазар Чајниче, који је био рудник жељеза, као и села Мрковић, Клушчић и Крџава, у којима су се налазили рудници жељеза.<sup>371</sup> Турска власт је већ заузимањем Босне у погледу рудника имала је посебне интересе. Подаци о овим рудницима налазе се и у попису из 1475/77. године и потврђују нам активност ових жељезних рудника. Производња жељеза у другој половини XV вијека била значајна и тражена.<sup>372</sup> Хасу управника Босанског санџака Иса-бегу Исхаковићу у нахији Самобор припадало је

<sup>368</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 139.

<sup>369</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 97; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 139.

<sup>370</sup> З. Kajmaković, *Novi arheološko – arhitektonski spomenici*, 141 – 144.

<sup>371</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 46.

<sup>372</sup> А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, 9 – 11.

девет сеоских насеља. Војни и управни службеници уживали су осам тимара. Међу уживаоцима тимара наводи се Иса-балија, који је пописан као један од оних који је предао тврђаву Самобор и прешао на ислам, али његово немуслиманско име није наведено. Тимаре су уживали и поједни исламизирани хришћани припадници војне и управне службе османске администрације: Хамза нови муслиман и Ајс нови муслиман. Међу уживаоцима тимара наводе се припадници раније домаће феудалне класе: кнез Хрваш и његови синови Степан и Радоња, Радивој Земилић, Вукосав син Радивојев, Стипан Погубанчић, који су успјели да сачувају своју баштину и посједе укључивши се у османски тимарски систем.<sup>373</sup>

У Самобору је често боравио Сандаљ Хранић, а касније је Самобор постао један од главних градова херцеговог Подриња. У једном дубровачком извору из 1423. године помиње се град и његово подграђе (*soto Samobor*).<sup>374</sup>



**Слика број 5:** Град Самобор

<sup>373</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 63, 125 – 127.

<sup>374</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 101.

Да је тврђава била активна послије турског освајања свједочи нам и поменути дефтер који је биљежи са посадом. Диздар тврђаве био је Тимурташев, а његови замјеници били су Иса и Кара Исхак. Посаду тврђаве сачињавало је 69 чланова. Посадници су били из разних крајева: Ибрахим из Струмице, Исмаил из Шехиркоја, Хизир из Самокова, Мустафа Влах, Ибрахим из Топлице, Евренос из Струмице, Хизир из Прилепа, Јунус из Трабзона, Иљас из Шехиркоја, Мустафа из Трепче, Јусуф из Караверија, Хамза из Лаза, Иса из Офчепоља, Хамза из Тимурхисара, Исмаил из Сереза, Ширмерд из Пловдива, Атмаца из Пловдива, Хамза из Невгерича, Иљас из Невгерича и Караца из Ментеше.

На подручју земаља херцега Стефана постојало је неколико насеља у којима су искључиво живјели крстјани, тако је у селу Расток уписано девет домова присташа цркве босанске. Ови подаци обавјештавају нас да је сљедбеника босанске цркве остало и послије њеног нестанка. За потребе тврђаве Самобор пописани су ковачи и тесари (шест лица).

Ова категорија становништва била је ослобођена испенце, харача и свих других државних пореза. Према убикацији насеља нахија је обухватала дио села у Горажду, Чајничу и Рудом. У нахији Самобор било је 61 насеље, један пазар, а пописано је: 831 домаћинставо, 222 пунољетна нежењена члана и један муслиман. Укупан број становника износи 4.379, а укупан приход 62.830 акчи.<sup>375</sup>

**Табела 11:** Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Самобор</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број нежењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Хас султана Пазар Чајнич</b>	Град у источној Босни	190	5	/	/	955
Мрковић	Насеље Мрковићи у околини Чајнич	18	4	/	/	94
Клушчић	Насеље Клушчићи у околини Чајнич	7	/	/	/	35

<sup>375</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 63, 121, 125 – 128, 227 – 229, 231 – 234, 237, 240, 244.

Кржава	Село у околини Пљеваља	88	14	/	/	454
<b>Хас Иса-бега</b> Горна Близна	Данашње село Горња Близна у околини Рудог	32	26	/	5280	186
Вран Поток	Насеље Вран Поток у околини Горажда	10	2	/	1883	52
Подкалац	Село Калац у околини Горажда	4	2	/	240	22
Колибка	Насеље Колијевке у околини Горажда	11	3	/	1450	58
Малин Поток	Могуће је да се ради о селу Потоци у околини Пљеваља	16	14	/	2729	94
Горна Лушца	Није убицирано	40	35	/	7954	235
Долна Лушца	Није убицирано	9	2	/	1387	47
Миљена	Насеље Миљено у околини Чајнича	10	4	/	1520	54
Прговишта (Пригошта)	Насеље у мијесном подручју Дрина у околини Горажда	22	5	/	1698	115
<b>Тимарска насеља</b> Долна Камен	Насеље Камене у околини Горажда	6	/	/	347	30
Горна Батева	Насеље Горње Батево у околини Чајнича	6	2	/	645	32
Дио Батеве	Исто село као и претходно наведено	7	4	/	801	39
Горна Камен	Насеље Горњи Камен у околини Чајнича	4	/	/	200	20
Каоштица	Насеље Каоштица у околини Горажда	14	5	/	3861	75
Попов Дол	Насеље Попов Дол у околини Горажда	6	/	/	332	30
Средна Богошевац	Насеље Средњи Богошевац у околини Горажда	2	/	/	100	10
Дворишта	Насеље Дворишта у околини Чајнича	/	/	/	/	/
Ска	Није убицирано	11	/	/	550	55
Тербосиље	Истоимено насеље у околини Рудог	/	/	/	620	/
Бездани	Није убицирано	4	/	/	328	20
Средна Бучина	Село Бучје у околини Горажда	5	/	/	288	25
Дио Билина	Насеље Биљин у околини Горажда	3	3	/	225	18
Горна Шушнк(ћ)	Велика је вјероватноћа да је у питању насеље Шовшићи у околини Горажда	3	2	/	525	17
Долна Батева	Насеље Доње Батево у околини Чајнича	10	3	/	545	53
Дио села Мелени	Насеље Мелин у околини Горажда	/	/	/	40	/

Мезра Одска	Насеље Одска у околини Горажда	/	/	/	/	/
<b>Посадници тврђаве Самобор, тимарска насеља Долна Близна</b>	Село Близна у околини Рудог	5	1	/	200	26
Црнетина Горња	Могуће је да се ради о Црнетићима у околини Устиколине	2	/	/	100	10
Ицка (цка)	Није убицирано	7	3	/	500	38
Међуреч	Село Међурјечје у околини Рудог	30	8	/	3041	158
Дубрва	Засеок Дубраве у околини Рудог	8	/	/	934	40
Долна Бучја	Село Бучје у околини Горажда	20	4	/	1581	104
Закаље	Засеок у околини Горажда	14	12	/	1458	82
Црна Нива	Можда је у питању засеок Велика Њива у селу Боробићи у Рудом	10	3	/	707	53
Долна Медошевић	Село Медошевићи у околини Чајнича	6	/	/	525	30
Долна Безујна	Село Безујно у околини Чајнича	22	6	/	2409	116
Горна Безујна	Село Безујно у околини Чајнича	4	2	/	398	22
Дио Клака	Село Клак у околини Чајнича	11	3	/	987	58
Врњак	Засеок Врњак у подручју Борика код Горажда	8	2	/	779	42
Г(о)лужино	Село Гложин у околини Чајнича	3	/	/	175	15
Борјана	Није убицирано	10	2	/	629	52
Дио Клака	Село Клак у околини Чајнича	12	2	/	554	62
Долна Његошевица	Није убицирано	6	2	/	350	32
Билино	Село Билјин у околини Горажда	4	1	1	838	23
Батова	Село Батово у околини Чајнича	5	2	/	594	27
Расток	Није убицирано	9	/	/	630	45
Дио Кложина	Није убицирано	4	2	/	412	22
Славоподница	Није убицирано	4	1	/	685	21
Запоточје	Засеок у селу Мазоче у околини Фоче	6	1	/	705	31



Слатина	Село Слатина у околини Горажда	14	5	/	1164	75
Горна Копач	Мјесто Копачи о околини Горажда	18	2	/	2481	92
Уступрача	Мјесто Устипрача у околини Горажда	5	1	/	687	26
Брезовица	Истоимено село у околини Чајнича	4	2	/	397	22
Долна Копач	Мјесто Копачи код Горажда	19	6	/	2839	101
Горна Богошевац	Могуће да се ради о насељу Богушичи код Горажда	18	2	/	1013	92
Горна Копач	Мјесно подручје Копачи код Горажда	5	6	/	1510	31
<b>Занатска насеља Дио Долна Богошевц</b>	Могуће да се ради о насељу Богушићи код Горажда	/	2	/	/	2
Дио Горна Бучја	Село Бучје у околини Горажда	/	2	/	/	2
Дио села Рудник	Није убицирано	/	2	/	/	2
<b>Укупно: 61 село, 1 пазар, 1 мезра</b>		<b>831</b>	<b>222</b>	<b>1</b>	<b>62.830</b>	<b>4.379</b>

Нахија *Осаница* се простирала у порјечју ријеке Осанице, између нахија Бистрице и Горажда.<sup>376</sup> У нахији Осанице хасу Иса-бега припадало је девет сеоских насеља. Војни и управни службеници уживали су девет тимара. Чланови тврђаве Самобор уживали су 14 тимара у околним сеоским насељима. У посједу чланова Тођеваца налазила су се два тимара. Међу уживацима тимара било је представника хришћана и нових муслимана: Јусуф и његов брат Владислав, Мехмедија нови муслиман, Степан, Вучић Ненковић, Сулејман нови муслиман и Ибрахим син Вранешев. На крају дефтера посебно су пописана два специјализована сеоска насеља тесара (пет лица). Укупно је пописано: 57 сеоских насеља, 530 домаћинстава, 134 нежењена, укупно 2.789 становника и приход од 59.209 акчи.<sup>377</sup>

<sup>376</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 140.

<sup>377</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 65 – 66, 87, 133, 139, 143, 228 – 230, 232 – 234, 236 – 237, 241, 245.

Табела 12: Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Осаница</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Хас Иса-бега</b> Ћавари	Није убицирано	32	4	/	3310	164
Г(к)омијоница (Мирвић)	Могуће да се ради о селу Мирвићи у околини Горажда	24	4	/	1696	124
Жанић	Није убицирано	6	1	/	244	31
Долна Свинича	Могуће да се ради о насељу Свињица у околини Фоче	13	4	/	820	69
Клужица	Село Клушци у околини Горажда	1	/	/	50	5
Братиња	Село Братиње у околини Горажда	5	/	/	1646	25
Зебина Шума	Насеље Зебина Шума у околини Фоче	19	4	/	2971	99
Брод	Насеље Брод у околини Фоче	9	1	/	5757	46
Потр(о)куша	Насеље Потркуша у околини Горажда	13	2	/	3560	67
Калица	Насеље Калац у околини Горажда	5	1	/	586	26
Долна Осоница	У питању је село Осаница у подручју Иловаче код Горажда	8	3	/	580	43
Дио Братила	Вјероватно је у питању село Братиње у околини Горажда	/	/	/	120	/
<b>Тимарска насеља</b> Братила	Вјероватно је у питању село Братиње у околини Горажда	/	/	/	120	/
Горна Лубиша	Није убицирано	10	4	/	1570	54
Буковица	Село Буковица у околини Иловаче код Горажда	4	1	/	671	21
Петрал(ј)	Није убицирано	11	3	/	1404	58
Стрниша	Није убицирано	19	10	/	1888	105
Мезра Приседа	Засеок Приседа у околини Вишеграда	/	/	/	200	/
Заврш	Село Завршје у околини Горажда	39	/	/	2452	195
Дио Мороваца	Засеок Моровац у околини Иловаче на подручју Горажда	4	2	/	400	22
Мезра Брезачина	Село Брезје у околини Горажда	/	/	/	/	/
Дио мезре Брезачина	Село Брезје у околини Горажда	7	/	/	/	35

Вранић	Село Вранићи у околини Горажда	5	4	/	885	29
Долне Осоје	Засеок Осоје у околини Фоче	/	/	/	/	/
Засеље	Засеље је саставни дио села села Осанице на подручју Горажда	4	/	/	/	20
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Крабориш</b>	Село Крабориш налази се на подручју Иловаче код Горажда	3	2	/	200	17
Пушино	Засеок Пушине у селу Братиш у околини Горажда	14	/	/	966	70
Изгар	Засеок Изгари на подручју Иловаче код Горажда	4	1	/	265	21
Петровица	Истоимени засеок у селу Бошин у мјесном подручју Хацићи у околини Горажда	10	2	/	875	52
Безмиља	Село Безмиље на подручју Иловаче код Горажда	10	5	/	1158	55
Долна Л(ј)убуша	Село Љубуша у околини Горажда	10	/	/	785	50
Липа	Засеок Липе у мјесном подручју Иловаче код Горажда	4	/	/	200	20
Куделевина	Могуће је да се ради о засеоку Куваље у селу Крстац у околини Фоче	10	1	/	379	51
Мирвича	Могуће да се ради о селу Мирвићи у околини Горажда	10	4	/	1086	54
Локвица	Село Локвице у Устиколини	1	/	/	50	5
Бежан	Није убицирано	5	1	/	275	26
Сусјек	Локалитет на подручју Иловаче код Горажда	4	2	/	329	22
Кремешева	Заселак Кремешево села Кола у околини Горажда	13	7	/	1902	72
Задобро	Није убицирано	12	4	/	1229	64
Моровац	Можда је у питању засеок Моринац у селу Хацићи у околини Горажда	4	/	/	384	20
Боговић (Трудан(ј))	Село Богавићи у околини Фоче	7	5	/	550	40
Тешница	Заселак Тјешњићи у селу Црвица у околини Горажда	3	/	/	150	15
Будовина	Засеок Будовине у селу Ратковићи у околини Фоче	11	4	/	577	59
Моринац	Истоимено село у околини Горажда	7	4	/	856	39

Забрађе	Истоимени засеок у околини Фоче	7	/	/	350	35
Крстац	Истоимено село у околини Фоче	6	6	/	935	36
Горна Братиш	Истоимено село у околини Фоче	15	7	/	1382	82
Долна Бахова	Село Бахово у подручју Иловаче код Горажда	6	4	/	702	34
Горна Свинца	Село Свињица у околини Фоче	16	7	/	1893	87
Слатина	Истоимено село у околини Горажда	15	6	/	2815	81
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Тођевац Горна Бахова</b>	Село Бахово у подручју Иловаче код Горажда	8	2	/	909	42
Видухова	Заселок Вранци у Иловачи код Горажда	14	2	/	854	72
Шемихова	Данас село Велико и Мало Шемихово у Иловачи ког Горажда	5	1	/	504	26
Петравала	Није убицирано	3	1	/	300	16
Влавица	Није убицирано	1	/	/	75	5
Мазлина	Село Мазлина у околини Устиколине	10	/	/	392	50
Решетница	Село Решетница у околини Горажда	34	6	/	3911	176
Долна Братиш	Село Братиш код Горажда	10	2	/	1041	52
<b>Занатска насеља Дио села Петрал(ј)</b>	Није убицирано	/	2	/	/	2
Дио села Долна Лебша	Није убицирано	/	3	/	/	3
<b>Укупно: 57 села, 3 мезре</b>		<b>530</b>	<b>139</b>	<b>/</b>	<b>59.209</b>	<b>2.789</b>

Нахија *Тођевац* наслиједила је своје име од истоименог средњовјековног утврђења, које се налази у подножју планине Тођевац, код данашњег насеља Тођевац. Град се први пут спомиње 1398. године и био је резиденција Сандаља Хранића и Стефана Вукчића Косаче.<sup>378</sup> У нахији Тођевац наведена су свега два тимара, један су уживали Бранивој Гавчић и Хамза, а други гулам Хизир-Агина. Пописано је: три

<sup>378</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 296 (Ј. Мргић).

сеоска насеља, 28 домаћинстава, осам нежењених, укупно 148 становника и приход од 1.825 акчи.<sup>379</sup>

**Табела 13:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Тођевац</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Тимарска насеља Унац</b>	Село Увац у околини Рудог	2	/	/	100	10
Селишта	Постоји засеок Селишта на простору Фоче, ово није најсигурнија убикација	21	5	/	1450	110
Мркало	Село Мркаље у околини Иловаче код Горажда	5	3	/	275	28
<b>Укупно: 3 села</b>		<b>28</b>	<b>8</b>	/	<b>1.825</b>	<b>148</b>

Нахија *Бохорићи* била је мала по пространству и обухватала је само четири сеоска насеља. Простирала се у изворишном дијелу ријеке Поблачнице, лијево притоке Лима.<sup>380</sup> У нахији је пописано: два тимара, три насељена сеоска насеља и једно пусто, 24 домаћинства, пет нежењених пунољетних чланова, укупно 125 становника и приход од 1.325 акчи.<sup>381</sup>

**Табела 14:** Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Бохорић</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Тимарска насеља Краћева</b>	Није убицирано	/	/	/	50	/
Заврш	Село Завршје у околини Горажда	15	/	/	750	75

<sup>379</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 135, 143.

<sup>380</sup> H. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 139.

<sup>381</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 126, 128 – 129.

Бабина Брда	Могуће да је у питању неки од локалитета под овим именом у околини Устиколине и Горажда	5	1	/	275	26
Штакорин	Није убицирано	4	4	/	300	24
<b>Укупно: 4 села</b>		<b>24</b>	<b>5</b>	<b>/</b>	<b>1.375</b>	<b>125</b>

Нахија *Загорје* добила је име по истоименом предјелу између горње Неретве и Дрине. На простору Горњег Подриња обухватала је четири сеоска насеља, убицирана на територији данашње Фоче и Горажда. Пописано је: један тимар, 38 домова, осам нежењених пунољетних чланова и један муслиман, укупно 200 душа, са приходом од 4.308 акчи.<sup>382</sup>

**Табела 15:** Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Загорје</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број нежењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Тимарска насеља</b> Долна Кошара	Заселак Кошаре у селу Коњско поље у околини Фоче	6	2	/	1558	32
Оцржавје	Данас Оцржавје у околини Миљевине	6	2	/	830	32
Дио Заврша	Село Завршје у околини Горажда	2	/	/	120	10
Одрача	Вјероватно се ради о селу Драча које се налази у на подручју Јелача у Фочи	24	4	1	1800	126
<b>Укупно: 4 села</b>		<b>38</b>	<b>8</b>	<b>1</b>	<b>4.308</b>	<b>200</b>

У нахија *Кава*, на овом простору, уписан је један тимар Хасана, два тимара посадника тврђаве Самобор и четири сеоска насеља. Из табеле видимо да је у насељима пописано 57 домаћинстава, 18 пунољетних нежењених чланова, број становника износио је 303, а укупан приход 3.381 акча. Име нахије Каве представља стари топоним, који се сачувао до данашњих дана, као заселак Кава, смјештен у горњем току Кржавске ријеке, у селу Крчевине, испод брда Крањски Врањ.

<sup>382</sup> Исто, 119, 132, 135 – 136.

Идентификована насеља указују нам да је нахија Кава обухватала дио села у Чајничу и у Рудом.<sup>383</sup>

**Табела 16:** Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године

Нахија Кава	Убикација	Број кућа	Број неожењених	Број удовица	Укупан приход	Број станова
Тимарска насеља Слатина	Вјероватно се ради о селу Слатини у Чајничу	10	/	/	925	50
Долне Осојно	Могуће да је у питању село Осоје у Рудом	10	2	/	140	52
Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Будовић	Истоимени засеок у околини Рудог	25	7	/	1759	132
Дужица	Село Дужица у околини Чајнич	12	9	/	557	69
<b>Укупно: 4 села</b>		<b>57</b>	<b>18</b>	<b>/</b>	<b>3.381</b>	<b>303</b>

Један мали дио Доњег Полимља и Горњег Подриња, према попису из 1468/69. године, припадао је вилајету Павловића.<sup>384</sup> Тако је пазар Прибој припадао нахији *Добрун*, у чијем саставу је остао до почетка XVI вијека.<sup>385</sup> У самом пазару Прибој пописано је 112 домова, 10 неожењених пунољетних чланова, а укупан приход од тржишне таксе, глобе, испенце и десетине доносио је хасу Иса-бега 6.606 акчи. Према попису из 1485. године укупан приход од пазара износио је 13.047 акчи, а 1489. године 15.296 акчи. Од почетка османске власти Прибој је имао статус дербенда, па су због тога становници (дербенције) били обавезни да се старају о

<sup>383</sup> Исто, 129, 236 – 237; Г. Томовић, *Нахија Кава (1468/9 – 1477)*, Гласник Завичајног музеја књ. 5, Пљевља 2006, 41 – 47.

<sup>384</sup> О земљи Павловића видјети опширније: М. Васић, *Земља Павловића у светлу турских извора*, Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 91 – 110.

<sup>385</sup> Д. Милосављевић, *Средњовековни град и манастир Добрун*, Београд – Прибој 2006, 114 – 115.

сигурности путева и промету, затим да одржавају и стражаре поред мостова и скела. Због тога су уживали повољан статус и пореске олакшице.<sup>386</sup>

**Табела 17:** Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године

Сами пазар Прибој	Прибој град у Доњем Полимљу	Број кућа	Број неожењених	Број удовица	Укупан приход	Број становника
<b>Укупно: 1 пазар</b>		<b>112</b>	<b>10</b>	<b>/</b>	<b>6.606</b>	<b>570</b>

Нахија *Вишеград* припадала је вилајету Павловића, добила је име по утврђењу Вишеград, које се налазио на ушћу Рзава у Дрину. Први помен овог утврђења потиче из 1407. године.<sup>387</sup> Нахији су припадала сеоска насеља на простору Рудог и Фоче. Према подацима овог дефтера дио нахије припадао је Мехмеду сину Карачијевом. На овом подручју пописано је: један тимар, 11 сеоских насеља, 86 домова, 14 неожењених пунољетних чланова, укупно 444 човјека, са приходом од 9.897 акчи.<sup>388</sup>

**Табела 18:** Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године

Нахија Вишеград	Убикација	Број кућа	Број неожењених	Број удовица	Укупан приход	Број становника
Хас султана Сетихова	Насеље Сетихова у околини Рудог	25	6	/	3789	131
Струмица	Насеље Струмица у околини Рудог	27	4	/	4141	139
Дуговјеча	Насеље Дуговјеч у околини Рудог	5	/	/	250	25
Међурјеч	Насеље Међурјечје у околини Рудог	12	1	/	1038	61
Слатина	Насеље Слатина у околини Рудог	3	1	/	180	16
Замеришта	Село Замерштен у околини Фоче	4	2	/	499	22

<sup>386</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 130 – 131; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459 – 1683)*, 176 – 184; А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 68; Х. Чар – Дрнда, *Из историје Прибоја на Лиму – османски период*, Прибој 2007, 7 – 8, 11 – 12.

<sup>387</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 73 – 74 (В. Петровић); Видјети: М. Васић, *Земља Павловића у светлу турских извора*, 310 – 311.

<sup>388</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 38 – 40, 110.



Кожетић	Вјероватно је у питању данашње насеље Кожетин у мјесном подручју Мрђелићи у Устиколини	/	/	/	/	/
<b>Тимарска насеља</b> Дио села Мијоча	Насеље Миоче у околини Рудог	4	/	/	/	20
Дио Врановине	Највјероватније је у питању засеок Врановина у селу Даниловићу околина Рудог	3	/	/	/	15
Дио Међурјеча	Насеље Међурјечје у околини Рудог	2	/	/	/	10
Дио Бишевића	Насеље Бишевићи у околини Рудог	1	/	/	/	5
<b>Укупно: 11 села</b>		<b>86</b>	<b>14</b>	<b>/</b>	<b>9.897</b>	<b>444</b>

Нахија *Буковик* представљала је мању предиону цјелину која је обухватала дио сеоских насеља у околини Рудог, Фоче и Чајнич. У нахији су пописана два тимара војних и управних службеника османске администрације. Чланови тврђаве Самобор посједовали су два тимара, чији су уживаоци били: Ибрахим из Никопоља, Хизир из Прилепа, Јунус из Трабзона и Иљас из Шехиркоја. На овом простору пописано је: седам сеоских насеља, 35 домаћинстава, 18 пунољетних нежењених чланова, укупно 186 душа, са приходом од 3.381 акче.<sup>389</sup>

**Табела 19:** Сумарни попис санцака Босна из 1468/69. године

<b>Нахија Буковик</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Број становника</i>
<b>Тимарска насеља</b> Бабић	Насеље Бабићи у околини Фоче	10	/	/	1350	50
Луг	Засеок Луг у околини Фоче	2	/	/	100	10
<b>Тимарска насеља</b> <b>посадника тврђаве</b> <b>Самобор</b> Горна Узашно	Није убицирано	6	4	/	686	34
Росул(ј)а	Засеок Росуље у селу Паст у околини Рудог	4	2	/	405	22
Селишта	Засеок Селишта у селу Трнавци код Рудог	4	3	/	521	23
Дрин	Село Дрина у околини Чајнич	/	/	/	/	/

<sup>389</sup> Исто, 115, 121, 236 – 237.

Задубје	Засеок Задуб у селу Бунови у околини Фоче	9	2	/	705	47
<b>Укупно: 7 села</b>		<b>35</b>	<b>11</b>	<b>/</b>	<b>3.767</b>	<b>186</b>

Османлије су 16. јануара 1470. године од освојене територије у Херцеговини која је привремено била укључена у Босански санџак, основале посебан *Херцеговачки санџак*. Прерастањем вилајета Херсек у засебан санџак Херцеговина је подијелена у три мања вилајета: Дрина, Благај и Милешево или Пријепоље. Сваки од ових вилајета, представљао је и један кадилук. Назив вилајета Херсек помиње се у изворима до краја XV вијека, тако се у једном документу кадија у Дрини потписује у „Вилајету Херсек“.<sup>390</sup>

Сједиште кадилука *Дрина* било је у Хочи, па се овај кадилук почиње називати и Фочанским (први пут 24. V 1483). Дринском кадилуку припадале су сљедеће нахије на овом простору: Соко, Самобор, Дубштица, Тођевац, Бистрица, Горажде, Осаница и Загорје.<sup>391</sup> Новим територијалним измјенама 1470. године Дрински кадилук је изгубио своје раније нахије: Милешево, Кукањ, Поблаће, Бохорић и Каву. Ове нахије припале су *Милешевско-пријепољском кадилуку*. Саставу Пријепољског кадилука врло кратко вријеме припадала и територија нахије Будимље. Главну област овог вилајета чинило је херцеговачко Полимље.<sup>392</sup> Ове нахије познате су из сумарног пописа санџака Босна из 1468/69. године.

Први и настарији попис Херцеговине, као засебне административне области, започет је 1475, а завршен 7–16. децембра 1477. године (поименични попис санџака Вилајета Херцеговина, оргинални назив: *Derter-i esami sancak-i vilayet Hersek*). Овај дефтер, иако не обухвата у потпуности Херцеговину (мањи дио Турци још нису били освојили), пружа нам драгоцене податке о промјенама које су настале од пописа Босанског санџака 1468/69. године. Као и ранији пописи он садржи податаке: о утврђивању посједа турске државе, о феудалним приходима, о расподјели прихода феудалној класи, о пореским обавезама становништва, о војнуцима. Дефтер нам

<sup>390</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 156 – 157; S. Halilović, *Prilog podsjećanju na formiranje Hercegovačkog sandžaka i njegov teritorijalni razvoj*, Hercegovina 15 – 16, Mostar 2003, 17 – 22.

<sup>391</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 157.

<sup>392</sup> *Исто*, 163 – 164.

пружа податке о сеоским насељима, о напуштеним мјестима, о врстама посједа који су доносили приходе, о становништву по домаћинствима, о нежењеним и удовицама. У њему се могу наћи и драгоцјени подаци о друштвено–економским односима, политичким односима, статусу становништва, из топономастике, ономастике географије, конфесионалне припадности и привредне производње.<sup>393</sup>

Становништво у Херцеговини дијелило се у двије основне групе: влахе сточаре и земљорадничку рају.<sup>394</sup> Влашке нахије<sup>395</sup> Херцеговачког санцака припадале су царском хасу. Израз *џемат* у дефтеру значи *катун* и он представља друштвено–економски облик организације влаха као професионалних сточара. Власи су били дужни да испуњавају уговорене војне обавезе, а заузврат били су ослобођени свих дажбина повезаних са земљорадњом и рајинским статусом. Одредбама катун–наме из 1477. године власи у вилајету Херцеговина били су обавезни да од сваке куће, једном годишње, на Ђурђевдан дају једну филурију (златник), једну овцу са јагњетом или као противвриједност за то 12 акчи, једног овна или 15 акчи, на сваких 50 кућа два овна или 60 акчи, један шатор или 100 акчи. Кад дође до рата сваких 10 кућа морало је да опреми једног ешкинцију, који учествује у ратном походу. Власи су плаћали и нијабет, глобе за разне прекршаје, који је уписан на једном мјесту у дефтеру из 1475/77. године за све скупине влаха. Ако би испунили све што је наведено, власи су ослобођени свих других намета које је плаћала раја.<sup>396</sup> Сазнања о организацији и статусу влаха у средњем вијеку и османском раздобљу стицана су поступно, а симпозијум о средњовјековном катуну (одржан 1961. године) и власима (1973. године), представљају значајане кораке у том погледу.<sup>397</sup>

---

<sup>393</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, I – III (Увод).

<sup>394</sup> Н. Филиповић, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, 128.

<sup>395</sup> У попису Босанског санцака из 1468/69. године на једном мјесту наведен је укупан број влашких домова у цијелом вилајету Херсек: 4.616, нежењених 998 са укупним приходом од 763.780 акчи. А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 67.

<sup>396</sup> *Kanuni i kanun–name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, priredili В. Ђурдев, Н. Филиповић, Н. Ђадибеговић, М. Мујић и Н. Шабановић, Сарајево 1957, 12; А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, VII – IX, 26.

<sup>397</sup> *Симпозијум о средњовјековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г.*, Научно друштво СР Босне и Херцеговине, посебна издања књ. 2, Одјељење историјско – филолошких наука књ. 1, ур. Миленко С. Филиповић, Сарајево 1963; *Radovi knj. LXXIII, Odjeljenje društvenih nauka knj. 22, urednik Desanka Kovačević – Kojić*, Сарајево 1983; Преглед домаће историографије о Власима објавила је Е. Миљковић, *Власи у домаћој историографији*, Браничевски гласник 7, Пожаревац 2010, 5 – 22 (са

Из пописа Херцеговачког санцака 1475/77. године приказаћемо влашке (сточарске) нахије на овом простору. Из дефтера се сазнаје колико је која нахија имала џемата или катуна, гдје су им била зимовишта, а гдје су изгонили стоку на љетњу испашу. Сезонска кретања влаха од зимовишта (зимишта) до љетовишта (љетишта) имала су вишевијековну традицију у овом дијелу Балкана, а катун је у средњем вијеку био основна ћелија сточарског друштва. На челу катуна налазиле су се старјешине: катунари и кнезови. Катунар је старјешина катуна у чијим рукама се налазила витална улога влашке сточарске производње. Титулу кнеза носио је самоуправни старјешина, који је имао улогу политичког представника влаха, а утврђивао је љетишта и зимишта и уређивао је односе унутар катуна. Кнезови су стајали на челу скупина од неколико катуна, бирани су из редова катунара, а имали су обавезу да организују дербенцијске и мартолошке службе, као и да помажу приликом купљења влашких дажбина. А старјешинство у катунима, па и међу кнезовима, било је насљедно, што доводи до издвајања челне породице катуна. Готово сва имена катуна (џемата) у херцеговачком санцаку изведена су од личног имена и презимена њиховог старјешине. Пописано је укупно 207 џемата на простору који је обухваћен новоуспостављеним границама Херцеговачког санцака.<sup>398</sup> Овом анализом нису обухваћене нахије које не спадају у Полимље и Подриње: нпр. Морача и Ровца.

Катун Матаруге први пут се помиње у дубровачким изворима 7. августа 1318. године (*Mataruch*). У дефтеру из 1475/77. године у саставу Пријепољског кадилука пописана је влашка нахија *Матаруге*, а подијељена је на три џемата неједнаке величине. Џемати Добраја, Иљаша и Драгића зимовали су у мјестима: Брезина и

---

литературом од 1963. до 2007. године); О власима у доба Немањића видјети: С. Мишић, *Законске одредбе о Власима у повељама Немањића*, Браничевски гласник 7, Пожаревац 2010, 36 – 48.

<sup>398</sup> М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катуна*, Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево 1963, 84 – 91; Д. Ковачевић – Којић, *Средњовековни катун по дубровачким изворима*, Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево 1963, 123 – 139; Б. Ђурђевић, *Територијализација каунске организације до краја XV века (катун – кнежина – племе)*, Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево 1963, 162 – 167; N. Filipović, *Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XV vijeku*, Radovi ANU BiH, knj LXXIII, Sarajevo 1983, 140 – 142; Б. Храбак, *Челници сточарских заједница у источној Херцеговини у XIII – XIV веку*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997, 139 – 159; М. Благојевић, *Влашки кнезови, примићури и челници у држави Немањића и Котроманића*, Споменица Милана Васића, Бања Лука, 2005, 43 – 55.

Љутић (села у околини Пљеваља), Скокуће (село у околини Пријепоља), Лука (топоним Луке и данас постоји, заузима простор од села Житина до Матаруга), а љетовали су у мјестима: Опраде (село Обраде у околини Пљеваља), Пољет и Реља (није убицирано). У једном јемству катуна Матаруге из 1389. године наведено је само 19 домаћинстава. Те године поменут је и збор матарушког катуна који је имао задатак да уређује односе међу катунарима. У поменутом дефтеру пописано је 97 породица (кућа), 10 пунољетних неожењених чланова, у катуну је укупно живјело 495 влаха. Име нахије Матаруге сачувало се у називу истоименог села и Матарушког потока код Пријепоља (постоји истоимено село код Пљеваља). Нахија Матаруге пружала се од горњег тока ријеке Тихотине, обухватајући простор Вруље, Обарди, Камене Горе, Скокућа, Матаруга, Брајковца, до непосредне близине Лима.<sup>399</sup>

**Табела 20:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

<b>Нахија Матаруге</b>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Укупан број становника</i>
Џемат Доброја	47	4	239
Иљаша	20	3	103
Драгића	30	3	153
<b>Укупно: 3 џемата (катуна)</b>	<b>97</b>	<b>10</b>	<b>495</b>

У дефтеру је пописана влашка нахија *Кукањ*, с напоменом да припада Полимљу. Нахија је подијељена на шест џемата од којих је највећи био џемат Прибислава, Владислављевог сина, који је имао 40 домова и 14 неожењених. Џемати Цветка, Брајке, Гојака и Витомира имали су зимска станишта у Гомијони (непознато), Каменско (непознато), Варине (засек у селу Козице у Пљевљима), а љетовали су у мјестима: Љубишна (данас планина југозапано од Пљеваља), Коњска, Поља, Обзир, Засаде (ова мјеста налазе се највјероватније јужно од планине

<sup>399</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 30 – 31; Ђ. Петровић, *Матаруге у касном средњем веку*, Гласник Цетињског музеја, књ. X, Цетиње 1977, 97 – 117; М. Пешикан, *О најстаријим турским пописима предјела СР Црне Горе*, 54; Ф. Шантић, *Пријеполски крај у XV веку: најстарији пописи становништва и насеља пријеполског краја, привредна производња и тим насељима*, Пријеполје 1989, 42 – 43; М. Барјактаровић, *Одкуда име селу Матаруге (код Пријепоља) и око њега*, Ономатолошки прилози XIV, Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, Београд 1998, 1 – 7.

Љубишње), Љешница и Хранац (непознато). Цемат Иваниша, зимовао је у мјестима: Паштрићи у околини Бохорица (непознато), а љетовао је у мјесту Љубишна, која се помиње као љетње станиште цемата Богдана из нахије Коморана, тако су обије нахије имале заједничка љетња станишта у једном мјесту. Цемат Прибислава, зимовао је у мјестима Црквица (село у околини Колашина) и Мијоковина (непознато), а љетовао у мјесту Варине (село у околини Пљеваља). У Херцеговачком санџаку нахија Кукањ је, са својих 178 кућа, 26 пунољетних неожењених чланова и 916 влаха, спадала у ред мањих нахија.<sup>400</sup>

**Табела 21:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

<b>Нахија Кукањ, припада Полимљу</b>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Укупан број становника</i>
Цемат Цветка	27	3	138
Брајке	28	/	140
Гојака	33	3	168
Иваниша	31	4	159
Витомира	19	2	97
Прибисава	40	14	214
<b>Укупно: 6</b>	<b>178</b>	<b>26</b>	<b>916</b>

Нахија *Милешева* пописана је са назнаком да припада Полимљу, а други назив је Островица и Поплатје. У овој влашкој нахији пописано је: 22 катуна, 416 кућа и 105 пунољетних неожењених чланова. Цемати Крне, Иваниша и Радоње зимовали су у Дренови (данас истоимено селу у Пријепољу), а љетовали у мјесту званом Лука (топоним Луке и данас постоји, заузима простор од села Житина до Матаруга) заједно са матарушким катунима. Цемати Вукмана, Радоја, Дујке, Гојана, Вукосава и Вука зимовали су у мјесту Бистрица (данас Горња и Доња Бистрица), а љетовали у мјесту званом Јеленко (вјероватно се ради о планинском простору изнад Бистрице на простору Златара). Цемати Добрича и Бранка зимују у мјесту Долне Прнар (данас

<sup>400</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 31 – 35; N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, 158; Е. Миљковић – Бојанић, *Пљевља и нахија Кукањ у другој половини XV века*, Гласник Завичајног музеја књ. 1, Пљевља 1999, 33; Е. Миљковић, *Пљевљско друштво – прображај српског трга у османску касабу*, Историја Пљеваља, Пљевља 2009, 101 – 102.

нижи дјелови села Хисарцика), а љетују у мјесту Јагорје (могуће да је у питању неки дио планине Јадовика). Цемати Годича и Вукоте зимовали су у мјесту званом Дорћелићи (могуће да се ради о локалитету Дорћелићи у Горњој Бистрици) и Бистрица, а љетовали у мјесту званом Јеленко. Цемат Хреље зимовао је у разрушеном и напуштеном мјесту Јањина (непознато), а у овом цемату пописани и Степко, Радоје и Радо као синови попа. Цемати Радише и Радоње зимовали су у мјестима: Избично (данас Избичањ), Жарухово (Џурово) и Кучине (Кучин), а љетовали у мјестима: Лешница (заселак Љешца у селу Међани), Бабино (село Бабине), као и у мјесту Јабука (истоимено село), што је представљало надокнаду за земље које су узете из њихових посједа. Цемати Крне и Иваниша имали су станишта на простору наведених мјеста. Цемат Степана, сина Скоровоја Вокшића из Дробњака зимовао је у Звизду (данас село Звијезд), а љетовали су у мјесту Хранче (данашње село Ранче, позната средњовјековна путна станица *Crance*). Цемати Радича и Виђена имали су зимска станишта у Јечмиште (непознато), Меруђе (непознато) и Куће (дио Горње Дренове – Кућиште у подножју Златара), а љетња у мјесту званом Шкрка (дио Златара изнад села Дражевића). Двадесет седам домова из цемата Хлапца зимовало је и љетовало је у мјестима: Љуботара (простор у средишњим дјеловима ријеке Љубче), Надбара (данас село Бара) и Земишље Планини (вјероватно се ради о простору планине Побјеник). Цемату Добрича припадало је село Врбово (данас истоимено село), које је било у тимару кадије нахије Милешеве, а нису наведена зимска и љетња мјеста (вјероватно је у Врбову било довољно мјеста за испашу у току љета, а услови су дозвољавали боравак и током зиме). За четрнаест домова цемата Владислава нису уписана ни љетња ни зимска станишта. За разлику од Љубовиђе, у овој бројној влашкој групацији није забиљежен ни кнез ни војвода. Укупан број влаха у овим цематима износио је 2.185.<sup>401</sup>

---

<sup>401</sup> N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, 155, 158, нап. 64; О. Зиројевић – П. Влаховић, *О насељима пријепољског краја у турском периоду и савременом добу*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XII, Пријепоље 1981, 185 – 191; A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 40 – 50; О. Зиројевић – П. Влаховић, *Пријепољски крај кроз турске изворе*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XII, Пријепоље 1988, 130; F. Šantić, *Prijepoljski kraj u XV veku: najstariji popisi stanovništva i naselja prijepoljskog kraja, privredna proizvodnja u tim naseljima*,

**Табела 22:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

<b>Нахија Милешева, припада Полимљу, други назив Островица и Поплатје</b>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Укупан број становника</i>
Џемат Крне	28	3	143
Иваниша	32	3	163
Вукмана	15	24	99
Радоја	27	4	139
Дујке	7	/	35
Гојан	23	3	118
Вукосава	21	4	109
Вука	23	3	118
Добрича	16	1	81
Бранка	9	2	47
Годича	9	1	46
Вукоте	9	1	46
Хреље	12	9	69
Радоње	10	2	52
Радише	25	2	127
Радоње	10	2	52
Степана	16	4	84
Радича	46	14	244
Виђена	16	5	85
Хлапца	27	7	142
Добрића	21	5	110
Владислава	14	6	76
<b>Укупно: 22</b>	<b>416</b>	<b>105</b>	<b>2.185</b>

За влашку нахију *Љубовића* у попису из 1475/77. године означено је да просторно припада Полимљу. У порјечју Љубовиће у другој XV вијека среће се прилично бројна групација сточара, територијализованих на великом дијелу средњовјековне жупе Љубовиће. Највјероватније је ова влашка скупина припадала некој групацији сточара која се прије територијализације кретала ширим подручјем Потарја. У овој нахији забиљежено је седам влашких џемата, на чијем челу је стајао кнез Херак Вранеш. Од почетка успоставе османске власти у Херцеговини, Херак се као лојалан сарадник Турака укључује у османски тимарски систем (први пут се помиње у дубровачким изворима 1466. године). Већ је поменут његов тимар у нахији

43 – 54; Е. Мушовић, *Нахија Милешево у санџаку Херцеговина крајем XV века*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIII, Пријепоље 1990, 220; Г. Томовић, *Жупа Црна Стена*, 166.



Милешева у турском попису Босанског санцака из 1468/69. године. Нахија кнеза Херака представљала је „заједницу сродних катуна на одређеном ступњу прерастања у кнежину“.<sup>402</sup>

Као први записан џемат у дефтеру помиње се Вук син Врањуша, синовац Хераков. За Вука у дефтеру из 1475/77. забележено је да посједује баштине у подручју Кукња у селу Гребшић и у селу Грабова, по влашком обичају. Вук има у требињском селу Горица, виноград и три њиве и за њих даје десетину. Ови Вукови посједи указују нам да је ријеч о катунару већег економског, социјалног и политичког положаја. Нису уписана ни љетишта ни зимишта овог џемата. На челу другог џемата уписан је Страхинџа, син Браниша. О ближем сродству Страхинџе и кнеза Херака тешко је нешто конкретно рећи. На челу трећег џемата налазио се Иваниш син Богдана. Ђурђе старији син кнеза Херака налазио се на челу четвртог џемата, који је био најбројнији у овом крају: имао је 71 кућу и четири нежењена. Занимљиво је истаћи социјалну структуру овога џемата, пописан је: поп Радич, Цветко син ковача, Вукашин син кројача, Петар син свирача и један исламизирани кућни старјешина, Хасан син Божидача. Старјешине петог и седмог џемата Степан син Ивана и Крадисав син Паскаша, заједно са џематима Страхинџе, Иваниша и Ђорђа, зимовали су у мјесту Љубовиђа, а љетовали су у мјестима: Јелењак, Врато, Потрк, Крња Јела, Кричани, Коњ, Ступ, Играч, Борањ, Камена Вода, Жар, Барица, Жјебато, Стога, Пониквица, Јелешка и Дуга. Сви ови катуни зимовали у порјечју ријеке Љубовиђе, док су љетиња станишта захватала и шире подручје Потарја, подручје тарских Никшића и Кричке. Кнез Херак посједовао је посебан џемат на шестом мјесту. Херак је имао и млађег сина, непознатог хришћанског имена, који је послје примања ислама добио је име Ибрахим. Овај Хераков син није уписан у катунима влашке нахије Љубовиђа, претпоставка је да је највјероватније прије 1477. године као дјечак послат у Истамбул и тамо исламизиран. Средином 80-их година XV вијека Ибрахим је познат и афирмисан представник турске власти. Џемат кнеза

---

<sup>402</sup> N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, 140, 144 – 155; Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 68 – 74; Исти, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине*, Бијело Поље, 94 – 95; Ђ. Тошић, *О влашкој скупини Вранеша у нахији Љубовиђа*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1996, 101 – 115.

Херака зимовао је у мјесту Љубовиђи, са осталим џематима, а љетовао само у мјесту Јелењак. То не значи да је био ускраћен у љетиштима, већ је уживао неку врсту привилегије, мањи радијус кретања, и осигурана пасишта на Вилењаку, као најважнијем испасишту. Кнез Херак био је у дугогодишњој служби херцеговачког санџак-бега, са везама на Порти, он је имао веома значајну политичку улогу, у његовом посједу налазили су се тимари, чифтлуци, па чак на кратко и Требињска и Поповска нахија. И поред своје заузетости, није се дуже одвојио од свог катуна, док је био одсутан мијењао га је на мјесту главара његов син Ђорђе. Од седам ових џемата четири су била везана за породицу Вранеш: кнез Херак, његов син Ђурађ, синовац Вук и рођак Страхиња, а остала три џемата припадала су Богдановом сину Иванишу, Ивановом сину Стјепану и Паскашевом сину Крадиславу. Влашка нахија бројала је 220 кућа (75,9% везано за породицу Вранеш) и 28 неожењених (60,7% везано за породицу Вранеш), а укупан број влаха износио је 1.128. Касније, издвајањем неких џемата из састава нахије Љубовиђе настала је нова нахија, која је по њима добила назив Вранеш.<sup>403</sup>

**Табела 23:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

Нахија Љубовиђа	Број кућа	Број неожењених	Укупан број становника
Џемат Вука	35	4	179
Страхиње	17	5	90
Иваниша	24	5	125
Ђурађа	71	4	359
Степана	12	3	63
Кнеза Херака	44	4	224
Крадисава	17	3	88
<b>Укупно: 7</b>	<b>220</b>	<b>28</b>	<b>1.128</b>
<b>38 џемата</b>	<b>911</b>	<b>169</b>	<b>4.724</b>

<sup>403</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 166; А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 50 – 54; В. Hrabak, *Herak Vraneš*, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine VII*, Сарајево 1955, 53 – 64; N. Filipović, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, 140, 144 – 155; Ж. Шћепановић, *Средње Полмље и Потарје*, 68 – 74; Исти, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине*, Бијело Поље, 94 – 95; Б. Храбак, *Челници сточарских заједница у источној Херцеговини у XIII – XIV веку*, 151, 154; Ђ. Тошић, *О влашкој скупини Вранешу у нахији Љубовиђа*, 101 – 115; Г. Томовић, *Жупа Љубовиђа*, 59.

Из дефтера видимо да је већ одмакао процес раслојавања влаха и њиховог засељавања (седантеризације) на овом простору. Именослов сточарске скупине у нахијама Матаруге, Кукањ, Милешева и Љубовиђа садржи готово у потпуности српска имена, а присуство попа говори о православљу, изузев једног муслимана у нахији Љубовиђи. У овим влашким нахијама пописано је: 38 џемата, 911 домаћинства и 169 пунољетних нежењених чланова, са укупно 4.704 влаха.<sup>404</sup>

Поред влашке (сточарске) нахије Милешева у дефтеру из 1475/77. године, треба разликовати и редовну управну јединицу нахију–*Милешеву*. Први пут се помиње у сумарном попису санцака Босна из 1468/69. године.<sup>405</sup> Пошто је попис вршен у сврху наплате пореза, прво су пописани посједи који се налазе у султановим хасу. Царском хасу припадали су порези на ситну стоку, а дио ових прихода припадао хасу санцак-бега. Разлика је била у износу пореза, наиме у царском хасу свако село плаћало је једну акчу на двије овце, док је су у санцак беговом хасу овај порез износио једну акчу на једну овцу. Уз свако пописано село нахије Милешеве уписан је само износ у акчама које је село требало да плати.<sup>406</sup>

Послије царских хасова, пописани су приходи који су спадали у хас санцак-бега вилејета Херцеговина. У нахији Милешева санцак-беговом хасу припадао је пазар Пријепоље. Пријепољци су плаћали порез: на испенцу, пшеницу, јечам, просо, раж, крупник, воће и поврће, свиње и ситну стоку, воденице, нијабет, као и на лађу на Лиму, која је била најважнија ставка у приходима санцак-бега јер му је доносила 9.400 акчи. Укупан приход хасу од пазара износио је 29.512 акчи, што је скоро идентично са укупним приходом из 1468/69. године. Поред пазара, хасу су припадала и четири сеоска наасеља. Пријепоље је тада имало: 155 кућа, 38 пунољетних нежењених чланова и двије удовице, са укупно 818 душа. Након пописа санцак-беговог хаса слиједи тимари посадника тврђаве Милешево. Посадници су имали своје тимаре не само у нахији Милешева већ и ван нахије. Према подацима у поменутом дефтеру, посаду града сачињавао је 21 посадник, што је скоро приближано броју из

---

<sup>404</sup> Статистички подаци урађени су на основу А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 30 – 35, 41 – 54; Видјети: С. Мишић, *Насељеност Полиња у средњем веку*, 75.

<sup>405</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 62.

<sup>406</sup> О попису стоке у вилаету Херцеговина детаљније у овом раду, 242 стр.

пописа 1468/69. године. Диздар тврђаве био је Искендер-ага, који је уживао тимар у вриједности од 8.079 акчи (село Сједобро давало је највећи приход 2.364 акче, од свих села Средњег Полимља једном спахији), а његов замјеник Хамза посједовао је тимар у вриједности од 1.353 акче. Просјечна вриједност једног тимара износила је преко хиљаду акчи. Поред прихода са тимара, посадници тврђаве уживали су у околним насељима чифтлуке, млинове, пашњаке, шуме и сл. Посада је била састављена из различитих крајева османске државе: Хамза и Ширмерад из Михалића, Илијаз из Сереза, Мухамед из Јањине, Хамза из Радомишта, Јусуф са Косова, Хамзи из Шумне, Доган из Тетова, Махмуд из Никопоља и др. Занимљиво је да се међу овим посадницима помиње и један хришћанин, Радивоје. Сједиште османске власти налазило се у тврђави Милешево. Чланови посаде били су: кадија (није наведено његово име), који је посједовао је шест села и један чифтлук (земљишни посјед) и имам џамије у тврђави Милешево Туралија, који је уживао приходе од четири сеоска насеља.

У попису посебно се помиње манастир Милешева, који је очувао своје посједе јер је турска власт поштовала раније имовнско-правне односе везане за овај манастир. Имена калуђера поименично се наводе: Дамјан, Васиљ, Рувин, Јован, Михајло, Давид, други Васиљ, Рафајло, Роман, Равле, Равле други и Јаков. Њихов посјед у дефтеру је био означен и у оригиналу гласи: *Калуђери који станују у овом манастиру посједују царску одлуку да су од давнина стално према закону ослобођени и опроштени од харача и испенце и да им се нико не мијеша у оно што они посједују, њихове кулукције и њихове демирције те земље, винограде, башче и млинове које су стално уживали од времена Херцеза. Током пописа Херцеговачког санџака монаси су обновили свој захтјев султану да их ослободи плаћања харача и испенце, али када је дефтер донесен на Порту, султан није прихватио њихов захтјев, па је наређено да плаћају харач.*<sup>407</sup>

---

<sup>407</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 164 – 165; А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 162 – 165, 294, 308, 362, 573 – 574, 579 – 580, 582 – 592, 594 – 599; Х. Чар – Дрнда, *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*, 112 – 113; Х. Чар – Дрнда, *Из прошлости Пријепоља*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XII, Пријепоље 1988, 207 – 214; О. Зиројевић – П. Влаховић, *Пријепољски крај кроз турске изворе*, 129 – 132; F. Šantić, *Prijepoljski kraj u XV veku: najstariji popisi stanovništva i naselja prijepoljskog kraja, privredna proizvodnja u tim*

**Табела 24:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

<b>Нахија Милешева</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Муслиман</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Укупан број становника</i>
<b>Хас санџак-бега Пазар Пријепоље</b>	Данашње Пријепоље	155	38	2	/	29512	818
Дио Г. Брнара	Ово насеље није убицирано	13	1	/	/	898	66
Дио Д. Брнара	Ово насеље није убицирано	3	/	/	/	250	15
Дио Горња Липа	Ово насеље није убицирано	5	/	/	/	400	25
Дио Кулишта	Ово насеље није убицирано	5	3	/	/	372	28
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Милешева Добре Водице</b>	Пријепољско село Водице	15	7	/	/	473	82
Ратајска	Данас село у Пријепољу	5	/	/	/	216	25
Дио Долња Липа	Није убицирано	13	2	/	/	528	67
Дио Горње Острожиље	Није убицирано	3	5	/	/	352	20
Сједобра	Село Седобро у околини Пријепоља	48	15	2	/	2364	260
Каосатица	Пријепољска села Доња и ГорњаКосатица	40	6	/	/	1287	206
Подграђе	Највјероватније је то данас дио села Хисарџик	14	5	/	/	447	75
Крљак	Није убицирано	4	/	/	/	137	20
Дио Рике	Засеок Рикавци у селу Звијезд	7	/	/	/	197	35
Сопотница	Истоимено насеље у околини Пријепоља	33	16	/	/	1747	181
Милешев Дол	Истоимено село у општини Пљевља	29	5	/	/	547	150
Карино	Засеок Карин, дио села Велика Жупа	14	9	/	/	671	79
Мијоска	Истоимено село у околини Пријепоља	10	5	/	/	365	55

*naseljima*, 66 – 130; Е. Мушовић, *Нахија Милешево у санџаку Херцеговина крајем XV века*, 217 – 227; Г. Томовић, *Жупа Црна Стена*, 164 – 170.

Црна Стијена	Данас узвишење и заселак између села Ивања и Карошевине у Пријепољу	5	3	/	/	286	28
Оборце	Данас Оброци, засеок села Ивање у Пријепољу	11	2	/	/	451	57
Дучево	Засеок Дучево у селу Кошевине код Пљеваља	8	5	/	/	432	45
Храсно	Данашње истоимено село пријепољског краја	12	5	/	/	538	65
Старо	Засеок села Прањци у Пријепољу	5	6	/	/	415	31
Дондур	Данас Дондур, засеок Каћева	14	/	/	/	1403	70
Унино	Није убицирано	3	2	/	/	212	17
Горња Веничка	Село Веничка у околини Пријепоља	8	/	/	/	264	40
Доња Веничка	Село Веничка у околини Пријепоља	7	3	1	/	384	40
Карошевина	Истоимено село у Пријепољу	8	/	/	/	377	40
Градчаница	Данас Грачаница, село у Пријепољу	7	2	/	/	260	37
Милојевићи	Могуће село Миљевићи у Пријепољу	8	1	/	/	353	41
Озуми	Данас Дивци, село у Пријепољу	18	8	/	/	889	98
Дио Северина	Село Сјеверин у Прибоју	4	4	/	/	25	24
Чадиње	Село Чадиње у околини Пријепоља	9	1	/	/	475	46
Кошевина	Данас село у Пријепољу	5	1	/	/	303	26
Лучица	Данас село Лучице у Пријепољу	6	2	/	/	314	32
Дечева	Данас село Дечева у Пријепољу	3	/	/	/	146	15
Житно	Данас вероватно засеок Житин у селу Миљевићи у Пријепољу	9	4	/	/	240	49
Честин	Није убицирано	3	2	/	/	134	17
Белобаба	Засеок Бјелобабе у селу Кошевине	9	4	/	/	453	49
Плеховина	Није убицирано	14	4	/	/	484	74

Милодраж	Није убицирано	8	/	/	1	209	41
Думљани	Истоимени засеок у селу Веницка	3	/	/	/	48	15
Дио Дивјака	Није убицирано	7	/	/	/	78	35
Стубица	Није убицирано	9	4	/	/	357	49
Манастир у нахији Милешево	Манастир Милешева	/	13	/	/	/	13
<b>Укупно: 43 села, 1 пазар, 1 манастир</b>		<b>619</b>	<b>193</b>	<b>5</b>	<b>1</b>	<b>50.293</b>	<b>3.301</b>

Нахија *Поблаће* први пут се помиње у сумарном попису санџака Босна из 1468/69. године. У новом попису из 1475/77. године она је била дупло већа по броју сеоских насеља. Султановом хасу у нахији Поблаћ припадало је село Бучје, у њему се налазио рудник жељеза. То је било веће насеље, са 45 кућа, 10 нежењених и приходом од 2.768 акчи. У попису је наведено да су у њему радила два самакова, од којих је убиран државни приход у износу од 250 акчи.<sup>408</sup> Један дио нахије припадао је тимару церибаше Синана, укупно девет сеоских насеља и пет села резерве војнука. Посадници тврђаве Милешева Арслан и Арнаут Карађоз, Махмуд из Никопоља и Илијас уживали су тимаре у три села нахије Поблаћ. Диздар тврђаве Самобор Тимурташ-ага уживао је тимар у једном малом селу нахије Поблаћ, у вриједности свега 67 акчи. У нахији је пописано: 19 сеоских насеља, 279 домаћинстава, 75 нежењених пунољетних чланова, четири муслимана, укупно 1.474 душе, са приходом од 7.667 акчи.<sup>409</sup> Нека од ових насеља нестала су на терену, а нека су се очувала до данашњих дана. Само дио сеоских насеља нахије Поблаће помиње се у новом попису 1572. године, као на примјер: село Бучје, Униште, Застјење и Борова.<sup>410</sup>

<sup>408</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 5; Види: А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, 37.

<sup>409</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 220 – 223, 322, 532, 575, 578, 586 – 587, 593 (нахија Поблаће).

<sup>410</sup> О. Зиројевић – П. Влаховић, *Неке карактеристике нахије Поблаће у турским пописима*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића X, Пријепоље 1982, 185 – 189.

Табела 25: Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

Нахија Поблаће	Убикација	Број кућа	Број неожењених	Број удовица	Муслиман	Укупан приход	Укупан број становника
Султанов хас Бучје	Село Бучје налази се у Горажду	47	10	/	/	2786	245
Тимарска насеља Радловина	Није убицирано	16	3	/	/	311	83
Годиште	Није убицирано	15	/	/	/	188	75
Оцркађе	Могуће је да се ради о селу Оцркавје у Фочи	7	5	/	/	92	40
Широка	Није убицирано	19	3	/	1	855	99
Дио Јаришта	Није убицирано	2	/	/	2	/	12
Дио Доњи Добри	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Дио Вука	Није убицирано	4	3	/	/	57	23
Гора	Није убицирано	10	/	/	/	/	50
Дио Штитарице	Није убицирано	6	5	/	/	105	35
Дио Дуге	Није убицирано	17	9	/	/	/	94
Дио Прелопака	Није убицирано	9	/	/	/	71	45
Кошуте Чело	Није убицирано	7	/	/	/	10	35
Тимари посадника тврђаве Самобор Застјење	Није убицирано	6	/	/	/	67	30
Будак	Није убицирано	12	7	/	/	114	67
Доњи Обри	Није убицирано	6	1	/	/	160	31
Тимари посадника тврђеве Милешева Борева и дио Горња Борева	Није убицирано	11	3	/	/	/	58
Горње и Долње Униште	Данас Уништа у Миљевини код Горажда	25	13	/	/	781	138
Северин	Село Северин у Прибоју	57	13	/	1	2080	299
<b>Укупно: 19 села</b>		<b>279</b>	<b>75</b>	<b>/</b>	<b>4</b>	<b>7.677</b>	<b>1.474</b>

Нахија *Дубитица* први пут се помиње у дефтеру из 1468/69. године. У поименичном попису из 1475/77. године санџак-беговом хасу у поменутој нахији припадао је дио мезре Доња Тулеж, са седам домаћинстава. Мезре су пописиване обично као пушта насеља или су представљале обрадиве земље изван сеоских насеља.



Дио мезре Доња Тулеж показује нам да је ипак могла бити насељена и прерасти у село. Међу уживацима тимара, војних и управних службеника, били су: Саврук Јусуф, Хамза из Софије, Хасан, Јусуф из Косова, Хизир и Илијас, Силахдар Махмуд, затим представници домаће феудалне класе: Хрватин, Степан, Радоња и Радивоје. За село Меторчина прибиљежено је, да раја која живи у њему нема земље већ станује на војничкој земљи и плаћа испенцу. Село Долње Задубје уписано је као пусто, и у попису је наведено да су тимарници потврдили да се због тога попише војнуцима Покрљџа и Радоње Вукића. У дијелу села Виловија Глава посебно је истакнуто да јазиција Радоња има купљене земље уз тапију. Овдје се наводи још једна насељена мезра, Локва, која је имала је шест кућа. У селима нахије Дубштица уживали су приходе посадници тврђаве Самобор. Заповједник тврђаве диздар Тимурташ-ага уживао је тимар у четири сеоска насеља. У селу Горњи Гривин забиљежен је мали број крстјана (10 домова и један неожењени). При крају дефтера у узапћене посједе пописано је село Хоћевина. У нахији је пописано: 36 сеоских насеља (а то је скоро дупло мање насеља него што је пописано у дефтеру из 1468/69), 323 домаћинства, 47 пунољетних неожењених чланова, двије удовице и 13 муслимана, укупно 1.680 душа, са приходом од 20.862 акче.<sup>411</sup>

**Табела 26:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

Нахија Дубштица	Убикација	Број кућа	Број нео жењ ених	Број удов ица	Мусл иман а	Укупан приход	Укуп ан број стан овни ка
Хас санџак-бега Доња Тулеж	Није убицирано	7	/	/	/	312	35
Тимарска насеља Богушић	Истоимено село у Горажду	11	3	/	/	538	58
Дио Богданово	Могуће је да се ради о селу Богданићи у Рудом	7	1	/	/	392	36

<sup>411</sup> А. С. Алић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 179, 251, 254, 269, 275 – 279, 296, 324 – 325, 331, 333 – 334, 347, 380, 531 – 532, 546 – 547, 549 – 550, 556, 559, 561, 566, 569, 571, 609 (нахија Дубштица).

Гомије	Могуће је да се ради о данашњем засеоку Гуња у Фочи	2	/	/	/	203	10
Долња Врба	Није убицирано	3	/	/	/	177	15
Витиграб	Насеље у околини Рудог	14	2	/	/	562	72
Орлине	Није убицирано	14	/	2	/	858	75
Врбовача	Није убицирано	7	1	/	/	788	36
Церани	Није убицирано	4	1	/	/	300	21
Долње Гривиње	Данас Гривин у Рудом	17	3	/	/	1222	88
Чемурица	Није убицирано	8	2	/	/	242	42
Меторчина	Није убицирано	6	/	/	/	12	30
Горње Осоје	Данас засеок у Рудом	2	/	/	/	102	10
Горње Беловине	Ради о локалитету Бјеловине	3	/	/	/	/	15
Горње Задубље	Засеок Задуб у Фочи	3	2	/	/	172	17
Мезра Локва	Село Локве у Фочи	6	/	/	/	493	30
Родожиле	Није убицирано	3	/	/	1	17	16
Дио Виловје главе	Није убицирано	5	/	/	/	/	25
Брестовица	Није убицирано	15	2	/	1	300	78
<b>Тимарска насеља посадника Самобора Заврубине</b>	Данас Зарубовине у Рудом	27	/	/	2	2553	137
Црнилићи	Могуће је да се ради о селу Црнетићи у Устиколини	10	3	/	3	494	56
Оћасковина	Није убицирано	5	1	/	/	263	26
Застење	Није убицирано	6	/	/	/	67	30
Зубањ	Данас село у Рудом	9	3	/	/	466	48
Загуње	Вјероватно је у питању Загуњ, у Иловачи код Горажда	3	/	/	/	6	15
Дио Забора	Истоимено село Забор у подручју Устиколине код Горажда	13	/	/	4	614	69
Лозник	Није убицирано	20	3	/	/	594	103
Горњи Хртар	Село Хртар у Вишеграду	7	1	/	/	480	36
Заграђе	Можда се ради о селу Заграђе у околини Рудог	10	1	/	/	597	51
Горњи Гривин	Село Гривин у околини Рудог	10	1	/	/	2577	51
Здраж	Данас засеок у Рудом	6	/	/	/	363	30
Доње Осоје	Данас засеок Осоје у Рудом	3	1	/	/	396	16
Дубац	Данас село у Рудом	4	/	/	1	1291	21
Загодје	Није убицирано	5	/	/	1	405	26
Стгачина	Вероватно Стргачи у Рудом	38	15	/	/	2408	205

Горња Врба	Засеок у Рудом	4	1	/	/	368	21
<b>Узапћени посједи</b> Хоћевина	Постоји истоимено село у Пљевљима, мада нисмо сигурни у ову убикацију	6	/	/	/	230	30
<b>Укупно: 36 села, 1 мезра</b>		<b>323</b>	<b>47</b>	<b>2</b>	<b>13</b>	<b>20.862</b>	<b>1.680</b>

У попису нахије *Сокол* из 1475/77. године Хоча је била главно мјесто. Она се помиње у другој половини XIV вијека као трг Дубровчана и домаћих трговаца, а и као значајна трговачка станица. У попису Хоча је означена као пазар, који је имао следеће махале: Ивана, Радивоја сина Вука, Радоња син Бошњака, Вукића син Раца. Пазар је имао 227 домаћинстава, 55 неожењених, пет удовица и три муслимана, са 1.204 душе. На основу ових података може се закључити да је Хоча била насеље у статусу трга у коме је главно занимање била пољопривреда.<sup>412</sup> Двадесетак година раније, у збирном катастарском попису Крајишта Иса-бега Ишаковића из 1455. године, Хоча је означена као војни логор.<sup>413</sup> У Хочи се налазио кадилук Дрина, све до 1483. године, када је преименован у кадилук Фоча. Приходи од пазара Хоче доносили су хасу санцак-бега 41.292 акче. Наведеном хасу припадао је и пазар Јелеч, у коме је било пописано: 81 домаћинство и 15 пунољетних неожењених мушких чланова.<sup>414</sup>

У селу Дидево, које је такође, било дио хаса санцак-бега, по наредби султана Мехмеда II Освајача, један од винограда дат је госту Радину (крстјанину).<sup>415</sup> Хасу су припадала и два сеоска насеља са 97 домова. Међу уживацима тимара, војних и управних службеника османске администрације нашли су се: Синан сераскер Сокола,

<sup>412</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 171 – 175; Турски путописац Евлџија Челебија скоро два столећа послје пописа обишао је Фочу, и забиљежио да је велики шехер, и ту се налазило 2.610 кућа нанизаних до обале Дрине, прекривеним плочама и ћермитом, приземних и на спрат, зиданих од тврдог материјала. У нахијама овог кадилука налазило се седамдесет села. Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 167 – 175 (Фоча); Католички клерик Атанас Гргичевић 1626. године походио је Фочу и оставио нам опис да је она тада имала 300 до 400 кућа са малим приградским селима, која су стварала утисак да је крај био добро насељен и имао чак до 600 кућа. Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 105.

<sup>413</sup> Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića*, 68, 110.

<sup>414</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 175 – 176.

<sup>415</sup> О госту Радину детаљније видјети: Р. Џошковић, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, 11, 14, 26 – 27, 29, 34, 36 – 37, 39, 55 – 56, 60 – 61, 114, 117, 154, 158 – 159, 165 – 166, 169, 172 – 173, 175 – 197, 213 – 214, 218 – 225, 230, 241, 243 – 244, 253 – 256, 259, 261 – 262, 265, 271 – 273, 277 – 282, 285 – 286, 295 – 296, 300 – 310, 317 – 318, 320 – 322, 331, 334, 336, 339, 345 – 346, 349 – 365, 382, 393, 399, 421 – 422, 449.

Кукња, Милешева и Самобора, Сврук Јусуф, Хусеин, Амеа-ага, кадија Дрине, Али-бег, Јусуф гулам Мехмед-Челебија, Хасан, брата Махмуда Гарочића, Мурат син Арапа, Хизир и Илијас и др. Међу уживацима тимара било је и представника домаћих феудалаца: кнез Херак, војвода Гргур, Вук син Вранеша, Хрватин, Степан, Радоња, Радивој, сина Вука и Добри, син Стрезе. У овом попису забиљежене су двије особе које су предале тврђаву Соко. Радивоје син Рупчића, *невјерник* који је предао тврђаву Сокол и као награду за помоћ добио је на уживање тимарски посјед. Кнез Радоје посједовао је мезру која је имала четири винограда, једну ливаду и један млин. Он се помиње и у попису из 1468/69. године.<sup>416</sup>

Посадници тврђава Љубушки, Кључ, Клобук и Самобора имали су тимаре у нахији Сокол. Тврђава Љубушки налази се у долини Требижата, помиње се у повељи Алфонса V Арагонског, као посјед херцега Стефана. Град је имао карактер војног значаја и пописан је у нахији Хумска земља 1475/77. године.<sup>417</sup> Посадници ове тврђаве уживали су тимаре у селима нахије Сокол. Уживаци су били: Хамза из Димотике, Јусуф и Балабан из Тимурхисира.<sup>418</sup> Тврђава Кључ налази се на крајњем југозападном обронку планине Бабе, под Рудим брдом (1167 m). У његовој близини налазила се Церница, која је са њим била у средњем вијеку тијесно повезана. Град је подигао војвода Сандаљ и повремено га је користио као престоницу, а касније је био један од омиљених градова херцега Стефана. Османлије су освојиле овај град 1468. године.<sup>419</sup> Диздару тврђаве Кључ из султановог хаса дат је тимар и уживао је два сеоска насеља у овој нахији. Остали уживаоци били су: Хамза из Софије, Хизир из Тимурхисира, Ахмед, Карађоз из Софије, Јусуф Алацахисар, Хамза из Топлице и Алија из Тимурхисара. Укупна вриједност тимарских насеља износила је 8.613

---

<sup>416</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 171 – 178, 212 – 220, 223 – 231, 235 – 237, 240, 242 – 244, 246, 251, 253, 256 – 257, 261 – 266, 271, 277, 281, 283 – 284, 286, 300 – 301, 313, 315, 320, 323, 325, 330, 343, 361 – 365, 371, 378 (нахија Сокол).

<sup>417</sup> С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 107 – 108, 146 – 147; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 172 (С. Мишић).

<sup>418</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 410 – 411.

<sup>419</sup> Постоји још један средњовековни град Кључ на ријеци Сани. О основној литератури и изворима видјети: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 129 – 130 (М. Копривица).

акчи.<sup>420</sup> Тврђава Клобук налазила се у срдњовјековној жупи Врм, источно од Ластве. Први пут се помиње 1280. године. Град је лежао на значајној стратегијској тачки и због тога је често мијењао господаре. Не постоје поуздани подаци када је коначно пао у турске руке, јер у попису Босанског санцака из 1468/69. није пописан ни град ни околна жупа, али сигурно да се то догодило прије 1475/77. године.<sup>421</sup> Посадници ове тврђаве, који су уживали села у нахији Сокол, били су из разних крајева царства: Ибрахим и Евренос Струмице, Хамза из Ћустендила и Илијас из Шехиркоја итд.<sup>422</sup>

Посадници тврђаве Самобор уживали су пет тимара у шест сеоских насеља. Укупна вриједност ових тимара у селима нахије Сокол износила је 5.662 акче.<sup>423</sup> У селу Наград, између осталог, пописани су: Братић, брат Радмила и Братовац његов брат са задатком да оправљају тврђаве. У попису је забиљежено постојања крстјана у нахији Сокол, у селима Горња Слатина и Хумска. Уз поједина села забиљежени су чифтлуци, посебно су занимљива два: Дубровчанина Живана и Барака. У попису је истакнуто да је покојни Иса-бег за изградњу куће Живана дао земљиште звано Џабулка, што је некада припадало цркви, и земљишни простор Међуречје, што га затварају ријеке Дрина и Техотина, дат му је за обраду. Назначено стоји да је у вријеме пописа на простору Међуречја започела изградња муслиманских кућа (формирање Хоче као исламско-оријенталног насеља), а Живану је као компезација за Међуречје дат виноград. Чифтлук Барака састојао се из два напуштена винограда, кућишта, баште и њиве. На основу наведених граница чифтлука може се закључити да се налазио иза пазара Хоче. Ово нам указује да је између јавних објеката било ненасељених простора, који су чак и обрађивани.<sup>424</sup> У нахији је пописано преко двадесет дјелова села у којима су се налазиле војничке резерве.<sup>425</sup>

---

<sup>420</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 421, 425 – 434.

<sup>421</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 127 – 128 (В. Алексић).

<sup>422</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 508 – 509, 516, 518, 529.

<sup>423</sup> *Исто*, 542 – 547, 565, 570.

<sup>424</sup> *Исто*, 174, 363; Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 40 – 41; Н. Ћар – Ђрнда, *Град Фоча на размеђу двију цивилизација*, *Hercegovina* 15 – 16, Mostar 2003, 50 – 51; Стварање муслиманског насеља у Фочи имало је утицаја на исламизацију у граду и његовој околини. N. Filipović, *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, 150.

<sup>425</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 171 – 182, 212 – 220, 223 – 231, 235 – 237, 240, 242 – 244, 246, 251, 253, 256 – 257, 261 – 266, 271, 277, 281, 283 – 284, 286, 300 – 301, 313,

Из приложене табеле може се видијети да је у читавој нахији Сокол пописано: два пазара са четири махале, 117 сеоских насеља, 2.053 домаћинстава, 339 нежењених чланова, седам удовица, 69 муслимана, укупно 10.679 душа и приход од 139.044 акче.

**Табела 27:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

<b>Нахија Сокол</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број нежењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Муслиман</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Укупан број становника</i>
<b>Хас санџак-бега</b> Сами Пазар Хвача са 4 махале	Данашњи град Фоча	227	55	5	3	41292	1205
Сами пазар Јелеч	Насеље Јелеч у околини Фоче	81	15	/	/	8673	420
Дидево	Није убицирано	80	9	/	/	10248	409
<b>Тимарска насеља</b> Пољарадовина	Истоимено село у Фочи	28	3	/	1	1003	144
Сило	Није убицирано	17	3	/	/	/	88
Дио Мијоске	Није убицирано	10	/	/	/	/	50
Дио Грачанице	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Доброселце	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Косатица	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Дио Горњи Пулахи	Засеок Пулахе у Горажду	1	/	/	/	/	5
Дио Орахова	Није убицирано	7	/	/	/	141	35
Дио Ресишта	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Кострева	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Дио Првотића	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Суходолак	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
Дио Задушне	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Горња Загорница	Насеље Загорице у Фочи	2	/	/	/	/	10
Папратно	Није убицирано	4	/	/	/	/	20
Дио Крстаца	Није убицирано	3	1	/	/	/	16
Дио Долња и Горња Продол	Није убицирано	9	/	/	1	184	46
Дио Митаја	Није убицирано	5	/	/	/	/	25

315, 320, 323, 325, 330, 343, 361 – 365, 371, 378 – 379, 411, 421, 425 – 434, 508 – 509, 516, 518, 529, 542 – 547, 565, 570, 599 – 606 (нахија Сокол).

Дио Горње Влашице	Није убицирано	3	1	/	/	/	16
Дио Загони	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
Дио Задубје	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
Дио Беловине	Није убицирано	4	/	/	/	/	20
Дио Тмура	Засеок Тмор у Рудом	8	2	/	/	/	42
Дио Ресишта	Није убицирано	6	2	/	/	/	32
Дио Хаљевине	Није убицирано	3	1	/	/	/	16
Дио Крћевине	Могуће је да се ради о Крчевинама у Рудом	5	3	/	/	/	18
Дио Горице	Није убицирано	4	/	/	/	235	20
Дио Гора	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Враголовина	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Крушево	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Села	Није убицирано	4	1	/	/	/	21
Долње Доброваљевине	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Требчине	Није убицирано	6	/	/	/	/	30
Дио Цвилина	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Дио Јасенова	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
Зајеље	Није убицирано	6	6	/	/	132	36
Косман	Истоимено село у Фочи	11	2	/	1	/	58
Дио Горње Оштро	Није убицирано	7	3	/	2	100	40
Дио Долња Брда	Није убицирано	3	7	/	/	/	22
Дио Горња Кучина	Није убицирано	7	2	/	/	/	37
Доње Слатина	Село Слатина у Фочи	2	/	/	/	/	10
Дио Страна	Није убицирано	7	3	/	1	87	39
Ђуре	Могуће је да се ради о селу Ђурево у Фочи	19	1	/	/	421	96
Стријани	Није убицирано	16	2	/	/	515	82
Мазоча	Насеље Мазоче у Фочи	33	3	/	/	946	168
Враголове	Насеље Враголови у Рогатици	19	2	/	1	695	98
Хумска	Насеље Хумска у Фочи	20	2	/	/	1091	102
Суходлак	Није убицирано	37	3	/	7	1955	195
Долња Брда	Могуће је да се ради о насељу Доња Брда у околини Горажда	28	9	/	3	3436	152
Јошаница	Није убицирано	107	11	/	13	4536	559
Дио села Трпушче	Данас село Трбушце у Фоче	37	15	/	/	1474	200

Драгочево	Насеље у околини Фоче	28	6	/	/	1542	146
Горње Огличево	Горње Огличево у околини Фоче	19	1	/	3	1387	99
Раденићи	Вјероватно се ради о селу Радајићи у Горажду	10	2	/	1	881	53
Брезовица	Истоимено село у Горажду	21	5	/	/	585	110
Остојићи (Пељеш)	Није убицирано	6	1	/	/	1050	31
Дио Штовића	Село Штовић у Фочи	46	5	/	/	2540	235
Дио Горње Полице	Није убицирано	4	/	/	/	135	20
Куново	Насеље Куново у околини Фоче	35	4	/	7	1921	186
Ђурево	Вероватно је у питању село Ђурево у Фочи	22	5	/	/	1759	115
Саш	Највјероватније у питању је засеок села Бучје у околини Фоче	5	/	/	/	336	25
Страшево	Није убицирано	10	/	/	/	322	50
Долње Оштро	Оштро у околини Горажда	2	/	/	/	185	10
Косатица	Није убицирано	1	/	/	/	75	5
Златибор	Данас Златни Бор у Фочи	/	/	/	/	50	/
Доње Огличево	Насеље Огличева у околини Горажда	71	9	/	2	4311	366
Црна Њива	Могуће је да се ради о селу Њива у Рудом	12	4	/	/	322	64
Кожитно	Данас Кожетин у Фочи	4	2	/	/	296	22
Оцерница	Није убицирано	20	3	/	1	415	104
Луг	Засеок у Рудом	5	/	/	1	378	26
Дио села Трушина	Село Трушина у Невесињу	17	3	/	1	1004	89
Оцржавје	Село Окрцавље у подручју Миљевине код Фоче	34	3	/	/	998	173
Дио Папратна	Село Папратно Долње у Фочи	28	6	/	/	1748	146
Јечмиште	Село Јечмиште у подручју Челебића код Горажда	7	2	/	3	427	40
Дио Викоча	Село у Фочи	60	7	/	/	1579	307



Горња Брда	Село Брда у Фочи	21	4	/	/	1927	109
Пожарево	Засеок у Фочи	7	/	/	/	256	35
Прекаљ	Није убицирано	11	1	/	/	500	56
Крушчице	Село Кршчица налази се у околини Фоче	8	3	/	/	296	43
Бјелиш	Засеок Бјелиш у околини Фоче	23	3	/	1	3484	119
Мелене	Могуће је да се ради о Мељени у Фочи	13	3	/	/	546	68
Дио Штовића	Село Штовићи у околини Фоче	41	/	/	/	2799	205
Дио Саша	Највјероватније у питању је засеок села Бучје у околини Фоче	3	/	/	/	296	15
Трошне	Није убицирано	6	/	/	/	442	30
Жужело	Истоимено село у Горажду	28	2	/	/	1687	142
Басти	Није убицирано	/	/	/	/	84	/
Горња Гњила	Није убицирано	11	1	/	/	403	56
Будовине	Засеок Будовине у селу Ратковићи у околини Фоче	36	10	1	1	1700	193
Тврдак	Није убицирано	17	1	/	/	792	86
<b>Тимари посадника тврђаве Љубушки Басачи</b>	Није убицирано	14	/	/	/	750	70
<b>Тимари тврђаве Кључ Доње Пољице</b>	Село Пољице у Фочи	2	/	/	/	306	10
Лашице	Није убицирано	13	2	/	/	615	67
Мркуља	Могуће је да се ради о селу Мркаље у Фочи	7	2	/	/	260	37
Дио Сушичне	Није убицирано	27	10	/	/	934	145
Козаровина	Данас село у Фочи	9	3	/	/	500	48
Дио Сусечна	Насеље Сусјечно у околини Фоче	32	4	1	/	958	166
Будичићи	Могуће је да се ради о селу Будишићи у Челебићу у Фочи	9	1	/	1	1318	47
Дио Гуње	Данас засеок у Устиколини код Горажда	/	/	/	/	45	/
Подпеће	Истоимено насеље у околини Фоче	25	4	/	/	1541	129

Трпушча	Село Трбушче у Фочи	12	3	/	/	881	63
Закмур	Истоимено насеље у околини Фоче	62	7	/	/	1010	317
Дио Викоча	Насеље Викоч у околини Фоче	13	2	/	2	245	69
<b>Тимари посадника тврђаве Клобук</b> Стипанова Поља	Мјесто Шћепан Поље на граници Републике Српске и Црне Горе	35	4	/	/	1371	179
Доње Потпеће	Истоимено насеље у околини Фоче	10	2	/	1	667	53
Дио Заводишта	Није убицирано	48	3	/	3	1519	246
Дио Доње Пољице	Данас село Пољице у Фочи	31	10	/	3	869	168
Крмалуша	Данас Крмалуша у Миљевини код Горажда	7	2	/	/	1363	37
<b>Тимари посадника тврђаве Самобор</b> Просине	Вјероватно Просине у Миљевини	13	3	/	/	1445	68
Граб	Истоимено село у околини Горажда	29	5	/	1	1201	151
Дио Заводишта	Село Заводиште у околини Фоче	17	3	/	1	1608	89
Ресиште	Није убицирано	8	3	/	1	815	44
Доње Кучине	Данас село Кучино у околини Гражда	15	1	/	1	687	77
Пиротићи	Вјероватно се ради о селу Биротићи у Фочи	11	2	/	1	1362	58
<b>Занатска насеља</b> Дио Награда	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
<b>Узапћени посједи</b> Доње Заостро	Највјероватније је ријеч о селу Заостро у околини Фоче	6	/	/	/	152	30
Клобучарићи	Вјероватно Клобучари у Устикколини	/	/	/	/	/	/
<b>Укупно: 117 села, 2 пазара</b>		<b>2.053</b>	<b>339</b>	<b>7</b>	<b>69</b>	<b>139.044</b>	<b>10.679</b>

Нахија *Горажде* при попису пореза на стоку у дефтеру из 1475/77. године уписана је као „жупанлук“ Тврдка, заједно са нахијом Бистрица и Осаница, јер је њом раније вјероватно управљао жупан. Пописом ове три нахије обухваћена су 24

села. Према поименичком попису у нахији Горажде санџак-беговом хасу припадао је само споменуто Горажде, које је просторно издиференцирано на четири стамбене цјелине: Махала Радича сина Црне, Махала Радоње сина Радохне, Махала Вукосава сина Обрада, Махала Влахоја сина Радича. Непосредно уз Горажде налазило се сеоско насеље Долњи Шевшићи, као дио санџак-беговог хаса. Уписан је чифтлук Кучук Илџаза и Радича, да га заједнички уживају и дају дестину, као и мезра Горња Кошара. Поједина насеља нахије Горажде улазила су у састав тимара, односно војног лена, укупно девет. Међу уживацима тимара били су: кадија Дрине, Радивој син Иваниша, Јусуф гулам Мехмед Челебија, Хасан брат Махмуда Гарочића, Вук син Врањеша и др. Тврђава Самобор била је једна од најзначајних, стратешки најважнијих тврђава у санџаку Херцеговина. Њену посаду чинили су турски чиновници и старјешине који су уживали тимаре у сеоским насељима нахије Горажде. Пописано је седам тимара посадника тврђаве Самобор и један тимар посадника тврђаве Клобук. У дијелу узапћених посједа пописан је дио села Средња Брда. Пописане су категорије становништва: сиромах, дошлац, пришлац и стар, којима се обељежава и разврстава сеоско становништво. У нахији је пописано: 32 сеоска насеља, 525 домаћинстава, 82 нежењена пунољетна члана, једна удовица, 12 муслимана, са 2.721 становника и укупним приходом од 44.607 акчи.<sup>426</sup>

**Табела 28:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

Нахија Горажде	Убикација	Број кућа	Број нежењених	Број удоваца	Муслимана	Укупан приход	Укупан број становника
Санџак-бегов хас Само споменуто Горажде и у њему 5 махала	Данашњи град Горажде	197	30	/	/	23712	1015
Доњи Шевшићи	Село у Горажду	13	3	/	/	37	68

<sup>426</sup> А. С. Алић, *Поименични попис санџака вилајета Херцеговина*, 191 – 196, 250, 269 – 270, 277, 302, 312, 314, 327, 331 – 332, 346, 350, 364, 368 – 369, 383, 513, 538, 552, 554 – 556, 560, 566, 568, 608 (нахија Горажде).

<b>Тимарска насеља</b> Горњи Копач	Село Копачи у Фочи	16	3	/	/	750	83
Долњи Заселак	Није убицирано	4	/	/	/	241	20
Попов Дол	Није убицирано	4	1	/	/	143	21
Чешњева	Није убицирано	4	1	/	/	297	21
Хатиље	Није убицирано	10	2	/	1	892	53
Озбиље	Није убицирано	7	/	/	/	1025	35
Ламоч Поток	Село Гламоч у околини Горажда	6	3	/	/	298	33
Гришевац	Није убицирано	10	2	/	/	561	52
Одрица	Није убицирано	28	1	/	2	1497	143
Сопотница	Данас Сопотница Доња у Горажду	14	1	/	3	1064	74
Дио Ламоч Потока	Село Гламоч у околини Горажда	20	2	/	/	1506	102
Горња Брда	Није убицирано	11	3	/	1	740	59
Дио Горњег Братиша	Село у Фочи	1	/	/	3	56	8
Мезра Чрешница	Вјероватно Трешњица, засеок у Фочи	3	/	/	/	165	15
Дуга Вас	Није убицирано	20	5	/	/	1069	105
Риже	Није убицирано	5	/	1	/	162	27
<b>Тимарска насеља</b> <b>посадника тврђаве</b> <b>Клобук</b> Г. Чрешница	Село Трешњица у околини Горажда	7	/	/	/	921	35
<b>Тимарска насеља</b> <b>посадника тврђаве</b> <b>Самобор</b> Хлапино	Није убицирано	42	6	/	/	1780	216
Висичине	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Доњи Копачи	Није убицирано	25	5	/	/	1580	130
Заврш	Село Завршје у околини Горажда	5	/	/	/	/	25
Средња Брда	Село Доња и Горња Брда у околини Горажда	12	3	/	/	940	63
Винино	Заселак у Миљевини код Фоче	6	3	/	1	365	34
Црвице	Насеље Црвица у подручју Иловаче код Горажда	10	1	/	1	499	52
Ушановићи	Насеље Ушановићи у околини Горажда	11	1	/	/	467	56
Дио Коњбабе	Истоимено село у околини Горажда	7	2	/	/	360	37

Дио села Горњи Шушњик	Није убицирано	/	/	/	/	4	/
Дио Доња Чрешница	Засеок Трешњица у селу Горња Буквица у околини Горажда	8	3	/	/	642	43
Дио Заврша	Село Завршје у околини Горажда	3	1	/	/	1177	16
Крстац	Село Крстац у околини Фоче	13	/	/	/	1463	65
<b>Узапћени посједи</b> Дио Средња Брда	Могуће је да се ради о селу Брда у Устикolini	/	/	/	/	194	/
<b>Укупно: 32 села, 1 мезра</b>		<b>525</b>	<b>82</b>	<b>1</b>	<b>12</b>	<b>44.607</b>	<b>2.721</b>

Нахија *Осаница* у попису Босанског санцака из 1468/69. година припадала је Благајском кадилуку, а оснивањем Херцеговачког санцака 1470. године она је припала кадилуку Дрина. Према подацима пописа из 1475/77. године санцак-беговом хасу припадало је: седам села са 204 домаћинства, 40 пунољетних нежењених чланова, једна удовица и 11 муслимана. Војни и управни службеници османске администрације имали су тимарске посједе у нахији Осаници. Међу уживациома тимара били су: Ибрахим, Хусеин син Исабалије, тобџија Хизир, Радивоје син Вука, Ахмед из Карахисара, Јусуф и Скендер и др. Међу тимарницима помиње се и кнез Херак. Евидентирано је седам тимара посадника тврђаве Клобук и шест посадника тврђаве Самобор. Два села у нахији пописана су као резерва војнука са приходом од глоба пет акчи.<sup>427</sup> Село Срботина назива се и Крстјан (сигурно су у овом селу раније живјели припадници босанске цркве). Траг њихове присутности види се у томе што је Вукосав пописан као син крстјанина. Њихово живљење потврђује се у селима: Зебина Шума, Задобра, Петраљ и Горње Свиње.<sup>428</sup> У дјеловима села Љубуша и Небраља пописани су столари. Они су били ослобођени дажбина, али су за потребе Османлија били задужени да врше столарске оправке. У нахији је пописано: 49

<sup>427</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 196 – 200, 285 – 286, 291, 318, 324, 326, 328, 335 – 336, 341 – 346, 372, 374, 381 – 384, 509, 512, 514 – 515, 526, 528, 534 – 535, 543, 558, 564, 568, 589 (нахија Осаница).

<sup>428</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 201, 342, 382 – 383, 537; P. Čošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, 55, 259.

сеоских насеља, 610 домаћинстава, 119 пунољетних нежењених чланова, двије удовице и 58 муслимана, са 3.228 душа и укупним приходом од 49.584 акче.<sup>429</sup>

**Табела 29:** Попис Херцеговачког санцака 1475/77. године

<b>Нахија Осаница</b>	<i>Убикација</i>	<i>Број кућа</i>	<i>Број неожењених</i>	<i>Број удовица</i>	<i>Муслиман</i>	<i>Укупан приход</i>	<i>Укупан број становника</i>
<b>Хас санцак-бега Говзи</b>	Село Говза у Фочи	83	17	/	6	14408	438
Гомијоница (Мирвићи)	Највјероватније се ради о селу Мирвићи у Горажду	39	6	/	2	2037	203
Жунићи	Није убицирано	11	1	/	/	552	56
Долње Свињци	Није убицирано	15	3	/	2	893	80
Братиње	Село Брастиње у околини Горажда	4	/	/	/	570	20
Потркуша	Истоимено село у Горажду	16	3	/	1	1401	84
Калица	Насеље Калац у околини Горажда	8	4	/	/	824	44
Зебина шума	Насеље Зебина Шума у околини Фоче	28	4	1	/	2684	146
<b>Тимарска насеља Буковик (Тврдун)</b>	Данас село у Рудом	12	2	/	12	1676	74
Црнац Поток	Могуће да се ради о засеку Црнци у Фочи	4	1	/	/	108	21
Буковица	Засек у Фочи	10	/	/	3	687	53
Горњи Брастиш	Село Брастиш у околини Фоче	16	9	/	4	1186	93
Шимчаница	Није убицирано	10	3	/	1	417	54
Горња и Доња Љубуша	Засек Љубуша у Фочи	16	3	/	/	1479	83
Петравије	Није убицирано	6	2	/	/	348	32
Моравац	Можда се ради о истоименом засеку у Горажду	8	2	/	/	204	42
Дио Брезачине	Можда се ради о селу Брезје у околини Горажда	8	1	/	/	736	41

<sup>429</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 600 – 601, 608.

Долње Бахово	Данас село Бахово у Фочи	7	2	/	8	451	45
Задобра	Није убицирано	16	/	/	3	2037	83
Дио Мораваце	Можда се ради о истоименом засеку у Горажду	5	3	/	/	264	28
Шушњићи	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
Мравијац	Село Мравијац у околини Горажда	16	1	/	/	867	81
Луковица	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Бежањ	Није убицирано	5	/	/	/	/	25
Мазлина	Није убицирано	11	3	/	/	432	55
Врањићи	Могуће да се ради о селу Врањићи у Горажду	10	2	/	/	683	52
Петраљ	Није убицирано	19	1	/	/	859	96
Доња Жабиношума	Није убицирано	11	1	/	1	1767	57
Срботина	Село у Фочи	9	3	/	/	420	48
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Клубук Кремишно</b>	Није убицирано	20	3	/	1	1024	104
Горње Батеве	Могуће је да се ради о селу Батово у Чајничу	8	4	/	/	/	44
Слатина	Данас село у Фочи	22	4	/	/	1867	114
Моринац	Истоимено село у Горажду	7	/	/	3	596	38
Доња Љубуша	Вероватно засеок Љубуша у Горажду	15	3	/	2	1336	80
Стране	Није убицирано	5	2	/	/	339	27
Доње Братиње	Село Братиње у околини Горажда	10	/	/	5	723	55
<b>Тимарска насеља тврђаве Самобор Петровица</b>	Истоимени засеок у селу Бошин у мјесном подручју Хаџићи у околини Горажда	18	3	/	/	367	93
Безимље	Није убицирано	14	8	/	/	697	78
Горње Свињце	Није убицирано	23	5	/	3	1203	123
Пушине	Данас засеок у Фочи	15	3	1	1	449	81
Жужело	Данас село у Горажду	5	2	/	/	990	27
Изгари	Село у Иловачи код Горажда	8	1	/	/	216	41
Котловине	Могуће да се ради о засеку Котлине у Рудом	4	3	/	/	150	23

Краборише	Село Крабориш налази се на подручју Иловаче код Горажда	6	/	/	/	12	30
Крстац	Село Крстац у околини Фоче	13	/	/	/	1463	65
Дио Тјешнице	Данас постоји локалитет Тјешнићи у Иловачи код Горажда	2	/	/	/	14	10
<b>Занатска насеља</b> Доња Љубуша	Засеок Љубуша у Горажду	3	/	/	/	/	15
Дио Небраља	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
<b>Узапћени посједи</b> Ваљевац	Није убицирано	3	1	/	/	148	16
<b>Укупно: 49 села</b>		<b>610</b>	<b>119</b>	<b>2</b>	<b>58</b>	<b>49.584</b>	<b>3.228</b>

У попису Херцеговачког санџака из 1475/77. године у нахији *Самобор* султановом хасу припадали су рудници жељеза: сам пазар Чајниче, Крижево, Мркојич и Клушчић, а исти рудници пописани су и у дефтеру Босанског санџака 1468/69. године. У Чајничу је пописано: 194 домаћинства, 10 неожењених пунољетних чланова и џемат од шест муслимана, а укупан годишњи приход царског хаса износио је 74.278 акчи. Подаци из пописа показују да се у руднику одвија жива активност. На ријеци Јањини радило је шест самокова (механизованих ковачница), на које се плаћао порез по 150 акчи. У Чајничу је радило 415 ложишта (пећи) за таљење, од сваке је држава узимала по осам акчи. Број кућа у руднику Крижево порастао је од пописа 1468/69. године за 26 кућа, рударска производња је такође расла, радило је 313 пећи за таљење и 10 самокова. Државни приход износио је 8.554 акче. Рудници Мркојич и Кржава били су мања рударска насеља, са укупним државним приходом од свега 1.765 акчи.<sup>430</sup> Санџак-беговом хасу у нахији Самобор припадало је 10 сеоских насеља, 293 домаћинства, 32 неожењена и 12 муслимана. Приход хасу мирилivé у овој нахији износио је 27.813 акчи. Пописано је само седам тимара, који су обухватили 12 сеоских насеља. За село Селичани пописивач напомиње да га је Иса-бег дао посадницима тврђаве Самобор за насеље од сто кућа, а ту је пописано 16 винограда. Само су посадници тврђаве Самобор имали тимаре у истоименој нахији. Већина посадника била је са стране, ту је било и исламизираних Бугара и Албанаца,

<sup>430</sup> А. С. Алић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 3 – 8; А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, 36 – 37.



углавном означени по мјесту одакле су дошли. У нахији Самобор постојало је неколико насеља у којима су живјели крстјани, и то у селима: Пригоште, Расток, Горња Близна и Доњи Копачи. У дефтеру су уписана три специјализована села за занатство: столари (четири лица), ковачи (четири лица) и земберекчије (два лица). Ова категорија становништва била је ангажована за потребе тврђаве Самобор. У нахији је укупно пописано: један пазар, 58 сеоских насеља, 1.186 домаћинстава, 142 пунољетна нежењена члана, двије удовице и 39 муслимана, са укупно 6.116 душа, а укупан приход износио је 72.900 акчи.<sup>431</sup>

**Табела 30:** Попис Херцеговачког санцака 1475/77. године

Нахија Самобор	Убикација	Број кућа	Број нежењених	Број удоваца	Муслимана	Укупан приход	Укупан број станова
Султанов хас Пазар Чајниче	Данашњи град Чајниче у источној Босни	194	10	/	6	5151	986
Клушчићи	Вјероватно је у питању село Глушчићи у Чајничу	6	/	/	/	489	30
Мркојич	Село Мркојевићи у Горажду	21	/	/	/	2243	105
Кржава	Село Кржава у околини Пљеваља	114	10	/	1	3109	581
Хас санцак-бега Горња Лушца	Није убицирано	108	14	/	3	9764	557
Долња Лушца	Није убицирано	20	4	/	/	2437	104
Колибка	Није убицирано	23	2	/	/	2165	117
Мелене	Данас засеок Мељени у Фочи	26	2	/	2	2353	134
Горња и Доња Бијоска	Није убицирано	13	/	/	6	1393	71
Врањи Поток	Насеље код Фоче	16	1	/	/	2205	81
Љино	Није убицирано	19	/	/	/	1617	95
Грубат	Није убицирано	5	1	/	/	504	26
Подкалац	Село Калац у околини Горажда	7	2	/	1	867	38

<sup>431</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 3 – 8, 182 – 189, 253, 265, 280, 282, 285 – 286, 317 – 322, 333, 344, 357, 530, 533, 535, 537 – 540, 542 – 545, 548 – 550, 552, 555 – 557, 560 – 568, 570 – 572, 599, 607, 609 – 611 (нахија Самобор).

Пригоште	Засеок Пригошта у Вишеграду	36	6	/	/	4505	186
<b>Тимарска насеља Селичани</b>	Није убицирано	14	2	/	1	2100	73
Каоштица	Насеље Каоштица у околини Горажда	30	1	/	/	1430	151
Срдна Његочевац	Можда се ради о селу Богошевац у Горажду	5	/	/	/	235	25
Долњи Миршевћи	Могуће да се ради о засеоку Мирушићи у Фочи	8	9	/	/	420	49
Дио Клака	Село у Чајничу	13	2	/	/	265	67
Дио Билина	Насеље Биљин у околини Горажда	8	/	/	1	545	41
Расток	Није убицирано	7	/	/	/	653	35
Долња Батева	Могуће је да се ради о село Батово у Чајничу	9	2	/	/	327	47
Дио Билина	Насеље Биљин у околини Горажда	3	1	/	2	380	18
Међурјечје	Данас Међурјечје у Рудом	32	6	/	2	2138	168
Брезовица	Постоји село Брезовица у Чајничу, али и локалитет у Рудом	5	2	/	/	380	27
Дело Клужина	Село Гложин у Чајничу	5	/	/	/	340	25
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Самобор Црне Баре</b>	Могуће је се ради о засеоку Баре у Устиколини	3	/	/	2	364	17
Доња Близна	Данас Близна, село у Рудом	8	2	/	1	354	43
Горња Близна	Данас Близна у Рудом	62	8	/	/	4068	318
Доњи Камен	Није убицирано	8	2	/	/	354	42
Горњи Камен	Није убицирано	7	3	/	/	525	38
Првањ	Није убицирано	6	/	/	/	502	30
Закаље	Истоимено село у Горажду	24	3	/	/	1233	123
Доње Бучје	Село Бучје налази се у Горажду	22	9	/	/	1083	119
Слаободница	Није убицирано	8	/	/	1	636	41
Устипрача	Вјероватно данашња Устипрача	11	3	/	/	691	58
Борајно	Није убицирано	18	1	/	2	416	93

Врањак	Данас Врањак засеок у Борикама	9	1	/	/	448	46
Гложино	Село у Чајничу	5	2	/	/	233	27
Вуковине	Није убицирано	10	3	2	3	387	61
Дио Горње Батово	Можда се ради о селу Батово у Чајничу	20	/	/	/	594	100
Двориште	Село Двориште у Рудом	5	1	/	/	291	26
Дио Ицка	Није убицирано	11	2	/	/	490	57
Дио Средње Батово	Можда се ради о селу Батово у Чајничу	19	2	/	/	662	97
Горњи Копачи	Село код Горажда	22	2	/	/	2084	112
Задотоци	Није убицирано	9	2	/	/	547	47
Тросиље	Није убицирано	11	3	/	/	1077	58
Г. Божовине	Вјероватно се ради о селу Божовићи у Рудом	8	1	/	/	473	41
Доњи Копачи	Село код Горажда	17	1	/	/	1454	86
Горњи Његошевац	Можда се ради селу Богошевац у Горажду	19	3	/	1	970	99
Слатина	Насеље Слатина у околини Рудог	18	3	/	3	1305	96
Доње Брезујно	Није убицирано	35	6	/	1	1604	182
Дио Клака	Истоимено село у Горажду	14	/	/	/	495	70
<b>Узапћени посједи Заврш</b>	Можда се ради о селу Завршје у Горажду	6	/	/	/	142	30
Дио Пресине	Вјероватно се ради о селу Пресине у Миљевини	10	2	/	/	312	52
Дио Борајине	Није убицирано	6	/	/	/	281	30
<b>Знатска насеља</b> Дио Доњи Његошевац	Можда се ради селу Богошевац у Горажду	2	/	/	/	/	10
Дио Горње Бучје	Село Бучје налази се у Горажду	4	/	/	/	/	20
Дио Рудника	Није убицирано	2	/	/	/	/	10
<b>Укупно: 58 села, 1 пазар</b>		<b>1.186</b>	<b>142</b>	<b>2</b>	<b>39</b>	<b>72.090</b>	<b>6.116</b>

У нахији *Бистрица* хасу санцак-бега припадао је пазар Устиколена. У овом пазару 1475/77. године пописано је: 82 дома, 11 неожењених пунољетних чланова, а приход од трга износио је 11.331 акча, што је било мање за 2.599 акчи у односу на

попис из 1468/69. године. Дио села Долња Милотина, такође, је пописана као дио санџак-беговог хаса са девет домова и укупним приходом од 1.664 акче. У овом дијелу села већину становништва чинили су крстјани. У нахији су пописана 22 тимара у оквиру 43 сеоска насеља. Међу уживацима тимара су: Суврук Јусуф, Хусеин, Ахмед-ага, Исхак-паша, Кара Јусуф, кадија Милешеве и др. У попису села Осип, наводи се наредба султана да чашнигир Мустафа и његов брат Бајазит уживају баштину звану Заврш, као виноград и „виноградчије“ у поменутом селу. Посадници тврђава Клобук уживали су 11 тимара, а посадници Самобора два тимара. Осим прихода са тимара, поједини чланови посада уживали су и нека друга материјална добра, имали су у личном власништву млин, виноград, ливаде и сл. Међу узапћаним посједима налазила су се сеоска насеља: дио Соколице (један дом и приход од 90 акчи) и дио Доњег Страњева, које је пописано као пусто. Пописане су и занатлије у овој нахији, у дјеловима села: Лашце (жељезари, два лица), Загорани (зидари, једно лице), Пода (жељезари, једно лице), Кљуни (зидари, седам лица), Просимље (зидари, пет лица) и Тимокрајићи (зидари, пет лица). У нахији Бистрица пописано је: један пазар, 70 насеља, 1.005 домаћинстава, 127 нежењених чланова, три удовице, 109 муслимана, са укупно 5.253 душе и укупним приходом од 67.987 акчи.<sup>432</sup>

**Табела 31:** Попис Херцеговачког санџака 1475/77. године

Нахија Бистрица	Убикација	Број кућа	Број нео жењ ених	Број удов ица	Мусл иман а	Укупа н прихо д	Укупан број станов ника
Хас санџак-бега Сами Пазар Устиколлина	Данашња Устиколлина код Горажда	82	11	/	/	11331	421
Дио Доње Милотине	Истоимено село у Фочи	9	/	/	/	1664	45

<sup>432</sup> А. С. Алић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 190 – 191, 234, 241, 245, 247, 267 – 268, 270, 272 – 274, 279, 287, 291, 307, 311, 319, 323, 327 – 330, 332, 335, 346, 348, 364, 373 – 374, 376, 378, 383, 386, 507, 510 – 511, 513 – 514, 517 – 518, 521, 525 – 528, 533, 572, 599 – 600, 608 – 609 (нахија Бистрица).

<b>Тимарска насеља</b> Подбрежје (Крећево)	Могуће да се ради о селу Крећак у Фочи	8	1	/	/	706	41
Лалица	Село Љаљица у Фочи	34	2	/	6	1020	178
Раденовићи	Могуће да је у питању село Раденовићи у околини Горажда	13	3	/	1	595	69
Горна Жешће	Село Жешће у Фочи	24	3	/	3	1556	126
Задуб	Могуће је да се ради о засеоку Задуб у селу Бунови у околини Фоче	7	/	/	/	749	35
Рђавац	Није убицирано	/	/	/	/	/	/
Долња Плешевица	Данас село Пљешевица у Горажду	2	1	/	2	502	13
Осип	Није убицирано	28	5	/	1	1161	146
Долна Жешће	Није убицирано	12	4	/	3	1060	67
Дио Странца	Није убицирано	3	/	/	/	108	15
Дио Јасенова	Село Јасеново у подручју Миљевине код Фоче	1	/	/	/	106	5
Дио Локва	Постоји неколико Локви на простору Фоче и Горажда	19	3	/	/	821	98
Дио Стрганци	Село Стрганци у подручју Устиколине код Горажда	11	/	/	/	825	55
Дио Забора	Истоимено село код Устиколине	16	/	/	1	770	81
Дивање	Није убицирано	40	3	/	14	2181	217
Доње Стањево	Можда се ради о селу Стањево Брдо у Горажду	/	/	/	/	48	/
Старњиште	Није убицирано	4	/	/	/	1358	20
Долње Кошево	Није убицирано	9	/	1	/	717	47
Средња Милотина	Насеље у околини Фоче	2	/	/	2	100	12
Долњи Хртар	Могуће је да се ради о селу Хртар у Вишеграду	3	2	/	/	281	17
Сјерче	Данас село Сјерице у Фочи	5	3	/	/	141	28
Кљуна	Данас село у Фочи	36	8	/	2	1221	190
Марево	Данас постоји Велико и Мало Марево у Фочи	12	/	/	8	1309	68
Цапе	Истоимени заселак у Устиколини–Горажду	37	10	/	/	1620	195
Дио Доње Стањево	Није убицирано	6	1	/	/	684	31

Долње Жиљево	Данас село Жељево у Фочи	4	2	1	5	1317	29
Батача	Под овим именом непознато, осим ако се не ради о селу Петачине	15	3	/	/	668	78
Дио Врбице	Истоимено село у Фочи	7	/	/	/	335	35
Мириновићи	Село у Фочи	6	1	/	/	456	31
Избићи	Село Избићи у Фочи	4	/	/	/	494	20
Дио Крушева	Насеље Крушево у околини Фоче	1	/	/	/	275	5
Горњи Шушњићи	Није убицирано	4	/	/	/	584	20
Загорица	Највјероватније се ради о селу Загорице у Фочи	15	/	/	1	514	76
Дио Плешевице	Данас село Пљешевица у Горажду	1	/	/	3	708	8
Оглавац	Засеок Оглавак у Фочи	4	/	/	/	977	20
Ратај	Данас село Ратаја у Фочи	16	2	/	1	611	83
Кремино	Данас Кремин у Фочи	9	2	/	/	320	47
Подграђе	Вјероватно истоимено село код Устиколине - Горажда	18	2	/	1	1065	93
Дио Плешевице	Данас село Пљешевица у Горажду	13	4	/	10	1717	79
Бореница	Засеок Борјаница у Фочи	11	2	/	4	266	61
Дивање	Није убицирано	40	3	/	14	2181	203
Суђевица	Није убицирано	14	1	/	/	150	71
Дио Забора	Истоимено село код Устиколине	7	/	/	/	559	35
Стањево	Није убицирано	8	2	/	3	319	45
Страњиште	Није убицирано	4	/	/	/	1358	20
Куњак	Није убицирано	6	/	/	/	290	30
<b>Тимарска насеља посадника тврђаве Клубук Мрежица</b>	Село Мрежица у околини Фоче	99	11	/	2	4824	508
Дио Локве	Село Локве у околини Фоче	15	3	/	4	1155	82
Дио Бешовице	Није убицирано	2	/	/	2	385	12
Жиљево	Није убицирано	17	2	/	/	1335	87
Петовићи	Данас село у Прачи-Горажде	24	3	/	/	1148	123

Дио Букве	Данас засеок у Фочи	14	/	/	3	491	73
Будовине	Засеок Будовине у селу Ратковићи у околини Фоче	16	3	/	/	1046	83
Страганце	Није убицирано	30	4	/	6	1589	160
Дио Горње Жешче	Село Горња Жешча у околини Фоче	8	/	/	/	723	40
Јасеново	Вјероватно данас село Јасеново у Горажду	18	/	/	2	1178	92
Даничићи	Село Даничићи у околини Фоче	12	3	/	1	1113	64
Мравијац	Село Мравијац у околини Горажда	9	/	/	/	246	45
Горња Косова	Данас засеок Косова у Устиколини–Горажде	10	3	/	/	695	53
Доње Жешће	Није убицирано	7	2	1	4	1115	43
<b>Тимарска насеља тврђаве Самобор Кремин</b>	Село Кремин у подручју Устиколине код Горажда	27	2	/	/	1305	137
Забрађе	Вјероватно се ради о засеоку Забрђе у Фочи	46	7	/	/	1751	237
<b>Узапћени посједи</b> Дио Соколице	Није убицирано	1	/	/	/	90	5
Крушево	Село Крушево у околини Фоче	/	/	/	/	/	/
<b>Занатска села</b> Дио Лашце	Могуће да се ради о засеоку Лашчићи у Устиколини–Горажде	2	/	/	/	/	10
Дио Загорани	Није убицирано	1	/	/	/	/	5
Дио Кљуни	Није убицирано	7	/	/	/	/	35
Дио Просимља	Није убицирано	5	/	/	/	/	25
Дио Тимокрајића	Није убицирано	5	/	/	/	/	25
<b>Укупно: 1 пазар, 70 села</b>		<b>1.005</b>	<b>127</b>	<b>3</b>	<b>109</b>	<b>67.987</b>	<b>5.253</b>

У попису из 1475/77. године у нахији *Тођевац* налазио се само један тимар, Хамзе из Софије, посадника тврђаве Кључ, који је уживао приход од села Тјентиште, а оно је пописано као *дербенд* и ослобођено од свих ванредних и државних намета. Укупан приход овог тимара износио је 819 акчи. У Тођевцу се налазило и једно

занатско село „пушкара“, специјализованог за потребе војног утврђења. У овој малој нахији пописано је: свега два села, 28 домаћинстава, три нежењена пунољетна члана, два муслимана, а укупан приход износио је 819 акчи. У попису се биљежи мали број посадника тврђаве Тођевац. Можда је разлог њиховог малог броја слабљење материјалне базе, што је у вези са слабљењем њихове офанзивне улоге јер утврђење Тођевац није се више налазило у граничној зони.<sup>433</sup>

**Табела 32:** Попис Херцеговачког санцака 1475/77. године

Нахија Тођевац	Убикација	Број кућа	Број нежењених	Број удоваца	Муслимана	Укупан приход	Укупан број становника
Тимар посадника тврђаве Кључ Тјентиште	Данас село у Фочи	25	3	/	2	819	130
Занатска насеља Дио Сопот Лука	Није убицирано	3	/	/	/	/	15
<b>Укупно: 2 села</b>		<b>28</b>	<b>3</b>	<b>/</b>	<b>2</b>	<b>819</b>	<b>145</b>

Скадарски санцак формиран је као самостална управна јединица после пада скадарске тврђаве (Розарф) 1479. године. Према пописном дефтеру Скадарског санцака из 1485. године санцак је био подијељен, у управно-територијалном смислу на четири казе: скадарску, подгоричку, пећку и бихорску. Овај попис обухватио је и нахију Комарани (између Бијелог Поља и Бродарева), која је тада у управно-територијалном смислу припадала Бихорској кази. Сва насеља нахије Комарани припадала су личном посједу санцак-бега – хасу. Хришћани ове нахије пописани су као власи (*janë eflakë*) и били су обавезни да дају влашку дажбину, зато испенца и остала давања нису уписана.<sup>434</sup>

<sup>433</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 425 – 426, 599 (нахија Тођевац).

<sup>434</sup> S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, 91 – 96; S. Rizaj, *O defteru Skadarskog sandžaka iz 1485. godine*, 106 – 116; Ф. Шантић, *Пријепољски крај у попису скадарског санцака 1485. год.*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XIII, Пријепоље 1990, 273 – 280; Имена и положај ових насеља доноси нам М. Пешикан, исправљајући на неколико мјеста читање С.



**Табела 33:** Пописни дефтер Скадарског санџака из 1485. године

Нахија Комарани	Убикација	Број кућа	Број нео жењ ених	Број удов ица	Укупа н прихо д	Укупан број становн ика
Ораховица	Истоимено село Ораховица у Бијелом Пољу	28	/	1	/	142
Нишница	Данашње село Љешница у Бијелом Пољу	11	/	1	/	57
Кобач	Није убицирано	23	/	2	/	120
Кава	Могуће је да се ради о локалитету Кава изнад Заступа	3	/	1	/	17
Јара	Данашње село Баре	2	/	/	/	10
Орашац	Данашње село Орашац у Пријепољу	30	/	2	/	155
Боровина	Данашње село Брвине	10	/	1	/	52
Белохова	Данашње село Бјелохова	11	/	2	/	60
Закот	Данашње село Закут југозападно од Бродарева	7	/	/	/	35
Буковик	Истоимено село у Бродареву	11	/	/	/	55
Комадин	Данашње село Комадине	4	/	/	/	20
Грихарова	Данашњи предио Грнчарево	12	/	2	/	65
Опница	Данашње мјесто Ујнице	8	/	/	/	40
Оплад	Данашње насеље Оклади	8	/	/	/	40
Манастир Петрова црква	Данашњи манастир Св. Петра и Павла	/	2	/	/	2
Сила	Није убицирано	1	/	/	/	5
<b>Укупно: 15 села, 1 манастир</b>		<b>169</b>	<b>2</b>	<b>12</b>	<b>12.512</b>	<b>875</b>

Из табеле се види да је у овој нахији уписано 15 села, један манастир, 169 кућа, двојица неожењених и 12 удовица. Укупан приход износио је 12.512 акчи. Многа села су се сачувала до данас, а захваљујући истраживањима академика Митра Пешикана познат нам је велики број њихових имена и положај.<sup>435</sup> Нахија Комаран

Пуљахе. М. Пешикан, *Зетско – хумска – рашка имена на почетку турског доба*, Ономатолошки прилози IV, Српска академија наука и уметности, Београд 1983, 76 – 79.

<sup>435</sup> За историјско–географска истраживања и проучавања састава становништва на подручју Полимља незаобилазни су радови лингвисте академика Митра Пешикана. Био је велики зналац језика, умιο је да

обухватала је дио села пријепољског и бјелопољског краја. Назив Комарани очувао се до данашњих дана: то је предио са лијеве стране Лима између Бродарева и Бијелог Поља. Године 1488/9. година извршене су извјесне територијалне промјене у оквиру Скадарског санцака: Бихор је отцијепљен од Скадарског и припојен Призренском санцаку. То значи да је и нахија Комаран, као дио вилајета Бихор, била у саставу Призренског санцака. Почетком XVI вијека Бихор и нахија Комаран поново су били у саставу Скадарског санцака.<sup>436</sup>

Насеља у српским земљама биљежила су демографски развој до 1345. године. Демографски пораст становништва најбоље се може пратити за жупу Лим, гдје се већи број насеља јавља са једним или више заселака. На основу истраживања професора Сенише Мишића може се претпоставити „да је у Полимљу око 1345. живело најмање око 30.000 становника“. Од половине XIV вијека на простору Полимља и Горњег Подриња почиње опадати природни прираштај становништва због ратова, глади и епидемијских болести.<sup>437</sup> Куга, под којим именом су се подразумијевале разне опасне болести, представљала је велику опасност за становништво. Смртност је погађала густо насељена и урбана мјеста. У Полимљу је Пријепоље било у сталној опасности, а у Горњем Подрињу куга се редовно јављала као епидемија у Хочи. На примјер, током љета 1453. године дубровачки трговци изјављују да неће посјећивати Дрину, област Хоче и Горажда јер је тамо нездраво. У хочанском крају било је заразе и 1467. године.<sup>438</sup> Иако се односи на раздобље један вијек касније путописац Жан Палерн 1582. године биљежи епидемију куге у Фочи и због тога се није у граду задржавао, јер нису смјели да сврате, него је наишао на други каравансерај код великог дрвеног моста. Британски путник Хенри Остел

---

идентификује по чему је шта названо. М. Пешикан, *Зетско – хумска – рашка имена на почетку турског доба*, 75 – 82 (нахија Комарани); М. Пешикан, *О најстаријим турским пописима предјела СР Црне Горе*, 52 – 56.

<sup>436</sup> S. Rizađ, *O defteru Skadarskog sandžaka iz 1485. godine*, 106 – 107; Ф. Шантић, *Пријепољски крај у попису скадарског санцака 1485. год.*, 276 – 279.

<sup>437</sup> С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 76 – 77.

<sup>438</sup> S. Ćirković – D. Kovačević – Kojić, *Zdravstvene prilike u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*, Acta historica medicinae pharmaciae et veterinae X/2, Beograd 1970, 94; Б. Храбак, *Епидемије у Санцаку од средине XV до краја XVIII века*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IX, Пријепоље 1981, 139 – 141; Исти, *Фоча до краја XVIII века*, 153; Б. Павловић, *Социјално – епидемијске прилике у области Бранковића средином XV века*, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године, 464 – 466.

прошао је 1585. године кроз Фочу и у свом путопису забиљежио да је тамо харала куга.<sup>439</sup>

Дефтером Босанског санцака из 1468/69. године на простору Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња пописано је укупно 26.269 душа. Најгушће је била насељена нахија Сокол, а најмање нахија Полимље. Османска грађа показује да је на овом простору мрежу насеља чинило неколико градова и више села, која су била углавном мања (6–20 кућа) и средња сеоска насеља (21–80 кућа), ријетка велика села са више од 81 домаћинства. Када се упореде ти подаци са пописом Херцеговачког санцака, који је настао седам до девет година касније видимо да је демографска слика другачија, док је највећи број мањих и средњих села истовјетан. На основу пописа из 1475/77. године долази се до података да је укупан број становника на овом простору износио 39.321 душа. Овај број становника обухвата и цемате сточара-влаха који су пописани на простору Средњег Полимља. На примјер, нахија Сокол по попису је најгушће насељена: у 117 села и два пазара било је 10.679 људи, што је скоро дупло више него у попису 1468/69. године.

Из пописа 1475/77. године види се да је број становника знатно увећан у односу на попис 1468/69. године. Ослањајући се на податке пописа из 1475/77. године професор Мишић је израчунао да је на подручју Средњег и Доњег Полимља живјело 11.004 душе, а на простору Горњег Полимља 1485. године (Скадарски дефтер) 12.495 душа. Из овога се види да је Горње Полимље било гушће насељено од Средњег и Доњег.<sup>440</sup>

Активно село било је оно које је имало доминантну улогу у прихватању и одржавању становништва. Око села је пољопривредно земљиште пружало могућност становништву да ради и производи храну и друге потребне производе за живот, да се по тој основи одржава и расте, како истиче Милош Мацура.<sup>441</sup> Када се упоређују подаци, треба имати у виду чињеницу да је попис Босанског санцака настао три–

---

<sup>439</sup> Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 139; С. Мишић, *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*, 23 – 24.

<sup>440</sup> С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 75.

<sup>441</sup> М. Мацура, *Насеља и насељеност*, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године, 207.

четири године после пада највећег дијела овог простора (1465), тешко после ратно вријеме, а Херцеговачки попис је настао ипак десетак година касније. Ратни сукоби херцега Стефана са његовим синовима, босанским великашима, Дубровачком републиком и на крају са Османлијама—сигурно су негативно утицали на демографску слику насеља на овом простору. Разарање и оштећења насеља били су честа појава: куће и други објекти, имовина, засади и усјеви били су уништавани или спаљивани. У доба турских освајања ових простора један дио становништва био је убијен, а дио одведен у робље или је избјегао, тако је добар дио сеоских насеља остао пуст без свог становништва.

У попису санцака Босна из 1468/69. у вилајету Херсек на крају дефтера пописана су посебно опустјела села, а на простору Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња регистрована су 42, док је само у једном дијелу нахије Сокол било њих 12. Десетак година касније нема ратних сукоба на овом простору и бјеганије, Турци насељавају плански опустошена села новим становништвом. Број напуштених села у попису 1475/77. године износио је свега девет.

За демографију ове области значајно је нагласити да се у Сумарном попису Босанског санцака и Херцеговачком дефтеру помиње одређени број дошљака, пришлага и удовица, што указује на запустјелост, али и оживљавање насеља на овом простору.<sup>442</sup>

Из ових пописа сазнајемо такође да је на овом простору у неким селима и њиховим дјеловима уписан одређени број припадника посебног војничког реда – војнука. Војнуци су живјели као повлашћени становници. Установа војнука је словенског поријекла. Турци су преузели овај војнички ред после Маричке битке 1371. године. Војнуци су регрутовани из редова домаћег хришћанског становништва, ситнијег племства и влаха. Могли су бити коришћени као браниоци границе или као

---

<sup>442</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста; Исти, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, на више мјеста; Видјети: М. Vasić, *Uticaj ratova na naselja i privredu osmanskog graničnog područja u Srbiji i Bosni: (1480-1536)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu knj. 6, Sarajevo, 1970/1971, 461 – 466; Д. Бојанић, *О неким одредницама сеоског становништва југословенских земаља у турским пописним књигама XV века*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 73 – 80; М. Мацура, *Насеља и насељеност*, 192 – 211, 259 – 260; Р. Živković, *Etnička i vjerska slika Bosne i Hercegovine u XV. i XVI. stoljeću*, Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma, Osijek 2002, 270 – 277.

извидници – да обављају обавјештајне задатке у пограничним областима сусједних држава. Војнуци су за вршење војничке дужности уживали и овдје и у другим крајевима слободне баштине и били су ослобођени државних и феудалних обавеза. Једино су били обавезни да плаћају копљарину (16 акчи, а онај ко иде у поход плаћао је још шест), глобе за ситније прекршаје, таксу на увоз бачви са вином и на овчарину ако су имали више од 100 оваца. У случају неиспуњавања војних обавеза, кажњавани су тјелесним казнама. И јамаци, помоћници војнука, регрутовани су из редова њихових синова, браће и сродника и уживали су извјесне пореске олакшице. Најниже јединице војнука звале су се копља. Војнуци су били организовани у малим војним јединицама, са два до седам јамака (помоћника). Најниже старјешине војнука назване су лагаторима, док су више старјешине војнука називани черибаше или сераскери и војнички санцак-бегови. Лагатори су имали два до три пута више јамака него обични војници.<sup>443</sup>

У дефтеру из 1468/69. године убиљежени су војнуци који нису активно служили, већ су били само војничка резерва. У нахији Горажде војнуци су пописани у једном дијелу села Малени – два дома, а у нахији Бистици у дијелу села Подграђе – такође два дома. Резерве ових војнука уживале су баштине, које су третиране као војнички тимар. Међутим, у попису је назначена измјена за дио резерве ових војнука *због тога што се тимар ових војнука искварио, на основу писама Хамза-беговог*. Држава није више имала интереса и потребе за овом резервом војнука и њихове баштине придодате су тимару сераскера као повећање, а војнуци су преведени у обичну рају.<sup>444</sup>

У дефтеру Херцеговачког санцака из 1475/77. године војнуци се појављују у скоро свим нахијама. Велика скупина војнука налазила се на тимару черибаше

---

<sup>443</sup> Види: Б. Ђурђевић, *О војнуцима, са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског аганлука*, Гласник земаљског музеја, св. II н.с., Сарајево 1947, 75 – 137; *Историја народа Југославије II*, Београд 1960, 75; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459 – 1683)*, 162 – 169; Е. Миљковић, *Турски феудални систем на Балкану*, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године, 542; Б. Храбак, *Војнуци у Трговишту (Рожају), Бихору, Будимљи, Пећи и Клопотнику 1485. године*, Новопазарски зборник 30, Нови Пазар 2007, 83 – 89; Војнуци су носили црна одијела и никакве промјене у том дијелу нису биле допуштене. Таква униформа била је обавезна и за њихове замјенике – јамаке. За војнуке у катуннама стоји, када би војник био позван у поход морао је у Истамбул доћи са коњем и косом за кошење. Y. Ergun, *Osmanli Imperatorloğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989, 22.

<sup>444</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 129 – 130.

Синана и Махмуда. На овом подручју нису уписани војнуци који су активно служили већ само као војничка резерва. У нахији Милешево пописани су војнуци поименично са 22 куће и четири неожењена у пет села. Порез за глобе износио је 27 акчи.<sup>445</sup>

У нахији Поблаће пописан је дио резерве војнука који припада церибаше Синану са 44 домаћинства, девет неожењених у пет села и приходом од глоба 10 акчи.<sup>446</sup>

Војнуци су пописани у нахији Дубштица, са ставке церибаше Синана, од којих је један дио припадао кнезу Хераку. Резерва војнука је пописана у 18 села са 46 кућа, једним муслиманом и приходом од глоба 32 акче.<sup>447</sup>

У нахији Горажде резерва војнука пописана је у једном сеоском насељу са три куће, док у два села нису наведне куће већ само приход од глоба пет акчи.<sup>448</sup>

Резерва војнука пописана је у нахији Сокол на тимару церибаше Синана: 146 кућа, 34 неожењена, четири муслимана, а приход је износио 1.143 акче и глобе војнука 594 акче.<sup>449</sup>

У нахији Самобор убиљежена је резерва војнука са ставке церибаше Синана у 10 сеоских насеља са 52 куће и два неожењена.<sup>450</sup>

Нахији Бистрици припадала је резерва војнука са ставке церибаше Махмуда: 24 села са 84 куће и седам муслимана. Становници једног дијела ових села уписани су у саставу тимара кнеза Херака.<sup>451</sup>

У нахији Осаница резерва војнука пописана је у три сеоска насеља са 13 кућа и пет неожењених.<sup>452</sup>

На основу наведених података, примјећује се да војнуци нису заузимали читаво села већ дјелове села. Такође је поменуто да нема помена о активним војнуцима. Примјетан је и веома мањи број кућа у селима наведених нахија. Није познато какве су обавезе имали војнуци са овог подручја према санцак-бегу као свом

---

<sup>445</sup> Исто, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 580, 592, 594, 598.

<sup>446</sup> Исто, 222, 578.

<sup>447</sup> Исто, 296 – 298, 359 – 360, 546.

<sup>448</sup> Исто, 350, 383.

<sup>449</sup> Исто, 223 – 231.

<sup>450</sup> Исто, 357 – 359, 610 – 611.

<sup>451</sup> Исто, 349 – 351, 357 – 359, 375.

<sup>452</sup> Исто, 343, 568, 589.

највишем војном старјешини, вјероватно је да нису биле велике. У Видинском санцаку војничко копље давало је свом санцак-бегу годишње по двије акче. На основу имена ових војнука види се да су у једном селу војнуци могли бити браћа, некад се јавља и стриц са синовцима и војнуци који су означени као нечији рођаци. Иако нема тачних података гдје су све војнуци са овог подручја обављали војну службу, извјесно је да се ради о заостацима резерви из бивших акција, као и о припремама за будуће акције. Постојање резерви војничких јединица на овом подручју јасно говори да је турска власт средњовјековне ратнике и слободне баштинике одмах ставила у службу својих интереса.<sup>453</sup>

---

<sup>453</sup> Види: О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459 – 1683)*, 162 – 169; Б. Храбак, *Војнуци у Трговишту (Рожају), Бихору, Будимљи, Пећи и Клопотнику 1485. године*, 83 – 89.

## IV. ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ

### IV.1. Ранија прошлост Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња

Када је ријеч о најранијој средњовјековној прошлости Полимља и Горњег Подриња, као и за остале области у раном средњем вијеку, мора се истаћи, да је она због недостатка историјских извора у доброј мјери остала неистражена.

Долазак Словена на Балканско полуострво везује се за почетак VI до првих деценија VII вијека. Од треће деценије VII вијека, Словени су стални становници Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња, гдје су постојали повољни услови за живот. У X вијеку учени византијски цар Константин VII Порфирогенит наводи у свом познатом спису да су за вријеме цара Ираклија (610–641) ово подручје населили Срби.<sup>454</sup>

Етничка мијешања на овом простору почела су да се врше још од прадавних времена. Најпре су се мјешали Илири са аутохтоним живљем, затим Римљани са Илирима, а потом и Словени са затеченим романизованим или нероманизованим становништвом. Ово подручје било је веома рано славизирано.<sup>455</sup>

Словенска племена су живјела у својим родовско–племенским друштвеним и жупским организацијама без потчињености византијској власти. Не постоје докази да су Срби од средине VII вијека заиста признавали власт Византије, којој је требало времена да консолидује своју власт. Током VIII вијека византијски извори не пружају

---

<sup>454</sup> О досељавању Срба детаљније видјети: *Византијски извори за историју народа Југославије II*, 47 – 49; *Историја српског народа I*, 144 – 145 (С. Ћирковић); У Летопису попа Дукљанина потврђује се податак да су Словени (Срби) доспјели на Балкан за вријеме Ираклија. Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, Београд 2002, 274 – 301; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 20 – 22.

<sup>455</sup> П. Влаховић, *Неки елементи спајања и међусобног прожимања различитих етничких заједница у области Старе Раике*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића II, Пријеполје 1974, 51 – 53; Т. Живковић, *Етничке промене на територији данашње Србије у периоду од VI до X века*, Гласник Етнографског института Сану, књ. XLV, Београд 1997, 89 – 99.



податке о областима на Балкану.<sup>456</sup> Франачки летописац Ајнхард записао је у Аналима франачког краљевства (*Annales regni Francorum*) да је Људевит Посавски 822. године био принуђен да се последије пропасти устанка против Франака склони код Срба: *за који се народ каже да држи велики део Далмације*, овдје је нашао уточиште код једног од српских првака. Овај податак нам указује да су Срби почетком IX вијека били господари доброг дијела некадашње римске провинције Далмације.<sup>457</sup>

Основа за формирање прве државе Срба била је област која је обухватала „крајеве на Лиму и на горњој Дрини заједно са Пивом и Таром, долину и горњи ток западне Мораве“.<sup>458</sup> Дакле, и ово подручје је било обухваћено том државом. Овај простор био је занимљив за Србе због плодних земљишта у долинама ријека Лима и Дрине, док су планински предјели били погодни за сточарство.<sup>459</sup>

Тадашња политичка историја овог простора неодвојива је од српске државе. Ипак, због недостатка писаних извора тешко је прошлост овог подручја реконструисати у појединостима.<sup>460</sup>

Почетком IX вијека српске земље страдају у сукобима Бугарске и Византије. За вријеме бугарског цара Симеона (893–927) Србија је била покорена 924. године од

---

<sup>456</sup> Т. Живковић, *Лужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, 300 – 301, 322.

<sup>457</sup> Овај податак је најстарији помен Срба на Балканском полуострву. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 39; *Историја српског народа I*, 160 (С. Ћирковић); Т. Живковић, *О северним границама Србије у раном средњем веку*, Зборник Матице српске за историју 71 – 72, Нови Сад 2001, 12 – 13; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 31; Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII)*, Београд 2006, 19; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 51; Т. Živković, *The Origin of the Royal Frankish Annalist's Information about the Serbs in Dalmatia*, Споменика академика Симе Ћирковића, Београд 2011, 380 – 398.

<sup>458</sup> К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1978, 64, 68.

<sup>459</sup> Видјети територијални опсег српских земаља у IX и X вијеку: *Историјски атлас*, М. Благојевић ...[и др.], Републички геодетски завод: ЈП Завод за уџбенике, Београд 2011, 35.

<sup>460</sup> У новије вријеме у босанској историографији присутна је вјештачка тенденција да се прикаже да је област Горњег Подриња у средњем вијеку припадала Босни, а не Србији. Очигледно ови аутори прећуткују или не знају да је територија Горњег Подриња припада средњовјековној Србији и прилично касно (након 1373. године) ова област ушла је у састав Босне. Видјети научну неодрживост таквих тврдњи: М. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, 28 – 32; М. Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, 134 – 135; С. Јалимам, *Из хисторије средњовјековног Полимља (истражени и неистражени проблеми)*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 47 – 52; О Горњем Подрињу у саставу Србије видјети: Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 17; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 29 – 44; S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 78.

Бугара и под њиховом влашћу остаће до 927. године. Са цијелом тадашњом Србијом Полимље и Горње Подриње било је у саставу Бугарског царства.<sup>461</sup>

Српски кнез Часлав Клониоровић (око 927/28. до око 950), искористивши смутње у Бугарској послје смрти цара Симеона 927. године, успио је да побјегне из заточеништва и да завлада својом земљом. Часлав је признао врховну власт Византије, којом је онда владао цар Константин VII Порфирогенит. По свему судећи, све до краја владавине кнеза Часлава Рашка, па и само Полимље и Горње Подриње, пролазиће кроз једну од ријетких етапа мирног развоја. Тај период је прекидан повременим сукобима бугарско–византијским, у које је Србија била укључена и мимо воље Часлава. Средином X вијека долази до све чешћих упада угарских пљачкашких хорди.<sup>462</sup>

У Лјетопису попа Дукљанина биљежи се да је у вријеме Часлава угарски великаш Киш опустошио и опљачкао Босну. Поп Дукљанин пише да је краљ Часлав скупио војску и да се супроставио у *Дринској жупанији, поред реке (Дрине)*. До сукоба је дошло у мјесту Цивелино (*Civelino*) и ту су Угри доживјели пораз. По Дукљанину, неки младић по имену Тихомил, по наредби Часлава, погубио је Киша и као награду добио је на управу *Дринску жупанију и кћерку рашког бана за жену*. Цивелино је данашње мјесто Цвилин код Устиколине. Податак о постојању Дринске жупаније у доба Часлава први је податак о једној од жупа Србије раног средњег вијека. Други помен Дринске жупаније налазимо у истом Лјетопису. Дукљанин описује да је послје смрти Драгимирове, његова удовица отишла у Рашку код свог оца жупана Љутомира, са двије кћери у поодмаклој трудноћи. Када је стигла у домовину сазнала је да јој је отац преминуо, па се заједно са мајком упутила према Босни, својим ујацима. На путу према Босни родила је мушко дијете у мјесту Брусно у *Дринској жупанији*. Мјесто Брусно највероватније је данашња Брусна, 10 km

---

<sup>461</sup> *Историја народа Југославије*, књ. I, Београд – Загреб – Љубљана 1953, 235 – 236; *Историја српског народа I*, 158 – 160 (С. Ћирковић).

<sup>462</sup> *Историја српског народа I*, 160, карта на стр. 161 (С. Ћирковић); Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, 420 – 421; В. Суботић – А. Сковран – П. Влаховић, *Бисери старе Рашке*, 40.

источно од Фоче.<sup>463</sup> Из љетописа видимо да је Дрина тада обухватала простор око Фоче са мјестом Брусно и Устиколину са селом Цвилином. Територија Горњег Подриња спадала је у жупу, односно „земљу“ Дрину.<sup>464</sup> Часлав је завршио живот око 950. године у борби против Угара у Срему, у равницама јужно од Саве.<sup>465</sup>

Према писању попа Дукљанина, Часлављевом смрћу настало је вријеме опадања моћи Србије. На српском престолу је тада био извјесни Тихомил, који се није усудио да узме краљевску титулу већ се задовољио звањем великог жупана. Дукљанинова обавјештења јако су несигурна и тешко је доћи до неког поузданог закључка.<sup>466</sup>

О томе какве су биле прилике послје немамо вијести, а вјероватно је Рашка признавала власт византијских владара. Подручје Лима и Горње Дрине, за вријеме владавине Василија II (976, самостално влада 985–1025) преживљавало је судбину осталих дјелова Рашке.<sup>467</sup> За рани период, податке о територијалним, односно родовско-племенским јединицама Полимља и Горњег Подриња имамо само за жупу Дрину, док је из периода Немањића познато неколико жупа у Полимљу.<sup>468</sup>

Византијском цару Константину VII Порфирогениту у 32. глави списа *О управљању Царством (De administrando imperio)* било је познато да у Србији има осам „насељених градова“, које он помиње у покрштеној Србији, а који до сада нису потпуно убицирани. Код истраживача постоје различита мишљења око утврђивања географског положаја ових „насељених градова“. За ово поручје истраживачи везују два града: Чернавуск и Међурјечје. Град Чернавуск доводи се у вези са Милешевцем у жупи Црна Стена, мада постоји и мишљење филолога да би град Чернавуск могао бити код Прибоја на Лиму, у чијој се близини налази село Црнузи. Град Чернавуск није убициран тачно, али све указује да се налазио на простору Средњег и Доњег

---

<sup>463</sup> *Gesta regum Sclavorum*, том 1, 89 – 93, 140 – 141; Т. Живковић, *Gesta regum Sclavorum*, том 2, 202 – 204, 274 – 275; О насељу Цвилин и Брусно видјети: М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 27; Р. Новаковић, *Гдје се налазила Србија од VII до XII века*, Београд 1981, 122; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 34.

<sup>464</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 34.

<sup>465</sup> *Историја српског народа I*, 166 (С. Ћирковић).

<sup>466</sup> Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, 299 – 301.

<sup>467</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 25.

<sup>468</sup> Детаљније у овом раду 31 – 46 стр.

Полимља. Постоји претпоставка да се град Међурјечје налази код средњовјековног града Сокола, који се налази на саставу Пиве и Таре, чија се градња подудара са растом моћи породице Косача. Постоји још једно Међурјечје сјеверно од Горажда, насупрот ушћу Праче у Дрину. На том простору налази се град Самобор и град Нови. Тачна убикација још увијек није утврђена, али код истраживача постоји сагласност да се на простору Горњег Подриња налазило Порфирогенитово Међурјечје. Ова два насељена града свједоче о континуитету урбаног живота на овом простору.<sup>469</sup>

Наиме, пред сам крај X вијека (998. године), Самуило је повео велики војни поход на Дукљу и успио да ју потчини. Почетком XI вијека област Рашке била је под влашћу цара Самуила. Дукљански владар Јован Владимир, послје женидбе са ћерком цара Самуила Косаром, добио је на управу Дукљу и југозападне дјелове тадашње Србије и земље у сливу Таре и Лима.<sup>470</sup> Послје смрти Владимира, византијски цар Василије II са великом војском освојио је читаву Бугарску, Рашку, Босну и Далмацију.<sup>471</sup> Послје успостављања византијске власти територија некадашње Самуилове државе била је највећим дијелом подијељена на теме.<sup>472</sup>

Полимље и Горње Подриње остали су изван византијске тематске организације, јер се њена граница са југоистока зауставила на Проклетијама.<sup>473</sup>

---

<sup>469</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 73 (Међурјечје), 82 (Нови у Дрини), 103 (Самобор); *Византијски извори за историју народа Југославије II*, 58; К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 244; С. Ћирковић, *'Насељени градови' Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација*, 9 – 32; М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача*, 17 – 21; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 183 – 184 (М. Антоновић – С. Мишић); М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 43 – 45.

На мјесту названом Дворине у Коловрату код Пријепоља, гдје је постојао урбанизовани римски муниципални центар, откривени су остаци велике рановизантијске базилике из прве половине или средине VI вијека. У околини Коловрата били су царски посједи и посједи муниципалне аристократије. Ово нам указује на добру насељеност Средњег Полимља у доба Јустинијана (527 – 565). И. Николајевић, *Пријепоље и околна у рановизантијско доба*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 199 – 209; М. Поповић, *Касноантичко наслеђе у Полимљу*, Милешевски записи 5, Пријепоље 2002, 14 – 18; С. Мишић, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 64.

<sup>470</sup> С. Пириватрић, *Самуилова држава: обим и карактер*, Београд 1997, 112 – 115; Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII)*, 69 – 71.

<sup>471</sup> Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу (600 – 1025)*, 429.

<sup>472</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 24 – 25; *Историја српског народа I*, 166 – 169 (С. Ћирковић), 170 – 172, 181 (Ј. Максимовић).

<sup>473</sup> *Исто*, 24 – 25; *Исто*, 170 – 173 (Ј. Максимовић).

У другој половини XI вијека ово подручје, као и друге области Рашке и Босне, нашле су се у саставу дукљанске државе Војислављевића. До покоровања Рашке дошло је око 1083/84. године, затим је заузета и Босна. Према Дукљанину, Константин Бодин је у Рашкој поставио на власт два своја жупана, Вукана и Марка, и од њих је добио вазалну заклетву. У Босни је поставио свог оданог човјека кнеза Стефана.<sup>474</sup> Да покоровање Рашке није ишло без отпора—обавјештава нас поп Дукљанин. Наиме, он наводи да је краљ Бело покорио Рашку, а то је било праћено отпором. Затим спомиње неку битку на Лиму, у којој је страдао рашки жупан Љутомир, поријеклом од Тихомиловог рода, а војска рашког жупана разбјежала се и прогањана је све до ријеке Ибар. Не наводи се податак у ком је дијелу Полимља та битка вођена.<sup>475</sup>

Врховна власт Дукље над Рашком трајала је до Бодинове смрти (1101), али фактички осамостаљење Рашке је започело (1092/93) када је жупан Вукан постао византијски вазал и почео да се уплиће у династичке размирице у Дукљи. Али ово неће бити потпуно осамостаљење Рашке, већ почетак отпора Византији и представљаће процес од више деценија јер борбе Рашке, започете сукобима жупана Вукана са Византијом 80-тих и 90-тих година XI вијека, наставиле су се и током XII вијека, све до Немањиног доба.<sup>476</sup>

Недостају историјски извори који би прецизно говорили о политичким приликама на овом простору. Зато се о неким догађајима може закључивати посредно, на основу збивања у самој Рашкој.

У великом угарско-византијском рату, започетом 1127., а завршеном 1129. године, српско становништво се дигло на устанак против Византије. Вјероватно је тада и становништво Полимља и Горњег Подриња устало да се бори против Византије. Угарска је доживјела пораз, а антивизантијски покрет Срба био је кажњен

---

<sup>474</sup> С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 41; *Историја Црне Горе I*, 396 (Ј. Ковачевић); Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII)*, 97, 106 – 107.

<sup>475</sup> *Gesta regum Sclavorum*, том 1, 30; Т. Живковић, *Gesta regum Sclavorum*, том 2, 227, 231.

<sup>476</sup> *Историја српског народа I*, 197 – 199 (Ј. Калић); В. Суботић – А. Сковран – П. Влаховић, *Бисери старе Рашке*, 44; Т. Живковић сматра да је Завида био најстарији син великог жупана Вукана и да је језгро њихових породичних посједа чинила област Полимља. О жупану Вукану видјети детаљније: Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII)*, 105 – 125.

пустошењем, пљачком, и заробљавањем Срба и одвођењем у области Мале Азије. Византијска осветничка рука вјероватно није заобишла ни овај простор.<sup>477</sup>

Средином XII вијека, Србија је ушла у широку коалицију против Византије. Током 1150. године дошло је до велике битке на ријеци Тари између византијске војске, на једној, и српске и угарске војске на другој страни. Битка је вођена на подручју данашњег Ваљева, а побједа је припала византијској војсци. Покушај осамостаљивања Уроша II завршио се поразом и обновом вазалних односа према цару Ромеја.<sup>478</sup> Византијски писац Јован Кинам приказао је опис ратовања Манојла Комнина против Срба. По ријечима Кинама, ријека „по имену Дрина која извире негдје одозго и одваја Босну од остале Србије“. Граница није ишла цијелом дужином ријеке Дрине, већ се налазила на њеном средњем току.<sup>479</sup> Ова подјела слаже се са излагањем попа Дукљанина о подјели Србије на Рашку и Босну.<sup>480</sup>

Крупна властела у Рашкој била је незадовољна вазалним односима према Византији и истакла је за великожупански престо Десу, најмлађег брата Уроша II. Деса је уз помоћ Угара и својих присталица, око 1153. године, збацио свог брата и заузео његово мјесто. Ово уклањање Уроша било је само привремено јер је Манојло Комнин одлучио да поново повјери власт жупану Урошу II. Византија је смјењивала и доводила на престо великог жупана личности које су одговарале њеним тадашњим интересима. Јован Кинам обавјештава да је око 1162. године Манојло Комнин смијенио Уроша и довео на власт Белоша, коме се није допало ново достојанство и добровољно је отишао у Угарску.<sup>481</sup>

---

<sup>477</sup> *Историја српског народа I*, 200 (Ј. Калић).

<sup>478</sup> М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 98; Супротно мишљење да је ријеч о црногорској ријеци Тари, видјети: Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII)*, 135, нап. 418.

<sup>479</sup> В. Поровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, Приступна академска бесједа прочитана на свечаном скупу С. К. Академије 16 маја 1935 год., 10; *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд 1971, 26 – 38; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 37.

<sup>480</sup> *А Србију, која се зове и Загорје, подијелио је краљ на двије области, једну од велике реке Дрине до планине Борове, која се зове Босном, а другу од реке Дрине до Липа, која се назива Рашком земљом. Gesta regum Sclavorum*, том 1, 59; Т. Живковић, *Gesta regum Sclavorum*, том 2, 149, 153; Видјети: Т. Живковић, *О северним границама Србије у раном средњем веку*, 10; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 36 – 37.

<sup>481</sup> Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX – XII)*, 146 – 148.

Престо рашког великог жупана био је упражњен и тек тада је византијски цар поставио Десу на великожупански престо, уз услов да напусти област Дендру. После је преузимања власти жупан Деса се упустио у сукоб са Византијом одбијајући да напусти Дендру. Због блиске сарадње са Угарском и успостављених веза са Немцима цар Манојло Комнин свргао је са власти Десу и поставио Завидине синове: Тихомира, Страцимира, Мирослава и Немању, дајући им одређена подручја приближно једнаке величине, којима ће управљати као његови вазали. На престолу великог жупана налазио се најстарији Завидин син Тихомир.<sup>482</sup>

---

<sup>482</sup> *Историја српског народа I*, 207 – 208 (Ј. Калић); *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, 60 – 66; М. Благојевић, *О „Земљишту радње Немањине“*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Изд. САНУ, Београд 2000, 68 – 69; В. Суботић – А. Сковран – П. Влаховић, *Бисери старе Рашке*, 45; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 98 – 100.

## IV.2. Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у доба Немањића

Оновремени византијски извори упућују на закључак да је подручје Полимља крајем XI и у првој половини XII вијека било увелико издијељено на мање административне јединице—жупе.<sup>483</sup>

У Полимљу и Горњем Подрињу Срби су организовали територијалне јединице у чијој основи је била жупа. Кањони и уске долине Лима и горњег тока Дрине испрекидани су већим бројем котлина, које су условиле начин и облик формирања жупа у средњем вијеку. Тамо гдје се истичу проширене долине, ту су настале и жупе. У Горњем Полимљу то су плавско-гусињска котлина и околина Берана, у Средњем Полимљу простор од Бијелог Поља до Пријепоља и у Доњем Полимљу околина Прибоја. Средњовјековне жупе Полимља су углавном мањег опсега због природних карактеристика тла.<sup>484</sup> Тако у Горњем Полимљу налазиле су се жупе Плав и Будимља, у средњем Лим, Љубовића, Звијезд и Црна Стена, а у доњем Дабар. На простору Горњег Подриња једина два већа проширења су Фочанско и Горажданско, заграђена са Међеђанском клисуром. У горњем току ријеке Дрине налазила се „земља“ Дрина у чијем саставу су се налазиле жупе и области: Дрина, Сутјеска, Дринаљево, Гвоза, Бистрица, Горажде и Прибуд.<sup>485</sup>

На великожупанском престолу био је Тихомир,<sup>486</sup> а под његовом непосредном влашћу била је област Горњег Полимља,<sup>487</sup> све докле га млађи брат Стефан Немања,

---

<sup>483</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 26 – 27.

<sup>484</sup> М. Премовић, *Жупа Будимља у средњем вијеку*, Цетиње 2012, 21 – 37.

<sup>485</sup> Р. Мијатовић, *Средњовјековне жупе дуж Лима*, 209 – 223; С. Мишић, *Територијално – управна организација Полимља (XII – XIV век)*, 75 – 82; Исти, *Насељеност Полимља у средњем веку*, 64 – 65; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовјековних држава*, 38; S. Mišić, *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*, 78 – 79.

<sup>486</sup> Највјероватније је Тихомир постао велики жупан 1165. године. Т. Живковић, *Синови Завидини*, Зборник Матице српске за историју 73, Нови Сад 2006, 12.

Мавро Орбини наводи да су Немањини синови Тихомил и Симеон, даље нас обавјештава да Тихомил није био на власти дуже од годину дана, јер је умро. Наследио га његов брат Симеон, ова обавјештења



након веома оштре и драматичне борбе у бици код Пантина, није свргао са власти.<sup>488</sup> Тихомиров син Првослав вјероватно је учествовао у боју уз оца, стричеве и осталу браћу. Стефан Немања био је на власти као жупан 1168, а можда и 1166. године, након збацивања са власти великог жупана Тихомира. Немања није лишио баштинских посједа његовог сина Првослава у жупи Будимља. У Горњем и Средњем Полимљу налазили су се најстарији баштински посједи Тихомира и његове браће, синова Завидиних предака.<sup>489</sup>

Разноврсна природа, плодно полимско земљиште и добра повезаност погодовали су богаћењу и успону Завиде<sup>490</sup> и његових синова. Тако крајем XII и у прве три деценије XIII вијека у Полимљу су присутни: велики кнез Мирослав као господар територије око Св. Апостола, жупан Стефан Првослав као господар Будимље, жупан Димитрије (Давид), син Вуканов као господар Љубовиђе и млади принц Владислав, који је негдје око 1225. године управљао једном облашћу на Лиму (највјероватније жупом Црна Стена). Наиме, браћа или млађи синови у вријеме Немање и Стефана Првовјенчаног управљају појединим жупама у Полимљу. Полимље, као баштинска област, било је веома важно за Немањиће и имало је посебно мјесто у држави.<sup>491</sup>

---

представљају плод крупне забуне Орбинијеве. Немањин брат Тихомил постао је син услед погрешке у латинском преводу историје Никите Хонијата. М. Орбини, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 90.

<sup>487</sup> М. Премовић, *Жупа Будимља у средњем вијеку*, 53 – 54.

<sup>488</sup> По Доментијану светоме (Немањи) у бици помогли су анђели, али и ријека Ситница, која удави вођу непријатељске војске, брата светог (Тихомира). С. Мишић, *Историјска географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве*, Зборник радова са међународног научног скупа Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 95.

<sup>489</sup> *Историја српског народа I*, 209 (Ј. Калић); Ж. Андрејић, *Тихомири, Уроши, Вукани, Мирослави, Завиде и Немање, или о пореклу жупана Стефана Немање*, Новопазарски зборник 26, Нови Пазар 2002, 63; М. Благојевић, *Титуле принчева из куће Немањића у XII и XIII веку*, 42 – 44.

<sup>490</sup> Т. Живковић на основу оновремених извора наводи да је Завида био велики жупан два пута. Први пут кратко, неколико мјесеци када га је током 1112. године уз угарску подршку уклонио његов брат од стрица Урош. Други пут Завида се вратио на власт уз византиску војну подршку око 1123/1124. године. Завидини синови добили су дјелове Рашке на управу још за очеве живота, тада је Тихомир добио на управу и жупу Будимљу. Т. Живковић, *Синови Завидини*, 7 – 25; Исти, *Портрети српских владара (IX – XII)*, 108 – 123.

<sup>491</sup> О посједима Немањиних предака: *Историја српског народа I*, 281, 283, 394, 399 (В. Ђурић); С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, 26 – 27; М. Благојевић, *Титуле принчева из куће Немањића у XII и XIII веку*, 33 – 44; В. Суботић – А. Сковран – П. Влаховић, *Бисери старе Рашке*, 35. Треба указати да се име Стефан јавља код првих Немањића као титуларно име (Стефан Немања, Стефан Радослав, Стефан Владислав I, Стефан Владислав II, Стефан Урош). Популарност Св. Стефана као заштитника монархије и њене династије огледала се у употреби симболичког имена Стефан, као и

Жупан Стефан Првослав, син великог жупана Тихомира, ктитор је манастира Ђурђеви ступови у жупи Будимљи.<sup>492</sup> Хумски кнез Мирослав, старији Немањин брат, подигао је манастир Светих Апостола у жупи Лим.<sup>493</sup> Мирослав је господарио Хумском земљом у својству удионог кнеза уживајући право на титулу великог кнеза и примјетну политичку самосталност. Из садржине ктитирског натписа на матастиру Св. Апостола поуздано се може истаћи да је Мирослављева званична титула гласила *кнез Хумски*. Ипак кнез Мирослав није саградио своју загробну задужбину у Хуму већ у жупи Лим.<sup>494</sup> Недалеко од Бијелог Поља, на заравни изнад ушћа Бистрице у Лим, подигнута је црква Богородица Бистричка (или Вољевац), а њен ктитор је био Стефан Немања, можда још као удиони кнез.<sup>495</sup> Жупан Димитрије, у монаштву Давид, унук Немањин и син Вукана Немањића (*Dimitrius de Volko*), подигао је цркву у Бродареву, која ће по ктитору бити названа Давидовица. У цркви је сахрањен ктитор, а највјероватније и познати потомци жупана Димитрија син Владислав и унуци Радослав и Вратко.<sup>496</sup>

Жупан Димитрије у одмаклим годинама обукао је монашку ризу и своја знатна средства уложио у цркву и пут за Јерусалим у посјету Христовом гробу. Из

---

његовању култа овог светитеља. Жупани су сматрани самодршцима у својим областима и носили су вијенце као ознаке сопственог територијалног самовлашћа. Отуда им је могло припадати и титуларно име Стефан. Сигурно се и велики жупан Тихомир се звао Стефан. Видјети опширније: С. Марјановић – Душанић, *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*, Београд 1997, 42 – 59.

<sup>492</sup> На основу натписа на зиду изнад гробнице ктитора цркве: „...б. дан, престаџи се раб божији Стефан жупан Првослав, син великог жупана Тихомира, синовац светога Симеона Немање ктитор мјеста овога, гдје је и гроб његов“, познато нам је да је ова стара, знаменита светиња Немањића, задужбина Стефана Првослава, сина великог жупана Тихомира, најстаријег Немањиног брата. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I, стр. 5 – 6, бр. 10; М. Чанак – Медић, *Архитектура Немањиног доба II*, 87; Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе*, 85 – 87.

<sup>493</sup> По наруџбини кнеза Мирослава настало је Мирослављево јеванђеље, најзначајнији ћирилични споменик српске и словенске писмености из XII вијека. Претпоставља се да је писано и украшено у цркви Светог Петра и Павла у Бијелом Пољу. Ј. Максимовић, *Мирослављево јеванђеље и уметност XII века*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића V, Пријепоље 1978, 143 – 153; *Историја српског народа I*, 293 – 295 (В. Ђурић).

<sup>494</sup> О титули кнеза и великог кнеза види више: М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, Зборник радова Византолошког института 41, Београд 2004, 302 – 303; Исти, *Титуле принчева из куће Немањића у XII и XIII веку*, 42.

<sup>495</sup> Готово већина истраживача сматра да је ктитор цркве Стефан Немања, мада постоји мишљење да је црква још из преднемањићког периода. М. Чанак – Медић, *Архитектура Немањиног доба II*, 35.

<sup>496</sup> М. Љубинковић, *Археолошка ископавања у Давидовици*, Саопштења IV, Београд 1961, 117 – 120; Б. Кнежевић, *Цркве и манастири у средњем Полимљу*, 76 – 77; О потомцима жупана Димитрија видјети детаљније: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, 47 – 52.

Дубровачког архива сазнајемо да је жупан Димитрије–Давид имао депозит од 2.300 перпера, а његови новчани уноси у дубровачку благајну и подизања средстава, указују нам да је био богат човјек, високог рода са великим повјерењем у Дубровнику.<sup>497</sup>



**Слика број 6:** *Манастир Давидовица*

Принц Владислав, другорођени син Стефана Првовјенчаног, подигао је манастир Милешеву (посвећену Вазнесењу Христовом) у жупи Црна Стена. Цркву је подигао око 1219. године, ту је и сахрањен у јужном дијелу храма испод ктиторске композиције.<sup>498</sup> Да су чланови династије Немањића подизали манастире на свом баштинском посједу, а не на туђем земљишту, може се потврдити и посредним путем. Сваки ктитор био је обавезан да цркви или монашком братству које оснива обезбиједи издржавање. Под тим је подразумијевало редовне приходе или посједе, од

<sup>497</sup> Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, 48 – 49.

<sup>498</sup> Није сачувана оснивачка повеља нити натпис о подизању манастира. Анализа Владислављевих портрета у Милешеви указују на то да је манастир основан у вријеме када био принц и није био претендент на краљевски престо. Да је Стефан Владислав ктитор, потврђују нам и многи родослови и летописи. С. Петковић, *Настанак Милешеве*, 5 – 7; О. Кандић – С. Поповић – Р. Зарић, *Манастир Милешева*, 5; Д. Милосављевић, *Изгубљена ризница манастира Милешеве*, 14 – 15.

којих је бар дио био у непосредној близини задужбине, да би људи настањени на поклоњеној земљи могли опслуживати манастир. Подаци из повеља указују нам да је оснивање цркве поуздан знак да је ктитор располагао земљиштем у непосредној околини. Тиме поуздано закључујемо да су се баштински посједи Немањиних родитеља налазили у жупама Будимља, Лим, Љубовића и Црна Стена.<sup>499</sup>

Оснивање Дабарске епископије у свему се временски подударало са осамостаљењем Српске православне цркве од Цриградске (Васељенске) патријаршије 1219. године, у доба краља Стефана Првовјенчаног. За првог српског архиепископа хиротонисан је Сава Немањић 1219. године и тако постао први црквени поглавар српске средњовјековне цркве, са титулом архиепископа. Српска архиепископија имала је сада задатак да обухвати све земље које су се налазиле у саставу српске државе. Стога се морало приступити оснивању нових српских епископија. Архиепископ Сава је после Ускрса 29. марта 1220. године у Жичи, гдје је смјештено средиште архиепископије, обавио хиротонију епископа српске цркве и сваког по његовом достојанству распоредио епископијама основаним 1219–1220. године. Дабарска и Будимљанска епископија у Полимљу биле су двије од осам новооснованих епископија. Формирање те двије епископије јасно свједочи о значају овог подручја у држави Немањића.<sup>500</sup>

Епископије су носиле називе по областима гдје им је било сједиште катедралног храма. Тако је Дабарска епископија добила име по жупи Дабар. Катедре неколико нових епископија биле су смјештане у манастирима у којима је био ктитор Стефан Немања или неко од чланова династије Немањића, чија је ктиторска дјелатност јачала и подизала углед православне цркве и учвршћивала положај и моћ владарске куће. Катедрални храм Дабарске епископије био је угледни манастир Светог Николе, који је вјероватно настао прије 1168. године и није познато ко је био

---

<sup>499</sup> Ктиторска дјелатност чланова династије Немањића од средине XII до средине XIII вијека са изразитом концентрацијом присутна је у Полимљу. Земљишта Немањине браће и његових синова и унука наслеђивана и дарована црквама, свједоче на посредан начин да је ово био удио оца Немањиног. Види: С. Ћирковић, *Преци Немањини и њихова постојбина*, 26 – 27; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 10 – 11.

<sup>500</sup> *Историја српског народа I*, 317 (Д. Богдановић); М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 17, 26, 30 – 32; *Историјски атлас*, М. Благојевић ...[и др.], 39 (организација Српске цркве 1220. године).

китор. Манастир се помиње у Студеничком типичу 1207–1215. године. Одлуком првог архиепископа Саве Немањића и краља Стефана Првовјенчаног да манастир Св. Николе постане катедрални храм за Дабарску епископију још више је истакнут његов углед и значај.<sup>501</sup>



**Слика број 7:** *Манастир Милешева*

Краљ Владислав је дошао на престо 1234. године послје побуне српске властеле против његовог старијег брата Радослава. Управо те године Милешева је, по свему судећи, била завршена и у цјелости осликана. Сава Немањић је највјероватније током живота изразио жељу да буде сахрањен у Милешеву. Умро је у Трнову 14. јануара 1236. године, а сахрањен је у најугледнијем трновском храму Четрнаест мученика. Глас о смрти Светог Саве значио је почетак припрема за подизање гробнице у спољњој припрати Милешеве. Краљ Владисав је следеће године лично дошао у Трново и успио да се договори са тастом Јованом II Асеном око преноса

---

<sup>501</sup> М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, Саопштења IX, Београд 1970, 20; Иста, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 10; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 26, 32, 177.

моштију светог Саве у Србију. За српску државу то је био догађај од прворазредне важности. Доментијан и Теодосије пишу да су послје дужих преговора, а уз највеће државне почести мошти Светог Саве пренијете су из Трнова у Србију и сахрањене у манастиру Милешеви. Мошти светог Саве припадале су категорији најпоштованијих, балсамованих тијела, изузетан предмет поклоништва, нарочито од XIV вијека, када култ Светог Саве постаје свесрпски и државни. До краја средњег вијека мошти су биле највећа светиња Милешева.<sup>502</sup>

У вријеме владавине Уроша I 1254. године Бугари су предузели поход на Србију. Против Уроша I у савез са Бугарима ушао је Дубровник и хумски жупан Радослав, потомак кнеза Мирослава. Одметнувши се од српског краља, жупан Радослав у уговору са Дубровчанима (22. мај 1254) за себе каже да је *верни клеветник* угарског краља и обавезује се да *чини силу* краљу Урошу I. Ова коалиција није нашкодила краљу. У свом походу Бугари су дубоко продрли на територију Србије и успјели су да провале у долину Лима и *попленише цркву светог апостола Петра на Лиму и узеше ризницу и сасуде црквене и златопечатну повељу*. Урош је признао угарску врховну власт, и успио је да сузбије Бугаре, а Дубровчани су затражили мир. Сматра се да је тада жупан Радослав изгубио власт у својој области, а можда и живот. Краљ Урош је укинуо удиону кнежевину у Хумској земљи и титулу кнеза хумског.<sup>503</sup>

У доба династије Немањића долина Лима је била бројна манастирима и црквама, међу којима је било више задужбина владара или чланова ове династије.

---

<sup>502</sup> О светом Сави постоји позамашна литература. На овом мјесту доносимо само избор литературе: С. Ћирковић, *Проблеми биографије светог Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд 1979, 7 – 12; *Историја српског народа I*, 312 – 313, 339 (Д. Богдановић); Р. Маринковић, *Доментијанов опис преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешеву*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 121 – 134; Д. Поповић, *Мошти светог Саве*, Зборник радова са међународног научног скупа Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 251 – 265; Д. Милосављевић, *Изгубљена ризница манастира Милешева*, 16 – 17.

<sup>503</sup> F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 43; Р. Љубинковић, *Хумско епархиско властелинство и црква Светог Петра у Бијелом Пољу*, 99 – 100; *Историја Црне Горе II/1*, 50 (С. Ћирковић); *Историја српског народа I*, 348 (М. Благојевић); Ж. Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, 81; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 53, 111; М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 303 – 304, 307.

Традиција говори о постојању 70 манастира у Полимљу, од Гусиња до ушћа Лима у Дрину.<sup>504</sup>

Подвојеност простора присутна је и у црквеној организацији, а особит значај Полимља лежи у чињеници што су се ту налазила сједишта три старе српске епископије: Св. Ђорђе – Ђурђеви ступови у Будимљи, Св. Никола у Дабру, у мјесту Бања код Прибоја и од друге половине XIII вијека црква Св. Апостола Петра и Павла у Бијелом Пољу. Ова јака црквена организација, са три епископије, јасно нам показује да је читаво Полимље у средњем вијеку било премрежено српском црквеном организацијом.<sup>505</sup>

Један мањи дио Горњег Полимља био је под влашћу краљице Јелене, жене краља Уроша I, кога је син Драгутин насилно уклонио са престола 1276. године. Архиепископ Данило каже да је краљица Јелена добила од краља Драгутина „*сина свог достојни дио државе многих*“.<sup>506</sup> Оновремени извори упућују нас на закључак да је краљица Јелена господарила Зетом или већим дијелом Зете, затим Требињем и крајевима око Плава и Горњег Ибра. Поуздано се зна да је и будимљанско село Добра Река улазио у састав државе краљице Јелене у периоду од 1276. до 1309. а можда и до њене смрти 1314. године.<sup>507</sup>

На сабору у Дежеви краљ Драгутин (1276–1282) добровољно се због болести, одрекао врховне власти 1282. године и предао власт брату Милутину. На овај чин утицала је и српска властела, која није била задовољна Драгутиновим чврстим везама са Угарском. Споразум у Дежеви садржао је одредбу да краљ Милутин доживотно остане на престолу, који би потом наслиједио један од Драгутинових синова. Поред територије краљице Јелене, Драгутин је тада добио посебну област која је обухватала: Рудник, Ускоплје (један дио у или цјелини), жупу Моравицу (Ариље) и

---

<sup>504</sup> С. Новаковић, *Никољ Пазар и Бихор град, Прилог к српској географији*, Годишњица Николе Чупића IV, Београд 1882, 326.

<sup>505</sup> М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 172, 176 – 178.

<sup>506</sup> Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935, 7.

<sup>507</sup> *Историја Црне Горе II/1*, 47 (С. Ђирковић); М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, 143 – 145; М. Премовић, *Жупа Будимља у средњем вијеку*, 55 – 56.

жупу Дабар у Доњем Полимљу. На тај начин територија српске државе подијељена је заправо на три области.<sup>508</sup>

Друга редакција Пљеваљског „Требника“, писана на подручју дабарске епископије (највјероватније у манастиру Бањи, између 1286. и 1292. године.), доноси вијести о краљу Урошу и његовим најближим сродницима и највишим црквеним великодостојницима. У њему се *многа љета желе* краљу Урошу и Милутину, краљици Ани са дјецом, архиепископу Јакову, краљици Јелени са дјецом, краљици Кателини са дјецом и Исаји дабарском епископу. У тексту се посебна квалификација даје Драгутину као *господину нашему*, што се сматра потврдом да је управљао дабарском облашћу.<sup>509</sup> Дабарски епископ Исаија био је сарадник краљу Драгутину на сузбијању јеретичких утицаја из Босне. У Пљеваљском требнику поименично се проклињу босански бабуни: Растудије босански, Радомир, Дражило, Тољко, Твртко и Тврдош. Дабарска епископија, како се сматра, била је једно од упоришта краљеве борбе на сузбијању и преобраћању босанских јеретика.<sup>510</sup>

У прве двије деценије владала је слога и сарадња између Милутина и Драгутина. Међутим, мировни споразум са Византијом (1299) и склапање брака краља Милутина са византијском принцезом Симонидом изазвали су негодовање Драгутиново. Он се отворено супротставио Милутину, јер су Византинци тада настојали да обезбиједу Милутиново потомство из брака са Симонидом. Најкасније до 1301. године избио је отворени рат између Драгутина и Милутина. Обавјештења о рату су непотпуна, податке о сукубу сазнајемо од дубровачких трговаца који су се нашли у Драгутиновој земљи и правдали се да не могу проћи кроз територију краља Милутина. У прољеће 1302. године трговци су позвани да се врате у Дубровник јер

---

<sup>508</sup> М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 139 – 145; *Историја српског народа I*, 438 – 439 (Љ. Максимовић); М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 178; *Историјски атлас*, М. Благојевић ...[и др.], 42.

<sup>509</sup> Љ. Стојановић, „Требник“ манастира Св. Тројице код Пљеваља, по препису А. Прљинчевића, Споменик Српске краљевске академије LIV, други разред 46., Загреб 1922, 25, 29; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњег века*, Хришћанско дело, свеска 4 – 6, Скопље 1937, 26 – 27; М. Динић, *Уз расправу „Област краља Драгутина после Дежеве“*, Историјски часопис III, Београд 1951 – 1952, 249 – 251; Исти, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 145 – 146.

<sup>510</sup> Љ. Стојановић, „Требник“ манастира Св. Тројице код Пљеваља, 24 – 25, 29; М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњег века*, 27; М. Шаkota, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 14; М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, 156.



су стизали гласови о ратовима и метежима у унутрашњости. У једном писму из 1303. налази се обавјештење да је у току рат у Брскову и читавој Рашкој. Пролазећи кроз Србију 1308. године, анонимни путописац говори о неслози и рату између браће. Подручје Полимља и Горњег Подриња није било поштеђено ових сукоба. О несигурности и безвлашћу најбоље свједочи путовање једног дубровачког каравана 1305. године, који је од Дубровника до Дрине био три пута нападнут: код Требиња, код Гацка и у Горњем Подрињу у жупи Прибуд (*in un loco lo qual a nome Pribodo*). Грађански рат трајао је са мањим прекидима, до 1313. године, када су се стабилизовали односи између Драгутина и Милутина.<sup>511</sup>

О значају Полимља као владарског посједа говори и то што је жупом Будимљом управљао Стефан, најстарији син краља Милутина, који је после очеве смрти 1321. године постао владар Србије, познат као краљ Стефан Урош III Дечански. После седмогодишњег изгнанстваведеног у Цариграду, на које га је краљ Милутин осудио због покушаја да му насилно одузме краљевски престо, Стефан добија за *пребивање Будимљанску жупу*.<sup>512</sup> Према оновременим изворима заслуга за Стефанов повратак у Србију припада српском свештенству на челу са архиепископом Никодимом и Данилом. На њихове молбе краљ Милутин се смиловао и затражио од цара Андроника II да његовог сина пусте, тако је Стефан је дошао у Будимљу са сином Душаном и са *некаторију малоју чедију своји* (под чедоторију поразумијева се краљева послуга). Други Стефанов син Душица умро је у Цариграду.<sup>513</sup> Долазак у Будимљу за Стефана и његову породицу значио је само крај изгнанства, али му се није промијенио положај у држави, нити се примакао власти: и

---

<sup>511</sup> J. Gelsich, *Monumenta Ragusina*, 90; М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, 141 – 142; *Историја српског народа I*, 449 – 455, 460 (С. Ћирковић).

<sup>512</sup> Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, 128; *Историја српског народа I*, 496 (С. Ћирковић).

Академик Милош Благојевић наводи да су поједине жупе могле имати статус „државе“, јер када се Стефан Дечански вратио из заточења у Србију, краљ Милутин му је тада дао: „неки мали дио од државе жупе будимљанске, гдје ће се чувати“. Благојевић сматра да је можда жупа Будимља имала тај статус „државе“, којом је прије принца Стефана господарио неки властелин, повјерљив и одан краљу Милутину. М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, 149 – 150, нап. 86; М. Благојевић – Д. Медаковић, *Историја српске државности*, 194.

<sup>513</sup> К. Лиречек, *Историја Срба I*, 199; М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, Историјски записи 4, Титоград 1979, 24 – 25; Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар 1331 – 1335*, Београд 2005, 27 – 28.

даље је био кажњен као непослушни син, коме је само олакшано испаштање кривице.<sup>514</sup>

Одмах послије смрти краља Милутина 1321. године, Стефан је највјероватније објавио у Будимљи да му се вратио вид и отпочео је одатле борбу за престо. Вијест о враћању вида разаслата је као доказ да је способан да буде владалац и требало је да у то убиједи властелу, цркву и спољни свијет. Када се раширила вијест, „и сви на предивно то чудо трчаху веселим ногама, и силноименити његова оточанства долазећи клањаху му се“. Ово чудо међу савременицима схваћено је као знак Божије милости.<sup>515</sup> Из Будимље Стефан се упустио у борбу за престо с полубратом Константином.

Из те борбе Стефан је изашао као побједник, потукавши војску свога брата. Борба међу браћом водила се током шест недеља између Милутинове смрти, 29. октобра до 25. децембра 1321. године, када су Дубровчани од Стефана добили потврду повеља свих ранијих краљева. Стефан Дечански је 6. јануара 1322. године свечано крунисан од архиепископа.<sup>516</sup>

Исте године у Босни, са падом бана Младена Шубића из породице Брибирски, уздиже се бан Стјепан II Котроманић (1322–1353) и постаје најснажнији сусјед на западу и противник Србије. Стјепан II посједовао је велику државничку енергију и ауторитет: до 1324. године завладао је областима Усора и Соли, затим долином доње Неретве и Крајном, између ушћа Неретве и Цетине. Послије ових освајања у Хуму бан Стјепан II је од 1326. године почео да се назива господарем Хума и кнезом Хума,<sup>517</sup> а потом је тежио да још прошири границе босанске државе. Током 1329. године био је у отвореном рату са Србијом. Једна случајно сачувана вијест обавјештава нас да је подручје Доњег Полимља било поприште ратних сукоба. Ту је војска босанског бана упала и опустошила манастир Светог Николе у жупи Дабар. На

---

<sup>514</sup> С. Марјановић – Душанић, *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*, 132; Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар 1331 – 1335*, 28.

<sup>515</sup> *Историја Црне Горе II/1*, 67 – 68 (С. Ћирковић); М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, 24 – 25; Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар 1331 – 1335*, 29 – 30.

<sup>516</sup> *Историја српског народа I*, 497 (С. Ћирковић); Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан: краљ и цар 1331 – 1335*, 30.

<sup>517</sup> М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, 27 – 28, 40 – 45; *Историја српског народа I*, 497, 500 – 501 (С. Ћирковић); С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 55 – 59.

овом подручју млади краљ Душан борио се против *безбожних и поганих бабуна* и тешко поразио босанског бана, који је једва спасао главу. Непријатељство између Душана и Стефана II трајала су до краја њихових живота.<sup>518</sup> Порушени храм обновили су краљ Стефан Дечански и дабарски епископ Никола III (у питању је постојећа црква Светог Николе). О томе нас обавјештавају два извора: запис студеничког игумана Николе и ктиторски натпис краља Стефана Дечанског који се налази на каменом надвратнику у манастиру Бањи. Оба текста настала су 1329. године. О обнови цркве говоре и фреске у њеном јужном дијелу, на којима је Стефан Дечански са сином Душаном приказан као ктитор.<sup>519</sup>

У једној повељи дијак Прибисав истиче да бан Стјепан држи територију *од Саве до мора, и от Цетине до Дрине*. Ријека Дрина, од Међеђанске клисуре па до ушћа, представљала је границу између босанске државе и државе Немањића.<sup>520</sup>

У поду цркве Светог Николе сачувано је неколико надгробних споменика. На једном од њих налази се натпис да је велики челник Димитрије држао Дабар, Дрину и Гацко са Рудинама, за кога знамо да је умро 6. марта 1349. године.<sup>521</sup> У српској средњовјековној држави било је неколико челника, Димитрије је обављао дужност великог челника на двору краља цара Душана највјероватније од 1340. године, наслеђујући дужност од Оливера који је постао велики војвода. Велики челник био је изузетно повјерљива личност и имао је обавезу да брине о безбједности двора, владарева личност и о заштити свих других интереса везаних за владара и државу. Њима је био потчињен одређен број војника и један број дворана. Треба истаћи да се лица са титулом великог челника не помињу често (изгледа да на двору цара Душана

---

<sup>518</sup> Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, 25 – 26, бр. 55; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 250 – 251; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 91; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 205; М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, 45; *Историја српског народа I*, 501 (С. Ћирковић); В. Петровић – С. Рудић, *Прибојски крај у прошлости*, 47 – 48; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 40 – 41.

<sup>519</sup> М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, 23 – 25, 28 – 30; В. Јовановић, *О једном ктиторском натпису у манастиру Бањи*, Зограф 4, Београд 1972, 27 – 34; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, 50 – 51, бр. 29; М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 12, 15; М. Чанак – Медић, *Архитектура Немањиног доба II*, 15.

<sup>520</sup> М. Благојевић, *Северна граница босанске државе у XIV веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 60; Исти, *Подриње између српских средњовековних држава*, 41.

<sup>521</sup> Текст натписа мало је оштећен, видјети: М. Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, 37 – 42; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, 61 – 60, бр. 42.

послије Димитрија нико није почаствован титулом великог челника). Из наведеног написа видимо да је улога великог челника за вријеме Душаново појачана и да је чак управљао појединим областима.<sup>522</sup> Постоји оправдана претпоставка да челника Димитрија треба идентификовати као Хрватина, брата Војина, који припадају првој генерацији српске властеоске породице Војиновића.<sup>523</sup>

---

<sup>522</sup> О челницима види више: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, 208 – 215, 223 – 245.

<sup>523</sup> Г. Томовић, *Војиновићи*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд 2011, 357, 359, 361. Ауторка ове студије наводи да је Хрватин држао Рудине 1330. године, које се помињу у натпису, и да је замонашен као Димитрије умро 1349. године. Ову претпоставку додатно ојачава то да се поред Димитријевог (Хрватиновог) надгробног спменика у манастиру Светог Николе у Бањи налазе још два споменика из породице Војиновић. Анализа садржана у овом раду показује да, и поред оскудности извора, ова идентификација има основе. Уп. М. Шакота указала је на могућност да челник Димитрије припада породици Војиновић. М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 16.

### IV.3. Средње и Доње Полимље и Горње Подриње под управом обласних господара

Феудално расуло које је у Српском Царству настало после смрти цара Душана (1355), одразило се и на друштвено-политичке прилике у Полимљу и Горњем Подрињу. Цар Урош I је заузео царски престо 20. децембра 1355. године, а наслиједио је веома пространу, али разнородну и врло сложену државу. Тада на историјску позорницу ступају моћни великаши, чији ће међусобни сукоби потресати и Полимље и Горње Подриње. Они ће се и даље везивати за личност цара Уроша, мада поједине су велможе све више водиле самосталну политику. У дијелу Полимља и Горњег Подриња то су били моћни Војиновићи, синови војводе Војина (који је држао Гацко), једног од најистакнутијих велможа из времена Стефана Дечанског.<sup>524</sup>

Војиновићи су уживали велико повјерење Стефана Душана. Најстарији Војинов син Милош (почетак XIV вијека – 1333) био је ставилац на двору краља Душана. Крајем 1332. помиње се у преговорима са Дубровником. Други Војинов син Алтоман (почетак XIV вијека – 1359) управљао је подручјем око града Честина у Грузи. Алтоман је напредовао у хијерархији и стекао титулу великог жупана. Посљедњи пут се помиње у дубровачким архивским књигама 1359. године. Трећи Војинов син Војислав (почетак XIV вијека–25. X 1363) помиње се још 1333. године, кад је као посланик Душанов боравио у Дубровнику због светодмитарског дохода. Започео је каријеру као ставилац, а потом је стекао титулу кнеза. У једном запису из 1345. године помиње се да је имао у свом посједу мјесто Свињарево у близини Дубровника. За вријеме цара Уроша доживио је успон и постао један од најмоћнијих људи у Србији, а пред крај живота и најмоћнији великаш.<sup>525</sup> Из писаних извора

<sup>524</sup> *Историја српског народа I*, 566 – 570, 578 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Сабрана дела I – VI, књ. I, Београд 2001, 39 – 40.

<sup>525</sup> М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Посебна издања СКА, књ. 90, Друштвени и историски списи, књ. 40, Београд 1932, 3 – 6; Г. Томовић, *Војиновићи*, 356 – 359.

видимо да се сматрао и називао хумским кнезом, а успио је да буде почаствован високом титулом великог кнеза.<sup>526</sup>

Војислав Војиновић је заузео територију некадашњег челника Димитрија: Дабар, Дрину, Гацко и Рудине, најкасније до 1359. године. До 1363. године у састав његове територију улазили су: Конавли, Драчевица, Требиње, Сјеница<sup>527</sup> и Звечан.<sup>528</sup> За већину ових крајева није познато у појединостима како су ушли у састав територије овог великаша. Кнез Војислав је умро 25. октобра 1363. године и сахрањен је у манастиру Светог Николе у Бањи. Надгробни натпис на плочи у поду наоса манастира открива да је Војислав носио име *Стефан* и титулу као *велики кнез све српске, грчке и поморске земље*.<sup>529</sup> Име и титула присвојени су од Немањића и јасно указују на политичке амбиције Војислава Војиновића.<sup>530</sup>

Послије смрти кнеза Војислава наслиједила га је његова жена Гојислава, са два малолетна сина. Као удовица живјела је у Конавлима и била у добрим односима са Дубровником.<sup>531</sup> Међутим од 1366. године на историјску позорницу ступа Војислављев синовац, млади и врло амбициони жупан Никола Алтомановић (син Алтомана), господар Рудника. Између њих двоје убрзо долази до сукоба. Никола је покорио Гојиславу и од новембара 1368. године све земље од Рудника до Дубровника објединио под своју власт.<sup>532</sup> Убрзо затим освојио је Пиву, Попово и Будимљу.<sup>533</sup> Тада је читаво подручје Средњег Полимља ушло у састав његових посједа. Тако је жупан Никола Алтомановић за кратко вријеме постао најмоћнији обласни господар у Србији.

---

<sup>526</sup> М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 311.

<sup>527</sup> *Историја српског народа I*, 578 (Р. Михаљчић); Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 42 – 43; Г. Томовић, *Војиновићи*, 361.

<sup>528</sup> Цар Урош 15. јула 1363. године издао је повељу у којој саопштава како је дошло до замјене жупе Звечан за град и жупу Брвеник између кнеза Војислава и челника Мусе. До замјене је дошло на иницијативу кнеза Војислава чиме је заокружио свој посјед. М. Шуица, *Повеља цара Уроша о замени посједа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2, Лакташи 2003, 143 – 166.

<sup>529</sup> М. Шакога, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, 43 – 44; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, 74, бр. 58.

<sup>530</sup> *Историја српског народа I*, (Р. Михаљчић) 582.

<sup>531</sup> Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 143; Г. Томовић, *Војиновићи*, 360.

<sup>532</sup> М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 7 – 10; Највјерованије Николи су се придружиле снаге властелина Санка Милтеновића (одметник босанског бана Твртка) у нападу на Гојиславу. Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 141 – 146.

<sup>533</sup> Г. Томовић, *Војиновићи*, 362.

У манастиру Бањи код Прибоја сахрањена је Ратослава (прије 1371), мајка Николе Алтомановића, а плочу над њеним гробом поставио је Никола *в дни цара Уроша*, што доказује да је Полимље чинило средишњи дио Николине државе, као и то да је он признавао, бар формално, цара Уроша.<sup>534</sup>

Мирјана Шакота изнијела је мишљење да гробови чланова породице Војиновић указују на то да је можда неко из ове породице подигавши једну или обје мале цркве уз храм Св. Николе своје ктиторство остварио.<sup>535</sup> Ктиторство потврђује и Светлана Пејић и каже да су Војиновићи призидали параклис Успења Богородице као своју надгробну капелу, уз цркву Светог Николе у Дабру.<sup>536</sup>

Никола је настојао да створи државу која ће обухватити не само Рашку и Травунију него и остале матичне српске земље, и то га је довело у сукоб са осталим обласним господарима. Образован је тројни савез између Николе Горјанског Млађег (угарског великаша), кнеза Лазара и бана Твртка и њихови одреди упали су током 1373. године у земљу Николе Алтомановића. Највише података о овим сукобима налазимо код дубровачког писца Мавра Орбинија, у *Краљевству Словена*. Према Орбинијевом казивању, овај снажни напад противника натјерао је жупана да се повлачи према Приморју. Упутио се према граду Клобуку, у коме се налазио његов кефалија Обрад Зорка, али га је овај изневјерио и није хтио да му отвори капије града. Никола се најзад повукао у своју тврђаву Ужице, ту је заробљен и ослијепљен.<sup>537</sup> Ово је значило крај политичке моћи Николе Алтомановића и пропаст територије којом је господарио.<sup>538</sup>

У Дубровачком државном архиву у књизи *Vendita Cancellariae 2 fol. 35*, налази се још један драгоцјен извор података који се тиче збивањима око слома Николе

<sup>534</sup> Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, 75, бр. 60.

<sup>535</sup> М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 17.

<sup>536</sup> С. Пејић, *Свети Никола Дабарски*, Београд 2009, 106.

<sup>537</sup> М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 25 – 27; М. Орбини, *Краљевство Словена*, 122 – 123; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 246 – 249; *Историја српског народа II*, Београд 1982, 26 (Р. Михаљчић); М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 82 – 84 (властела жупана Николе Алтомановића, Обрад Зорка); М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 284.

<sup>538</sup> Ослијепљеном жупану Николи највјероватније је остављена нека мала област на уживање. У једном дубровачком извору из 1395. године Никола се помиње у вези трговине са дубровачким трговцима. Послије политичког слома наставио је да живи тихим животом до краја XIV вијека. М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 29 – 31.

Алтомановића: *Die VII dicti mensis (julii). Nos quidem Cerencha uxor q. Miloslai de Riecica, Stoyca et Vidoslaua sue filie et Ratcha filia Bratislavi de Budimgle de partibus ubi dominabatur cuppanus Nicolaus confitemur quod sumus serve empticie et perpetuales Marini de Radosta ex eo quod ipse emit nos a Bollesclauo et Bolcho de Bossina hominibus Radiuoye. Et propterea volumus et contentamur quod ipse faciat de nobis omne velle suum tamquam de suis rebus propriis. Ser Clemens Marini de Goce iuratus iudex et Marinus Primilli testis.*<sup>539</sup>

Из те биљешке се види да су се послије жупановог пораза (1373) пред дубровачким судом, 8. јула 1374. године, нашле четири робине које су изјавиле да су из Будимље, бивше области жупана Николе, то да су их заробили и продали Болеслав и Болко, људи властелина Радивоја из Босне.<sup>540</sup> Овај извор јасно нам потврђује да је жупа Будимља предходно била саставни дио области жупана Николе—стога је он морао после битке код Черномена да претендује на Призрен.<sup>541</sup> Твртко и кнез Лазар су водили рат против жупана Николе, у коме није само настрадао Алтомановић већ и његови поданици (*de Budimgle de partibus ubi dominabatur cuppanus Nicolaus*). Пошто су босански великаши продавали робље из Будимље, вјероватно је Тврткова војска продирала у том правцу, тим прије што су при диоби земаља Николе Алтомановића крајеви око доњег Лима припали Босни.<sup>542</sup>

Уклањање жупана Николе са историјске позорнице изазвало је крупне и далекосежне промјене у Горњем Подрињу, Полимљу и у српској држави уопште. Највећа српска феудална област подијељена је између савезника. Кнез Лазар и

<sup>539</sup> М. Динић, *Из Дубровачког архива*, 31, бр. 76.

<sup>540</sup> Босна је у средњем вијеку била озлоглашена као земља која извози робље, углавном је продавано у Добровник. У Добровнику су ропкиње радиле као кућна послуга. Уговори о купопродаји робља састављани су пред нотаром у присуству свједока, који су гарантовали да ропкиња неће побјећи и обавезали се да је у случају бјекства врате или плате њеном господару. Свака племићка богатија трговачка и занатска кућа имала је бар по једну ропкињу, а врло често и више. Д. Динић – Кнежевић, *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Добровник током средњег века*, 15 – 33; За робине се обично, умјесто презимена, каже чија је кћи и одакле је, као: кћери Братислава из Будимље. V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku*, 128, 139.

<sup>541</sup> У серији *Lamenta de foris* забиљежено је, да су дубровачки трговци у Призрену 10. септембра 1372. године били престрашени, јер се жупан Никола (*Nichola cupan*) налазио пред Призреном, и склањали су се у манастир Св. Арханђела (*S. Arcangeli*). К. Лиречек, *Историја Срба I*, 254, нап. 102; Р. Михалчић, *Крај Српског царства*, 212.

<sup>542</sup> М. Динић, *Један нови податак о Николи Алтомановићу*, Гласник Скопског научног друштва XII, Скопље 1933, 257.



босански бан Твртко међусобно су подијелили велику област жупана Николе, а поред њих узели су учешће и Балшићи. Босанском бану припала је цијела земља „Дрина“, Доње Полимље, дио Средњег Полимља са манастиром Милешевом и Пријепољем, Гацко, затим средњи ток Пиве и Таре, долина Техотине и Рзава. Припајање знатог дијела старе земље Немањића било је од великог политичког и економског значаја за даљи развитак босанске државе.<sup>543</sup> Кнезу Лазару припала је долина Увца, жупе: Сеница, Будимља, Лим, Љубовића, као и значајнији тргови и градови: Звечан, Трепча, Јелеч, Глухавица, а највјероватније и Брсково. Територија кнеза Лазара осјетно се увећала, а истовремено је расла и његова војна, политичка и економска моћ, тако је постао најмоћнији господар у српским земљама. Ниједан оновремени извор не потврђује да је у подјели територија Николе Алтомановића учествовао и Вук Бранковић. Он прије Косовске битке није могао имати у свом посједу жупу Лим и Љубовићу јер је кнез Лазар држао подручје сјеверне Метохије и Метохијски Подгор. Службеници кнеза Лазара били су присутни 1388. године у Сеници и насељу Радо(х)иња на лијевој обали Увца. Данас преовлађује мишљење да је у посјед бивших територија Николе Алтомановића Вук Бранковић дошао тек после Косовске битке, и то преотимањем од Лазаревића.<sup>544</sup>

Босански бан Твртко 1377. године преотео је од Балшића приморске жупе Требиње, Конавле и Драчевицу, а можда и Сланско приморје.<sup>545</sup> Твртко је постао господар великог дијела некадашњих земаља Немањића, али тиме идеја о државној цјелини није била угашена. Ђурађ Балшић у једној повељи истиче могућност да неко „буде цар господин Србљем и властелом у српској земљи“. Босански бан Твртко имао је највише услова да обнови српску државу. Био је владар једне државе и

---

<sup>543</sup> С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 135; Исти, *Пријепоље у средњем веку*, 219; М. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 68; В. Шалипуровић, *Нека питања границе Босне и Херцеговине и Деспотовине у XIV и XV веку и места и положаја неких средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 196; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 44.

<sup>544</sup> Таква могућност је искључена због тога што се област жупана Николе и Вука Бранковића нису граничиле. Видјети: М. Благојевић, *Територија кнеза Лазара на Косову и Метохији*, Косово и Метохија – прошлост, садашњост, будућност, Београд 2007, 16 – 18; Исти, *О издаји и невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79 – 80, Нови Сад 2009, 22 – 27; Исти, *Српска државност у средњем веку*, 296 – 303.

<sup>545</sup> *Историја српског народа II*, 26 (Р. Михаљчић).

припадао угледној породици Котроманића. Правни основ имао је у сродству са Немањићима: његов дјед Стјепан био је ожењен Јелисаветом, кћерком краља Драгутина 1284. године.<sup>546</sup> О Твртковом крунисању за краља најбоље говори аренга повеље која је писана на двору у Трстивници, за Дубровчане, 10. априла 1378. године, а писао ју је логотет Владоја из Рашке: *Такође и мени, својему рабу, за милост својега божанства дараова процветати ми младенци богосадној у роду мојем и удостоји ме двоструким венцем да /у/ обоја владичаства управљам, прво од исправа у богодарованој нам земљи Босни, а потом – кад ме Господ Бог удостојио наледити престо мојих прародитеља, господе српске, јер ми беху моји прародитељи у земаљском царству царствовали и на небесно царство преселили се – видим ја земљу прародитеља мојих после њих остављену и не имајући својега пастира. И одох у Српску земљу, желећи и хотећи укрепити престо родитеља мојих. И тамо отишавши венчан бих Богом дарованим венцем на краљевство прародитеља мојих, да будем у Христу Исусу благоверни и Богом постављени Стефан, краљ Србима и Босни и Поморију и Западним странама. И потом почех с Богом краљевати и управљати престолом Српске земље, желећи све што је пало скупа подигнути и што је разорено укрепити.*<sup>547</sup>

Крунисање је обављено 26. октобра 1377. године у манастиру Милешева, Твртко се прогласио за „краља Србљем, Босни и Поморју и Западним странама”. Већина истраживача прихвата казивање Мавра Орбинија да се Твртко крунисао у Милешеви.<sup>548</sup> Постоје и мишљење да је Орбини направио омашку (Милешева – Мила) и да се крунисао на сабору у Милама код града Високо,<sup>549</sup> а у новије вријеме

---

<sup>546</sup> К. Лиречек, *Историја Срба I*, 320; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 75, 136.

<sup>547</sup> Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, Београд – Ср. Карловци 1929, 75 – 76; С. Ћирковић, *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 277.

<sup>548</sup> Видјети: Н. Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Београд 1948, 79 – 82; *Историја српског народа II*, 7 (Д. Богдановић); С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 277 – 305; Исти, *Милешева и Босна*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 146 – 147; М. Динић, *О крунисању Твртка I за краља*. Из српске историје средњег века, приредили Сима Ћирковић и Властимир Ђокић, Београд 2003, 305 – 314; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 291 – 292.

<sup>549</sup> Ђ. Basler, *Proglašenje Bosne kraljevinom 1377. godine*, Prilozi 11 – 12, Sarajevo 1975 – 1976, 49 – 63.

износи се чак мишљење да је Твртко крунисан у Милешевки код Требиња,<sup>550</sup> а за оба мишљења нема никаквих доказа.

Под Твртковом влашћу налазио се манастир Милешева, који је био посебно поштован због култа Св. Саве. Твртко је крунисан по православном обреду, његова круна „сугуби венац” представља симбол и Србије и Босне, које су се нашле под његовом влашћу. Твртко је у титулари прво краљ „Србљем“ (Србије), па онда Босне. Обим српских земаља које је наслиједио и освојио оправдавао је чин његовог крунисања међу савременицима.<sup>551</sup>

Мавро Орбини помиње у свом дјелу да је милешевски митрополит извршио крунисање.<sup>552</sup> Он је направио грешку, јер милешевска митрополија почиње да дјелује тек почетком XV вијека, а њему је сигурно била позната из времена Стефана Вукчића. Стога је Орбини погрешно закључио да је митрополит столовао у Милешеву у доба краља Твртка. Крунисање је обавио дабарски митрополит уз прећутан пристанак Српске патријашаје (патријаха Јефрема), кнеза Лазара и Вука Бранковића, али га касније ови нису признали за врховног господара.<sup>553</sup> Реаговао је у првом моменту само Ђурађ Балшић, који није признао босанског бана за српског владара.<sup>554</sup> Поставши краљ Твртко је узео и владарско име Стефан истичући на тај начин своју државничку повезаност са Немањићима. И сви Тврткови насљедници на босанском престољу носили су владарско име Стефан. Твртко је на свом двору увео дворске титуле и достојанства са двора немањићких краљева. Дубровчани су га примили као насљедника српских владара и пристали да му исплаћују светодмитарски доходак. Угарски краљ и Млетачка република признали су му титулу. И поред ових признања није имао подршку Српске цркве, која га свјесно заобилази као краља „Србљем и Босне”. Иако је имао снажну државу, Твртко није

---

<sup>550</sup> Ж. Андрејић, *О крунисуњу сугубим венцем босанског краља Твртка I Котроманића*, Трибуниа 12, Требиње 2009, 188 – 193.

<sup>551</sup> С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 278 – 282.

<sup>552</sup> М. Орбини, *Краљевство Словена*, 187; Уп. С. Ћирковић, *Милешева и Босна*, 138.

<sup>553</sup> М. Јанковић, *Милешевска митрополија*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 146 – 151; Иста, *Црквена организација на територији Косача*, 496 – 500.

<sup>554</sup> Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 271.

успио да обнови српску државу у ранијим границама. До краја босанске државе остало је само српско име у титули босанских краљева.<sup>555</sup>

Кнез Лазар је проширио своју територију 1379. године тако што је заузео области Растиславића на сјеверу Србије, а јача и своје позиције успостављањем сродничких веза. Његови зетови били су Вук Бранковић и челник Муса. Послије нових освајања Лазар се огласио и са новим политичким намјерама. Он задржава достојанство кнеза и почиње се означавати у интитулацијама повеља као *самодржац* и *господин Срба и Подунавља* или пак *све српске земље и Подунавља*, са потписом *Стефан кнез Лазар*, те и он присваја владарско име Стефан, које су носили Немањићи. Уз то кнез Лазар је у периоду 1379–1389. постао изабраник Српске цркве, а његови поданици и савезници сматрају га легалним наслједником Немањића и владаром Срба. Он сазива државне саборе на којима се бира патријарх, а од 1387. године додаје Поморје као нову одредницу у титули. Његову врховну власт признавали су челник Муса и Вук Бранковић.<sup>556</sup>

Тако су се кнез Лазар и краљ Твртко сматрали истовремено господарима Срба. Ипак, њихови истовјетни циљеви обнове баштине Немањића—нису довели до сукоба. Обојица су имали добре односе и послје поразу жупана Николе Алтомановића и подијеле његове територије. Лазару је, у периоду када потчињавао Радича Бранковића, била веома потребна стабилна западна граница. Твртко и Лазар заједно су били вазали Лудвика I (а послје његове смрти помажу хрватске великаше против Жигмунда) и остали су савезници све до Лазареве погибије у Косовској бици.<sup>557</sup>

Током осамдесетих година XIV вијека Турци појачано надиру на територије српских земаља. Најприје су један турски одред 1381. године сузбила Лазарева

---

<sup>555</sup> С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 278 – 282.

<sup>556</sup> М. Благојевић, *Јединство и подвојеност српских земаља пре битке на Косову*, Зборник Филозофског факултета, Серија А: Историјске науке, књ. XVIII, Споменица Радовна Самарџића, Београд 1994, 79 – 84; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 1994, 26 – 27; Р. Михаљчић, *Кнез Лазар Хребељановић, историја, култ и предање*, Сабрана дела I – VI, књ. II, Београд 2001, 75, 96, 100 – 115; М. Благојевић, *Територија кнеза Лазара на Косову и Метохији*, 6 – 9; М. Шуица, *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године*, Стари српски архив 9, Београд 2010, 217 – 232.

<sup>557</sup> С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 283 – 284.

властела Цреп Вукославић и Витомир у Дубравици код Параћина 1380. године.<sup>558</sup> Потом је кнез Лазар 1386. године зауставио велику турску војску коју је предводио султан Мурат, код Плочника у Топлици.<sup>559</sup> Годину дана прије Косовске битке турска војска је поново продрла у Србију и Босну сијајући панику и страх својом силом. Турски пљачкашки одреди стигли су чак на босанско земљиште палећи и пустошећи све пред собом. Постоје подаци да је турски војсковођа Шахин, по наговору Ђурђа Балшића, напао земљу краља Твртка. Турски одреди продрли су до Билеће, али их је ту дочекао војвода Влатко Вуковић, главни заповједник босанске војске. У бици код Билеће 27. августа 1388. године Турци су потучени до ногу, а сам Шахин спасио се бјекством.<sup>560</sup>

Након ових пораза турски султан Мурат одлучио је да се дефинитивно разрачуна са кнезом Лазаром и краљем Твртком, па је већ 15. јуна 1389. године укристио копља са њиховим војскама на Косову пољу. На челу српске војске и главнине налазио се кнез Лазар, који је довео највећи број ратника са своје територије, а сигурно је било и војске са његовог подручја у Полимљу. За рат против Турака успио да придобије највећи дио племства. Вук Бранковић се са одредом из своје области придружио кнезу.<sup>561</sup> Пошто је себе видио као обновитеља српске државе, краљ Твртко се обавезивао да штити земље „родитеља и прародитеља својих, госпoде српске“. У Косовски бој опремио је војску на челу са прослављеним војводом Влатком Вуковићем. У тој војсци било је властеле из „земље“ Дрине, Подриња, босанског дијела Полимља и крајева које је краљ Твртко припојио својој

---

<sup>558</sup> Р. Михаљчић, *Кнез Лазар Хребељановић, историја, култ и предање*, 122 – 123.

<sup>559</sup> Стратегијски разлог за одабир Плочника лежао је у чињеници да се ту рачвао пут према Крушевцу и Новом Брду, као и постојање утврђења које је пружало заштиту српској војсци. Детаљније видјети: Б. Зарковић, *Битка код Плочника и њене рафлексје у историографији*, Стефан Немања и Топлица (тематски зборник), Ниш 2011, 71 – 81.

<sup>560</sup> В. Ђоровић, *Историја Босне*, 324 – 325; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 157 – 158; Ђ. Тошић, *Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 247. М. Орбини наводи да су Турци прије битке код Билеће поражени на Рудинама од Твркових капетана Влатка Вуковића и Радича Станковића. М. Орбини, *Краљевство Словена*, 190.

<sup>561</sup> *Историја српског народа II*, 43 (Р. Михаљчић); М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 27 – 28, гдје је наведена детаљна литература; М. Шуица, *О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд 2011, 225 – 244.

држави.<sup>562</sup> У Косовској бици животе су изгубили кнез Лазар, султан Мурат и његов син Јакуб, а Вук Бранковић и Влатко Вуковић преживјели су битку. Када се исход битке посматра са чисто војничког становишта—био би „неријешен”.<sup>563</sup> Видјевши погибију султана и турско повлачење, војвода Влатко је створио утисак о побједи Срба. О томе је обавијестио краља Твртка и то је била основа за Тврткова писма према сусједима, у којима се се хвалио да је побједа припала његовој страни. Међутим, за земље кнеза Лазара посљедице Косовске битке биле су катастрофалне, а око Тврткове државе стегао се све јачи турски обруч.<sup>564</sup>

---

<sup>562</sup> С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 159 – 160; Историјски извори потврђују да је један дио босанске властеле изгинуо, а дио пао у ропство попут Влађа и Стјепана из породице Златоносовића из Подриња. Ђ. Тошић, *Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић*, 248 – 249; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 45; О породици Златоносовића видјети: Ј. Мргић, *Северна Босна (13 – 16. век)*, Београд 2008, 93 – 95, 102, 119.

<sup>563</sup> М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 311.

<sup>564</sup> Ђ. Тошић, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 1, Београд 1995, 87; Исти, *Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић*, 249.

#### IV. 4. Средње и Доње Полимље и Горње Подриње под управом Бранковића и Косача – Пад под Турке

Послије Косовске битке, насљедници кнеза Лазара–кнегиња Милица и њени малољетни синови Стефан и Вук наслиједили су веома тешко стање, отворени рат против Турака, затим напад угарских трупа на сјеверу државе. Уз све то, Вук Бранковић развија политичку дјелатност на проширивању граница своје области. Он није преузео никакве обавезе према Лазаревим синовима и кнегињи Милици већ се потпуно осамосталио. Убрзо послије Косовске битке, а најкасније до краја августа 1389. године, Вук заузима Пећ и жупу Хвосно на сјеверу Метохије. Наставља да се супроставља Турцима и тиме учвршћује савез са краљем Твртком. Његов циљ је био да прошири своју територију на рачун некадашње државе кнеза Лазара и успостави територијалну везу са државом босанског краља.<sup>565</sup> До 1391. године освојио је жупу Сеницу, јер те године у фебруару Дубровчани за царине на Сјеници обраћали су се Вуку Бранковићу.<sup>566</sup> Вук је запосјео крајеве западно од Сенице, до Лима и преко ријеке, на подручје Коморана, гдје се налазило село Вуковог властелина Прибила Кучинића. Сјеверније од овог дијела налазили су се крајеви под влашћу краља Твртка. Лазаревићи нису успјели да се организују и одупру нападу Вука Бранковића, а један дио њихове властеле прешао је одмах на страну Вука Бранковића, а међу том властелом био је и Прибил Кучинић у Полимљу.<sup>567</sup> У изворима Дубровачког архива Прибил се помиње 9. јула 1392. године као *Pribilli Cuchnich hominis domini Volchi*, затим 1401. године *ad locatum vocatum Pribil Cuchinich* и 1406. године *ad viam Limi*

---

<sup>565</sup> М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 28 – 33; Исти, *Српска државност у средњем веку*, 312 – 316.

<sup>566</sup> С. Мишић, *Жупа и нахија Сенице у средњем веку*, 32.

<sup>567</sup> М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 34 – 36; Исти, *Српска државност у средњем веку*, 317.

*usque ad domum Pribil Cuchinic.*<sup>568</sup> Постоји мишљење да село Прибила Кучинића треба идентификовати са селом Кучин на лијевој страни Лима, сјеверно од Пријепоља.<sup>569</sup>

Вук Бранковић је у периоду од 1389. до 1392. године заузео жупе: Плав, Будимљу, Лим, Љубовићу, а затим градове и тргове: Звечан, Трепчу, Јелеч, Глухавицу, Трговиште и Брсково. Област Вука Бранковића увећана је три пута, захваљујући освајањима некадашње територије кнеза Лазара. Академик Милош Благојевић сматра да су ова освајања код српске духовне елите оквалификована као издаја; наиме, у изворима нема ниједног помена о Вуковој издаји на Косову и зато је народна традиција овај напад приказала—као невјеру или издају Вука Бранковића на Косову.<sup>570</sup>

Изненадном смрћу босанског краља Твртка марта мјесеца 1391. године настају крупне промјене у Босни. Краљ Дабиша (1391–1395) насљеђује Твртка, али он је само краљ Србије по титули: за његов период владавине босанска држава исказала је знаке опадања, што је испољено прије свега у самовољи велможа.<sup>571</sup> Један од најстакнутијих велможа у хијерархијском низу био је босански војвода Влатко Вуковић, који је наставио да ужива повјерење и на Дабишином двору. Он је био први познатији члан породице Косача и поуздано се зна да је посједовао „земљу” Дрину.<sup>572</sup> За вјерно извршавање службе краљ Твртко га је наградио територијалним посједима босанске државе на југоисточним границама, а то су биле некадашње територије Николе Алтомановића. Тако је Влатко Вуковић имао у свом посједу Доње Полимље и дио Средњег Полимља са манастиром Милешевом и Пријепољем.<sup>573</sup> У Хумској земљи браћа Санковићи иступају независно од краља Дабише и Дубровчанима априла 1391. продају цијело Конавле са тврђавом Соколом. Босански краљ и државни сабор реаговали су доста споро, али јако одлучно. Војвода Влатко и

---

<sup>568</sup> *Diversa Cancellarie* 30, fol. 124', 9 VII 1392; Vol. 34, fol. 15 – 15', 15 IX 1401; Vol. 36, fol. 85, 13. VIII 1406; М. Динић, *Област Бранковића*, 7; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 151; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 109.

<sup>569</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 93.

<sup>570</sup> М. Благојевић, *Територија кнеза Лазара на Косову и Метохији*, 17 – 18; Исти, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 34 – 35, 40 – 41; Исти, *Српска државност у средњем веку*, 317; *Историјски атлас*, М. Благојевић ...[и др.], 48 – 49 (границе области Вука Бранковића последице 1389. године).

<sup>571</sup> С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 169 – 171.

<sup>572</sup> Ђ. Тошић, *Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић*, 243, 253.

<sup>573</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 37 – 42.



кнез Павле Раденовић продрли су у Конавле децембра 1391. године и избацили Санковиће, али жупу нису вратили Дабиши већ су је подијелили међу собом.<sup>574</sup> Тада је војводи Влатку припала источна половина Конавла и жупа Драчевица, тако је дошло до проширења његове области и спајања са „земљом“ Дрином и босанским дијелом Полимља.<sup>575</sup>

Самосталније дјеловање и нови успјеси војводи Влатку нису били суђени пошто се већ средином 1392. године озбиљно разболио. Умро прије 6. марта 1393. године.<sup>576</sup> Војводу Влатка наслиједио је његов синовац Сандаљ Хранић, који се први пут помиње 15. априла 1392. као свједок у повељи босанског краља Стјепана Дабише војводи Хрвоју. У изворима Дубровачког архива споменут је октобра 1393. године.<sup>577</sup> Поријекло породице Косача којој су припадали Влатко и Сандаљ везује се за Горње Подриње, за село Косаче близу Иловаче (око 12 km југозападно од Горажда), а припада подручју ријеке Осанице, лијеве притоке Дрине. Село Косаче очувало се до данашњих дана.<sup>578</sup> Први дубровачки извор који је повезан са Косачама везује се за Горажде (*in Gorasde ad forum vlachi de Cosača*, 1. мај 1379).<sup>579</sup> Овај податак свједочи у прилог идентификовања њихове постојбине–насеља Косаче код Горажда.<sup>580</sup>

Послије Тврткове смрти Турци врше војни притисак на област Вука Бранковића, крајем 1391. или у јануару 1392. године освајају Скопље, пустоше по Вуковој територији и приморавају га на вазалну потчињеност султану Бајазиту. На тај начин склопљен је мир, уз обавезу да поданици области Бранковића плаћају харач Турцима. Од тога времена цјелокупна област Бранковића имала је посебан статус све до коначног пада под турску власт 1455. године.<sup>581</sup>

---

<sup>574</sup> С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 73 – 74.

<sup>575</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 53; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 42.

<sup>576</sup> Ђ. Тошић, *Родоначелник племена Косача – војвода Влатко Вуковић*, 253 – 254.

<sup>577</sup> Детаљно о првим поменима Сандаља Хранића у историјским изворима види више: Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 20 – 28.

<sup>578</sup> *Исто*, 29 – 30.

<sup>579</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 182.

<sup>580</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 31.

<sup>581</sup> М. Динић, *Област Бранковића*, 25 – 26; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 172; М. Спремић, *Бранковићи – обласни господари Косова*, Прекинут успон: српске земље у позном средњем веку, Београд 2005, 132; М. Благојевић, *О издају и невери Вука Бранковића*, 37 – 38.

Постоји још један значајан податак из которског архива: 4. августа 1396. године деветорица влаха познатом которском трговцу Марку Драго дали су писмену обавезу да за његов рачун транспортују до Лима 30 товара соли и да за истог трговца у Полимљу набаве „30 товара доброг и чистог жита“ и превезу га у Котор. Власи су се обавезали да ће прегон робе извршити на свој ризик уз надокнаду своје штете, изузев ако им робу не одузму Турци или људи Вука Бранковића.<sup>582</sup> И овај податак нам потврђује да је Полимље улазило у састав области Вука Бранковића и да су у ову област повремено продирали Турци и угрожавали безбједност трговине.

Вук Бранковић није био лојалан Бајазиту: већ у јесен 1393. није присуствовао састанку Бајазитових вазала у Серу, а 17. маја 1395. године није учествовао у бици на Ровинама као турски вазал. Османлије су током 1396. године ријешиле да раскрсте са његовим отпором.<sup>583</sup> Почели су да му заузимају земљу, тако из писма Дубровачке општине од 28. марта 1396. године сазнајемо да је у Глухавици сједио турски кадија. То указује да су Турци стављали под своју контролу дио по дио Вукових територија.<sup>584</sup> Повлачећи се, највјероватније, у планинско Полимље, Вук се држао још августа 1396. године, а онда престају вијести о њему. Послије турске побједи код Никопоља 25. септембра 1396. године, жртва нове турске побједи био је и Вук Бранковић. Он је пао у султанове руке под непознатим околностима и живот је окончао у тамници 6. октобра 1397. Његово тијело сахранио је брат Герасим на Светој гори. Султан Бајазит је Вуковој жени Мари и синовима оставио само нешто земље код Вучитрна и Трепче, с обавезом давања помоћних трупа. Остале Вукове области добили су Лазаревићи.<sup>585</sup>

Послије слома Вука Бранковића, његовим дијелом Полимља и Брскомом управљао је Стефан Лазаревић. Наиме, сви крајеви које је последије Косовске битке

---

<sup>582</sup> С. Мијушковић, *Један помен Вука Бранковића у старом Которском архиву*, Историјски записи књ. X, Цетиње 1954, 227.

<sup>583</sup> М. Динић, *Област Бранковића*, 14 – 15; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 158 – 160; М. Спремић, *Бранковићи – обласни господари Косова*, 134; М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 38.

<sup>584</sup> М. Ивановић, *Писмо Дубровчана турском кадији у Глухавици*, Стари српски архив 10, Београд 2011, 117 – 122.

<sup>585</sup> М. Динић, *Област Бранковића*, 15 – 18; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 160 – 163; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 335; *Историја српског народа II*, 56 – 58 (С. Ћирковић); Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 62 – 63; М. Спремић, *Бранковићи – обласни господари Косова*, 134; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 113 – 114.

заузео Вук на рачун државе кнеза Лазара поново су их запосјели Лазаревићи уз помоћ Турака.<sup>586</sup> Међутим, овдје је фактички успостављено извјесно двовлашће, јер су Турци задржали контролу над најважнијим сабраћајницама, па тако и нека утврђења, што је значило и њихово трајно присуство.<sup>587</sup>

Краљ Дабиша је умро 1395. године, а владавину је продужила његова удовица краљица Јелена (1395–1398).<sup>588</sup> Краљичина слабост пред велможама била је неминовна, већ при њеном избору. Тада долази до потпуног уздицања тројице крупних босанских велможа: Хрвоја Вукчића, Сандаља Хранића и Павла Раденовића. Краљица је у њима као савјетницима нашла ослонца за своју владавину.<sup>589</sup> Ови великаши због своје моћи и утицаја на државни врх Босне (*русак Босне*) за себе кажу да су *русашка господа*. За босанске велможе запажено је „да они никад нису престајали да своје области сматрају делом босанске државе. И кад су бивали у отвореном сукобу са краљем, они су сматрали да припадају русагу босанском и наводили су у повељама своје русашке титуле“.<sup>590</sup>

Сандаљ је позицију велможе остварио наслеђством великог посједа и војводском титулом од свога стрица Влатка Вуковића, која му је омогућавала од почетка положај међу најважнијим представницима велможа. Насљеђујући дио Полимља од свог стрица, он је преко граничног посједа, заправо преко посједа Вука Бранковића, дошао у додир са Турцима и вјероватно је активно учествовао у пружању отпора Турцима. Војвода Сандаљ је имао двојицу млађе браће, Вука и Вукца, који су носили титулу кнеза и имали посједе у „земљи“ Дрина. Вукац је посједовао подручје Тјентишта,<sup>591</sup> док је Вук посједовао подручје Јелеча и трг Гвозу

---

<sup>586</sup> *Историја српског народа II*, 58 (С. Ћирковић); М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 39; Исти, *Српска државност у средњем веку*, 322.

<sup>587</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 59; Треба указати да су се односи између кнеза Стефана Лазаревића и Бајазита највјероватније погоршали 1398, па је то можда утицало на веће присуство Османлија на Лиму и Морачи. М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, 39, нап. 139; У марту 1399. године војвода Пашајит позвао је Дубровчане да шаљу трговце у Србију, на Морачу и Лим, дајући им гаранције уз услов да плаћају царине. И. Божић, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 19.

<sup>588</sup> В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 353.

<sup>589</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, 82.

<sup>590</sup> О *русашкој господи* видјети опширније: С. Ћирковић, *Русашка господа*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 306 – 312.

<sup>591</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, 57 – 63, 80.

(*mercatum Gobsa*) на истоименој рјечици, десној притоци Бистрице.<sup>592</sup> Послије смрти Вукове 1424. поуздано се зна да је посјед Јелеча наслиједио Вукац. О томе свједочи помен његових људи *dicti Vuchote de Podielaz homines comitis Volchaç Cranich*, 10. XI 1427.<sup>593</sup>

Међу најважнијим Сандаљевим поданицима било је неколико кнежева, нарочито се истицала кнежевска породица Вардића која је имала посједе у „земљи“ Дрини.<sup>594</sup> У првој половини XV вијека кнез, као локални орган власти, јавља се у Хочи, Горажду, Устиколини, Сутјесци, Соколу и Тјентишту, а постављен је из редова породице Косача.<sup>595</sup>

У „земљи“ Дрини међу истакнутијим градовима са војном и резиденцијалном функцијом били су: Сокол у међурјечју Пиве и Таре, и Самобор у Прибуду, источно од Горажда. Први је имао почасно мјесто и по њему је Стефан Вукчић назван „од Сокола“.<sup>596</sup>

Крајем XIV и почетком XV вијека граница у Полимљу између Косача и Деспотовине била је динамична и често се мијењала. На помјерање границе утицали су разни политички фактори: честе промјене на босанском престолу, ратови Босне са Дубровником и Угарском, сукоби Сандаља и антагонизми са осталим обласним господарима, његова заузетост територијалним аспирацијама и освајањима на југу и на југоистоку (Сандаљ је стекао и посјед породице Санковић и тако изашао на ријеку Неретву), продор Турака и њихово уплитање у унутрашње сукобе.<sup>597</sup>

Граница се у ранофеудално доба разумјела као шири или ужи појас чија је ширина зависила од географских одлика терена. Појас уз границу обично је био слабије насељен због честих пограничних упада или пљачкашких напада. У доба Деспотовине границе се утврђују доста прецизно у свим дјеловима. Професор Андрија Веселиновић се највише бавио природом граница у средњем вијеку и

---

<sup>592</sup> М. Динић, *Земље херцеза Светога Саве*, 187 – 188.

<sup>593</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 57.

<sup>594</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 262, 341, 379, 411.

<sup>595</sup> Видјети опширније о кнезовима у: Д. Ковачевић – Којић, *О кнезовима у градским насељима средњовјековне Босне*, Градски живот у Србији и Босни (XIV и XV вијек), Београд 2007, 277 – 291.

<sup>596</sup> М. Динић, *Земље херцеза Светога Саве*, 182 – 183, 195; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 57.

<sup>597</sup> Р. Ђук, *Косаче и Полмље*, 380.

околностима под којима су се оне мијењале. Он сматра да се границе „у брдовитим и планинским предјелима оне врло прецизно одређују, уколико је крај насељен, границама атара најистуренијих села, а уколико је крај ненасељен, онда је граница вјероватно ишла планинским гребеном, развођем, планинском реком или другим природним објектима“.<sup>598</sup>

Промјене мијењања границе у Доњем и Средњем Полимљу могу се пратити кроз дубровачке изворе, који нас о томе на неколико мјеста изричито обавјештавају. Дубровчани су брижљиво биљежили смјене власти и помјерање границе, којима је изгледа највише било изложено Доње Полимље. Као погранична област између Косача, Павловића и Србије, ово подручје постаје предмет њихових претензија. Њихова сукобљавања нарочито су изражена крајем XIV и у првим деценијама XV вијека.

У документима се наглашава да подручје око манастира Светог Николе 1395. и 1397. године припада Босни (*contrata S. Nicolai de Bagna partiuim Bossine*, 1395; *contrata S. Nicolai de Bagna partiuim Bossine*, 27. XI 1397).<sup>599</sup>

У једном уговору од 30. IV 1395. за Дабар се каже *de Dabar, partium Sclavonie*. Три године касније, у јулу 1398. године помиње се Веселко покојног Милше Чеканића *de Xadbra partium Sclavonie*.<sup>600</sup> Под терминином *Sclavonia* у Дубровачким архивским књигама искључиво се означава Србија.<sup>601</sup>

---

<sup>598</sup> Види више: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 99 – 109; Исти, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 87 – 89.

<sup>599</sup> К. Лиречек, *Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља*, 487; В. Шалипуровић, *Нека питања границе Босне и Херцеговине и Деспотовине у XIV и XV веку и места и положаја неких средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 196; М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, 17; У средњем вијеку на нашем простору постојала су два Дабра: Дабар у Доњем Полимљу и Дабар у Хумској земљи. Дубровачки извори изричито су биљежили када је у питању хумски Дабар у Босни (*de Dabar Regni Bossina*; *de Dabar Regni Bosna*). Div. Canc. XXXIII fol. 119, 12. VIII 1398; Div. Canc XXXV fol. 57, 2.IV 1404.

<sup>600</sup> Div. Canc. XXXI, 157, 30. IV 1395; Div. Canc. XXXIII fol. 119, 12. VIII 1398.

<sup>601</sup> М. Динић, *О називима средњовековне српске државе – Склавонија, Србија, Рашка –*, Српске земље у средњем веку, 33 – 36; Уп. У одлукама Малог вијећа (*Acta Consilii Minoris*) од 1415. до средине 1460. које се односе на Србију видјети помене термина *Sclavonia*. А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће о Србији (1415 – 1460)*, Београд 1997.

У једној биљешци из Дубровачког архива сазнајемо да је Бања 1405. године била у власти кнеза Павла Раденовића.<sup>602</sup> Међутим, до нове територијалне промјене дошло је исте године у корист Србије. Према уговору од 18. јула 1405. године наводи се јасна одредница припадности Бање *ad partes Sclavoniae in loco vocato ecclesia S. Nicolay.*<sup>603</sup>



**Слика број 8:** Манастир Светог Николе у Бањи

Сљедеће године дошло је и до смјене власти и помјерања границе Србије према Пријепољу. У једном уговору, који је регистрован у Дубровнику, крајем маја 1406. године: влах Херак Милошевић, поносник, обавезао се дубровачком трговцу Петру Лукаревићу да ће превести тканину и друге робе у мјеста Буковицу и Пријепоље (*ad partes Sclavonie videlicet in duobus locis primo in Buchoviza et in*

---

<sup>602</sup> С. Ђирковић, *Павловића земља (Contrata de Paulovich)*, Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, АНУ Републике Српске, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 41; Током 1405. године и Буковица је ушла у састав територије кнеза Павла. О томе нам говори сљедећи податак. Током септембра 1405. године власи поносници требало је да пренесу 52 товара тканина и друге робе *in Nabuchovica ad Lim super territorio comitis Pauli*. Р. Ћук, *Косаче и Полмље*, 381.

<sup>603</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 123, нап. 15; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 309, нап. 15.

*Priepogle*). Из овог извора сазнајемо да се Пријепоље 1406. године налазило у саставу Србије, али се није дуго одржало у њеном саставу.<sup>604</sup> За манастир Светог Николе у Бањи поуздано се зна да се у периоду од 1405–1415. налазио у саставу Деспотовине.<sup>605</sup> Ови извори јасно одређују да се тада дио Дабара, и то само десна обала Лима, нашла у границама Србије. У исто вријеме, за цркву Светог Апостола Петра у жупи Лим често је у уговорима стајало да каравани иду: *ad partes Slavonie ad ecclesiam S. Petri ultra flumen*.<sup>606</sup>

Граница између Деспотовине и области Косача ишла је од ушћа Увца Лимом, и негдје између Светог Николе и града Ковина на лијевој обали Лима, код села Цурова, прелазила на десну обалу. Поуздано се зна да се град Севрин налазио у рукама Косача. Лијева страна Лима била је у њиховим рукама.<sup>607</sup> На десној страни Лима, према његовом ушћу граничили су се посједи Косача и Павловића, под влашћу Павловића били су град Бродар и планина Бујак. Њима је припадала и Устиколина, Међеђа, Вишеград и Добрун.<sup>608</sup> Данашња планина Врада изнад Рудог налазила се на тромеђи Деспотовине, Павловића и области Косача.<sup>609</sup> Јужни обронци планине Јахорине били су међа Павловића и Косача, а негдје испод Горажда граница је пресејцала ријеку Дрину.<sup>610</sup> Ако се утврђење Клек убицира као остаци тврђаве у Рутоши,<sup>611</sup> граница у Полимљу ишла би највјероватније на утврђење Оштрик у Златарским Челицама, гдје је планина Китоња природна граница. Долина Увца остаје Деспотовини, раније је припадала кнезу Лазару, а долина рјечице Бистрице

---

<sup>604</sup> Р. Ђук, *Косаче и Полмље*, 381.

<sup>605</sup> В. Шалипуровић, *Нека питања границе Босне и Херцеговине и Деспотовине у XIV и XV веку и места и положаја неких средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 196, 203; С. Мишић, С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, 71.

<sup>606</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 123, нап. 14; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 309, нап. 14.

<sup>607</sup> С. Мишић, *Обнова Деспотовине и њене границе: (1444 – 1459)*, 69; Исти, С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, 72 – 73.

<sup>608</sup> Град Бродар и планина Бујак помињу се у изворима 1442. и 1449. године да припадају војводи Иванишу Павловићу. М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 182, 185 – 186; Д. Милосављевић, *Средњовековни град и манастир Добрун*, 30 – 31, 69 – 73; С. Мишић, С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, 72.

<sup>609</sup> М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, 57.

<sup>610</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 254.

<sup>611</sup> Утврђење је бранило долину Увца и имало изваредан стратегијски значај. *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 127 (С. Мишић).

припадала је Косачама. Граница Косача према Милешевцу ишла је обронцима Златара изнад села Горња Бистрица и засеока Златара, спуштајући се у изворишни дио ријеке Милешевке. Обухватајући жупу Црни Стену и манастир Милешеву, граница се преко планине Јадовик и преко Стањана спуштала ка Бродареву.<sup>612</sup>

Дубровачки извори описују од 1422. до 1437. године босанско село Брезу као гранично мјесто између Босне и Србије. У неколико уговора Бреза се наводи као: *usue ad locum que dicitur Bries ad confinia de Bosna et Sclauonia* (19. јун 1425); *ad Bresam ad confinia Sclauonie* (3. октобар 1436); *usque ad locum Brese confinis Sclauonie* (15. април 1437). Средњовјековна Бреза одговара данашњем селу Бреза, између села Матаруге и Козице, у пљеваљском крају. Недалеко од Брезе као прво мјесто у Деспотовини помињу се Комарани. До њих се стизало преко Брезе или, како понекад у архивским изворима стоји, Комарани су се налазили испод Брезе. У изворима биљежи се као село или мјесто. У једном уговору склопљеном крајем септембра 1424. године забиљежено је да 15 товара тканине треба да се пренесе *usque ad locum Comarani sub teritorio domini Georgii Volchouich*. Овај податак јасно саопштава да су Комарани припадали деспоту Ђурђу Бранковићу. Према уговору од 4. фебруара 1434. године да би се одредио положај Комарана навођена је Бреза *usque villam vocatam Comarani in Briesa districtum Sclauonie*. Комарани су данас предио и истоимено село сјеверно од Бродарева.<sup>613</sup> Дакле, граница се провлачила између Брезе и Комарана, тако да је Маоче припадало херцегу.<sup>614</sup> Граница је на Тару избијала у рејону Добриловине и обухватала жупу Брсково, па даље ишла преко планине Сињајевине развођем тако да су долине ријека Бистрице, Штитарице и Плашнице припадале деспоту, а западни дио Сињајевине припадао је Косачама.<sup>615</sup>

---

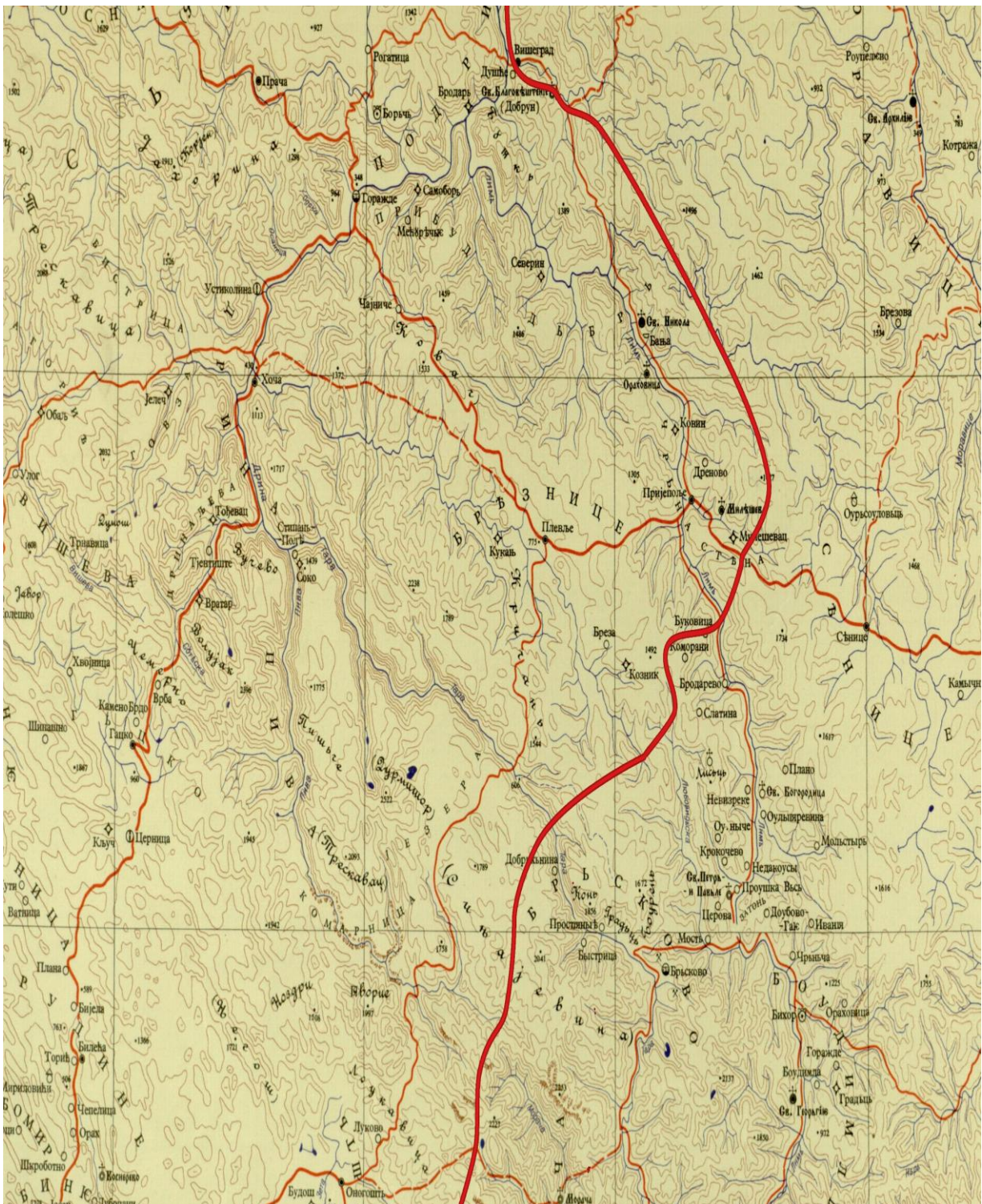
<sup>612</sup> С. Мишић, С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, 73 – 74.

<sup>613</sup> Р. Ћук, *Бреза и Комарани – средњовековна насеља у Полимљу*, *Историјски часопис XXXIV*, Београд 1987, 61 – 73, гдје су наведени сви уговори о Брези и Комаранима.

<sup>614</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 256.

<sup>615</sup> М. Луковић, *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре*, *Балканика XXXV*, Београд 2005, 142.





**Карта број 1:** Граница између Деспотовине и Косача (реконструкција урађена на подлози историјске карте у издању Историјског института у Београду)

Сматра се да је највјероватније овдје била граница на Лиму и у вријеме владавине кнеза Лазара, јер не постоје подаци да је тада било сукоба између Босне и Србије, а да се одржала све до пада Косача под турску власт 1465. године.<sup>616</sup>

Односи између Стефана Лазаревића и војводе Сандаља дужи период нису били савезнички и пријатељски. Наведене промјене граница у Доњем и дијелу Средњег Полимља то нам потврђују. Они су били и супротно политички оријентисани: деспот је био вазал угарског краља Жигмунда, док је Сандаљ био међу предводницима краљевих противника. У децембру 1411. војвода Сандаљ се оженио сестром деспота Стефана – Јеленом, удовицом Ђурђа II Балшића. Тада долази до успостављања савезничких односа између српског деспота и босанског војводе.<sup>617</sup>

Из тога периода добрих односа потиче деспотова повеља манастиру Милешеви издата 1414/1415. године. Овом повељом деспот је даровао пет села у области Моравице: два Гугља, Храсно Поље, Шемгоњ и Рупељево. У тексту посебно истиче светог Саву, чије су мошти биле у Милешеви, због чега се он назива Савиним манастиром. Позивање на крвно сродство и отачаство представљало би деспотову тежњу за поновним уједињењем свих српских земаља. Међутим, он овдје иступа само као ктитор манастира.<sup>618</sup>

Цијела некадашња област Вука Бранковића остала је породични домен Бранковића после 1412. године, када су се деспот Стефан Лазаревић и његов сестрић Ђурађ Бранковић измирили, чему је много допринијела деспотова сестра Мара, Ђурђева мајка. Ујак и сестрић, који су били приближних година, коначно су увидјели да српске земље могу очувати само сарадњом.<sup>619</sup> Ђурађ Бранковић је постао наследник престола у Србији. А када су се границе Деспотовине рашириле до Јадранског мора, Горње и дио Средњег Полимља поново су се нашли у средишњим

---

<sup>616</sup> С. Мишић, С. Мишић, *Граница земаља Косача у Полимљу*, 72 – 74.

<sup>617</sup> *Историја Црне Горе II/2*, 102 (Д. Богдановић); С. Ћирковић, *Милешева и Босна*, 139; М. Благојевић, *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 171.

<sup>618</sup> А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 19 – 20; Милешевска повеља објављена је на неколико мјеста, а последњи пут и на најбољи начин: А. Веселиновић, *Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви*, Стари српски архив 2, Лакташи 2003, 193 – 202, са снимком повеље.

<sup>619</sup> Ово помирење забиљежио је један савременик, описујући га да је од тада *ујак прихватио сестрића као сина*. М. Динић, *Област Бранковића*, 22; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 168; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 94; О деспоту Ђурађу Бранковићу постоји опсежна монографија Момчила Spremiћа, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

дјеловима српске државе.<sup>620</sup> Остало је врло мало података који су директно везани за ово подручје Деспотовине, што представља велику тешкоћу у расвјетљавању његове историје тога доба.

Најмоћнији господар у Босни Хрвоје Вукчић напао је 1413. године Сандаљеве области. На овај његов поступак реаговао је краљ Жигмунд прогласивши га за одметника и наредио је угарским великашима и Сандаљу да га нападну. Угрожен са свих страна Хрвоје позива Турке у помоћ, који током љета 1414. предузимају велики упад у Босну који је резултирао дужим ратовањем и новим политичким подјелама. Упад није заобишао Сандаљеву територију и већ почетком јуна 1414. дошло је до његовог потискивања. Турски упади су се понављали и почетком априла 1415. Турци поново долазе, а на челу војске налазио се Шах Мелек.<sup>621</sup> Највјероватније је тада Сандаљ платио Турцима слободу свог посједа.<sup>622</sup> Постоји мишљење да су се Турци 1415. године дуже задржали у Хочи и Чајничу.<sup>623</sup>

У августу 1415. године краљ Остоја и војвода Сандаљ сковали су завјеру против кнеза Павла Раденовића. На станку краља и великаша у Сутјесци, Сандаљ и Павле међусобно су се оптуживали за издају. Према писању дубровачког посланика Ивана Гундулића, који је био очевидац, крајем августа 1415. у непосредној близини мјеста Парина пољана код Сутјеске кнез Павле је ухваћен и на превару погубљен.<sup>624</sup> Сљедеће године умро је Хрвоје Вукчић, а на политичкој позорници Босне најачи обласни господар био је војвода Сандаљ Хранић.<sup>625</sup>

Помоћ од Турака овога пута тражили су Павловићи. Они су заједно са Турцима током 1416. и 1417. године нападали на Сандаљев посјед. Павловићи су

---

<sup>620</sup> М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 105.

<sup>621</sup> Видјети опширније: С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 240 – 242; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 199 – 204; Н. Исаиловић – А. Јаковљевић, *Шах Мелек (прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. године)*, Споменица академика Симе Ђирковића, Београд 2011, 441 – 462 (са детаљном литературом).

<sup>622</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 206.

<sup>623</sup> S. Bašić – Redžepagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463. – 1850.)*, Sarajevo 1900, 8.

<sup>624</sup> В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 417; Ђ. Тошић, *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића*, Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, АНУ Републике Српске, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 357 – 366; В. Nilević, *Poslednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća*, *Historijska traganja* 5, Sarajevo 2010, 13 – 14.

<sup>625</sup> В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 418 – 419.



тада освојили Конавале уз њихову помоћ. Током 1418. године Сандаљ је прихватио сарадњу са Турцима и уз њихову помоћ склопио мир са Павловићима. Тада је уз Жигмунда постао је и вазал османског султана. Крај сукоба Косача и Павловића означава и завршетак дуготрајних војних сукоба међу властелом у Босни и настају мирнија времена.<sup>626</sup>

У једном извору забиљеженом јуна 1421. године помиње се Дабар, који би могао бити Дабар у Полимљу. Војвода Сандаљ је интервенисао код Дубровчана да му пошаљу једног канцелара да дође до Дабра, и по ријечима његове рођаке сачини пуномоћје (*ad complacentiam voiuode Sandagl mittatur unus ex nostris cancellariis usque ad Dabar pro accipiendo vocem a cognata dicti voiuode pro una procura sibi opportuna*). Проф. Куртовић сматра да се ради о Дабру у Полимљу, а не о хумском Дабру, и да би ову особу требало повезати са родбином Сандаљеве жене Јелене.<sup>627</sup>

Марта мјесеца 1435. године угасио се живот војводе Сандаља.<sup>628</sup> Сахрањен је у својој задужбини у цркви Светог Стефана на Шћепан Пољу.<sup>629</sup> Наслиједио га је синовац Стефан Вукчић, син кнеза Вукца Хранића, који је послје смрти свога оца 1432. наслиједио и водио посјед Јелеча.<sup>630</sup> Примивши у наслеђе простране земље и сложена савезништва, Стефан Вукчић је наслиједио и противнике који су жељели окористити се Сандаљевом смрћу и убрзо је био изложен нападима краља Жигмунда и Радослава Павловића. Овог пута Стефан је позвао Турке и уз њихову помоћ успио је да се одбрани. Рат између Радослава и Стефана наставио се са прекидима до 1439. године. На почетку овог ратног сукоба веће успјехе је имао Радослав. Поуздано знамо да је град Јелеч у „земљи“ Дрина дошао у посјед Павловића. Послије ових полазних успјеха војвода Стефан је почетком 1438. године повратио град Јелеч (*Radencho Obiacich loqual fo de Bossina de sotto Jellez et fo homo de Radossavo Paulovich. Et adesso quello paixe sie de Stipan Vocçich, 4. V 1438.*) и одузео Требиње Павловићима, које је касније ипак морао вратити. До јуна 1439. године склопљен је

<sup>626</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 214 – 217.

<sup>627</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 68, нап. 220.

<sup>628</sup> С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 10; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 329 – 331.

<sup>629</sup> М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* –, 21 – 23.

<sup>630</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 59.

мир са Павловићима, и тада је договорена поновна брачна веза Радослава са Стефановом сестром Теодором.<sup>631</sup> Ову заузетост искористио је деспот Ђурађ Бранковић, па се у уговору који је склопљен 26. јула 1435. године између влаха поносника и дубровачких трговаца наводи да је њихово одредиште *usque Pripoglie districtum Sclavonie*. Пријепоље је, изгледа, само на кратко било у саставу Деспотовине.<sup>632</sup> До средине 1439. Стефан је успио да очува наслеђе свога стрица, а противници Косача добили су одговор да је ријеч о одлучном и енергичном наследнику војводе Сандаља.

Ратне године и догађаји који су услиједили током прве половине XV вијека у области Бранковића сигурно су утицали на социјалну климу становништва. Међу становништво се увукао страх и зебња од турске окупације, појаве куге 1437. године, затим глади мањих размјера. Сваки од ових догађаја стварао је посебну психозу код становника.<sup>633</sup> Овакво стање у области Бранковића сигурно није заобишло ни жупе Љубовићу и Лим.

Током 1439. године султан Мурат II је прегазио земљу са југа и опсео Смедерево. Послије дуже опсаде и јуначког отпора град се предао 18. августа 1439. године. Стефан Вукчић Косача искористио је ситуацију и објавио своју намјеру да посједне деспотове земље у Зети. Његовим намјерама противила се породица Црнојевића и деспотов војвода у Зети, који нису имали снаге да му се одупру. У јесен 1441. Стефан је успио у својим намјерама, и том приликом заузео је Горњу Зету са утврђењима Соко и Медун.<sup>634</sup>

Неизвјестан је положај Деспотовине у вријеме њеног привременог пада (1439–1444), а изгледа да је овај дио Полимља, заједно са посједима Бранковића стављен под директну управу Порте. Манастир Милешева и Пријепоље нашли су се у непосредној близини Турака<sup>635</sup>

---

<sup>631</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 194; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић – Косача и његово доба*, 8 – 39.

<sup>632</sup> Р. Ћук, *Косаче и Полимље*, 383.

<sup>633</sup> М. Рашевић, *Демографске прилике и становништво*, Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године, 420.

<sup>634</sup> *Историја Црне Горе II/2*, 191 – 197 (И. Божић); А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 140.

<sup>635</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 14.

Постоји мишљење да су Турци тада освојили Милешевац и Хочу.<sup>636</sup> За Милешевац остаје дилема јер нема поузданих података у изворима,<sup>637</sup> док се за Хочу поуздано зна да су у њој Турци боравили неколико година. Из дубровачких извора сазнајемо да су Турци током априла 1443. године опљачкали неколико трговаца. Само годину дана касније Турци су опљачкали још једног дубровачког трговца, али су се они ипак морали повући из Хоче 1444. године.<sup>638</sup>

Послије обнављања Деспотовине (1444) наступио је период новог успона, с тим што српска Деспотовина није могла обновити јачину државе коју је раније имала. Област Горњег и дио Средњег Полимља, па и читава област Бранковића, остала је и даље под посебним режимом према Османлијама. У октобру 1444. Стефан Вукчић је вратио Деспотовини Горњу Зету са утврђењима Соко и Медун и са деспотом је склопио савез.<sup>639</sup>



**Слика број 9: Град Милешевац**

<sup>636</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 28.

<sup>637</sup> С. Ћирковић, *Пријеполје у средњем веку*, 222.

<sup>638</sup> Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 20 – 21.

<sup>639</sup> М. Динић, *Област Бранковића*, 22; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 175; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 80.

Једном успостављено двовлашће на бившим посједима Вука Бранковића није укидано, а то важи и за дио Средњег Полимља. Под овим условима двовлашћа деспот Ђурађ Бранковић је покушао да обнови своју државу у ранијим њеним границама, али у томе неће успјети јер су османски напади били незаустављиви.<sup>640</sup>

Послије смрти краља Твртка II у јесен 1443. године започео је период великог непријатељства између новог краља Стефана Томаша и војводе Стефан Вукчића, који се још тешће повезао са Турцима. Краљ Томаш је нашао за савезника Иваниша Павловића у Босни, а од других држава Венеција му је била најприроднија јер је била у рату са Косачама. Млечани су истиснули војводу из Доње Зете, а краљу Томашу и војводи Иванишу пришли су војвода Сладоје Семковић и Радивојевићи. Почетком јануара 1444. године овај савез постигао је велике успјехе против војводе Стефана. Савезници су успјели да га потисну у долину Неретве, а фебруара 1444. године Дријева је била у њиховим рукама.<sup>641</sup> У таквој ситуацији Стефан Вукчић је био присиљен да потражи савезника и заштитника на другој страни. Он је затражио од арагонско-напуљског краља Алфонса V да се заузме за њега код римског цара и хришћанских владара и понудио му да постане његов вазал. Краљ Алфонс је пристао да се заузме код цара Фридриха III Хабзбуршког, Венеције и босанског краља Твртка да се Стефану врате одузете земље. Најважнији докуменат који је настао у овим преговорима јесте повеља издата у Напуљу (*Castelnuovo*) 19. фебруара 1444. године, којом Алфонс V потврђује све побројане посједе војводе Стефана и прима га за *suo vero et bono recommendato*, док је Стефан примио арагонског краља, као „старијег“ брата, за заштитника и бранитеља. Другом повељом издатом 1448. године то исто чини и Фридрих III, а 1. јуна 1454. године Алфонс V издаје нову повељу, са сличном садржином као повеља из 1444. године. Ове повеље прворазредни су извор података о посједима Стефана Вукчића. У њима су означена утврђена мјеста (*castra*) и у великој већини случајева даје се име жупе. Велики број утврђених градова наведених

---

<sup>640</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 62; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 138 – 144.

<sup>641</sup> С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 71 – 75; М. Spahić, *Odnosi hercega Stjepana Vukčića Kosače i kralja Stjepana Tomaša*, *Zbornik radova: naučni skup herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar 2005, 78.

у повељама налази се у Полимљу (Средњем и Доњем) и „земљи“ Дрини. Доста је нових градова саграђено као реакција на распад централне власти и опасности од Османлија, а постојећи су обновљени. Попис утврђења свједочи да је управо граница у Полимљу између земаља Косача и Деспотовине добро брањена. Број утврђених градова порастао је и због притиска од Турака. Већина утврђења има велики стратегијски положај над долином Лима и горњег тока Дрине, а неке затварају прилазе кроз кањоне мањих рјечица које се на овом простору уливају у Лим и Дрину.<sup>642</sup>

У прољеће 1446. године дошло је до помирења, које је било учвршћено браком краља Томаша и Каталине, кћерке Стефана Вукчића. Очито да је обострани интерес предодредио овај догађај и да је обојици господара био потребан период мира и стабилности у Босни.<sup>643</sup> Мирно стање и јединство Босне трајало је свега двије године. Повод за нове сукобе били су лоши односи између краља Томаша и деспота Ђурђа око Сребрнице. Војвода Стефан напушта краља и прилази деспоту. Средином септембра 1448. године Тома Кантакузин, деспотов шурак, упао је са српском војском у Босну и потукао босанску. У српске руке дошла је Сребрница, али и Вишеград и његова околина. На страни деспота у овом сукобу био је Стефан Вукчић са својим одредима ратујући против свог зета.<sup>644</sup>

Раскид са краљем дао је Стефану повода да свој положај у босанској држави формално и нагласи узимајући титулу херцега, у првој половини октобра 1448. године. Херцешка титула имала је у читавој Европи велики значај и долазила је по рангу одмах иза краљевске. Стефан Вукчић се сам прогласио за херцега и почео је да носи херцешку титулу у облику *Стипан, Божијом милошћу херцег хумски и приморски и велики војвода Русага босанског, кнез дрински и к тому*. У једној повељи

---

<sup>642</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 178 – 251; С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 75 – 77; Д. Минић, *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IV, Пријепоље 1976, 101 – 110; М. Vego, *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*, 452 – 486 (са факсимилима повеље из 1444. и 1448.); Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 35 – 68; Р. Ћук, *Косаче и Полмље*, 383; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 13 (С. Мишић).

<sup>643</sup> С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 92 – 93; М. Spahić, *Odnosi hercega Stjepana Vukčića Kosače i kralja Stjepana Tomaša*, 79.

<sup>644</sup> А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, 98 – 99.



о исплати, 6. априла 1449. године, Стефан је у својој интитулацији истицао да је *Стипан, Божијом милошћу херцег од светог Саве и господар хумски и приморски и велики војвода Русага босанског, кнез дрински и к тому*. У цитираној титули исказана је самосталност Стефана Вукчића, а од овог датума усталила се јединствена титула *херцег од светог Саве (duh Sancti Sabbae)*. Из интитулације видимо да је он прво *господар хумски и приморски*, а онда *кнез дрински*. Ова титула стављала је до знања оновременицима из којих се области његова територија састојала. У титули је посебно истакнут култ Светог Саве, чиме је наглашавао, преко манастира Милешеве, гдје су лежале Савине мошти, везу својих земаља са старом српском државом и династијом Немањића. Стефан Вукчић је посебно везао своју државност за Хумску земљу. Хум је био један од битних дјелова области Косача, а додатни подстрек да титулу херцега везује за хумску земљу била је и чињеница да је Хумом у периоду од 1190. и 1191. године управљао управо Свети Сава, тада као Растко Немањић и кнез и господин хумски. Територијална одредница *кнез дрински* приказивала је породичне посједе Косача у Горњем Подрињу. Ово нам указује да се појам „земље“ Дрине одржао све до доласка Османлија 1465. године. Титула *херцег од светог Саве* приказивала је српског светитеља Саву као заштитника Косача и његових посједа. Према овој титули херцегова земља биће названа Херцеговина, а тај назив сачуваће се до данас.<sup>645</sup>

Крајем јуна 1451. године, послје низа неспоразума избио је рат између херцега Стефана и Дубровника.<sup>646</sup> Дубровчани су придобили на своју страну све утицајније владаре, па чак и херцегову жену и сина Владислава. У Дринаљеву Владислав је 15. августа 1451. издао повељу о савезу са Дубровчанима против херцега. Крајем марта 1452. године он је ушао у отворени рат са оцем. Већ првог дана у Владислављеве руке пали су: Благај, Тођевац, Вратар у Сутјесци и два града на Неретви, а сјутрадан освојени су: Вјеначац у Невесињу, Имотски, Крушевац и

---

<sup>645</sup> С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 106 – 108; Исти, *Милешева и Босна*, 176 – 177; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 93 – 94; Р. Михаљчић, *Идејна подлога титуле херцег*, 308 – 335 (у раду су наведене су све интитулације); С. Мишић, *Косаче – господа хумска*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 342 – 348.

<sup>646</sup> D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta krana ugarska i sveta krana bosanska) 1387 – 1463*, Zagreb – Sarajevo 2006, 304 – 308.

Нови у Луки. Крајем 1452. херцег је добио помоћ од Турака и отпочиње са нападима. Коалиција против Стефана распала се јер се није могла договорити око освојених територија. У априлу 1453. године склопљен је мир између Владислава и херцега.<sup>647</sup>

Посљедње године владавине деспота Ђурђа Бранковића биле су изузетно тешке због политичких трзавица и отвореног ратног сукоба са султаном Мехмедом II Освајачем. У рано прољеће 1455. године Мехмед II је с војском кренуо на Србију.<sup>648</sup> Циљ његовог напада било је Ново Брдо, један од најзначајних градова Србије. Тврђава је била опсједнута, почело је бомбардовање тешким топовима и након 40 дана браниоци су пристали да се предају 1. јуна 1455. године. Тада је пало и Ново Брдо, највеће рударско средиште, не само средњовјековне Србије него и Балканског полуострва. У заузетом граду султан је извршио незапамћену одмазду над становништвом.<sup>649</sup> Падом Новог Брда, за само неколико дана била је ријешена судбина и осталих мјеста у Деспотовини, тада су Турци заузели град Призрен, Призренац, Липљан, Трепчу, Приштину и Пећ.<sup>650</sup>

У овом походу турска војска је провалила и у град Бихор. Том приликом жупа Будимља, Лим и Љубовића биле су покорене. Тада су Османлије заузеле цијелу Област Бранковића.

Љетописац биљежи да султан Мехмед приликом овог похода „*мноштво рода хришћанског исјече*“.<sup>651</sup> Извршен је покољ становништва, масовно одвођење у ропство. Да ли је тако било и приликом заузимања Бихора, Љубовиће и Лима – немамо података. М. Динић сматра да је заузимање Трепче било без већих потреса и није било покоља и масовног пресељавања становништва као у Новом Брду.<sup>652</sup>

---

<sup>647</sup> С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 154 – 176.

<sup>648</sup> Истраживања показују да је велики број ратника које је султан изводио на бојиште заиста оправдавао утиске савременика када су турску војску описивали као море, као таласе и небројано мноштво. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 138 – 139.

<sup>649</sup> А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 140; Одмазде Османлија описао је очевидац и сам заробљеник Константин Михаиловић у својим мемоарима. Видјети: К. Михаиловић, *Јаничарове успомене или турска хроника*, Београд 1959, 64 – 65.

<sup>650</sup> *Историја српског народа II*, 297 – 298 (Б. Ферјанчић); А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 146.

<sup>651</sup> Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Ср. Карловци 1927, 238.

<sup>652</sup> М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, 408.

Напоменуто је да је на подручју Полимља постојало двовлашће, заведено шест деценија раније. Заузимање Бихора од Османлија вјероватно је протекло у мање драматичним околностима него што је то био случај са Новим Брдом и неким градовима на Косову и Метохији које је турска војска заузела.

У попису области Бранковића и готово цијеле старе Рашке, који је завршен маја 1455. године Средње Полимље и Потарје уписани су као вилајет, односно нахија Лимски Никшићи (*Lim Niksikler*) у саставу посједа Крајишта Иса-бега Исхаковића.<sup>653</sup>

У јуну 1459. године, Турци су заузели Смедерево и престала је да постоји српска Деспотовина.<sup>654</sup> Турцима је сада на реду била Босна заједно са облашћу Косача, које су лежале на њиховом даљем путу продора према западу. Током 1459. и 1460. Турци су путошили Босну, а ово харање није забишло област Косача. Спалили су 18. новембра 1459. године манастир Милешеву и узнемирили читаву област до дубровачке границе.<sup>655</sup> Херцег је увидио да му највећа опасност сада пријети од Турака, па је до краја живота остао њихов непријатељ. Тек крајем 1461. године долази до помирења са краљем Томашем. Међутим, поново се буни његов син Владислав, који тражи свој дио територије и од Порте. Почетком 1463. године спремао се велики поход Турака, на чијем челу се налазио султан Мехмед. Војска је кренула преко Скопља, Косова и Сјенице, затим се спустила на Дрину, у области Павловића и Ковачевића и покорила их. У овом походу Турци су заузели скоро цијелу Босну. Хецегову земљу султанов поход није захватио оном силином као Босну. Земља Дрина и Полимље страдали су почетком 1463. године, у вријеме кад су Турци поразили херцега Стефана на ријечи Брезници, близу данашњих Пљеваља. У јесен 1463. херцег је дао трећину своје територије сину Владиславу. Стефан је и даље држао „земљу“ Дрину, Доње Полимље и Пријепоље са манастиром Милешевом.<sup>656</sup>

Почетком 1465. поново су затегнути односи између оца и сина, овај сукоб слабио је отпорну снагу херцега Стефана. Осјетивши опасност за своје градове у

---

<sup>653</sup> Н. Šabanović, *Krajište Isa – bega Ishakovića*, 13, 58 – 59.

<sup>654</sup> А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 99 – 109.

<sup>655</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 36; С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 321 – 323.

<sup>656</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 38 – 39; С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 238 – 261; Исти, *Историја средњовековне босанске државе*, 323 – 333.

Полимљу и Горњем Подрињу, Стефан се споразумио са угарским краљем Матијом Корвином да у градове Милешевски, Соко, Тођевац и Самобор смјести угарске посаде, које ће он издржавати и заузврат му дати посједе у Угарској. Операционализација споразума повјерена је Ибри Запољи и Јану Витовцу, који су с петнаест хиљада војника били дужни заузети наведене градове, док би краљ Матија из Београда спријечио османски продор у Босну. Овај план није успио јер почетком љета 1465. године султанов намјесник Иса-бег Исхаковић предухитрио херцега и угарског краља и започео је са освајањем херцегове земље. При освајању Турци нису гледали да ли су то посједи Стефана или Владислава.<sup>657</sup> Том приликом заузето је Пријепоље, Милешевац и Доње Полимље. У „земљи“ Дрини освојени су Самобор и Прилеп,<sup>658</sup> а град Соко успио је једно вријеме да се одржи. У јануару 1466. године угарски команданти Јован Розгоњ и Јован Загорски обећавали су Дубровчанима да ће упутити помоћ Соколу, који је још пружао отпор Турцима. Освајање Сокола сигурно се десило после јануара 1466. године.<sup>659</sup> Почетком децембра 1466. у једној тужби споменут је Матија Домишић са Дрине, из мјеста Самобор, човјек јурисдикције херцега Влатка. Овај податак указује на могућност да је Самобор херцег Влатко освојио и кратко вријеме држао.<sup>660</sup> До краја 1466. године читава „земља“ Дрина дефинитивно се нашала под турском влашћу.

Сумарни дефтер Босанског санцака из 1468/69. године обавјештава нас да је на простору Горњег Подриња било је предаје градова Турцима. У поменутом дефтеру уписано је да је кнез Радоје Зубчић предао тврђаву Сокол, а као награду добио је од Високе порте села у нахијама Горажде, Сокол и Невесиње. У попису се

<sup>657</sup> С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 262 – 263; В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 12 – 13; Е. Миљковић – Бојанић, *Крај владавине Косача и прве године османске власти у Херцеговини*, Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко – Београд 2002, 295; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463*, 390 – 391.

<sup>658</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 44; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 260; В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 13; Е. Миљковић, *Османско освајање Херцегових посета у Полимљу*, 104.

<sup>659</sup> per ipsorum annuali censu more alias consueto obligamur ad castra sue serenitatis, puta: Pochytel, Zokol et Clwcz et victualia necessaria pro sustentatione gencium in eiusdem castris per nos construendis fecimus comparare (12. I 1466). Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље I/2*, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење, Књига III, Београд, 1934, 670 – 671; В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 114 – 115.

<sup>660</sup> D. Kovačević – Kojić, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, 125.

наводи да је и Иса-балија био један од оних који је предао тврђаву Самобор и прешао на ислам, а као награду добио је тимар у нахији Самобор. Његово раније немуслиманско име у дефтеру није наведено.<sup>661</sup> Турци су заузели највећи дио херцегових земаља и његову власт потисли на уски појас око Новог и ушћа Неретве. Исцрпљен од ратовања, херцег Стефан је умро 22. маја 1466. године.<sup>662</sup>

Послије освајања области босанског краља, области Ковачевића и дјелова земље херцега Стефана Турци су их претвориле у вилајете, које су ујединили са ранијим вилајетима у области Бранковића и у Босни, и од тих територија основали су *Босански санџак*. Приликом пописа и управне организације задржали су претходне називе. Област којом је управљао херцег Стефан и његови синови назвали су Вилајет Херсек. Вилајет Херсек или Земља херцегова у судско-административном погледу био је подијељен на два кадилука: Дрину и Благај. Кадилуку Дрини припадале су слjedeће нахије на овом простору: Милешева, Поблатје, Дубштица, Полимље, Самобор, Бохорић и Кава. Сједиште дринског кадије била је Хоча. Кадилуку Благај припадали су: Хоча, Горажде, Бистрица, Загорје, Осаница, Тођевац, Сокол и Кукањ. Град Благај у Хуму био је средиште овог кадилука.<sup>663</sup>

---

<sup>661</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 114, 125.

<sup>662</sup> С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вучић – Косача и његово доба*, 263 – 267; Херцег Стефан је 21. маја 1466. године саставио тестамент, дан прије смрти, диктиран милешевском митрополиту Давиду, уз присуство госта Радина и комарника Прибислава Вукотића. Видјети опширније: А. Јевтић, *О херцегу Стефану Косачи (1435 – 1466) и његовом тестаменту*, Зборник радова са научног скупа (Плужине, 24 – 25. септембар 2006), Беране – манастир Заграђе, 2010, 143 – 149.

<sup>663</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 114 – 143; Н. Čar–Drnda, *Oblast hercega Stjepana Kosače prema podacima popisa iz 1468/69*, Zbornik radova: naučni skup herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba, Mostar 2005, 61 – 66.

## V. ПРИВРЕДНЕ ДЈЕЛАТНОСТИ

### V.1. Земљорадња

Природа на овом простору, као и свуда, наметала је човјеку начин занимања, мада се и он трудио да је потчини и прилагоди својим потребама. У томе је мање–више успијевао, што је свакако зависило од друштвених прилика. У морфологији терена Полимља и Горњег Подриња издвајају се двије цјелине: долине Лима и Дрине и планине које их окружују. Поред тога, ову област карактерише, поред високих планина, и низ нискобрдовитих предјела и мањих површи. Поред Лима и Дрине се пружају се уске равнице с проширењима са обје стране ријеке, које су богате не само ливадама, пашњацима и шумама, него и доловима и увалама повољним за развој агрокултуре. Конфигурација терена и географско-климатске особине утицале су да у привредном животу средњовјековног становништва примарни значај имају земљорадња и сточарство.

Претпостављамо да је у погледу начина искоришћавања земље, аграрни систем на овом подручју био као и у многим просторима средњовјековне Србије. Наиме, послије двије или више година кориштења њива се остављала на угар све док се природним путем не обнови плодност. Обично се остављала једна трећина земљишта да се одмара, а двије трећине су засијаване. Овакав систем познат је под називом тропољни систем, обзиром да се једно поље одмара а два се обрађују. Примјењивао се и вишепољни систем, а земља се обрађивала воловском запрегом.<sup>664</sup>

Меропси су сачињавли најбројнију категорију зависних земљорадника на имању Богородице Бистричке. Њихова основна обавеза била је да узору површину од седам и по мата и да обаве низ пољских радова у корист Бистричког посједа. Требало је да узору површину од два ипо мата озиме, затим два ипо мата за јаре житарице и два ипо мата за просо (7,5 мата). Највјероватније су радне обавезе меропха смањене

---

<sup>664</sup> *Лексикон српског средњег века, 237 – 241 (М. Благојевић).*

за пола мата због дужности да лове рибу. Земљишне обавезе биле су изражене мјерном јединицом мат, која је била једнака српском каблу и износила је 939, 18 m<sup>2</sup>. Меропси су морали да узору и обраде површину од 7043, 82 m<sup>2</sup>, а преко тога били су дужани да три дана жању и да три дана да раде у вршидби. Поред ових обавеза они су морали да очисте од уродице један кабао жита, да га самељу, а затим да од добијеног брашна направе погаче или хљебове за манастир. Постоји податак да је гајен хмељ, од кога је справљено пиво, па је меропаш био дужан да манастиру даје по уборак хмеља. Због разних послова које су обављали на властелинству, сокалници су имали смањене земљорадничке работе у односу на меропхе. Њихове обавезе у исправи краља Владислава наводе се паралелно са меропашким. Дужност сваког сокалника на Бистричком посједу била таква, да је морао у потпуности обрадити одређену површину земљишта. У конкретном случају обавеза је износила један ипо мат за сјетву озиме пшенице, који би се узорао у јесен. За сјетву јарих житарица, најчешће овса, узорао би се још један ипо мат сваког пролећа, док би се у мају или јуну узорала површина од једног ипо мата за сјетву проса. Укупно четири и по мата, а површина коју су морали да узору, посију и обраде износила је 4226,31 m<sup>2</sup>. Из ових обавеза видимо да су се сијале три врсте житарица: пшеница (озима и јара), оvas и просо.<sup>665</sup>

Област Полимља и Брскова, карактерише привредни напредак од половине XIII вијека па до смрти цара Душана (1355). Природни чиниоци, особине земљишта и повољна клима, утицали су да се развије и унаприједи земљорадња.<sup>666</sup> Већ само раније показали да је област Полимља била погодна за живот људи, а подаци из манастирских повеља указују да је спадала у најнасељеније области у ондашњој српској држави.

---

<sup>665</sup> М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 364 – 365, 370 – 371; С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 159; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 14 – 15; Исти, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 270–274, 277, 286; Исти, *Посебни закони на манастирским властелинствима*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора, Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, Београд 2009, 23 – 27.

<sup>666</sup> Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, 44 – 50.

Из плодне долине горњег тока Дрине извозиле су се житарице за Дубровник. Тако је септембра 1383. године дубровачка влада одобрила Трипу де Бисти, да у Слано на дубровачкој територији доведе пшеницу и друге житарице из Горажда, а одатле дубровачким баркама гдје буде хтио. У једном уговору од 17. новембра 1473. године Стјепан Сирињић из Горажда обавезао се да ће допремити у град Св. Влаха 300 товара жита.<sup>667</sup>

У сумарном дефтеру Босанског санцака из 1468/69. године, установа властелинске резерве била је укључена у тимарски систем под називом *hassa* земље. Тако на основу овог дефтера сазнајемо да је на овом простору било 282 *hassa* њиве и 53 *hassa* ливаде. Међу власницима тих старих баштина било је и хришћана, попут неког Вука и Радивоја Опрашића у нахији Сокол.<sup>668</sup> О земљорадничкој дјелатности на овом простору одређенију слику пружа поименични попис Херцеговачког санцака из 1475/77. године. Захваљујући овом дефтеру данас смо у могућности да сазнамо које су врсте пољопривредних култура засијаване. У поименичном попису евидетирана је десетина на све зрнасте усјеве, које су становници давали у природи. Поред ових количина, наведена је и њихова вриједност у акчама.

Из поменутог дефтера сазнајемо да се на овом простору највише гајила пшеница, затим јечам, зоб (овас), просо, крупник, раж и биље, чији су плодови служили за исхрану.

Мање или веће оранице које су служиле за гајење житарица називају се њиве.<sup>669</sup> Пшеница је била најквалитетнија и најраширенија житарска култура на овом подручју. У поименичном попису десетак за пшеницу забиљежен је у 370 насеља, није пописан само у 8 насеља. Пшеница је била нешто мање заступљена у Доњем Полимљу, у нахијама Дубштици и Поблаћу. Зоб или оvas сијао се као пролећни усјев, имао је ситно зрно које је чврсто обавијено плевом. Људи су га трошили у крајњој

---

<sup>667</sup> М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике*, књ. I, Београд 1951, 385; D. Kovačević, *Tgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 33; D. Kovačević – Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987, 96.

<sup>668</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 117, 140 – 141, даље видјети на више мјеста.

<sup>669</sup> *Лексикон српског средњег века*, 453 (С. Мишић).



невољи и по правилу служио је за исхрану коња, па се и због тога сијао. На овом простору он је заузимао значајно мјесто у производњи. Јечам је сродан пшеници и сијао се као озими и јари усјев. За људску исхрану користили су га обично сиромашнији слојеви. Десетак на јечам уписан је у 331 насеље (87,56%). Просо припада реду најстаријих житарица на нашим просторима. Сијао се увијек као пролећни усјев, с кратким роком сазријевања од само три мјесеца. Постојале су двије врсте проса у средњем вијеку: обичан просо (*milium*) и италијански просо (*panicum*) који је био нешто бољег квалитета. М. Благојевић наводи да се у долини Лима сијао обичан просо (*milium*). Гајење проса било је у мањим количинама, али је био присутан у великом броју насеља на овом подручју. Да би се добило брашно од проса, он је морао да се самеле. Приликом справљања хране, просо, било да је самљевен или не, кувао се у води или млијеку, па се од њега добијала нека врста каше која се у тадашњим приликама сматрала укусном посланицом.<sup>670</sup> Да се просо узгајао у ранијим периодима, очувана је успомена у топографском називу Просине (насеље у околини Фоче).<sup>671</sup> У посљедњих два стољећа ова култура је престала да се гаји. Раж је била озима култура, која се сијала у јесен, а жњела у љето. Сијана је у јако малим количинама, од горе поменутих.<sup>672</sup> Путописци биљеже житородност овог простора. Тако Лефевр (1611), описује да је планински предео између Фоче и Устиколине био плодан и јако богат житом.<sup>673</sup>

Гајење житарица изискивало је потребу изградње млинова за мљевање жита. Ријеке и потоци на простору Полимља и Горњег Подриња имали су довољно воде, углавном, у свим годишњим добима. Могућност за подизање млинова имали су, сем Лима и Дрине, на Љубовићи, Бистрици, Милешевки, Увацу, Сутјесци, Ћехотини и на другим мањим токовима. У сумарном попису из 1468/69. године, у саставу *hassa* посједа, на овом простору уписано је: 18 *hassa* млинова и 5 *hassa* запуштених млинова.<sup>674</sup> Занимљиво је истаћи да је у мезри Кошара, у нахији Горажде, уписан 1

<sup>670</sup> М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 101 – 103, нап. 87.

<sup>671</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 118.

<sup>672</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 125.

<sup>673</sup> Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 156.

<sup>674</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, на више мјеста.

*hassa* воденички жрвањ.<sup>675</sup> Оваква воденица била је најраспрострањенија на мањим ријекама и потоцима. Принцип рада воденице заснивао се на искоришћавању механичке снаге воде. Вода која долази из ријеке или потока спроведена је до бране и одатле улази у жљеб или цифун, затим удара на коло које је постављено хоризонтално и преко вретена повезано са жрвњем (каменом). Тако се покреће жрвањ, на који из коша пада жито и меље га. Ова воденица у народу се називала поточара.<sup>676</sup> У дефтеру из 1475/77. године највише млинова пописано је у нахијама Самобор (56) и Соко (40), што нам свједочи о густини насељености, као и то да се овдје производило највише житарица. У нахији Сабомор на један млин долази 14,83 куће, а у Соколу на једну воденицу долази 51,32 куће. Израчунали смо да је на овом простору пописано 204 млина, а на територији цијеле Херцеговине 367 млинова. За воденице које су радиле пола године наплаћивано је 15 акчи, а од оних које су мљеле жито преко цијеле године по 30 акчи.<sup>677</sup>

Земљорадници у Полимљу и Горњем Подрињу, поред житарица, по својим њивама сијали су махунасто биље, односно легуминозе. Једна од најпознатијих биљака ове врсте јесте сочиво или лећа. У средњовјековној Србији сочиво се користило у редовној исхрани. Леће је пописано само у селу Драгочево у нахији Сокол, гдје је Турцима давана десетина у износу од 20 акчи. Поред сочива и боб је заузимао истакнуто мјесто међу легуминозама на овом подручју. Код средњовјековног човјека постојало је вјеровање да сок од боба има љековита својства и да лијечи одређене болести. Како сазнајемо из дефтера, боб је узгајан у 54 насеља (14,28 %), није једино нотиран у нахијама Поблаће и Тођевац. Употреба граха била је распрострањена у 24 насеља (345 акчи приход). На више мјеста уписан је посебно десетак од црног граха.<sup>678</sup>

---

<sup>675</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 67.

<sup>676</sup> С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 113 – 114.

<sup>677</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста; О. Зиројевић, *Млинови у време турске владавине (од XV до XVIII века)*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VI, Пријепоље 1978, 153 – 161; С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 113 – 128.

<sup>678</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста.

Од индустријских биља узгајао се лан. Лан у средњем вијеку имао је исти значај као и памук данас. Скоро свако земљорадничко домаћинство производило је за своје потребе одређене количине ланених влакана, од којих се ткала платна, постелине, пешкири, затим кројила и шила одјећа. Од влакана лана израђиване су тање тканине. А у средњем вијеку ланена влакна била су веома цијењена роба и њима се трговало као и другим производима. У попису Херцеговачког санџака 1475/77. године ова култура била је опорезована једном десетином укупног прихода. Навешћемо колики је порез у акчама узиман од лана на овом подручју: у нахији Сокол 1.129, Самобору 660, Осаници 633, Бистрици 439, Горажду 325, Дубштици 136, Милешеви 103 и Поблаћу 58 акчи.<sup>679</sup> Гајење лана сигурно је било боље развијено прије турских пустошења и освајања овог простора. Успомена на узгој лана у прошлости сачувана је у данашњим топонимима Ланиште.

Једна од основних земљорадничких алатки била је мотика, која се у земљорадњи користи од најстаријих почетака до данашњих дана. У земљорадњи користио се још трнокоп, затим коса, срд и косијер. Од оруђа којима се нешто резало и сјекло треба поменути нож и сјекиру, који су имали своју примјену и у земљорадњи. Земљишне површине орале су се ралом и плугом. Рало као справа за орање употребљавао се од давнина, у XIII и XIV вијеку представљао је основно оруђе за орање. У нашим крајевима плуг се почео употребљавати од XIV вијека. Од гвоздених дјелова на ралу постојао је само раоник, а код плуга још и цртало. Рало је у средњем вијеку била најзаступљенија алатка за орање. Једини и основни облик запреге за орање чинила су два вола. У средњем вијеку најчешће су се крали метални раоници, јер је била несташица гвожђа, а дрвета је било на сваком кораку. Имамо податак из дубровачког архива да је у средњовјековном Брскову покраден је већи број раоника 1372. године, па је тужитељ поднио тужбу *supra Jurchum Petroevich de Breschoa, dices: quod furatus fuit vomeres X qui constiterunt 6*. Украдено је укупно 10 раоника, вриједности од 6 перпера.<sup>680</sup> У неким селима није било довољно обрадивих

---

<sup>679</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста; С. Мишић, *Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV – XVI века*, Историјски часопис XXXIX, Београд 1994, 47 – 57.

<sup>680</sup> О пољопривредним алаткама видјети детаљније: М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 21 – 58; Исти, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 113 – 120, 151.

површина, па су земљорадници ширели земљиште на рачун шумске вегетације. Успомену на ове радове сачувао је и назив села Крчевине у нахији Соко, као и њиве: Крченица у нахији Дубштици и Крчевине у нахији Горажде. Култивисано земљиште добијено на овај начин назива се лаз или лазина.<sup>681</sup>

Обрадиве површине у Полимљу и Горњем Подрињу на којима се гајило поврће називају се вртови, било их је уза сваку земљорадничку кућу. Вртови су били неопходни за живот и опстанак сваке земљорадничке породице. Поврће се у ћирилским текстовима назива *зеље*. Од зеља се највише гајио: купус, црвени лук, бијели лук, бостан, празилук, ротква, а вјероватно и паприка.<sup>682</sup> Развијеност повртларства на овом простору потврђује нам поименични попис из 1475/77. године. Наиме, скоро свако село плаћало је порез на бостан. Тада су се под бостаном подразумијевале не само лубенице и диње, него и разно поврће. Порез на бостан уписан је у 346 насеља (91,53 %). Узимана је десетина од црвеног (11 акчи) и бијелог лука (20 акчи). Гајење поврћа било је јако значајно јер тиме остваривана и разноликост у прилично једноличној исхрани тадашњег становништва.<sup>683</sup> Парижанин Пјер Лескалопје 1574. године свратио је у манастир Милешеву, у свом путопису је забиљежио, да су им монаси дали да једу *чорбу са празилуком, мало рибе и црног хлеба*. То је био скроман ручак монаха манастира Милешеве.<sup>684</sup>

Климатски услови погодвали су гајењу воћа на овом простору. Воће је изгледа гајено тек толико да се подмире потребе становништва у исхрани, и поред тога, оно је представљало битан фактор у исхрани, јер од јула па до краја октобра је свакодневна храна, и повољно утиче на уштеду хљеба. Конзумирало се свјеже и сушено воће (ошаф), велике храњиве и енергетске вриједности, док су у медицинске

---

<sup>681</sup> М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 79 – 83; D. Kovačević – Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 122 – 123; О значењу ријечи лаз видјети: *Лексикон српског средњег века*, 360 – 361 (Р. Михаљчић).

<sup>682</sup> М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 169 – 174; *Историја српског народа I*, 360 (М. Благојевић).

<sup>683</sup> А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста; D. Kovačević – Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 126 – 127.

<sup>684</sup> М. Динић, *Три француска путописца XVI века о нашим земљама*, 114; Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 135; Е. Мушовић, *Пријепоље и Милешево у путописима XVI и XVII века*, 291.

сврхе коришћени плодови воћака, лишће и кора. Од воћа је гајен орах, трешња, крушка, шљива, јабука, дуња, оскоруша и др.<sup>685</sup>

У сумарном попису из 1468/69. године, у саставу *hassa* посједа на овом простору нотирано је: 174 *hassa* ораха, 125 *hassa* трешања, 30 *hassa* крушака, 28 *hassa* јабука и 1 *hassa* шљива.<sup>686</sup> Из ових података видимо да се најчешће гајио орах, како због лаког одржавања стабла тако и због трајности плода током цијеле године. То потврђује и читав низ имена насеља и њива изведених од ријечи орах: њива Орах (Сокол), села: Орахово (Дубштица, Сокол)<sup>687</sup> и Ораховица (Комарани)<sup>688</sup> итд. У дефтеру из 1475/77. године порезом на воће обухваћено је 104 насеља (27,51 %), са највећим вриједностима у селима: Здобра (Осаница) 72 акче, Горња Лушца (Самобор) 52 и Пријепоље (Милешево) 50 акчи. Воће је било слабије развијено од повртларства на продручју читаве Херцегове земље. Код ознаке *воће* у попису, није познато на које се воћке мисли. Тако је, поред пореза на воће, у попису посебно унешен десетак на орахе, трешње, крушке и јабуке.<sup>689</sup>

Некада је, прије Турака, воће могло да се гаји највише на манастирским економијама. У доба Турске владавине воћку је могао да његује онај који је имао за то времена и који је био колико – толико на својој земљи. За то су имали услова највише они који би примили ислам па се нису помјерали са баштина и бјежали са своје земље. За воћарство у Хисарцику код Милешевца постоји предање да су га развили туски војници који су се ту стално населили послуже освајања.<sup>690</sup>

Путописци из друге половине XVI и првих деценија XVII вијека забиљежили су да је Горње Подриње било воћарски крај. Француски путописац Филип Дифрен-Кајен 1573. године забиљежио је у Чајничу изврсне крушке. Барски надбискуп (1610) путујући из Фоче за Чајниче записао је да је пролазио кроз дрвореде воћака, посебно

---

<sup>685</sup> Лексикон српског средњег века, 104 (Ј. Мргић).

<sup>686</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, на више мјеста.

<sup>687</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 122 – 123.

<sup>688</sup> S. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, 92.

<sup>689</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 174 – 175, 197, даље на више мјеста; Д. Ковачевић – Којић, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 127; Б. Храбак, *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463 – 1700. године*, Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 198.

<sup>690</sup> М. Лутовац, *Долина Лима – географски значај и привредно – географске промене* –, 37 – 38.

истичући да су богато родили љешници и јабуке. Лефевр је записао да је планински предио између Фоче и Устиколине био пун воћака. Воће у околини Фоче и Пријепоља видио је турски путописац Евлија Челебија 1664. године.<sup>691</sup>

Виноградарство је било развијено и прије доласка Турака на овом простору. Гајењу винове лозе погодвали су природни услови: мноштво рељефних присојних страна, кречњачко доломитско земљиште, дужина трајања сунчевог сјаја итд. Површине винограда обично су биле ограђене ради заштите од разних животиња и крађе. На нашем простору постојале су двије врсте винове лозе: црно и бијело грождје. Највећи власници винограда у средњовјековној српској држави били су: владаоци, властела и црква. Сви српски владари поклањали су манастирима посједе са виноградима, а зависни сељци имали су обавезу да копају виноград. У средњем вјеку вино је било најпознатије и најотменије пиће. Користило се као храна у манастирима, а типцима је било одређено када и колико се може попити вина. Оно је било неопходно и за обављање вјерских обреда.<sup>692</sup>

Сумарни дефтер из 1468/69. године обавјештава нас да је на овом простору у оквиру *hassa* посједа пописано 84 *hassa* винограда и 8 *hassa* запуштених.<sup>693</sup> На основу садржаја поименичног пописа из 1475/77. сазнајемо колико је свако село требало да испоручи медри мошта, тј. шире слатког и непревредог вина. Ушур је назначен у натури и акчама. Двије и више стотина медри уписано је у сеоским насељима: Фоча (788), Пријепоље (700), Дидево (593), Горажде (530), Устиколена (350), Гвози (300) итд. Мошт је нотиран у 160 насеља (42,32 %). У попису је посебно уписано 20 насеља која дају ушур од винограда, што потврђује добру развијеност винове лозе. Забиљежен је занимљив податак у дефтеру 1475/77. да је виноград у мезри Залуг (припадао је тврђави Ковин) својина херцега и да је давао плодове

---

<sup>691</sup> F. Rački, *Izvjestaj barskog nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaskoj i staroj Srbiji*, *Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti XX*, Zagreb 1888, 127; Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 167, 173; P. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 128, 156; В. Hrabak, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, 21.

<sup>692</sup> *Лексикон српског средњег века*, 81 – 82 (Д. Синдик), 517 – 518 (М. Спремић).

<sup>693</sup> A. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, на више мјеста.

десетак године послје његове смрти. Ово је потврда да је винова лоза дугогодишња биљка и да је далеко старија од успостављања турске власти.<sup>694</sup>

Да је и касније на овом простору било развијено виноградарство показују свједочанства путописаца. Пауло Контарини (1580) записао је да је нашао добро, али скупоцјено вино у Пријепољу, од чије су продаје калуђери Милешеве извличили добар приход.<sup>695</sup> Француски путописац Лефевр помиње да је планина између Фоче и Устиколине плодна и да се ту гајило нешто винове лозе.<sup>696</sup> И Евелија Челебија у свом путопису описује да у Пријепољу, Прибоју и Рудом има много винограда, а за Фочу истиче да је располагала са 26.000 дунума (2.600 хектара) винограда.<sup>697</sup>

Да се винова лоза гајила у долини Лима указују поједини топографски називи: Виноград у Пријепољу, Завинограђе код Бродарева, Лозна у Бихору, Виногради у селу Будимља, Веничка код Берана, јасно нас упућују на закључак да су некада у овој области били присутни виногради.<sup>698</sup> Климатске промјене у Полимљу допринијеле су да ова ратарска култура изгуби свој некадашњи значај. Данас се винова лоза гаји у јако малом броју, само ради производње грожђа у свјежем стању.

Једно од занимања средњовјековног становништа овог простора било је и пчеларство. Главни производи пчеларства били су мед и восак. Мед се користио умјесто шећера у свакодневној исхрани. Поред тога што има својство послатице, овај природни дар кориштен је као лијек. Употребљавао се за справљење алкохолног пића, медовине. Восак се најчешће добијао тако што се саће из којег је мед исцијеђен истопа, а затим проциједи кроз платно или салму. Највеће количине воска трошене су на производњу свијећа, која је била незаобилазна у хришћанском култу. Употребљавана је у великој мјери за освјетљење просторија. Восак се користио и у друге сврхе: за прављење печата и у медицини. Све је ово утицало да људи држе

---

<sup>694</sup> Интересантно је споменути да је у селу Дидеву (Сокол), које је дио хаса санџак-бега, по наредби султана Мехмеда II Освајача један од винограда дат је госту Радину (крстјанину). А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста; D. Kovačević – Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 129 – 130; B. Храбак, *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463 – 1700. године*, 198.

<sup>695</sup> B. Храбак, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, 18.

<sup>696</sup> P. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 156.

<sup>697</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 10, 153, 156, 173.

<sup>698</sup> П. Мркоњић, *Средње Полимље и Потарје у Новопазарском санџаку*, 250 – 251.

макар неколико трмака (кошница) пчела. Основа овог ранијег пчеларства биле су шуме, ливаде и пашњаци, овоме треба додати да цвијет и плодови воћа у доба сазријевања пружају нектара и праха за велики број пчелињих заједница. Полимске и Подрињске ливаде богате су разним медоносним биљем: багремом, кантарионом, жалфијом, дубачацем и др.<sup>699</sup> Једна од обавеза зависног становништва на властелинству Богородице Бистричке била је давање сваке десете кошнице. Десетак се узимао равномјерно како од старих, тако и од младих ројева, зато што је у првима било и воска и меда пуно више него у младим пчелињим друштвима. Узимање сваке десете кошице била је добро позната и широко распрострањена обавеза у средњем вијеку.<sup>700</sup>

У првој половини XV вијека порастао је значај воска као извозног артикла.<sup>701</sup> Постојале су двије врсте воска за продају: *cere crude* (сирови) и *cere fine* (прерађени), који су се разликовали по цијени и квалитету. Према уговору од 12. децембра 1402. године, власи поносници Херак Милошевић и Вукац Поношевић обавезали су се дубровачким трговцима Војхни Тикојевићу и Стојку Милетићу, да ће из Хоче натоварити 25 товара воска и превести у Дубровник по цијени од 4½ перпера по товару. Из дубровачких уговора видимо да су велике количине воска из „земље“ Дрине извожене према граду Св. Влаха, што нам указује да је пчеларство било на високом ступњу привредног развоја.<sup>702</sup>

Да пчеларство није било безначајно потврђује нам и турски дефтер из 1475/77. године у ком је забиљежен десетак у 318 насеља (84,12 %). Нарочито је било развијено у Хочи и Горажду, поређења ради, порез на кошнице био је два пута већи

---

<sup>699</sup> Пчеларство припада важнијим сегментима привредног развоја у средњем вијеку. Корист од пчелињег рада рано је уочена међу Словенима. Опширније видјети: Р. Катић, *Медицина код Срба у средњем веку*, Београд 1958, 156, 161 – 162; *Лексикон српског средњег века*, 103 – 104, 387 – 388, 606 – 608 (Ђ. Бубало); О. Зиројевић, *Јело и ниће*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд 2005, 250 – 251; Е. Kurtović, *Iz historije pčelarstva u srednjem vijeku (košnice, pčele i med na uzgoju i u pljačkama u Dubrovniku i dubrovačkom zaleđu)*, Prilozi 39, Sarajevo 2010, 11 – 12.

<sup>700</sup> М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 273, 292.

<sup>701</sup> Д. Ковачевић, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 56, 60, 121 – 122, 128, 173 – 174.

<sup>702</sup> Д. Ковачевић – Којић, *О извозу воска из средњовековне Србије и Босне преко Дубровника*, Историјски часопис XVIII, Београд 1971, 143 – 153; Д. Ковачевић – Којић, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, 114 – 125.



од пореза на свиње. Велики број кошница забиљежен је у сеоским насељима: Бучје (400), Папратни (233) и Бјелишу (206).<sup>703</sup>

И ријеке ове области пружале су повољне услове за живот рибе, јер њихова вода сливајући се са вододржљивих и плодних површина обилује разноврсном храном. У Лиму и Дрини, које су богате водом кроз сва годишња доба, има доста разноврсне рибе. Свјежа или усољена риба била је незаобилазан чинилац на манастирским столовима. Тако је меропах на имању Богородице Бистричке имао дужност да лови рибу у ријечи Бистрици (словенски топоним за ријеку брзог тока и бистре воде). Риба се ловила за празнике, посебно када дође српски краљ или архиепископ. У средњем вијеку Полимска Бистрица обиловала је добром рибом, посебно пастрмком. Манастирско властелинство имало и своје мрестилиште на ријечи Бистрици. Сигурно је ова привредна дјелатност била фаворизирана и у осталим црквама и манастирима на овом простору.<sup>704</sup>

У мају 1368. године, у једном уговору о испоруци соли, забиљежена је неколицина Пријепољаца као рибари (*Mergo ribar, Bogauet ribar vel Milçe Crenchouich vel Mechigne*). Други пут су забиљежени као трговци који су заједнички узели зајам од 125 дуката (*Giuchus Bratueuich, Milçe Crenchouich ribar et Mechigna Priboeuich ribar*). Не може се поуздано саопштити да ли су у питању професионални рибари или су само манастирски подложни људи са обавезом да лове и предају рибу манастиру.<sup>705</sup>

Средњовјековно становништво на овом простору бавило се ловљењем рибе, а многи топоними потврђују да су ријеке Лим и Дрина биле богате рибом, као: Рибаревине код Бијелог Поља, Рибари, Рибљак, Рибарница, Клење код Фоче, Штуке, Шкобаљ и Зарибњак код Горажда итд.<sup>706</sup>

---

<sup>703</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, на више мјеста.

<sup>704</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 167; М. Благојевић, *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*, 17; С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 21, 91 – 92.

<sup>705</sup> С. Ћирковић, *Пријепоље у средњем веку*, 217 – 218, нап. 30.

<sup>706</sup> Д. Ј. Дероко, *Drina: geografsko-turistička topografija*, 24; С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 21, 99.

У турском дефтеру из 1468/69. године, у саставу *hasa* посједа, пописан је један запуштен рибњак у насељу Суходолак (налази се на подручју Горажда) и половина рибњака у селу Долна Медвед (насеље Међеђа на ријечи Дрини).<sup>707</sup> У херцеговачком дефтеру из 1475/77. године уписано је неколико рибњака на овом подручју. У нахији Осаници у селу Потркуши (истоимено село у Горажду) рибњак је доносио порез од 70 акчи. Рибњак код Устиколине обезбјеђивао је приход од 41 акче. Трг Хвача (Фоча) плаћао је порез на риболовиште 70 акчи. Село Пригоште (код Вишеграда), у нахији Самобор, плаћало је доходак од 55 акчи на два рибњака. Ове рибњаке турске спахије су наслиједиле као дјелове феудалних имања.<sup>708</sup> О богаству риба у ријечи Дрини свједочи и запис гласовитог турског путописца Челебије (1664) да су у Фочи постојала двије јавне кућиње, гдје се правило јело од 40 врста риба из Дрине, које су као специјалитети били на јако добром гласу.<sup>709</sup>

Поред риболова био је заступљен и лов. Ловљена је разноврсна дивљач: срне, дивокозе, медведи, биво, дивље свиње, јелени, итд. Лов је био разнонода владајућег слоја, али и обавеза зависног становништва. Месо дивљачи употребљавало се у исхрани, а значајна су била и крзна од животиња за прављење одјеће. Име жупе Дабар у Доњем Полимљу потврђује нам постојење истоимене животиње у долини Лима. Животиња Дабар у средњем вијеку ловљена је ради крзна, које је извожено и за Италију. До краја XV вијека трговало се дабровим кожама, то нам потврђује податак да се 1488. године на новобрдском тргу одређује порез од једне акче за једну даброву кожу. Ова животиња истријебљена је у доба Турака у XIX вијеку.<sup>710</sup> У поименичном попису из 1475/77. године уписана су сеоска насеља: Вук (Поблаћ) и Вуковине (Самобор), она носе имена по вуковима, који су били велика напаст у средњем вијеку.<sup>711</sup>

---

<sup>707</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 38, 115.

<sup>708</sup> А. С. Аличић, *Поименични popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 175, 189, 200; Б. Храбак, *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463 – 1700. године*, 190 – 191; С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 99.

<sup>709</sup> Евлија Челебија, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 173.

<sup>710</sup> С. Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1995, 51 – 66; Исти, С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 21, 99.

<sup>711</sup> А. С. Аличић, *Поименични popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 223, 544; С. Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, 53.

Путописац Катрин Зен (1550) описује да је предио између Пљеваља и Пријепоља био пун свакојаких животиња. Лефевр (1611) је записао у свом путопису да је планински предио између Фоче и Устиколине препун дивљачи, посебно истичући грлице и дивље голубове.<sup>712</sup> Челебија помиње да су путујући обалом ријеке Милешеве ухватили неколико зечева.<sup>713</sup> Присуство разних врста дивљачи и животиња свједочи нам о здравој животној средини на простру Полимља и Горњег Подриња.

---

<sup>712</sup> Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku iz XVI vieka*, 207; Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, 156.

<sup>713</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 158.

## V.2. Сточарство

По конфигурацији терена Полимље и Горње Подриње је претежно брдско–планинско подручје. Овај простор јако је погодан за развој сточарства, због пространих планина, пашњака, шума, ријека, извора и потока. Ливаде и пашњаци простирали су се поред ријека и потока, у селима на пропланцима и на планинама. На снази је био полу–номадски начин сточарења. У жупи стока проведе само један дио зиме и рано прољеће, у доба кад се овце јагње. Када почне да копни снијег по присојним странама, стока се изгони на пашу у селину, близу села, гдје проводи двадесетак дана. Одавде се иде у доњу планину, која има највећи значај за сточарство, јер представља праву област сјенокоса. Око Спасовдана стока се издиже у високу планину гдје проводе по два до три мјесеца.<sup>714</sup> Овакав начин сточарења вјероватно је био основа живота и у средњем вијеку на овом простору.

Према средњовјековној дефиницији планина је *куда се ни оре ни копа* (Светостефанска хрисовуља) или *куда се не оре нити коси* (Дечанске хрисовуље). Према томе, планина је окрчено, али не и култивисано земљиште. Обије дефиниције потврђују да је планина пашњак, гдје је забрањено обрађивање земље.<sup>715</sup> У средњем вијеку, да би неки терен звали планином требало је да лежи на знатној надморској висини (око 1000 и више метара) и да на њему постоје пашњаци. На оваквим планинама стада су оваца и других домаћих животиња налазила обилну пашу од

---

<sup>714</sup> М. Лутовац, *Сточарство на североисточним Проклетијама*, Посебна издања Географског друштва св. 14, Београд 1933, 13 – 21.

<sup>715</sup> Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 6; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, 22 – 23; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 43; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, ДХ I 231 – 238, ДХ II 43; М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 74 – 75, 95; Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама: правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*, Српска академија наука и уметности, Београд 2006, 90 – 91, 200; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији* (XIII и XIV век), Историски гласник 2 – 3, Београд 1966, 12.

пролећа па до јесени.<sup>716</sup> Турски путописац Евлија Челебија забиљежио је да у Прибоју станују пастири са горских пашњака.<sup>717</sup>

У повељама и другим српским средњовјековним правним споменицима помињу се бројне планине, пашњаци, ливаде и катуни у Горњем и Средњем Полимљу. Поједина села на овом простору сигурно су имала своје планине, тако из Стонске повеље сазнајемо да је село Прошћење имало своју планину Коњ (данас планина Коњиц на десној обали ријеке Таре, сјеверозападно од Прошћења).<sup>718</sup>

Држање стоке имало је вишеструки значај, сточни производи у исхрани обезбјеђивали су свакодневну храну: млијеко, сир, кајмак, масло, затим месо, били су незамјењива храна, а вуна, крзно и кожа служили су за одјећу људи. Стока је коришћена, претежно волови, за ратарске послове.<sup>719</sup> Она је била и предмет трговине о чему постоји архивска грађа, у првом реду помиње се извоз коња. Трговци из Хоче и Горажда бавили су се продајом коња у Дубровнику.<sup>720</sup> Од стоке највише су узгајане овце, говеда и козе. Ове животиње могле су да издрже дуга путовања, а узгој козе био је и уносан због начина исхране, јер највећим дијелом године није јој требало спремати храну. У овој области има доста листопадне шуме, која кози пружа главну храну. Број говеда био је условљен могућношћу издржавања, што је првенствено зависило од пространства пашњака. Разноврсни пашњаци на простору Полимља и Горњег Подриња пружали су довољно хране за говеда. Волови и краве потицали су од расе буша, и били су ситног раста и мале тежине, од 100 до 200 килограма, способни да се крећу по стрмим и брдовитим предјелима. Међутим, њихов број у односу на остале домаће животиње био је знатно мањи. Уз поменуте животиње треба

---

<sup>716</sup> М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*, 10 – 12, нап. 10. Планински пашњаци били су право својине, у члану 81. Душановог законика помињу се царске, црквене и властеоске планине. Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, 58, 112.

<sup>717</sup> Evlija Čelebija, *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama II*, 10.

<sup>718</sup> В. Мошин – С. Ђирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 197; М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 220 – 221.

<sup>719</sup> *Лексикон српског средњег века*, 710 – 714 (М. Благојевић).

<sup>720</sup> Д. Ковачевић, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 175, нап. 69. У првих неколико деценија XV вијека дошло је до унапређења сточарства, што се може примијетити и по извозној трговини кожама. Д. Ковачевић – Којић, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 176.

напоменути да је гајена и живина, углавном кокошке, а ређе гуске и патке.<sup>721</sup> О сточном фонду једног домаћинства, може се стећи приближна слика из тужбе Станице Раткове, против браће: Божидара, Вукче и Млуша Миоканића из Попова, који су украли Станициној синовци Ивани 4 вола, 10 оваца и 10 коза.<sup>722</sup>

Млечанин Катрин Зен 1550. године записао је да је у Пријепољу било стоке сваке врсте. Павло Контарини (1580) забиљежио је да калуђери манастира Милешеве извлаче добар приход од стоке.<sup>723</sup>

Незаобилазан фактор за држање стоке представљала је вода. Овај простор обилује богатим ријекама, изворима, потоцима и врелима, што је свакако погодновало сточарским насељима. Водило се рачуна да стока увијек има воде да се напоји. Планина Смрачник припадала је манастиру Св. Петра у жупи Лим, у њеним границама помиње се Равна Ријека и њена притока Бистрица, а у међама села Церово помиње се поток и локва. Потоци се помињу у међама села Растетина и Недакуси. Локве и потоци служили су као напојишта за стоку. Посебан значај за сточаре имале су локве у области крша, гдје је било мало текуће воде.<sup>724</sup>

У првој половини XV вијека долази до пораста влашких скупина и унапређења сточарства. Професионални сточари, познати под именом Власи, држали су велики број стоке. Овце које су власи узгајали имале су вуну слабијег квалитета (бијеле или црне боје). Значајно је истаћи њихову производњу сира, који је био доброг квалитета, па је због тога био тражен производ на тржишту градова приморских.<sup>725</sup> Према поименичном попису из 1475/77. године на овом простору налазиле су се влашке (сточарске) нахије. Из пописа се сазнаје колико је која нахија имала катуна, гдје су им била зимовишта и гдје су изгонили стоку на љетња

---

<sup>721</sup> Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, Београд 1978, 44 – 58; *Лексикон српског средњег века*, 519 – 520 (М. Благојевић).

<sup>722</sup> С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 203.

<sup>723</sup> В. Нгабак, *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*, 5, 24.

<sup>724</sup> С. Мишић, *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији*, Додатак Историског гласника 1 – 2, Београд 1990 – 1992, 38; В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 197, 228.

<sup>725</sup> А. Бабић, *Društvo srednjovjekovne bosanske države*, Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987, 37 – 47.

станишта ради боље испаше. Ова кретања влаха условљавао је и терен. Катун у средњем вијеку је, поред значења љетњи стан, значио и њихову локалну друштвену организацију која је проистекла из катуновања. На челу тих катуна налазили су се старјешине катунари и кнезови. Пашњаци на планинама имали су велику економску вриједност за сточаре Влахе, па и за сеоске насеља у њиховој близини. Сточарске скупине пописане су у нахијама Матаруге, Кукањ, Милешева и Љубовића. На овом простору зимовишта влашких сточара налазила су се у Дренови, Бистрици, Избичном, Долне Прнару и другим мјестима. Љетња пасишта обезбјеђивана су на планинама Љубишни, Јадовику, Побјенику, Златару и другим планинама. У овим влашким нахијама пописано је 38 џемата, 911 домаћинства и 169 пунољетних нежењених чланова. Овдје је живјело 4.704 влаха.<sup>726</sup> Поред ове групе сточара, на планинама је боравила и властела. У септембру 1442. године Иваниш Павловић боравио је на планини Бујак, када је Дубровчанима потврдио повластице. Планина Бујак налази се на десној обали Лима, при његовом ушћу у Дрину.<sup>727</sup>

У поменутом дефтеру порез на ситну стоку (овце и козе) узимао се готово од сваког села, сваке године, и плаћао се у акачама. Царском хасу припадали су порези на ситну стоку, треба истаћи да је дио ових прихода припадао и хасу санцак-бега. Коњи и крупна рогата марва нису опорезовани пописом. Разлика је била у износу пореза, наиме у царском хасу свако село плаћало је једну акчу на двије овце, док је су у санцак беговом хасу овај порез износио једну акчу на једну овцу. Уз свако пописано село уписан је само износ у акчама које је село требало да плати. У овом дијелу херцеговачког санцака султановом хасу је припадало 55.428 акчи на ситну рогату стоку, а санцак-бегу 17.248 акчи.<sup>728</sup>

Порез на ситну стоку припадао је само држави, сточни фонд био је евидентиран и у посебним дефтерима, на основу којих је купљен државни порез. У

---

<sup>726</sup> А. С. Алић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 31 – 35, 40 – 54; Н. Филиповић, *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*, 140, 144 – 155, 158; Ж. Шћепановић, *Средње Полиме и Потарје*, 68 – 74; Б. Храбак, *Челници сточарских заједница у источној Херцеговини у XIII – XIV веку*, 151, 154; Ђ. Тошић, *О влашкој скупини Вранеша у нахији Љубовића*, 101 – 115.

<sup>727</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 256; *Лексикон српског средњег века*, 519 – 520 (М. Благојевић).

<sup>728</sup> А. С. Алић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 13 – 20, 23 – 24, 207 – 210.

тим пописима наводе се детаљнији подаци: имена насеља, власници стоке и број грла. Порез је узиман на овце и козе, изузимајући јагњад и јарад испод годину дана. У доба султана Мехмеда II (1451–1481) на три овце узимана је једна акча, а пред крај његове владавине одређено је, као што смо поменули, да се на двије овце узима једна акча. Тај износ је остао до пред сам крај XVI вијека. Тако мали износ пореза стимулативно је дјеловао на сточарство. Уз овчарину узимана је торовина која је у XV вијеку и у првој половини XVI вијека износила 3 акче од стада. Касније ће бити повишено на 5 акчи. И овчарина и торовина убиране су почетком априла. Полимски и Подрињски планински крајеви са пространим и богатим пашњацима били су идеални за гајење оваца. Најзначајнији регион за овчарство била је Пештерско–сјеничка висораван, због јако богатих и квалитетних пашњака. Да је овчарство била главна привредна грана потврђује нам дефтер за овчарину и торовину из 1585. године, за казу Бихор. Дио села из казе Бихор припадао је Средњем Полимљу. Попис свједочи да су сточари углавном били православци–Срби. Број стоке обухваћен овим пописом доста је био велик, то потврђује нашу константацију да је, сигурно и на овом простору, у средњем вијеку овчарство било главна привредна грана.<sup>729</sup>

Ливада представља мањи или већи комад земљишта који је обрастао травом. Основну храну домаћих животиња чинила је трава у свјежем или осушеном стању (сијено). Долина Лима и горњи ток Дрине био је јако богат сјенокосима. У Средњем Полимљу, Хумска епископија имала је своје сјенокосе, у границама села Церово помиње се *сјенокос црквени*. Сијено се припремало на ливадама и сјенокосима, а у зимској исхрани представљало је главну храну. Пошто је било тешко обезбиједити довољну количину сијена да се презими, стока се што дуже задржавала на зимским пашњацима.<sup>730</sup> У турском дефтеру из 1475/77. године забиљежено је да се понегдје узимао порез на сијено, у нахији Осаница у селима Калица (можда код Горажда) и

---

<sup>729</sup> Овим пописом обухваћено је 377 насеља на простору од Берана и Бијелог Поља до Косовске Митровице. Попис области Трговишта (Рожаја) и Новог Пазара овјерен је и потписан од стране новопазарског кадије, а потпис области Бихора од кадије за то подручје. Занимљиво је да на крају пописа стоји податак да је број ситне стоке мањи за 35.000 грла у односу на претходну годину. Х. Хаџибеговић, *Званични подаци о сточном фонду на подручју Новог Пазара, Трговишта и Бихора из 1585. године*, 588 – 595.

<sup>730</sup> М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 209 – 213.



Зебина Шума (истоимено село у Фочи) узиман је порез од 25 акчи. Из пописа видимо да су села имала своје пашњаке, јер су плаћала десетину за испашу. Ушур је узиман на више мјеста: Горна Жешче (Бистрица) 22 акче, Гомије (Дубштица) 15, Луг (Сокол) 12, Буковик (Осаница) 43, Долње Униште (Поблаћ) 10 итд.<sup>731</sup> Поред планина, од великог значаја за прехрањивање домаћих животиња били су: жупски пашњаци, који су се простирали у близини сеоских насеља, и љетњи пашњаци са нижим надморским висинама од планина.<sup>732</sup>

Развијеност сточарства може се сагледати и на основу пореза на зоб. Зоб је по правилу служио за исхрану коња, па се и због тога сијао. На овом простору, као и у средњовјековној Србији, гајењу коња посвећивана је посебна пажња. Највише су се гајили мали коњи, познати у народу као брдски коњићи, који су били издржљиви и отпорни у раду, а скромни у исхрани. Коњ је пуштан на пашу у близини насеља, а предвече је довођен у шталу и дохрањиван зобом. У поименичном попису десетак на зоб забиљежен је у готово сваком насељу, што нам говори да је и број коња био на завидном нивоу. Коњи су имали посебан значај као товарана стока за пренос робе, и били главна носећа снага у караванској трговини.<sup>733</sup>

На подручју Полимља и Горњег Подриња било је развијено свињогојство. Свиње су истјериване на сеоске утрине и гајеве, гдје им је храна била биље, и жир од храста и букве.<sup>734</sup> Постојале су двије врсте свиња: црне и бијеле.<sup>735</sup> Поред домаће потрошње оне су биле и предмет трговине, јер су узгајане у већим количинама које су превазилазиле потребе домаћег становништва. Свиње су се продавале у Дубровнику и на трговима у градским насељима.<sup>736</sup> Да узгој свиња није престао ни за вријеме владавине Турака, потврђују нам подаци из поименичног пописа. Порезом на свиње обухваћена су 332 сеоска насеља на овом простору. Топоним Свињица у

<sup>731</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 200 – 201, 245, 262, 278, 285, 319.

<sup>732</sup> М. Благојевић, *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*, 215 – 216.

<sup>733</sup> Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, 114 – 125; Б. Храбак, *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463 – 1700. године*, 190.

<sup>734</sup> Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, 59 – 60; У гладним годинама жир је често представљао и основну храну у исхрани средњовјековног човјека. П. Влаховић, *Исхрана код Срба у посебним приликама*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића XVIII, Пријепоље 1998, 129 – 130.

<sup>735</sup> Б. Храбак, *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463 – 1700. године*, 188.

<sup>736</sup> D. Kovačević – Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 133 – 134.

околини Фоче указује нам на постојање великог броја свиња. Иако муслимански закон забрањује гајење свиња и употребу свињског меса код муслимана, хришћанима је било дозвољено да се баве свињогојством, као и да их користе за јело.<sup>737</sup>

---

<sup>737</sup> А. С. Алић, *Роименични попис санџака вилајета Херцеговина*, на више мјеста; Б. Храбак, *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463 – 1700. године*, 188.

### V.3. Трговачки путеви и трговина

Долине Лима и Дрине и њихових притока, пружале су као и укупна конфигурација терена, повољне услове за саобраћај, па је цијела област Полимља и Горњег Подриња била прекривена мрежом караванских путева. Ова област је од давнина представљала једну од важних раскрсница на Балканском полуострву, јер је повезивала централне и источне дјелове Балкана са средњим дијелом јадранске обале и панонским басеном.<sup>738</sup>

То су били добро познати путеви, који су повезивали Дубровник са унутрашњошћу Балкана. Из Дубровника је роба за Горње Подриње и Полимље најчешће отпремана Дринским путем (*via Drine*), који су Дубровчани називали *via Bosne*, а рјеђе и *via vojvode Sandagl*. Пут је ишао од Дубровника на Требиње, Билећу, Гацко, затим се преко превоја Чемерно спуштао у тјеснац ријеке Сутјеске, коју је штитила тврђава Вратар. Излазећи из клисуре доспијевао је у Тјентиште, да би потом лијево обалом Дрине код села Брод прелазио на десну обалу и стизао у Хочу. Због значаја Хоче као станице и раскрснице овај пут звао се још и *via Goze*. Од Хоче један се правац одвајао и водио уз Ђехотину за Пљевља и Пријепоље. Главни правац Дринског пута настављао је долином Дрине на Устиколину, затим до Горажда и Самобора, одакле се могло ићи на различите стране: према Врхбосни на западу и Вишеграду и Сребрници на сјеверу. Од Врхбосне постојао је пут за Полимље, који је ишао преко Гласинца за Вишеград, у Добрун, Увац, Бању Прибојску, Бијело Поље, Будимљу и Плав. Други познати пут звао се Језерски (*via Jesera*) или Никшићки пут (*via Anagasti*), који је спајао Дубровник, Требиње и Оногошт, па преко висоравни Језера испод Дурмитора водио до Таре, у рејон данашње Левер Таре. Од Таре пут је ишао даље преко Маоча у Пљевља, одакле су два пута ишла према Пријепољу: један преко Јабуге, а други преко Камене Горе. Од Пријепоља пут је водио до Милошевог Дола, преко Карауле, Хаљиновића, Горачића до Сјенице, гдје се везивао са за пут

---

<sup>738</sup> Р. Ђук, *Полимље у средњем веку: људи и послови*, Милешевски записи 6, Пријепоље 2005, 23.

који је ишао из Босне и преко преко Златара. Постојао је и пут који се у Оногошту одвајао и ишао долином Зете за Подгорицу, а потом за Медун и Плав и даље долином Лима у Будимље. Један крак овог пута ишао је низ Лим за Црнчу и манастир Светих Апостола, док је други крак пута ишао кроз предио Бихор и даље за Сјеницу.<sup>739</sup>

Добра развијеност путне мреже на простору средњовјековне Србије, стоји у тијесној вези са развојем рударства. Значај Полимља као транзитног и привредног подручја нарочито је порастао је у другој половини XIII и почетком XIV вијека, када је, захваљујући Сасима, отпочела рударска производња у Брскову код Мојковца.<sup>740</sup> Са развојем рудника Брсково све више је био у употреби пут који је повезивао Оногшт (а уједно и Дубровник), са овим рударским средиштем. Пут је од Оногшта водио према долини Мораче и истоименом манастиру у двије варијанте: љети преко висоравни Лукавице и превоја Требијеш, а зими преко жупе Грачанице (данашње Никшићке Жупе) и висоравни Штивово. Из манастира Мораче пут је даље водио у долину Таре, у рејон данашњег Колашина, до Брскова.<sup>741</sup>

Први помен средњовјековног рударског насеља Брсково потиче из једне одлуке Градског вијећа у Котору од 22. августа 1243. године. У документу се говори о развијеној активности которских трговаца вином и њиховом присуству на

---

<sup>739</sup> О путевима видјети опширније: М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 125; К. Лиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 275 – 276, 282 – 292, 300; Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 43 – 50, 67 – 68, 124 – 126; *Историја српског народа I*, 366 – 367 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Преглед историјске географије средњовековне Србије*, 106 – 107; Д. Алексић – Премовић, *Траса римског пута на деоници Пријепоље – Нови Пазар у светлу нових археолошких истраживања*, Новопазарски зборник 15, Нови Пазар 1991, 39 – 47; С. Терзић, *Белешке са историјско – географских истраживања средњег Полимља (13 – 17. мај 1996)*, *Историјски часопис ХЛП – ХЛП* (1995 – 1996), Београд 1997, 514 – 515; Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 9; М. Маловић – Ћукић, *Дробњаци у караванској трговини Полимља у средњем веку*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1996, 25 – 26; Р. Ћук, *Полимље у средњем веку: људи и послови*, 23 – 26; М. Луковић, *Трасе средњовековних путева на дурмиторском подручју, Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове: зборник радова са научног скупа, Плужине 24 – 25. септембар 2006. године*, Беране 2010, 171 – 194.

<sup>740</sup> Обично се узима да су се Саси доселили у Србију половином XIII вијека и да су већ у другој половини истог вијека имали значајну насеобину у Брскову. Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 99 – 105.

<sup>741</sup> М. Луковић, *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре*, 110 – 114.

Брсковском тргу.<sup>742</sup> Овај податак нам указује на постојање трга 40-тих година XIII вијека, што потврђује и могућност да су искусни рудари Саси дошли из Угарске, управо, око 1241 – 1242. године у Србију.<sup>743</sup> Од почетка активности овог рудника, експлоатисани су сребро, гламско сребро (у питању је сребро са одређеним процентом злата) и бакар. Појава ових метала привукла је трговце из приморија.<sup>744</sup> Брсково је привлачило трговце не само као рударско мјесто, него и као трг одакле се разносила роба по српским земљама. Трг на коме је обављана продаја лоциран на локалитету Догањица. Бројни уговори свједоче да је Брсково било најважнија полазна тачка за караване који су преносили робу у Приморје.<sup>745</sup>

Утврђено је да је град Брсково постојао и прије рудника, а вјероватно је у почетку имао задатак да контролише територију истоимене жупе. Оно ће бити главно упориште дубровачких и которских трговаца српској држави.<sup>746</sup> Ови трговци узимали су у закуп од српских владара царину, ковницу и трг. На овом тргу приморски трговци куповали су метале, коже восак и друге робе, а допремали су зачине, вино и тканине.<sup>747</sup> Документи из осамдесетих година XIII вијека указују на постојање католичке парохије у Брскову, која се старала о духовним потребама Саса, Которана, Дубровчана и других католика који су краће или дуже вријеме боравили у овом привредном центру.<sup>748</sup>

У Брскову су нарочито били бројни чланови дубровачких (Бунић, Бодачић, Кашица, Рибичић, Гледић, Гучетић, Проданчић, Бенешкић и др.) и которских (Драго, Тома, Бућа, Васиљевић, Гостов, Бугон, Мекша, Главати и др.) властеоских

---

<sup>742</sup> Текст одлуке Градског вијећа у Котору помјера досадашња научна сазнања о првом помену Брскова за 10 –так година раније. Видјети о томе више у: Д. Синдик, *О првом помену Брскова*, Историјски часопис LVI, Београд 2008, 305 – 309.

<sup>743</sup> О рударству у средњовјековној Србији исцрпно: С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 21.

<sup>744</sup> *Исто*, 22 – 23.

<sup>745</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 122; С. Мишић, *Потарје у средњем веку*, 12 – 13.

<sup>746</sup> У другој половини XIII вијека Брсково је најзначајнији рудник и најважније трговачко мјесто. Поједини Дубровчани и Которани стално су се насталили у Брскову. Видјети детаљније: С. Мишић, *Потарје у средњем веку*, 14 – 15.

<sup>747</sup> С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 26.

<sup>748</sup> Видјети о томе више у: К. Митровић, *Католичка парохија у Брскову*, Милешевски записи 9, Пријепоље 2012, 25 – 34.

породица.<sup>749</sup> Дјеловање страних трговаца утицало је на домаће становништво да се укључи у трговину. Од средине XIV вијека расте број домаћих трговаца, највише их је било шездесетих година, а касније тај број почиње нагло опадати.<sup>750</sup>

На брсковском тргу било је упућено и становништво из Полимља са својим пољопривредним производима, претежно сточарским. Истовремено се ту снадбијавало сољу, занатским и другим производима које су дубровачки, которски и остали трговци приморских градова доносили.<sup>751</sup>

Професор Игнациј Воје показао је на основу дубровачких извора да од 1370. године трговачке везе између Дубровника и Брскова слабе.<sup>752</sup> Тако су Дубровчани 1399. године од Османлија тражили да плаћају само једну царину у Брскову, што им је и обећао Пашајит-бег. Нестабилне политичке прилике крајем XIV и почетком XV вијека утицале су да приморски трговци избјегавају Брсково и повлаче се из њега. Дубровчани у једном документу из 1433. године, упућеном деспоту Ђурђу Бранковићу, истичу да њихови трговци више не залазе у Брсково и убрајају га у напуштена трговачка мјеста. Царински систем у Брскову остаће на снази све до пада Деспотовине.<sup>753</sup>

Дубровачке караване много су привлачили и српски манастири у Полимљу, коју су често били и путне станице, а и због панађура који су се крај њих одржавали. Пренос робе било је поред сточарства, главно занимање влаха, а означавани су у средњовјековним документима као *поносници*. Предвођени својим крамарима и дубровачким капетанима, влашки поносници су са коњима натовареним разном робом стизали до појединих мјеста у Полимљу и Горњем Подрињу, да би се после одмора и претовара робе враћали у Дубровник са другом робом. Успут су често навраћали у своја насеља или код стањана, гдје су коначили.<sup>754</sup>

---

<sup>749</sup> С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 23 – 26.

<sup>750</sup> С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 26.

<sup>751</sup> В. Суботић – А. Сковран – П. Влаховић, *Бисери старе Рауке*, 58.

<sup>752</sup> I. Воје, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Sarajevo 1976, 217; Исти, *Фрагменти о Брскову*, Историјски часопис XXIX – XXX, Београд 1982 – 1983, 93 – 100.

<sup>753</sup> С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 27.

<sup>754</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 122, 133 – 135. Крмар је предводник каравана, а примићур је исто што и катунар, старјешина катуна. У пракси су често примићури били и крмари. *Лексикон српског средњег века*, 281 – 282 (Ђ. Тошић).

Рјечни токови Лима и Дрине представљали су велике препреке на путовањима трговаца. Прелазак преко ријека обављан је на одређеном газу (броду) или преко скела и мостова. Газови су се налазили на повољним мјестима, тамо гдје је ријека била најшира и најплића, а ток најспорији.<sup>755</sup>

Лимском повељом краљ Стефан Урош I дао је манастиру Св. Петра на Лиму село Љетину *коњ моста и мостъ, како га постави дядъ ми, братъ с(в)ет(а)го Симеона, Мирославъ кнезь хълмьски*, па је овдје манастир убирао мостарину за прелазак преко моста. Мост је направио хумски кнез Мирослав, сигурно прије 1190. године. Налазио се на значајном путу и био је добар извор прихода манастиру.<sup>756</sup> Прелазак преко Лима налазио се и у мјесту Бродареву, а оно је припадало жупи Љубовићи, којом је управљао жупан Димитрије у монаштву назван Давид. Дио његовог богатства потицао је од бродарине. Бродарево је, управо, по томе добило име.<sup>757</sup> У Горњем Подрињу такође је било газова на којим се плаћала бродарина. На путу *via Drina*, прелаз се налазио на лијевој обали Дрине код села Брод, гдје је прелазео на десну обалу и стизао у Хочу. Постојала су још два прелаза: један код села Сутјеске, сјеверно од Горажда, и други код села Душће, јужно од Вишеграда.<sup>758</sup>

У пописним дефтерима који се односе на овај простор налазе се подаци о комуникацијама и промету. Одржавању и обезбјеђивању путева посвећивана је посебна пажња. Наилазимо на податке о скелама, мостовима, о њиховој градњи, о одржавању, поправљању и чувању. Нека села имала су задатак да брину о путевима, објектима и да осигурају промет. Од почетка турске власти Прибој је имао статус дербенда, па су због тога становници (дербенције) били обавезни да се старају о сигурности путева и промета, затим да стражаре поред мостова и скела и одржавају

---

<sup>755</sup> С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 21, 161, 164 – 165.

<sup>756</sup> В. Мошин – С. Ђирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 228; С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 21, 161, 164 – 165.

<sup>757</sup> П. Влаховић, *Бродарево и његова околина*, 9; Г. Томовић, *Жупа Љубовића*, 49 – 50.

<sup>758</sup> С. Мишић, *Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*, 167.

их. Због тога су уживали повољан статус и пореске олакшице. У нахији Милешева најважнија ставка у приходима санцак-бега била је лађу на Лиму (9.400 акчи).<sup>759</sup>

Трг је насеље отвореног типа, мјесто на коме се врши робна размјена, и можемо их подијелити на: манастирске тргове, рударске тргове, градске тргове у старијим насељима и на караванске тргове, који су настали на мјестима караванских станица. Према континуитету њихове функције дијелимо их на: сталне, недјељне и годишње тргове.<sup>760</sup>

Према сачуваним српским, дубровачким и которским изворима путне постаје у Полимљу могу се подијелити у неколико различитих типова: 1) утврђени град са подграђем; 2) трг као веће неутврђено мјесто и сеоски трг; 3) црква или манастир са тргом; 4) мјесто за одмор и претовар робе. Треба истаћи да подјела путних постаја не може се подврћи јединственој типологији због промјена врста станица, као и због њиховог напретка или нестајања.<sup>761</sup>

Долина Лима и горњи ток Дрине били су одредишта до које су допирали каравани и поносници, односно ту се завршавала прва етапа пута који је ишао из Приморја према унутрашњости Србије.<sup>762</sup> Каравани који су ишли за Полимље и Подриње бројали су од 40 до 90 коња. Обично је сваког коња пратио по један човјек, а у несигурним временима или због велике вриједности робе број пратилаца био је знатно већи.<sup>763</sup>

У Дубровачком архиву сачуван је велики број уговора о преносу робе из Дубровника у Полимље. О караванима који су ишли из Полимља сачувано је само неколико докумената. Обавјештења о караванском саобраћају добијамо најчешће из

---

<sup>759</sup> О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459 – 1683)*, 176 – 184; А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 68; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 130 – 131; Х. Чар – Дрнда, *Из историје Прибоја на Лиму – османски период*, 7, 11 – 12.

<sup>760</sup> Р. Anđelić, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu – Arheologija XVIII*, Sarajevo 1963, 179 – 194; *Лексикон српског средњег века*, 737 – 739 (Д. Ковачевић - Којић).

<sup>761</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 70 – 71.

<sup>762</sup> С. Ћирковић, *Пријеполје у средњем веку*, 214 – 215.

<sup>763</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 141 – 144.



докумената о дубровачким караванима који су на путу према Дубровнику доживјели разне незгоде, нападе, пљачке и сл.<sup>764</sup>

Од робе коју су трговци из Дубровника најчешће допремали у Полимље била је со, због великог значаја за људску исхрану и сточарску привреду, текстилни производи довожени су у већим количинама, затим мрчарија, калај, шалитра, усолена риба, вино, сапун, стакло за прозоре и сл.<sup>765</sup> Из Полимља трговци су могли набављати стоку и сточарске производе, коже, затим восак и другу робу.<sup>766</sup>

Најзначајнија караванска станица и трговачки центар у Полимљу било је Пријепоље, у жупи Црна Стена. Највјероватније је настало у вријеме подизања манастира Милешеве и оснивања његовог властелинства. Први пут се помиње 7. јула 1343. године у једном дубровачком уговору као трг манастира Милешеве. Тим уговором је склопљеним у Дубровнику четворица влаха Бурмаза обавезала су се да однесу 100 товара соли двојици дубровачких трговаца *ad forum Millesseua in loco dico Prepolie*.<sup>767</sup> Међутим, први податак о власима манастира Милешеве дататира још из 1278. године. Те године Владимир Гостимара (влах Милешеве) договорио се са двојицом Дубровчана да им однесе вино и робу у Брсково. Овај податак свједочи о томе да је властелинство манастира било велико, и то са особеностима локалног трга.<sup>768</sup> Милешевски град вршио је функцију заштите трга Пријепоља и манастира Милешеве, а налазио се око два километра југоисточно од манастира Милешеве.<sup>769</sup>

Опадање значаја Брскова допринијело је успону Пријепоља, а тежиште караванске трговине помјерено је у седмој деценији XIV вијека у долину Лима.<sup>770</sup> Од

---

<sup>764</sup> Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 19, нап. 66.

<sup>765</sup> В. Хан, *Налази средњовековног и новијег стакла у Полимљу – Милешева*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића VIII, Пријепоље 1980, 173 – 185; Д. Динић – Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982, 66, 250 – 252, 265; Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 21.

<sup>766</sup> Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 21 – 22.

<sup>767</sup> С. Ћирковић, *Пријепоље у средњем веку*, 213.

<sup>768</sup> Ђ. Петровић, *Прилог познавања Пријепоља у касном средњем веку*, 158.

<sup>769</sup> Д. Минић, *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*, 103 – 104.

<sup>770</sup> I. Воје, *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*, 217 – 218; Исти, *Фрагменти о Брскову*, 93 – 100.

тога времена путеви кроз Полимље постају све значајнији и прометнији. Повећава се број каравана и трговаца у оба смјера.<sup>771</sup>

Од 1366. године до 1390. године, са привременим прекидима, одвијала се жива трговинска активност између Дубровника и Пријепоља. У свим уговорима Пријепоље је назначено као циљ каравана, одакле је роба даље преношена за Сјеницу, Трговиште, Ново Брдо, Пећ и друга мјеста. Предмет караванске трговине од 1366. до 1379. године била је највише со (у 18 уговора је забиљежена). Подаци из дубровачких докумената указују да од 1383. до 1390. године со није више главни артикал за тровину. Умјесто ње јављају се тканине разних врста и други производи, означени терминима: *mercancia*, *merces i merces*. У књигама дугова, дубровачки вјеровници забиљежили су да се први дужници из Пријепоља срећу у Дубровнику у годинама од 1352. до 1358. године. Кредитна трговина Пријепољаца обављана је 1365–1368. и 1383–1392. године.<sup>772</sup>

У неким уговорима о преносу робе за Полимље предвиђа се опасност од Турака. Наиме, према уговору од 4. августа 1388. године, Богоје Маројевић се обавезао да превезе 20 товара тканина до Пријепоља, али ако не буде могућности да изврши задатак због опасности од Турака или њиховог доласка, да их вози тамо гдје Богоје одреди.<sup>773</sup> Од 1391. године до 1405. године нема архивских података о караванском преносу робе из Дубровника према Пријепољу.<sup>774</sup> Ова појава сигурно је у вези с новонасталим политичким догађајима у Босни послје смрти краља Твртка I.

Привредни успон Полимља најбоље свједочи о изузетном привредном успјеху појединих трговачких породица. Из пријепољске средине потицала је трговачка породица Тоболчаревића, која је имала разгранату трговачку активност. На основу презимена може се закључити да су по занимању били занатлије – израђивачи торби, кеса. Тоболчаревићи су били успјешни и богати трговци када су крајем шездесетих

---

<sup>771</sup> Р. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 10.

<sup>772</sup> Б. Храбак, *Пословни људи Полимља (1350 – 1700)*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 236 – 246. О облицима и техници у трговини пословања видјети: I. Воје, *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*, Ljubljana 2003, 17 – 100.

<sup>773</sup> Д. Динић – Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, 65.

<sup>774</sup> Ђ. Петровић, *Прилог познавања Пријепоља у касном средњем веку*, 160 – 168.

година XIV вијека прешли у Дубровник и убрзо примљени у ред дубровачког грађанства.<sup>775</sup>

Трговачки промет између Дубровника и Пријепоља обновљен је престанком рата између Дубровника и Босне 1404. године. У периоду од 1405. до 1437. године, појачан је интезитет дубровачких каравана у Пријепоље. За овај период сачувано је 37 уговора, а готово у половини (16) Пријепоље је означено као циљ каравана, у осталим уговорима назначено је гдје су још поред Пријепоља каравани били упућени. Анализом ових уговора др Ружа Ћук наводи да се Пријепоље тада развило у напредно и урбано насеље. У дубровачким документима тада се помиње и посебна пословна четврт звана *borgo*. Ту су Дубровчани имали своје дућане, а пријепољски стањани држали су коначишта у својим кућама. Послије првог пада Деспотовине 1439. године наступило је тешко вријеме за пријепољски трг: замире каравански саобраћај између Дубровника и Пријепоља.<sup>776</sup>

Одмах послије Пријепоља најчешће посјећивана караванска станица била је Буковица. У дубровачкој грађи она се јавља прије Пријепоља. Први пут се помиње 9. маја 1329. године, када су Дубровчани у њој пословали и живјели, а вјероватно је образована бар једну деценију раније. Дубровачки властелин Procul de Kasatica среће се 1330. и 1344. године у Буковици. Присуство Дубровчана указује на значај трга и његову трговачку активност. У петој деценији XIV вијека отпочео је процес стварања домаћих трговаца, који се у шестој и седмој деценији тога вијека појављују у Дубровнику у већем броју да тргују и узимају робу на кредит. Буковица је била првенствено трг сољу. Као изразито сточарском крају, овом подручју биле су потребне велике количине соли, за људе и стоку, о чему нам свједочи и неколико докумената. У посљедње три деценије XIV вијека Буковица се ријетко помиње, а њено поновно оживљавање забиљежено је у документима од 1405. до 1412. године. У уговорима се јављала заједно са Пријепољем, Добрим Пољем, Равном и црквом Св. Николе. Иако позната из архивске грађе као караванска станица и трг, Буковица још

---

<sup>775</sup> О породици Тоболчаревић видјети: Р. Ћук, *Тоболчаревићи – Дубровчани пореклом из Пријепоља*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1996, 19 – 29; Најпотпунији родослов ове породице доноси Р. Ћук, *Полимље у средњем веку: људи и послови*, 26 – 32.

<sup>776</sup> Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 12 – 13.

увијек није прецизно убицирана. Према уговору од 4. септембра 1405. наведено је да караван треба да иде *in Nabuchovica ad Lim super territorio comitis Pauli*, што значи да се налазила од Пријепоља низ Лим према Дрини, на подручју које је припадало Павлу Раденовићу.<sup>777</sup>

У архивским документима често се јављају и друге караванске станице у Средњем и Доњем Полимљу. Караванска станица Бреза први пут се помиње 1398. године: тада су дубровачки трговци купили двије робиње за које се изричито наводи да су из Брезе у Босни. Дубровачки извори од 1422. до 1437. године описују Брезу као гранично мјесто између Босне и Србије. У неколико уговора Бреза се наводи као: *usue ad locum que dicitur Bries ad confinia de Bosna et Sclauonia* (19. јун 1425); *ad Bresam ad confinia Sclauonie* (3. октобар 1436); *usque ad locum Brese confinis Sclauonie* (15. април 1437). Као гранична област имала је карактер живљег транзитног мјеста. Влашки каравани доносили су до Брезе углавном тканине и калај. Средњовјековна Бреза одговара данашњем селу Бреза, између села Матаруге и Козице, у пљеваљском крају.<sup>778</sup>

Недалеко од Брезе као прво мјесто у Деспотовини помиње се караванска станица Комарани. До ње се стизало преко Брезе или, како понекад у архивским изворима стоји, Комарани су се налазили испод Брезе. У изворима се биљежи као село или мјесто. У једном уговору, склопљеном крајем септембра 1424. године, забиљежено је да 15 товара тканине треба да се пренесе *usque ad locum Comarani sub territorio domini Georgii Volchouich*. Овај податак јасно саопштава да су Комарани припадали деспоту Ђурђу Бранковићу. Према уговору од 4. фебруара 1434. године, да би се одредио положај Коморана навођена је Бреза *usque villam vocatam Comarani in Briesa districtum Sclauonie*. Комарани су данас предиио и истоимено село сјеверно од Бродарева. Ипак, Бреза и Комарани нису успјели развити у значајнија трговинска насеља.<sup>779</sup>

---

<sup>777</sup> Р. Ћук, *Два стара трга у Полимљу*, Историјски часопис XXIX – XXX, Београд 1982 – 1983, 42 – 46; Иста, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 13 – 14, нап. 34; Иста, *Пљевља и пљеваљски крај у дубровачкој архивској грађи*, Гласник Завичајног музеја 1, Пљевља 1999, 63.

<sup>778</sup> Р. Ћук, *Бреза и Комарани – средњовековна насеља у Полимљу*, 61 – 68.

<sup>779</sup> Исто, 66 – 69.

У књигама дубровачке канцеларије и нотаријата цркве и манастири у Полимљу забиљежене су као караванске станице. У жупи Лим налазила се црква Светог Петра (коју је подигао хумски кнез Мирослав), а која је имала значајно мјесто на путу из Приморја у унутрашњост Србије. У трговачком промету помиње се од 1393. до 1413. године. Из дубровачких извора у раздобљу од 1401. до 1413. године сазнајемо да су каравани стизали у одредиште које је назначено као мјесто (*locus*) *Лим* близу Петрове цркве или само мјесто *Лим*. Овдје се налазила караванска станица и обично је црква Св. Петра навођена да би се ближе одредио положај мјеста Лим: *ad locum dictum Lim ad ecclesiam Sancti Petri; ad locum Lim prope ecclesiam S. Petri*. Дубровчани су добро познавали предјеле и мјеста у Полимљу јер су ту пословали и трговали, краће или дуже боравили, понекад се дешавало да током путовања претрпе штету и разбојништво. У једном уговору из 1408. године договорено је да караван иде до Лима, и то оним путем до рјечног мјеста Лим (*ad dictum locum Lim*). Црква Светог Петра не спомиње се после 1413. године као караванска станица. Њену улогу преузело је мјесто *Лим*, које је било активно одредиште каравана до 1430. године.<sup>780</sup>

На трговински промет плаћале су се царине. Царина је наплаћивана на трговима на којима је роба продавана, и то само на продату количину робе. Остатак робе трговац је могао да носи на други трг, гдје се поступак понављао. На сву преосталу робу царина је наплаћивана на посљедњем тргу, прије изласка из земље (на граници).<sup>781</sup> На Лиму су крајем XIV вијека постојале царине скопског крајишког гега Пашајита. Царина се, највјероватније, налазила на мосту који је поставио кнез Мирослав, у селу Љетине.<sup>782</sup> Да би привукао дубровачке трговце, Пашајит је 1398. године смањио царину за једну четвртину. Царину су држали у закуп дубровчки царинарници Влахота Милиновић и Прибил Радулиновић 1411. године (*dohaneri dela*

---

<sup>780</sup> Р. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 17 – 19.

<sup>781</sup> А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1984, 25 – 42; *Лексикон српског средњег века*, 792 – 794 (С. Мишић – А. Веселиновић).

<sup>782</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 85.

*dohana de Passait in Limo*). Лимска царина помиње се и 1447. године на путу за Трговиште.<sup>783</sup>

У четири документа Државног архива у Дубровнику забиљежена је црква Грлица као караванска станица. Први пут се помиње 1423. године, када су двојица влаха из катуна Малешевца уговорили да на 40 коња пренесу робу *in loco dicto Lim ad ecclesiam cui dicitur Gerlicina*. Према уговору од 6. јуна 1429. године, изричито се наводи да је караван морао да однесе три салме тканина до рјечног мјеста Лим (*usque ad dictum locum de Limo*), код цркве зване Грлица (*apud ecclesiam vocatam Grliza*). Сљедеће године договорено је да караван допреми 20 товара робе *usque ad Limum penes ecclesiam Gerlizina*. У другом уговору од 25. августа 1430. године забиљежено је да караван треба да пренесе један товар тканина *ultra flumen Limi in ecclesiam Gerlize, super teritorio domini Georgii despota*. Поносници каравана били су из породице Станковић. Црква се налазила у селу Родијеља, на ушћу Грличког потока у ријеку Бистрицу, десну притоку Лима.<sup>784</sup>

Недалеко од жупе Будимље као караванска станица појављује се Црнча у Затону, у жупи Лим. Сачуван је податак из 1365. године о једном каравану чији су поносници били Дробњаци, а који је ишао до Црнче. Два брата Дробњака, браћа Прибој и Вокша, уговором од 3. маја 1365. обавезала су се да одведу Матка Бурмаза здравог и сигурног све до Црнче, у области патријаха, са осам печа (бала) тканине за осам перпера, што значи да је цијена превоза износила је један перпер по комаду (*usque ad Cerenco, contrate patriarche*).<sup>785</sup>

У једном уговору који је склопљен 3. јуна 1353. године између Радомана Јурјевића (човјека Војислава Војиновића) и Марина Капеларија о преносу 82 товара соли наведено је да караван треба да иде у три мјеста: Пријепоље, Буковицу и Добро

---

<sup>783</sup> О промјенама у пословању трговаца и царинама видјети опширније: А. Веселиновић, *Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1 – 2, Београд 1983, 25 – 42; А. Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, 25 – 42.

<sup>784</sup> Г. Томовић, *Дубровачка грађа о цркви Грлици у Полимљу*, 261 – 278 (у тексту су дати оригинали дубровачких докумената са преводом).

<sup>785</sup> Ово насеље је поуздано идентификовао са жичким метохом у Затону М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 124 – 125; Д. Динић – Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, 66; М. Маловић – Ђукић, *Дробњаци у караванској трговини Полимља у средњем веку*, 28.

Поље. Постоји мишљење да је Добро Поље требало идентификовати са Павиним Пољем у жупи Љубовиђа. Село се налази на путу, који иде од Пљеваља на село Отиловиће, планину Ивовик, село Козице и одатле преко Павиног Поља долином ријеке Љубовиђе стизало се у Бијело Поље.<sup>786</sup>

Од друге половине XV вијека као караванска станица на десној страни Лима, насупротив цркве Светог Петра, развија се Никол-трг или Никол-пазар.<sup>787</sup> Први сачувани податак о тргу налази се у пословној књизи дубровачког трговца Цивана Припчиновића. Циван је 1456–1457. откупљивао црвац (*chermesium*—сматра се да је то руда цинабарид, мада постоји и мишљење да је то сировина за бојење) од људи из Никол-пазара.<sup>788</sup> У почетку се на овом тргу продавало се робље. Трговина робљем била је један од најуноснијих послова у средњем вијеку. У једном документу (прије 1467. године) забиљежена је продаја роба Радоја Божидаровића из Милина код Дубровника, кога је тада на Никол-тргу купио неки Хамза за 30 дуката од једног Дробњака. У дубровачким документима 70-тих година XV вијека помињу се пословни људи из Никол-пазара: Љубен Вукашиновић, Радослав Марковић, Дмитар Радичевић из Бистрице код Никол-трга, Рађенко Миљеновић, Владислав Сакочевић из Пештера код Никол-трга и др. Трговци са овог трга извозили су само: восак и црвац. У једном документу Которског архива из 1497. године записано је, да је цариник у Рисну Јован Бонуловић из Никол-пазара. Овај податак представља први помен Никол-пазара у Которском архиву.<sup>789</sup>

Крајем XIV и у XV вијеку дошло је до значајних политичких, привредних и друштвено-економских промјена, које су се нарочито одразиле на трговину у дијелу Полимља под влашћу Бранковића. И поред опште заинтересованости за несметано обављање трговине, у појединим периодима долазило је и до њеног обустављања.

---

<sup>786</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 93.

<sup>787</sup> Ж. Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, Бијело Поље, 95 – 96.

<sup>788</sup> Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 63; И. Воје, *Прилог трговини црвцем (chermesium) у средњовековном Дубровнику*, *Историјски часопис LVI*, Београд 2008, 101 – 116.

<sup>789</sup> И. Стјепчевић – Р. Ковијанић, *Први помени Никол – пазара и Бијелог Поља*, *Историјски записи 2*, књ. X, Цетиње 1954, 610; М. Лутовац, *Бихор и Корита*, 62; Б. Храбак, *Пословни људи Полимља (1350 – 1700)*, 50 – 252; Ж. Шћепановић, *Преглед прошлости Бијелог Поља и околине до 1918. године*, 95 – 96.

Ове промјене праћене су присуством Османлија и утицаће на смањење трговине, све до коначног пада Деспотовине 1459. године.<sup>790</sup>

У трговачком промету четрдесетих и педесетих година XV вијека као полазиште дубровачких каравана јавља се у два уговора (1446. године), караванска станица у Бродареву, смјештена у лијепој и плодној котлини. Према првом уговору двојица влаха из катуна Мириловци обавезала су се Марину Бунићу да ће до краја јула превести 200 товара олова из Бродарева у Дубровник, а у повратку да пренесу со исте тежине и 10 лаката тканина. У другом уговору Влад Андрић из Трговишта продао је у име Бошка Карчића из Плане 36 милијара олова Которанину сер Михајлу Платашићу. Нису сачувани подаци о Бродареву као циљу дубровачких каравана или једном од његових одредишта.<sup>791</sup>

Југоисточно од манастира Давидовице, на десној обали Лима, леже рушевине манастира Мили, које је у средњем вијеку спадала у мање посјећене караванске станице у Полимљу.<sup>792</sup> Према уговору од октобра 1413. године, Хлапац Станковић обавезао се да пренесе робу до манастира Мили, при чему је у уговору остављена могућност да ће – уколико се не буде могла прећи ријека Лим – робу доставити у Пријепоље.<sup>793</sup> У близини манастира налази се велика стијена, постоји мишљење да је да је ту била скела за прелазак преко ријеке према манастиру.<sup>794</sup>

Једна од мањих караванских станица била је кућа Прибила Кучинића. У изворима Дубровачког архива Прибил се помиње 9. јула 1392. године као *Pribilli Cuchnich hominis domini Volchi*, затим 1401. године *ad locatum vocatum Pribil Cuchinich* и 1406. године *ad viam Limi usque ad domum Pribil Cuchinic*.<sup>795</sup> Постоји

---

<sup>790</sup> А. Veselinović, *Trgovina u Srbiji u doba Despotovine*, Beograd 1982, 49 – 56 (необјављени магистарски рад).

<sup>791</sup> Р. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 17, 20, нап. 68.

<sup>792</sup> Б. Кнежевић, *Цркве и манастири у средњем Полимљу*, 77 – 78.

<sup>793</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 87.

<sup>794</sup> С. Терзић, *Белешке са историјско – географских истраживања средњег Полимља*, 510.

<sup>795</sup> *Diversa Cancellarie* 30, fol. 124', 9 VII 1392; Vol. 34, fol. 15 – 15', 15 IX 1401; Vol. 36, fol. 85, 13. VIII 1406; М. Динић, *Област Бранковића, 7*; Исти, *Српске земље у средњем веку*, 151; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 109.



мишљење да село Прибила Кучинића треба идентификовати са селом Кучин на лијевој страни Лима, сјеверно од Пријепоља.<sup>796</sup>

На десној обали Лима, јужно од Пријепоља, налази се Ивање, помиње се у једном дубровачком уговору 1407. године.<sup>797</sup> Село Дренова сјеверно од Пријепоља, среће се у два уговора (18. јула и 15. августа 1424. године) као циљ каравана,<sup>798</sup> а у два уговора као једно од мјеста гдје се упућују каравани (уз Брезу).<sup>799</sup> Ивање и Дренова припадала су групи мањих караванских станица.<sup>800</sup>

У Доњем Полимљу, у жупи Дабар налазила се црква Светог Николе у Бањи, гдје су каравани свраћали од 1402. до 1415. године. У документима је навођено да караван треба да иде код цркве Светог Николе (1401, 1405, 1415) или је само назначена Бања (1405, 1411, 1414).<sup>801</sup> У уговорима се наводила јасна одредница припадности *ad partes Sclavoniae in loco vocato ecclesia S. Nicolay* (18. јул 1405).<sup>802</sup> У Дабру се налазио и манастир Св. Ђорђа, у селу Мажићи, на лијевој обали Лима. Иако се не помиње у документима као трг, сачувана микротопонимија (Панађуриште, Падалиште, Строја, Соколин, Кула-караула, Зборњача и др.) указује нам да се манастирски трг налазио на планини Побиженик.<sup>803</sup>

Као караванска станица у дубровачким документима помиње се и утврђени град Северин. Остаци утврђења данас се налазе на врху брда Међустене, око два km југоисточно од данашњег Северина, на путу Прибој – Рудо.<sup>804</sup> Северин се убраја у мање познате и веома ријетко посјећиване караванске станице у Полимљу. У *Lamenta de foris* од 30. јануара 1449. године наводи се да је извјесни *Dmitar Vuchosich qui stat sub Seuerino in Polimie, homo domini chercech Stiepani*, опљачкао и убио једног

<sup>796</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 93.

<sup>797</sup> Р. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 16, нап. 50.

<sup>798</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 92.

<sup>799</sup> *Vrixa et usque ad locum que dicitur Drinua*, 18. VII 1425; *Vrixa et usque ad locum que dicitur Drinua*, 15. VIII 1425. Р. Ђук, *Бреза и Коморани – средњовековна насеља у Полимљу*, 71.

<sup>800</sup> Р. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 16.

<sup>801</sup> Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 85.

<sup>802</sup> Р. Ђук, *Косаче и Полмље*, 381.

<sup>803</sup> В. Шалипуровић, *Средњовековни метох и трг манастира светог Ђорђа у Мажићима по до данас сачуваним називима места*, 129 – 147.

<sup>804</sup> М. Николић, *Два средњовековна града у југозападној Србији*, 35 – 39; Д. Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља*, 42 – 43; *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 253 (В. Петровић)

Дубровчанина.<sup>805</sup> Академик Десанка Ковачевић–Којић сматра да је на овом мјесту сигурно било више трговачког промета, а сачувани топоними Догања и Подгање изведени од *dogana* (италијански назив за царину) указују на могућност постојања и царине.<sup>806</sup>

Караванске станице у Полимљу забиљежене у архивској грађи у годинама:

Пријепоље	1343–1390, 1405–1437, 1447, 1451.
Буковица	1353, 1365, 1405–1412.
кућа Прибила Кучинића	1392–1406.
црква Светог Петра	1393–1413.
Лим	1401–1430.
црква Светог Николе у Бањи	1402–1415.
Ивање	1407.
Равно	1407.
црква Мили	1413.
Бреза	1422–1437.
црква Грлица	1423–1430.
Комарани	1424–1436.
Дренова	1424–1425.
Бродарево	1446. <sup>807</sup>

Уклањање жупана Николе са историјске позорнице (1373) изазвало је крупне и далекосежне промјене у „земљи“ Дрини, Полимљу и у старој Рашкој уопште. Највећа српска феудална област подијељена је између кнеза Лазара и босанског бана Твртка. Српска држава изгубила је „земљу“ Дрину са трговима који су се ту налазили. Међутим, промјена власти није утицала на привредни развој. Напротив, припајањем босанској држави долази до привредног успона овог простора. Сигурно

<sup>805</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 241 – 242.

<sup>806</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 111.

<sup>807</sup> Р. Ђук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 23.

је у првој половини XIV вијека било тргова у горњем току Дрине. Тргови се овдје јављају као караванске станице, гдје су људи и стока одмарали на свом дугом путовању.<sup>808</sup>

Поједина мјеста Горњег Подриња у изворима често се наводе да су *de Drina*. Током 40-их и 50-их година XIV вијека у дубровачким изворима забиљежени су становници *de Drina* да су укључени у трговину, набавку робе и да узимају кредите у Дубровнику.<sup>809</sup> Можда се називом *Дрина* не означава само област већ и трг. За становнике овог простора јавља се посебан назив *Дрињанин* (7. X 1387. *Cheruatunus Pridicobil, Drignanin de Drina*).<sup>810</sup> Академик Д. Ковачевић-Којић претпоставља да насеље под називом *Дрину* треба разумјети као првобитно име Хоче (Фоче).<sup>811</sup> То потврђује податак из 1369. године да браћа Брајко и Милетин Прибојевић јамче за Николу *са Дрине из Хоче* да ће довести на суд да одговара Ивану Огреји.<sup>812</sup> Послије освајања Хоче 1465. године Османлије су основале Дрински кадилук са сједиштем у Хочи. Кадилук се од 1483. године помиње као Фоча, а од 1495. назива се Фочанским кадилуком. И ово нам указује да када се помиње предио Дрина у изворима највише се мисли на Хочу.<sup>813</sup>

У „земљи“ Дрини као трг и караванска станица прва се помиње Хоча у једном дубровачком уговору из 1366. године. Од тада па до 1436. године она је била крајње одредиште каравана из Дубровника за источну Босну. Захваљујући свом повољном положају била је предодређена за веће тржиште.<sup>814</sup>

На брду Градац, које се налази на лијевој обали Дрине, постојала је тврђава (није познато вријеме настанка), а сигурно је подигнута накнадно са циљем да штити Хочу. У једној архивској биљешци из 1453. године записана су двојица дужника *de*

---

<sup>808</sup> D. Kovačević – Kojić, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 110 – 111.

<sup>809</sup> D. Kovačević – Kojić, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, 109 – 125.

<sup>810</sup> Хрватин Придикобил Дрињанин са Дрине изјављује и обавезује се Михоу Менчетићу коме је на Дрини украден један коњ, да ће се он или његов син трудити да га пронађу... Div. Sanc. 27, fol. 42, 7. X 1387.

<sup>811</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 42.

<sup>812</sup> Div. Sanc. 27, fol. 42, 7. X 1387.

<sup>813</sup> Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*, 137.

<sup>814</sup> Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 18 – 20.

*soto Choc*, из хочанског подграђа.<sup>815</sup> То подграђе вјероватно је подигнуто током прве половине XV вијека.

О живости караванског саобраћаја и полету трговине у Хочи, крајем XIV и у XV вијеку, драгоценост свједочанства пружају подаци из књига дубровачке канцеларије и нотаријата. Спорадични подаци могу се наћи и у другим књигама дубровачког архива. Главни носиоци трговине у Хочи били су Дубровчани. У трговини су, поред Дубровчана, учествовали и домаћи људи. У Хочи се развио доста брзо домаћи трговачки слој, који се на почетку трговачке каријере често задужује код дубровачких трговаца, нарочито у периоду од 1396. до 1453. године.<sup>816</sup> Хочани су у Дубровнику узимали робу на кредит, а дугове су подмиривали испорукама сировина. Тако је, на примјер, дубровчанин Дамјан Соркочевић често кредитирао трговце из Хоче, а од њих, на име дуга, одузимао је восак.<sup>817</sup> Проф. Д. Ковачевић-Којић, прегледајући књигу дугова Дубровачке општине (1400–1453), дошла је до закључка да су 82 хочанска трговаца задужила своту 7.222 дуката и 4.058 перпера.<sup>818</sup> На основу ове суме види се да Хоча није више само трг локалног значаја него да је постала највеће трговачко средиште „земље“ Дрине.

Први Дубровчани, као житељи Хоче, јављају се 1402. године, а до 1465. стално настањених Дубровчана било је 95. Њихово присуство имало је велики утицај на трговачке набавке и пословни рад домаћих људи. Од педесетих година XV вијека замире активност Дубровчана, о основни узрок је све ближа опасност од Османлија.<sup>819</sup>

Предмет караванске трговине до краја XIV вијека већином је била со. Главни производ Хоче и њен први извозни артикал био је восак. Вишкови житарица и других сточарских производа из „земље“ Дрине прихватани су у Хочи. Првих деценија XV вијека Хочани тргују воском, кожама и другим сточарским производима, црвцем,

---

<sup>815</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 90.

<sup>816</sup> О задуживању фочанских трговаца видјети табеларни преглед у: Д. Ковачевић, *Трговина и средњовјековној Bosni*, 113 – 114; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 168 – 170 .

<sup>817</sup> Д. Ковачевић, *Трговина и средњовјековној Bosni*, 60.

<sup>818</sup> Посебно се издваја седам пословних људи са кредитима од 300 до 1.000 дуката. Д. Ковачевић, *Трговина и средњовјековној Bosni*, 108, 113, 125.

<sup>819</sup> Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 34.

оловом и сребром, а увозе велике количине вунених тканина, затим со и мрчарију. Најпознатији власи поносници били су Хребелјановићи. У већини уговора о превозу робе Хоча је била циљ каравана, а у осталим (2) забележена је као једно од мјеста (уз Горажде и Пријепоље) у која су слати каравани. Од седамдесетих година XV вијека у дубровачким документима забележено је опадање трговачке дјелатности Хочана.<sup>820</sup> У фочанском крају данашње име села Бастаси представља успомена на средњовјековни начин организованог саобраћаја и преноса робе.

Често се дешавало да се један исти трговац сели са мањег у већи трг и обрнуто. Тако је Радосав Сорчић 1396. године забиљежен као Хочанин, а 1394. као трговац из Устиколине. Тврдиша Мирушковић из Хоче послје 1440. године јавља се као трговац у Горажду.<sup>821</sup>

Међу значајнијим трговцима у Хочи истицали су се: Радоје Дубијевић,<sup>822</sup> браћа Цријеповићи (Раде, Радивој, Радијенко), Обрад и Дабижив Нартичић, Радосав Брајковић, Миљ Божичковић, Богдан Богчиновић, Радосав Мирковић и др.<sup>823</sup>

Низводно од Хоче налазила се каравнска станица и трг Горажде. Етимолошко поријекло назива Горажда потиче од старог словенског имена Горазд.<sup>824</sup> Први пут се помиње 1376. године, када је забиљежено да се коже из Горажда замјењују за дубровачку со.<sup>825</sup> Један од сточних производа који је био важан извозни артикал биле су коже. У уговору од 1. маја 1379. шесторица влаха поријеклом из катуна Кресојевић обавезала су се да 100 салми соли из Дубровника доставе Зорану Милгостићу и Миладину Храниславићу у Прачу или *Gorasde ad forum vlachi de Cosača*.<sup>826</sup> Током 80-тих и 90-тих година XIV вијека власи су допремали со у Горажде

---

<sup>820</sup> D. Kovačević – Kojić, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, 113 – 123; Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 32 – 33.

<sup>821</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 188.

<sup>822</sup> Е. Kurtović, *Zaduživanja Radoja Dubjevića, trgovca iz Foče*, *Bosna franciscana XIV/25*, Sarajevo 2006, 181 – 190.

<sup>823</sup> Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko – socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*, Tuzla 1986, 96.

<sup>824</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 44, нап. 65.

<sup>825</sup> D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 32.

<sup>826</sup> Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, 31.

са приморија.<sup>827</sup> Од тргова у босанској држави највећи број каравана натоварених сољу упућиван је у Горажде. Горажде се развило у познати трг сољу на коме се усталила продаја и куповина овог артикла. У лето 1443. упућена су у Горажде чак 442 товара соли.<sup>828</sup>

Гораждански трговци јављају се у изворима тек 1420. године. Своје боравке у граду Св. Влаха, осим трговачких, користили су за обављање других финансијских трансакција узимајући кредите од дубровачких трговаца и произвођача сукна. Појединци су пословни капитал обично позајмљивли на почетку трговачке каријере. Трећина кредита везана била је за дубровачког сукнара и трговца Петра Панделу, који је горажданским трговцима помагао у проширењу започетих послова.<sup>829</sup> Кредите су подизала 44 горажданска трговца, у периоду од 1420. до 1463. године. Додуше, нису се задуживали континуирано сваке године. Укупно је било задужења 118, а укупна свота 4.735 дуката и 2.052 перпера. Поједини трговци пословали су са капиталом већим од 1.000 дуката.<sup>830</sup> Горажде није имало само локални значај већ је било укључено у трговинску размјену ширих димензија. Интересантно је истаћи да овдје Дубровчани долазе и пролазе, не задржавају се као у Хочи, како би се можда очекивало, с обзиром на развијеност трга.<sup>831</sup>

И поред гаранција које су добијали од владара и обласних господара, често се дешавало да су трговци пресретани на путевима, гдје им је насилно одузимана роба. Подаци о томе налазе се у серији тужби ван града *Lamenta de foris*. Тако је фебруара 1449. године, Горажданин Радоје Вианрић отео коња Стијепу Н. Цријевићу током боравка у Горажду, на путовању за Смедерево. Шест година касније, Вукац

---

<sup>827</sup> М. Гецић, *Дубровачка трговина сољу у XIV веку*, Зборник Филозофског факултета III, Београд 1955, 142.

<sup>828</sup> Д. Ковачевић, *Трговина у средњовјековној Босни*, 32.

<sup>829</sup> Д. Динић – Кнежевић, *Петар Пантела – трговац и сукнар у Дубровнику*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XIII/1, Нови Сад 1970, 125 – 137; В. Нрабак, *Горажде од XIV до XVI века*, 18.

<sup>830</sup> В. Нрабак, *Горажде од XIV до XVI века*, 18.

<sup>831</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 90; Иста, *Насеља у земљи Косача*, 366.

Тврдисалић отео је једном Гунчетићу на царини пред Гораждем три комада сребра и још шест литара.<sup>832</sup>

Међу истакнутијим горажданским трговачким породицама били су: Златарићи,<sup>833</sup> Обрадовићи, Љубавићи, Вукосалићи, Прибисаљићи, Радосалићи, Стојасалићи и Богосаљићи.<sup>834</sup>

Постоје индиције да су чланови породице Косача скупљали и продавали остварене вишкове производа у Горажду. У уговорима се често наводи да робу треба испоручити *in Gorasde ad forum voivode Sandagl* или *ad forum Gorasde*. Временом је у Горажду порастао трговачки промет јер је мјесто имало своју царину у првој половини XV вијека. У једном уговору из 1452. године забележено је да херцег Стефан Вукчић Косача у близини Горажда наплаћује царину (*Applicuisse apre Gorasde et vellet solveere gambell guam soluitur cherceg Stefano*).<sup>835</sup>

Трговци из Хоче и Горажда склапали су између себе друштва ради што успјешнијег трговања воском. Поред воска Гораждани су извозили обрађене коже, вишкове житарица из ближе или даље околине, олово, сребро, коње, итд. Што се тиче увоза – највише се трговало тканинама дубровачке производње. Послије 50-тих година XV вијека, трговинска активност горажданских трговаца слаби. На основу активности домаћих и дубровачких трговаца стиче се утисак да је Горажде било привредно слабије развијено од Хоче.<sup>836</sup>

Између Хоче и Горажда налазио се трг Устиколлина, који је познат из извора тек 1394. године. Трг је готово увијек припадао породици Павловића, а не Косачама. У односу на остале тргове у источном дијелу босанске државе у Устиколлини се доста рано јављају Дубровчани. Овдје је кнез Павле Раденовић успоставио трг сољу, на коме се тада због промета наплаћивала царина. У периоду од 1402. до 1404. године у

---

<sup>832</sup> В. Hrabak, *Goražde od XIV do XVI veka*, 22.

<sup>833</sup> Е. Kurtović, *Zlatarići – trgovci iz Goražda*, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 33, Sarajevo 2006, 197 – 210.

<sup>834</sup> Види детаљније: Р. Živković, *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko – socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću*, 73 – 93.

<sup>835</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 44, 91, нап. 26.

<sup>836</sup> В. Hrabak, *Goražde od XIV do XVI veka*, 20 – 25.

њој је пристигло неколико каравана. Од друге деценије XV вијека трг слаби и њен значај прелази на Хочу.<sup>837</sup>

Међу мање посјећене караванске станице у „земљи“ Дрини убраја се Тјентиште на Сутјесци, које је своје име добило по шаторима.<sup>838</sup> Први пут се помиње 15. фебруара 1418. године, када су *Radoe Dubieulich et Veselcus de Tintista* направили уговор о задуживању (116 дуката) код Дубровчанина Михаела Соркочевића.<sup>839</sup> У дубровачкој архивској грађи забиљежено је неколико дубровачких трговаца на подручју Тјентишта. Задужења од 1400. до 1463. године дају имена тринаест домаћих трговаца. Укупна сума задужења износила је 918 дуката и 489 перпера.<sup>840</sup> Ријеч је о трговцима чије су могућности и капитал јако скромни. Међу њима само се истиче Радашин Радаковић, чије задужење једва прелази 100 дуката.<sup>841</sup> Подаци из докумената указују да је Тјентиште тек почело добијати карактер сталног насеља.<sup>842</sup> У једној архивској забиљешци из 1450. године наведено је се ту налази царина, која је била предмет реакције Дубровчана према херцегу Стефану, а за њу је одговарала његова мајка Катарина (*gabella de Tintiste la qual asuna soa madre...de Tintiste nui parleremo cum la madre*).<sup>843</sup>

Интезиван трговачки промет између „земље“ Дрине и Дубровника, кретање каравана и трговаца у оба правца доприносили су унапређењу привредног амбијента. Поред наведених мјеста као мале караванске станице служили су градови-утврђења: Сокол, Вратар, Тођевац, Јелеч, Самобор и њихова подграђа.<sup>844</sup>

Град Соко се налази у близини састава Пиве и Таре, на стјеновитом бријегу изнад Шћепан Поља.<sup>845</sup> Имао је значајну улогу у земљи Косача: ту је војвода Сандаљ

---

<sup>837</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 126; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 92.

<sup>838</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 93.

<sup>839</sup> *Debita Notariae*, XIII, fol. 14, 15. II 1418.

<sup>840</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, 93 – 94, 108.

<sup>841</sup> Р. Живковић, *Утјесак приморских градова на економско – социјалне промјене у босанском друштву у 14. и 15. stoljeću (Појава грађанске класе и новог племства)*, 148 – 150.

<sup>842</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Насеља у земљи Косача*, 364.

<sup>843</sup> Новак Мандић Студо, *Земља звана Гацко I*, 454 – 455; Е. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, 58, нап. 181.

<sup>844</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*, 175 – 177.

<sup>845</sup> *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, 272 (С. Мишић).



издавао даровнице и повеље, примао посланства и задржавао се љети ради одмора. Соко је имао своје подграђе које се налазило на Шћепан Пољу,<sup>846</sup> први пут се помиње 27. маја 1428. године (*de subtus Sochol*).<sup>847</sup> Подсокол се углавном помиње у вези с дубровачким посланствима.<sup>848</sup> У нотарским списима, једино је забиљежен трговац Наход Богчаић *de subtus Sochol* као човјек *voiuode Sandagl*.<sup>849</sup> Он се 1428–1434. три пута задужио код кредитора за своту од 268 перпера и један грош.<sup>850</sup> У периоду од 1447. до 1455. године три младића из Подсокола дошла су у град под Срђем на учење заната.<sup>851</sup> Соко је био удаљен од главних трговачких путева, па је због тога подграђе града слабије привредно развијено.<sup>852</sup>

Тврђава Вратар налазила се на путу који је из Дубровника ишао на Требиње, Билећу, Гацко, затим се спуштао у тјеснац ријеке Сутјеске. Она је штитила улаз у тјеснац Сутјеске, између Нинковића и Сухе.<sup>853</sup> Према подацима из Дубровачког архива караван са сребром дубровачких трговаца, који је долазио у мају 1435. године из Сребрнице, претрпио је разбојништво *in castro vohato Vratar*. Испод града развило се подграђе Подвратар, које је било прометно, тако да су појединци постали и трговачки активни. Овдје је војвода Стефан Вукчић 1436. године успоставио царину, па су му Дубровчани упутили жалбу. Крајем октобра 1444. поново је ту опљачкан караван са сребром. Ове пљачке указују на интензиван промет и кретање трговаца преко Подвратара.<sup>854</sup>

Средњовјековни град Тођевац изграђен је на истакнутој стијени Градина (870 m) изнад лијеве обале рјечице Хрчавке, лијеве притоке Сутјеске, у подножју планине

---

<sup>846</sup> К. Лиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 244, 252; М. Поповић, *Соко град над Шћепан Пољем – замак са задужбинама Косача* –, 17 – 21.

<sup>847</sup> *Debita Notariae XIV*, fol. 192, 27. V 1428.

<sup>848</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 195.

<sup>849</sup> *Deb. Not. XIV*, fol. 192, 27. V 1428.

<sup>850</sup> *Deb. Not. XIV*, fol. 192, 27. V 1428; *Deb. Not. XVI*, fol. 53, 9 – 19. VI 1433; *Deb. Not. XVI*, fol. 219, 26. V 1434.

<sup>851</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Архивско – историјска истраживања горњег Подриња*, 122 – 124.

<sup>852</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Насеља у земљи Косача*, 365.

<sup>853</sup> Г. Шкриванић, *Путеви у средњовековној Србији*, 45 – 47.

<sup>854</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 112; К. Лиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*, 289 – 290, нап. 255, 269; М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 197; Новак Мандић Студо, *Земља звана Гацко I*, 452 – 454.

Тођевац.<sup>855</sup> Подграђе Тођеваца први пут се помиње 1398. године у вези с пљачком једног дубровачког каравана (*Caravanus sub castro de Tolyavez*). Изгледа да су Дубровчани тада само пролазили кроз Тођевац и да се његово подграђе није развило у неко запаженије насеље.<sup>856</sup>

Жупи Гозби припадао је град Јелеч с подграђем Подјелечом, који се први пут помиње у августу 1420. године у једној оптужби против Вукоте Обрадовића око продаје соли (*loco dicto Jeleč emisset certam salis quantitatem ab accusatori predicto*).<sup>857</sup> У његовој се близини налазио средњовјековни трг (*mercatum Gobsa*). Локални назив Подјелеч продро је у латинске дубровачке изворе, што свједочи да је ријеч о развијеном подграђу. У дубровачим документима помиње се десетак људи из Подјелеча у вези с неким ситнијим трговачким пословима.<sup>858</sup> Током 30-тих година XV вијека у трговачкој дјелатности изстицао се Шаин Жуњевић из Јелеча. Већина истраживача је сматрала да се ради о овом Јелечу. Међутим, Б. Храбак је у подробној анализи установио да је у питању Јелеч под планином Рогозном, у Деспотовини.<sup>859</sup>

У жупи Прибуд налазио се град Самобор, познато утврђење Косача, са војном и резиденцијалном функцијом. Остаци града налазе се на стјеновитом врху Боровске планине, изнад ушћа рјечице Јањине у Дрину.<sup>860</sup> У дубровачкој грађи сачувана су три уговора (из 1397. и два 1435. године) у којима изричито стоји да се каравани из Дубровника шаљу у Самобор.<sup>861</sup> Испод тврђаве, простирало се подграђе (*sotto Samobor*), које изгледа није имао значајнију привредну функцију. Самобор је највећа и најпространија тврђава Косача у „земљи“ Дрини.<sup>862</sup>

Ова подграђа нису имала исти привредни значај и нису била подједнако развијена. Већина њих остаје на нивоу села, а по начину привређивања почињу се

---

<sup>855</sup> Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима, 296 (Ј. Мргић).

<sup>856</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 104, нап. 119.

<sup>857</sup> Е. Куртовић, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranic Kosača*, 64, нап. 210.

<sup>858</sup> М. Динић, *Земље херцега Светога Саве*, 187 – 188, 235, нап. 39; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 94, 103, 106.

<sup>859</sup> Б. Храбак, *Рударство Старе Рашке феудалног времена*, 184 – 185.

<sup>860</sup> S. Delić, *Samobor kod Drine*, 255 – 269.

<sup>861</sup> М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, 126, нап. 10.

<sup>862</sup> М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 103; Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 101 – 102.

приближавати градским насељима.<sup>863</sup> Изузев Устиколине, која је била под влашћу Павловића, сви ови тргови и караванске станице, градови и подграђа, припадали су члановима моћне породице Косача.

Привредни успон Полимља и Подриња означава снажан процес урбанизације у првој половини XV вијека.<sup>864</sup>

Оно што је допринијело појави великог броја караванских станица и тргова, малих и великих, подудара се се снажним привредним развојем Дубровника, тако и српских земаља и области Косача крајем XIV и у првој половини XV вијека. И поред мијењања граница и власти, привредни развој овог простора све вријеме је текао несметано. Велики број караванских станица, тргова и подграђа о високом ступњу привредног развоја ове области.

---

<sup>863</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Насеља у земљи Косача*, 365.

<sup>864</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Пљевља у урбанизацији Полимља и Горњег Подриња*, Гласник Завичајног музеја, књ. 2, Пљевља 2001, 21 – 25.



Карта број 2: Путне станице у Средњем и Доњем Полимљу и Горњем Подрињу<sup>865</sup>

<sup>865</sup> Историјска карта Историјског института (пробни лист V) из 1957. године.

## V.4. Рударство

Рударску производњу у средњовјековној Србији покренули су њемачки рудари Саси око средине XIII вијека, а прво мјесто гдје су дјеловали било је Брсково у долини ријеке Таре, код данашњег Мојковца.<sup>866</sup> Први помен средњовјековног рударског насеља Брсково потиче из једне одлуке Градског вијећа у Котору од 22. августа 1243. године. У документу се говори о развијеној активности которских трговаца вином и њиховом присуству на Брсковском тргу.<sup>867</sup> Овај податак нам указује на постојање трга 40-тих година XIII вијека, што потврђује и могућност да су искусни рудари Саси дошли из Угарске, управо, око 1241 – 1242. године у Србију.<sup>868</sup> Од почетка активности овог рудника, експлоатисани су сребро, гламско сребро (у питању је сребро са одређеним процентом злата) и бакар. Појава ових метала привукла је трговце из приморија.<sup>869</sup> У Брскову је започела рад прва ковница сребрног новца, коју су српски владари најчешће давали Которанима у закуп, као својим поданицима.<sup>870</sup> У руднику је пронађено шест средњовјековних новчића, четири динара српског цара Уроша и два полудинара босанског бана Твртка I Котроманића. Ови налази новца указују на то да је рудник био активан до краја 70-тих година XIV вијека.<sup>871</sup>

Развој рударства значио је прекретницу и снажно је утицао на трговачку размјену и цјелокупни привредни и друштвени развитак средњовјековне Србије.

---

<sup>866</sup> Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, 99 – 105.

<sup>867</sup> Текст одлуке Градског вијећа у Котору помјера досадашња научна сазнања о првом помену Брскова за 10 –так година раније. Видјети о томе више у: Д. Синдик, *О првом помену Брскова*, Историјски часопис LVI, Београд 2008, 305 – 309.

<sup>868</sup> О рударству у средњовјековној Србији исцрпно: С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд – Нови Сад 2002, 21.

<sup>869</sup> *Исто*, 22 – 23.

<sup>870</sup> О руднику Брсково писало је више аутора, навешћемо неке: И. Воје, *Фрагменти о Брскову*, 93 – 100; С. Ћирковић – Д. Ковачевић – Којић – Р. Ћук, *Старо српско рударство*, 21 – 32; Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, 99 – 105; Г. Томовић – С. Пушица, *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*, 72 – 74.

<sup>871</sup> О томе види више: В. Иванишевић – П. Лутовац, *Остава српског и босанског средњовековног новца из Брскова*, Нумизматичар 29, Београд 2011, 319 – 328.



Поступно се отварају рудници у другим дјеловима српске државе.<sup>872</sup> Међутим, архивска грађа не биљежи рудокопе на простору Полимља и Горњег Подриња. Може се ипак претпоставити да је због близине средњовјековног рудника Брскова на овом простору ипак постојала извјесна рударска активност.

Сјеверно од манастира Светог Николе у Бањи, уз поток Јармовац, археолошким ископавањем нађен је велики број остатака рударских јама и за прераду руде. У Јармовачком потоку пронађене су рудоносне жиле бакра и гвожђа, затим већи број налаза камених алатки и керамике, који упућују на експлоатацију у праисторији и средњем вијеку.<sup>873</sup>

Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића из 1412. године, који је утврђивао и неку врсту статуса града Новог Брда, даје прецизне одредбе о рудницима и има за циљ да предуприједи евентуалне сукобе и спорове и да на тај начин створе правне претпоставке да се производња одвија неометано и ефикасно.<sup>874</sup>

У два уговора из 1446. године власи поносници обавезали су се да превезу знатне количине олова из Бродарева у Дубровник. Сљедеће године, 30. септембра, власи поносници превезли су 30 милијара олова из Пријепоља у Дубровник за дубровачког трговца Љубишу Ивановића. Приликом мјерења у Дубровнику фалила је одређена количина олова, те је направљен је договор да се утврди да ли је разлика настала усљед неподударања мјера или због тога што није испоручен сав износ олова. Према уговору од 7. јуна 1451. године тројица влаха Дробњака обавезала су се да натоваре 120 коња олова и да га доведу у Котор о свом трошку. Ово олово највјероватније је потицало из познатих српских рудника, а можда и из Полимља.<sup>875</sup>

У затонском селу Црнци вјероватно је било рударења, судећи по називу који је потицао од црвеног орудњеног земљишта. Многи топоними у Средњем и Доњем

---

<sup>872</sup> Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, 99 – 105.

<sup>873</sup> Р. Бунарџић – М. Бунарџић – С. Дерикоњић – С. Гавовић, *Топографија Полимља - археологија*, св.1, 76 – 86.

<sup>874</sup> Видјети: Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.

<sup>875</sup> Р. Ћук, *Караванске станице у Полимљу у средњем веку*, 20; М. Маловић – Ђукић, *Дробњаци у караванској трговини Полимља у средњем веку*, 31.

Полимљу указују на старо рударење: Плано, Равни Гвозд, Вигњиште, Бакаровина, Златарско брдо, Рупај, Металка, Црвено прло, Рудопоље итд.<sup>876</sup>

Хоча није забиљежена у архивским документима као рударско мјесто, али имала је значајно мјесто у промету метала (сребро, олово). У фочанском крају име села Саш подсјећа на рударе Сасе, а назив насеља Подпећ указује на могуће топљење руде.<sup>877</sup>

Пошто су Османлије преузели највећи број термина од Срба, које су ови опет преузели од Саса, веома је тешко без помоћи писаних извора и археолошких испитивања одредити вријеме коме припадају ови топоними: средњем вијеку, или турском добу.<sup>878</sup>

Производња жељеза у другој половини XV вијека била је значајна, а жељезо тражено на тржишту.<sup>879</sup> У сумарном попису санџака Босна из 1468/69. године у састав султановог хаса у нахији Самобор био је укључен пазар Чајниче, који је био рудник жељеза, и села Мрковић, Клушчић, Кржава, у којима су се налазили рудници жељеза.<sup>880</sup> Освајањем Србије и Босне Османлије су показивале посебан интерес за одржање рударске производње и углавном су наставиле експлоатацију рудног блага са затеченим стручним снагама, из постојећу терминологијом.<sup>881</sup> У поменутом попису у нахији Поблаћ у саставу султановог хаса пописана су Подца као рудник жељеза.<sup>882</sup>

Подаци о рудницима налазе се и у поименичном попису из 1475/77. године и потврђују нам активност ових жељезних рудника. Султановом хасу припадали су рудници жељеза: пазар Чајниче, Кражева, Мркојич, Клушчић и Бучје у Поблаћу. У Чајничу су пописана 194 домаћинства, 10 нежењених пунољетних чланова и џемат муслимана (од шест лица), а укупан годишњи приход овог царског хаса износио је

---

<sup>876</sup> Г. Томовић, *Средњовековна рударска топонимија у околини Пријепоља*, Милешевски записи 2, Пријепоље 1996, 91 – 98.

<sup>877</sup> А. Вејтић, *Повјест и умјетност Фоће на Дрини*, 28; Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 19.

<sup>878</sup> С. Мишић, *Топономастика као извор за историјску географију (примјер Пљеваљског краја)*, Гласник завичајног музеја књ. 2, Пљевља 2001, 33.

<sup>879</sup> А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, 9 – 11.

<sup>880</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 46.

<sup>881</sup> А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, 9.

<sup>882</sup> А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 46.

74.278 акчи. Подаци из пописа показују да се у руднику одвија жива активност. На ријеци Јањини радило је шест самокова (механизованих ковачница) на које се плаћао порез по 150 акчи. У Чајничу је радило 415 ложишта (пећи) за таљење, од сваке је држава узимала по осам акчи. Број кућа у руднику Кражева порастао је од задњег пописа (1468/69) за 26 домова. Рударска производња на подручју Кржева ишла је узлазном путањом: године 1475/77. радило је 313 пећи за таљење и 10 самокова, а државни приход износио је 8.554 акче. Царски рудници Мркојич и Клушчић били су мања рударска насеља, са укупним државним приходом од свега 1.765 акчи. Бучје у нахији Поблаћ имало је 47 домова, 10 неожењених пунољетних чланова и два самокова, од којих је приход био по 250 акчи годишње. Укупан приход од рудника, који се сливао у султанову касу, износио је 2.786 акчи.<sup>883</sup>

---

<sup>883</sup> А. С. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 3 – 8; А. Handžić, *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*, 36 – 37.



## V.5. Остала занимања становништва

Поред земљорадње, сточарства, трговине и рударства становништво на простору Полимља и Горњег Подриња бавило се и другим занимањима. О осталим занимањима свједочи нам понеки дубровачки извор, податак из хрисовуља и турски дефтери из 1468/9. и 1475/77. године. Драгоцјену врсту извора представљају и топономастички подаци, који су понекад и једини траг средњовјековног поријекла неког сеоског насеља.

На овом прстору морало је бити доста занатлија да би се подмириле домаће потребе становништва. Сигурно је било ковача, седлара, грнчара, дрводеља, зидара, кожухара и сл.

У хрисовуљи манастира Богородице Бистричке, у међама села Мојстир, као међеник помиње се село **Седларе**. Ријеч је о специјализованом насељу сеоских занатлија који су изграђивали седла.<sup>884</sup>

Ковачи су били најбројније занатлије на нашим просторима, израђивали су металне дјелове за оруђа и оружје. Њихова дјелатност била је неопходна за рад осталих занатлија и других занимања, као и за војну службу.<sup>885</sup> На примјер, сматра се да је на дечанском властелинству било доста ковача, тако да је повећање њиховог броја ограничено законским прописима.<sup>886</sup> Често се у изворима биљежи само ковач, без ближе ознаке специјализације: мачар, оклопар, лукар, брвнар, гвоздар, ножар и др.<sup>887</sup> Тако се у дубровачким документима помињу ковачи Радохна Утишеновић из Самобора и неки Богосалић из Тјентишта.<sup>888</sup> Многе занатске дјелатности којима су се бавила читава села оставиле су трага у називима тих мјеста, па се она могу

---

<sup>884</sup> В. Мошин – С. Ћирковић – Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I 1186 – 1321., 166.

<sup>885</sup> А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 198 – 199; А. Фостиков, *Ковачки занат на тлу средњовековне Србије*, Београдски историјски гласник, Београд 2012, 112 – 115.

<sup>886</sup> *Историја српског народа I*, 368 – 369 (М. Благојевић).

<sup>887</sup> А. Фостиков, *Ковачки занат на тлу средњовековне Србије*, 110 – 111.

<sup>888</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 209, нап. 35.

посматрати као посебна група извора.<sup>889</sup> На овом простору сачували су се називи села који нам указују на ковачку дјелатност: Ковачица, Ковач-брдо, Ковачевине, Ковачево брдо, Ковачићи итд.<sup>890</sup> Штитарски занат оставио је трага у називима неких села. У турском дефтеру из 1475/77. године село Штитарица уписано је у нахији Поблаћ.<sup>891</sup> У жупи Будимљи дужност људи у селу Штитари била је управо да праве штитове. Ту су очувани и трагови из старије прошлости. Једно мјесто усред села зове се Штит.<sup>892</sup> У влашкој нахији Љубовића пописани су: Цветко син ковача, Вукашин син кројача и Петар син свирача.<sup>893</sup>

Развој градских насеља повољно је утицао на развитак занатских грана. Од седамдесетих година XIV вијека чести су уговори, забиљежени у дубровачком натаријату канцеларији, о одласку младића из Пријепоља, Милешеве, Горажда, Хоче, Подсокола и са Дрине,<sup>894</sup> у Дубровник на изучавање заната код појединих дубровачких занатлија.<sup>895</sup> Ови младићи ишли су на занат: обућара (*caligarius*), кожара (*pelliparius*), кројача (*sortore*), ковача (*fabri, ferrarij*), ткача (*textores*) и др. Повремено су младићи из Полимља долазили на занатску службу у Дубровник. Од 1373. до 1378. године забиљежено је шест таквих случајева: два из Пријепоља и четири из Милешеве. У уговору се наводе услови под којима се примају на занат и одређују се обавезе мајстора. Обично је мајстор био дужан да шегрту обезбиједи стан, храну и одјећу и да му уступи неопходни алат. Они су заузврат добро служили својим мајсторима. Вријеме изучавања заната зависило је од узраста шегрта и међусобног договора уговорених страна. И Гораждани су били присутни у Дубровнику, а међу

---

<sup>889</sup> Г. Томовић, *Средњовековна мајсторска села на размеђу сеоског и градског друштва*, Српско село – могућности и даљи правци истраживања, Музеј „Старо село“ Сирогојно и Историјски институт САНУ, Сирогојно 2003, 7 – 17.

<sup>890</sup> О ковачкој дјелатности видјети опширније: А. Фостиков, *Ковачки занат на тлу средњовековне Србије*, 105 – 121.

<sup>891</sup> А. С. Аличић, *Поименични попис sandžaka vilajeta Hercegovina*, 222.

<sup>892</sup> М. Лутовац, *Бихор и Корупа*, 85 – 86, 89.

<sup>893</sup> А. С. Аличић, *Поименични попис sandžaka vilajeta Hercegovina*, 50 – 54.

<sup>894</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Архивско – историјска истраживања горњег Подриња*, 111 – 125.

<sup>895</sup> Послије великог помора 1348., Дубровачка влада преузела је мјере да би оживјела привреду. У мају 1348. године, влада је позвала мајсторе свих струка обећавши им премију од пет перпера годишње и ослобођење свих дажбина, осим царине, ако се обавезу да ту раде најмање пет година. Видјети опширније: Д. Динић – Кнежевић, *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*, 59 – 60.

њима је било и неколико младића који су ту изучавали занате. Од 1440. до 1453. године забиљежена су четири имена младића у дубровачким документима. Међу текстилним мајсторима треба поменути Горажданина Радоњу Тихорадовића, кога је октобра 1440. године канцелар Никола Расков узео за радника годину дана, уз обавезу да ће почети са радом у осам сати и наставити читав дан, за плату од два гроша дневно. Ово је један од ријетких уговора у којем се помиње почетак радног дана. За сваки изостанак са посла казна је износила четири гроша дневно. Међу шегртима у Дубровнику било је младића из Хоче. Почев од 1454. па до 1470. године забиљежено је пет уговора Хочана о изучавању заната на двије до шест година. Потреба за радном снагом била је велика, па су произвођачи сукна плаћали и почетницима које је тек требало увести у посао. Према уговору од 9. марта 1459. године, Ратко Стојковић, подрезивач сукна, узима Цветка Радојевића из Хоче на вријеме од пет година, са платом од 15 перпера и уз давање неких одјевних предмета. Три младића из Подсокола изучавала су занате у Дубровнику од 1447. до 1455. године, а услови су били уобичајни. У периоду од 1381. до 1465. године закључен је већи број уговора (15) са младићима „из Дрине“. За младиће се у уговорима изричито наглашава да су *de Drina*. Поред наведених заната изучавана је и вјештина морепловања. Новембра 1409. године Добрашина Рашића са Дрине узео је поморац Гојислав Милошевић, а младић је имао обавезу пловити четири године куда буде поморац захтијевао, с тим што га је хранио и одијевао, а на крају уговора исплатио би му колико то процијене два добра морнара (једног бира Гојислав, а другог Добрашин). Неки младићи са овог простора посебно су се специјализовали у текстилној индустрији као: бојадисари, гребенари и подстригачи. Већина шегрта остајала је до краја уговора, када би им мајстор као награду за дугогодишњи рад давао десет до петнаест перпера, а веома често и алат за занат. Млади људи рјеђе су се враћали у свој родни крај остајући тако у привлачнијем дубровачком пословном амбијенту.<sup>896</sup>

---

<sup>896</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Arhivsko – istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*, 111 – 125; Д. Динић – Кнежевић, *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровник током средњег века*, 59 – 108; Д. Ковачевић – Којић, *Прилог проучавању занатства у средњевјековној Босни*, Градски живот у Србији и Босни (XIV и XV вијек), Београд 2007, 362 – 364.

Развој трговине на простору Средњег и Доњег Полимља и Горење Подриња пратио је развој занатства, што је подразумијевало и долазак страног становништва, а углавном су то били становници Дубровника. У дубровачким изворима сусрећу се дубровачки златари у Хочи и Горажду, што значи да су се ту прерађивали племенити метали,<sup>897</sup> а центар златарске производње у Средњем Подрињу била је недалека Сребрница.<sup>898</sup> Радоје Прибисалић из Горажда започео је 1476. двогодишње учење златарске вјештине. У Хочи је забиљежен Стјепан Стојсалић и неки Јакша, који су обављали златарске послове. Владан Радојевић забиљежен је као кројач из Хоче. Неколико подстригача сукна из Дубровника дошло је у Хочу 1444. и 1446. године. Ту је пословао и берберин Дмитар Божидаров, али се више бавио трговином него том струком.<sup>899</sup> У Пријепољу се за обућара употребљавао њемачки назив *шустер*.<sup>900</sup>

Из пријепољске средине потицала је трговачка породица Тоболчаревића, која је имала разгранату трговачку активност. На основу презимена може се закључити да су по занимању били израђивачи торби, кеса.<sup>901</sup> Презимена још неких људи са овог простора указује на развијено занатство. Од појединих професија изведена су презимена: предак познате трговачке породице Златарић био златар; отац трговаца Огрије Туларића био тулар. Од осталих занатлија помиње се Радоје Винарић из Горажда као син неког винара.<sup>902</sup>

На крају турских дефтера из 1468/69. и 1475/77. године пописана су занатска села на овом простору. У нахији *Бистрица* 1468/69. године пописана су занатска насеља зидара и ковача (17 лица). Због њиховог значаја за војску и општи привредни амбијент Османлије су их ослободиле испенце, харача и свих других државних пореза. Ова насеља посебно су ангажовна за потребе војних утврђења.<sup>903</sup> У случају да

---

<sup>897</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 202.

<sup>898</sup> О средњовјековном руднику и тргу Сребрници видјети опширније: Д. Ковачевић – Којић, *Средњовјековна Сребрница: XIV–XV вијек*, Београд 2010.

<sup>899</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 202, 210; Б. Храбак, *Фоча до краја XVIII века*, 31, нап. 10, 75.

<sup>900</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Привредни развој средњовјековне босанске државе*, 165, 185.

<sup>901</sup> Р. Пук, *Тоболчаревићи – Дубровчани пореклом из Пријепоља*, 20.

<sup>902</sup> Д. Ковачевић – Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, 235 – 236.

<sup>903</sup> А. С. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, 245.

занатлије предстану да се баве занатством или да не измирују своје обавезе, губили су статус повлашћених и подвргавани су пореским обавезама.

У нахији *Самобор*, за потребе тврђаве Самобор, пописани су ковачи и тесари (шест лица).<sup>904</sup> Два занатска насеља тесара (пет лица) посебно су пописана у нахији *Осаница*.<sup>905</sup>

У поименичном попису из 1475/77. године у нахији *Самобор* уписана су три специјализована занатска села: столари (четири), ковачи (четири) и земберекчије (два). Ова категорија становништва била је ангажована за потребе тврђаве Самобор.<sup>906</sup>

У нахији *Бистрица* занатлије су пописане у дјеловима села: Лашце (жељезари, 2 лица), Загорани (зидари, једно лице), Пода (жељезари, једно лице), Кљуни (зидари, седам лица), Просимљ (зидари, пет лица) и Тимокрајићи (зидари, пет лица).<sup>907</sup>

У дијелу села Наград, у нахији *Сокол*, уписани су Братић и Братовац као земберекчије<sup>908</sup> (једна врста мастора за пушке и топове са опругом–земберек).<sup>909</sup>

У нахији *Осаница*, у дјеловима селима Љубуша и Небраља, пописани су столари.<sup>910</sup>

Једно специјализовано занатско село пушкара, налазило се у нахији *Тођевац*. Ово село служило је потребе војног утврђења Тођевац.<sup>911</sup> Наведени турски извори указују на распрострањеност ковача, зидара, столара, тесара, земберекчија и жељезара.

---

<sup>904</sup> Исто, 244.

<sup>905</sup> Исто, 245.

<sup>906</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 599.

<sup>907</sup> Исто, 599 – 600.

<sup>908</sup> Исто, 599.

<sup>909</sup> A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979, 651.

<sup>910</sup> A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 600 – 601.

<sup>911</sup> Исто, 599.

## VI. ЗАКЉУЧАК

У раду смо обрадили: географски положај и природне одлике, жупе, земље, насеља, становништво, градове, тврђаве, политичке прилике и, на крају, привредне дјелатности становништва области Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња у средњем вијеку.

На основу расположиве грађе и података из опсежне релевантне литературе изводили смо закључке о најважнијим питањима наведене проблематике, које смо разврстали по одговарјућим поглављима.

У географском погледу главне карактеристике рељефа ове области чине сложена геолошка грађа, тектонски предиспониране долине Лима и Дрине, мање долине њихових рјечних притока, планине којим гравитирају и морфолошки облици различите величине и карактеристика.

Средњовјековно становништво на овом простору је имало на располагању прилично повољне природне услове за живот: погодан рељеф, заклоњеност од вјетрова, умјерено-континенталну климу, мноштво површина присојног положаја, обрадиво земљиште, густу хидрографску мрежу, добру повезаност путева, богатство рудама, шумовитост, обиље влаге, простране планинске пашњаке и здраву животну средину. Све ове набројане одлике пружале су повољне услове за живот средњовјековном становништву, тако да је и природно што је ова област била врло рано насељена.

Тамо гдје се Полимљу и Горњем Подрињу издвајају проширене долине и котлине ту су настале средњовјековне жупе, које су, углавном, мањег опсега због природних карактеристика тла. Средњовјековне жупе у Средњем и Доњем Полимљу биле су: Лим, Љубовића, Звијезд, Црна Стена и Дабар. Постојала је и „земља“ Лим, која је обухватала све наведене жупе. У горњем току Дрине простирала се „земља“ Дрина, која се као и већина „земаља“ средњовјековне Србије, није осамосталила. У саставу „земље“ Дрине налазиле су се жупе и области: Дрина, Сутјеска, Дринаљево, Гвоза, Бистрица, Горажде и Прибуд.

Градска насеља овог простора помињу се у X вијеку, а драгоцену обавјештења о њима даје византијски цар Константин VII Порфирогенит. По свему судећи, Порфирогенитови градови Међурјечје и Чернавуск налазили су се на овом простору. Та два насељена града свједоче о континуитету урбаног живота на овом простору.

Најважнији докуменат о градовима и тврђавама овог простора чине повеље Стефану Вукчићу Косачи, које је у два наврата издао арагонско-напуљски краљ Алфонс Арагонски V (1444, 1454) и једном њемачки „римски“ цар Фридрих III Хабзбуршки (1448). Према распореду градова из тих повеља може се сагледати организација одбрамбеног система области херцега Стефана и сви утврђени градови, са војним посадама, који су штитили важне путеве и пролазе у херцеговој области. Њихов број порастао је у XIV и XV вијеку. У Полимљу и Горњем Подрињу знатан број утврђених градова настао је из војно-стратегијских разлога, што је била последица распада централне власти и опасности од Османлија. Већина њих имала је велики стратегијски значај у контроли долина Лима и горњег тока Дрине, као и у затварању пролаза кроз кањоне мањих рјечица које се на овом простору уливају у Лим и Дрину. Посебан осврт дат је за градове и тврђаве: Милешевац, Водички град, Ковин, Оштрик, Клек, Јагад (Јагат), Северин, Хрсовац, Соко град, Вратар, Воутрунес, Тођевац, Козман (Градац), Ђурђевац, Јелеч, Самобор, Островица, Прилеп, град Нови, град Осанички, Жир и Осип.

Након оснивања српске Архиепископије, основане су и нове епископије и њихова властелинства у средњовјековној Србији, а оснивају се и посједи манастира и цркава. Неки од тих посједа били су у Полимљу. Од села Црнче (у Затону) до Бродарева, са обје стране Лима, као и долинама ријека Љубовиђе и Бистрице, су се ту простирала села и имања српских цркава и манастира: Св. Петра на Лиму, Бистричке Богородице, Хумске епископије, Жичког и Дечанског властелинства. Историја насеља у Средњем Полимљу може се реконструисати на основу података из Лимске повеље, Стонске повеље, хрисовуље цркве Св. апостола Петра и Павла, хрисовуље цркве Свете Богородице Бистричке, хрисовуље о припајању Кичевске цркве и дечанских хрисовуља.

Турски дефтери представљају један од важних историјских извора, који садрже разноврсне податке о насељима и становништву и представљају добру полазну основу за утврђивање основних чињеничних поставки. Драгоцјене податке о насељима и становништву ове области пружају дефтери: Збирни катастарски попис крајишника Иса-бега Исаковића из 1455. године, Сумарни попис санцака Босна из 1468/69, Поимененични попис санцака вилајета Херцеговина 1475/77. и Пописни дефтер Скадарског санцака из 1485. године. Ова наведена четири дефтера по први пут се заједно користе за исцрпнија истраживања простора насловне теме. Подаци из ових пописа знатно су попунили недостатак извора за реконструкцију насеља и насељености у предтурском раздобљу средњег вијека. Из свега тога види се да велики број сеоских насеља пописан у дефтерима има континуитет од средњег вијека до савременог доба.

Територијални оквир формирања прве државе Срба у раном средњем вијеку обухватао је простор Полимља и Горњег Подриња. Овај простор био је занимљив и привлачан за насељавање због плодног обрадивог земљишта у долинама ријека Лима и Дрине, док су планински продјели били погодни за сточарство. У Лјетопису попа Дукљанина билежи се постојање Дринске жупаније у доба српског владара Часлава, што је први податак о једној од жупа Србије раног средњег вијека. Полимље као баштинска област Немањића било је веома важно за ту династију и имало је посебно мјесто у држави. Жупама у Полимљу управљају или браћа или млађи синови владара или синови браће (синовци) владара. Крајем XII и у прве три деценије XIII вијека у Полимљу управљају: велики кнез Мирослав као господар територије око цркве Св. апостола Петра и Павла, жупан Стефан Првослав као господар Будимље, жупан Димитрије, син Вуканов, као господар Љубовиђе и млади принц Владислав, који је негдје око 1225. године управљао једном мањом облашћу на Лиму, највјероватније жупом Црна Стена. Хумски кнез Мирослав, старији Немањин брат, подигао је манастир Светих апостола Петра и Павла у жупи Лим. Недалеко од данашњег Бијелог Поља, на заравни изнад ушћа Бистрице у Лим, подигнута је црква Богородица Бистричка (или Вољевац), а њен ктитор је био Стефан Немања, можда још као удиони кнез. Жупан Димитрије, у монаштву назван Давид, подигао је цркву



у Бродареву, која ће по ктитору бити названа Давидовица. Принц Владислав подигао је манастир Милешеву (посвећену Вазнесењу Христовом) код данашњег Пријепоља, у жупи Црна Стена. Поуздан је закључак да су се баштински посједи Немањиних родитеља налазили у жупама Будимља, Лим, Љубовића и Црна Стена.

Послије повлачења са престола (1282) краљ Драгутин је добио посебну област на управу, у коју је улазила жупа Дабар у Полимљу. О значају Полимља као владарског посједа говори и то што је жупом Будимљом управљао једно вријеме и Стефан, најстарији син краља Милутина, који је послје очеве смрти 1321. године постао владар Србије. Четрдесетих година XIV вијека велики челник Димитрије управљао је Дабром и Дрином. Послије његове смрти 1349. године запосјео их је кнез Војислав Војиновић. Читав простор Средњег и Доњег Полимља дошао је 1368. године у посјед жупана Николе Алтомановића, који је показивао освајачке намјере према сусједима. Он је уклоњен са историјске позорнице 1373. године што је изазвало крупне и далекосежне промјене у Горњем Подрињу, Полимљу и српској држави уопште. Највећа српска феудална област подијељена је између савезника. Кнез Лазар и босански бан Твртко међусобно су подијелили велику област жупана Николе. Босанском бану припали су цијела „земља“ Дрина, Доње Полимље, дио Средњег Полимља са манастиром Милешевом и Пријепољем. Припајање овог дијела старе земље Немањића било је од великог политичког и економског значаја за даљи развитак босанске државе. Кнезу Лазару припала је долина Увца и жупе Лим и Љубовића. Територија кнеза Лазара осјетно се увећала, а истовремено је расла и његова војна, политичка и економска моћ, тако је постао најмоћнији господар у српским земљама. Послије погибије кнеза Лазара у Косовској бици Вук Бранковић је у периоду од 1389. до 1392. године заузео жупе Лим и Љубовићу.

Изненадном смрћу босанског краља Твртка, марта мјесеца 1391. године, настају крупне промјене у Босни. Војводи Влатку Вуковићу дошли су под управу „земља“ Дрина, Доње Полимље и дио Средњег Полимља, са манастиром Милешевом и Пријепољем. Послије слома Вука Бранковића 1396. године, његовим дијелом Полимља и Брсковом управљао је Стефан Лазаревић. Овај дио Полимља остао је у саставу српске средњовјековне државе све до пада под Турску власт 1455. године.

Посједе Влатка Вуковића наслиједио је његов синовац Сандаљ Хранић Косача. Ова област остаће посјед породице Косача све до пада под турску власт. Почетком љета 1465. године султанов намјесник крајишник Иса-бег Исхаковић започео је са освајањем херцегове земље. Том приликом заузето је Пријепоље, Милешевац и Доње Полимље. У „земљи“ Дрини освојени су Самобор и Прилеп, а град Соко успио је једно вријеме да се одржи, али сигурно су га Турци освојили послије јануара 1466. године. Податак из једне тужбе с почетка децембра 1466. године указује на могућност да је херцег Влатко освојио Самобор и кратко вријеме га држао. До краја 1466. године читава „земља“ Дрина дефинитивно се нашала под турском влашћу. У историјској литератури овај податак до сада није истицан.

Конфигурација терена и други природни услови на овом простору предодредили су занимања становништва, чије су основне привредне дјелатности биле земљорадња и сточарство. На основу дажбина (такси) из турског пописа Херцеговачког санцака из 1475/77. године сазнајемо које су врсте пољопривредних култура на овом простору постојале: највише се гајила пшеница, затим јечам, зоб (овас), просо, крупник, раж и биље чији су плодови служили за исхрану, а од индустријског биља једино се узгајао лан. На ријекама и потоцима било је мноштво млинова за мљевање жита. У дефтеру из 1475/77. године највише млинова пописано је у нахијама Самобор (56) и Соко (40), што нам свједочи како о густини насељености, тако и о већој производњи житарица у тим нахијама. Од воћа су узгајани: орах, трешња, крушка, шљива, јабука, дуња и др., а постојало је и самоникло дивље воће (оскоруша, дријен и др.) Повртарство је, било пратећа дјелатност. Највише су се гајили: купус, црвени лук, бијели лук, бостан, празилук, ротква, а вјероватно и паприка. У поменутом попису свако село плаћало је порез на бостан. Тада су се под бостаном подразумијевале, не само лубенице и диње, него и разно поврће. Гајење поврћа било је веома значајно јер тиме је остваривана и разноликост у прилично једноличној исхрани тадашњег становништва. Веома је било раширено виноградарство, а вино је било најпознатије и најотменије пиће. Користило се као храна у манастирима, а манастирским типцима било је одређено када се и колико може пити вина. Оно је било неопходно и за обављање вјерских

обрета. Једно од важнијих занимања било је пчеларство. Скоро у сваком сеоском насељу забиљежен је одређени број кошица, о чему свједочи наплата десетине. Веома је било заступљено у „земљи“ Дрини, а из дубровачких уговора видимо да су велике количине воска из Хоче и Горажда извожене према граду Св. Влаха. Средњовјековно становништво на овом простору бавило се риболовом и ловом како би што више подмирило потребе у исхрани.

Овај простор био је веома погодан за развој сточарства због већег броја високих и пространих планина, пашњака, шума, ријека, извора и потока. Држање стоке имало је вишеструки значај, сточни производи у исхрани обезбјеђивали су свакодневну храну: млијеко, сир, кајмак, масло, месо, који су били незамјењива храна, а вуна, крзно и кожа служили су за одјећу људи. Највише су узгајане овце, а затим говеда и козе. Професионални сточари познати под именом Власи организовани по катунима (цematима), држали су велики број стоке коју су прехрањивали у режиму сезонских кретања између зимских и љетњих боравишта (зимовишта и љетовишта). Ове сточарске скупине пописане су у дефтеру из 1475/77. у нахијама: Матаруге, Кукњу, Милешеви и Љубовићи. На подручју Средњег Полимља имали су и своја зимовишта и љетовишта. Свињогојство је веома развијено, а да узгој свиња није престао ни за вријеме владавине Турака. То потврђују и подаци из поименичног пописа, јер су свиње биле једина врста домаћих животиња на чије се држање плаћао порез османској држави.

Захваљујући повољном географском и стратешком положају, путна мрежа на овом простору била је добро развијена. Бројна насеља формирана су у сливу ријеке Лима и горњег тока Дрине у средњем вијеку, а основу за многе од њих чинили су мање или веће караванске станице, тргови, утврђени градови (фортификациона утврђења) и њихова подграђа. Каравански саобраћај на овом простору почео се развијати у XIII вијеку, а судећи по сачуваним уговорима из Дубровачког архива био је веома интензиван у прве четири деценије XIV вијека. Тргови се овдје јављају као караванске станице, гдје су људи и стока одмарали током пута или су остајали преко ноћи на својим дугим путовањима.

Пријепоље је у Полимљу имало посебну улогу у караванском саобраћају: оно постаје најважнији трговачки привредни центар. По динамици караванске станице у Полимљу могу се подијелити у двије групе: прва обухвата оне које су биле активне крајем XIV и у прве две деценије XV вијека: Буковица, кућа Прибила Кучинића, црква Светог Петра, Лим, црква Светог Николе у Бањи, Ивање, Равно и црква Мили. У другу групу спадају: Бреза, црква Грлица, Коморани, Дренова, Бродарево, које су достигле врхунац 20-тих и 30-тих година XV вијека.

Интезиван трговачки промет између „земље“ Дрине и Дубровника, кретање каравана и трговаца у оба правца доприносили су унапређењу привредног амбијента. Стари српски тргови на Дрини, Хоча и Горажде, припали су 1373. године босанској држави. Ова промјена власти није успорила њихов привредни развој; напротив, долази до њиховог привредног успона. Трг Устиколлина јавља се у документима 1394. године, али се није дуго одржао. Међу мање посјећене караванске станице убраја се Тјентиште на Сутјесци. Као караванске станице служили и су градови-утврђења: Сокол, Вратар, Тођевац, Јелеч, Самобор, као и њихова подграђа. Та подграђа нису имала исти привредни значај и нису била подједнако развијена. Већина њих остаје на нивоу села, а по начину привређивања почињу се приближавати градским насељима. Тргови у Полимљу и Горњем Подрињу била су насеља отвореног типа. Изгледа да је само у Хочи, с обзиром на висок степен развоја, накнадно подигнута тврђава с циљем да буде заштићена. Привредни успон Полимља и Подриња прати снажан процес урбанизације у првој половини XV вијека. Пораст великог броја караванских станица и тргова, малих и великих, подудара се са снажним привредним развојем Дубровника и некадашњих српских територија и области Косача крајем XIV и у првој половини XV вијека.

Архивска грађа не биљежи рудокопе на простору Полимља и Горњег Подриња. Међутим, због близине средњовјековног рудника Брскова, сигурно је и на овом простору постојала рударска дјелатност. Многи топоними указују на старо рударење: Плано, Равни Гвозд, Вигњиште, Бакаровина, Златарско брдо, Рупај, Црвено прло, Рудопоље итд. Сјеверно од манастира Светог Николе, у потоку Јармовац, археолошким ископавањем нађене су рудоносне жиле бакра и гвожђа,

затим већи број налаза камених алатки и керамике, који упућују на експлоатацију у праисторији и средњем вијеку. У периоду турске владавине у овом региону било је активно шест рудника гвожђа: Чајниче, Мрковић, Клушчић, Кржава у нахији Самобор, Подца и Бучје у нахији Поблаћ.

Поред основних дјелатности (земљорадње, сточарства, трговине и рударства), становништво на овом простору се бавило и другим занимањима. Млади људи из Пријепоља, Милешеве, Горажда, Хоче, Подсокола и са Дрине одлазили су у Дубровник на изучавање одређених заната: обућарског, кожарског, кројачког, ковачког, ткачког, бојадисарског, гребенарског и подстришивачког. У уговорима се наводе услови под којима се ученици примају на занат и одређују им се истовремено обавезе. Обично је мајстор био дужан да шегрту обезбиједи стан, храну и одјећу и да му уступи неопходни алат. Полазници су заузврат били дужни да безпоговорно служе својим мајсторима. Вријеме изучавања заната зависило је од узраста шегрта и међусобног договора уговорених страна. Ти млади људи рјеђе су се враћали у свој родни крај остајући тако у привлачнијем дубровачком пословном амбијенту. На крају турских дефтера из 1468/69. и 1475/77. године пописана су занатска села: ковача, зидара, столара, тесара, земберекчија и жељезара. Ови турски извори указују на приличну распрострањеност одређених заната на овом простору.

Сабрана и систематизована грађа о овом простору у средњем вијеку, која је изложена у овом раду, пружа обиље нових сазнања о животу, раду, насељима, становништву, политичким приликама и привреди на простору Средњег и Доњег Полимља и Горњег Подриња. Разријешена су нека до сада у науци спорна питања, али тиме нису у потпуности исцрпљене све могућности за даља истраживања средњовјековне прошлости Полимља и Горњег Подриња. У сваком случају дат је подстрек и за даља проучавања овога простора.

## VII. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

### VII.1. Извори

#### Необјављени извори

(Серије архивских књига Дубровачког архива)

*Debita Notariae (Deb. Not.)*

*Diversa Cancellariae (Div. Canc.)*

#### Објављени извори

ALIČIĆ, Ahmed S.: *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. – Sarajevo, 1985.

ALIČIĆ, Ahmed S.: *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*. – Mostar, 2008.

АРХИЕПИСКОП Данило и други: *Животи краљева и архиепископа српских* (изд. Ђура Даничић). – Загреб, 1866.

АРХИЕПИСКОП Данило: *Живот краљева и архиепископа српских* (превод Лазар Мирковић). – Београд, 1935.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Земљораднички закон: средњовековни рукопис*. – Београд, 2007.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Дубровачко Мало веће о Србији (1415 – 1460)*. – Београд: Историјски институт САНУ; Краљево: Историјски архив; Чачак: Историјски архив, 1997.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви*. – Стари српски архив (Лакташи), 2003, 2, 193–202.

*Византијски извори за историју народа Југославије II*. – Београд, 1959.

*Византијски извори за историју народа Југославије IV*. – Београд, 1971.

ВУЈОШЕВИЋ, Жељко: *Хрисовуља краља Стефана Душана манастиру Св. Петра и Павла на Лиму*. – Стари српски архив 3, 2004, 45–69.

GELCICH, Josip: *Monumenta Ragusina, Libri Reformationum, V.* – Zagrabiae, 1897.

*Gesta regum Sclavorum*, том 1, критичко и превод / издање приредила и текст превела Драгана Кунчер. – Београд: Историјски институт; [Никшић]: Манастир Острог, 2009.

ГРКОВИЋ, Милица: *Прва хрисовуља манастира Дечани*. – Београд, 2004.

ДИНИЋ, Михаило: *Три француска путописца 16. века о нашим земљама*. – Годишњица Николе Чупића (Београд), 49, 1940, 85–118.

ДИНИЋ, Михаило: *Одлуке већа Дубровачке републике I*. – Београд, 1951.

ДИНИЋ, Михаило: *Три повеље из исписа Ивана Лучића*. – Зборник Филозофског факултета, III, Београд, 1955, 69–94.

ДИНИЋ, Михаило: *Из Дубровачког архива*. – Београд, I–III, 1957–1967.

ЖИВКОВИЋ, Тибор: *Gesta regum Sclavorum*, том 2. – Београд: Историјски институт; [Никшић]: Манастир Острог, 2009.

ИВАНОВИЋ, Милош: *Писмо Дубровчана турском кадији у Глухавици*. – Стари српски архив (Београд), 2011, 10, 117–122.

ИВИЋ, Павле – ГРКОВИЋ, Милица: *Дечанске хрисовуље*. – Нови Сад: Институт за лингвистику, 1976.

ЈАГИЋ, Ватрослав: *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, из старог Сараја изнесла на свет Земаљска влада за Босну и Херцеговину. – Беч, 1890.

ЈЕРЕМИЋ, Ристо: *Хас Хоча: један стари попис људи и земаља*. – Гласник Српског географског друштва (Београд), 11, 1925, 94–102.

КАТИЋ, Тајјана: *Опширни попис призренског санџака из 1571. године*. – Београд, 2010.

КОВАЏЕВИЋ-КОЈИЋ, Desanka: *Arhivsko-istorijska istraživanja gornjeg Podrinja*. – U: Drina u doba Kosača, Sarajevo, 1981, 109–125.

КОВАЧЕВИЋ, Љубомир: *Светостефанска хрисовуља*. – Споменик Српске краљевске академије (Београд), IV, 1890.

КОВАЧЕВИЋ, Љубомир: *Неколико питања о Стефану Немањи*. – Глас Српске краљевске академије (Београд), 1900, LVIII, 1–106.

МАТКОВИЋ, Petar: *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI. veka*. – *Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnost* (Zagreb), 1878, X, 201–256.

МАТКОВИЋ, Petar: *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. veka (II. Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta)*. – *RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb), 1881, LVI, 141–233.

МАТКОВИЋ, Petar: *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka (III. D. Šepera, IV. J. Chesnaua i V. K. Zena.)*. – *RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb), LXII, 1882, 44–133.

МАТКОВИЋ, Petar: *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. veka (VII. Putovanje Melchiora Seydlitza g. 1556-59. - 8. Bezimeni opis puta kopnom u Carigrad g. 1559-60. - 9. Itinerari carskoga kurira Jakova Betzeka g. 1564-1573)*. – *RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb), LXXXIV, 1887, 43–99.

МАТКОВИЋ, Petar: *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka (XIV. Dnevnicu o putovanju mletačkih poslanstva u Carigrad: osobito Jakova Sorance od g. 1575. i 1581., i Pavla Kontarina od g. 1580)*. – *RAD Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* (Zagreb), CXXIV, 1895, 1–102.

МИЈУШКОВИЋ, Славко: *Један помен Вука Бранковића у старом Которском архиву*. – *Историјски записи* (Цетиње), 1954, књ. X, 227–229.

MIKLOSICH, Fr.: *Monumenta Serbica spectantiam historiam Serbice, Bosiae, Regusii*. – Vienna, 1858 (репринт 2006<sup>3</sup>).

МИЛОЈЕВИЋ, Милош: *Дечанске хрисовуље*. – Гласник Српског ученог друштва (Београд), 1880.

МИХАЉЧИЋ, Раде: *Закони у старим српским исправама: правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења*. – Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Извори српског права XIII, 2006.



МИХАИЛОВИЋ, Константин: *Јаничарове успомене или турска хроника*. – Београд, 1959.

МОШИН, Владимир – ЋИРКОВИЋ, Сима – СИНДИК, Душан: *Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровник*, књ. I 1186 – 1321. – Београд, 2011.

МРГИЋ – РАДОЈЧИЋ, Јелена: *Повеља бана Твртка кнезу Вукџу Хрватинићу (1366)*, Стари српски архив (Лакташи), 2003, 2, 167–184.

НОВАКОВИЋ, Стојан: *Законски споменици српских држава средњег века*. – Београд: Српска краљевска академија, књ. V, 1912.

ОРБИНИ, Мавро: *Краљевство Словена*. – Београд, 1968.

PULANA, Selami: *Defteri i regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Tiranë, 1974.

РАДОНИЋ, Јован: *Дубровачка акта и повеље I/2*. – Београд, 1934.

РАДОЈЧИЋ, Никола: *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*. – Београд, 1960.

РАДОЈЧИЋ, Никола: *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. – Београд, 1962.

РАЌКИ, Franjo: *Izveštaj barskog nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaškoj i staroj Srbiji*. – Starine Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb), XX, 1888, 50–156.

СИНДИК, Душан: *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*. – Хиландарски зборник (Београд), 1998, 10, 9–134.

СОЛОВЈЕВ, Александар: *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*. – Београд, 1926.

СОЛОВЈЕВ, Александар: *Кад је Дечански проглашен за свеца? (Краља Душана повеља лимском манастиру)*. – Богословље (Београд), 1929, св.4, 284–289.

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије летописи, типиси, поменици, записи и др*. – Споменик Српске краљевске академије (Београд), III, 1890.

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Стари српски записи и натписи*. – Београд, књ. I (1902).

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Стари српски записи и натписи*. – Београд, књ. II (1903).

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: „*Требник*“ *манастира Св. Троице код Пљеваља*. По препису А. Прљинчевића. – Споменик Српске краљевске академије (Загреб), 1922, LIV, други разред 46, 22–30.

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Стари српски родослови и летописи*. Београд – Сремски Карловци, 1927.

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Старе српске повеље и писма I–1*. Београд – Сремски Карловци, 1929 (репринт 2006<sup>2</sup>).

СТОЈАНОВИЋ, Љубомир: *Старе српске повеље и писма I–2*. Београд – Сремски Карловци, 1934 (репринт 2006<sup>2</sup>).

THALLÓCZY VON, Ludwig: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. – München–Leipzig, 1914.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*. – Београд, 1974.

ТРИЈИЋ, Владан: *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму*. – Стари српски архив 4, 2005, 3–22

ТРИЈИЋ, Владан: *Повеља краља Стефана Дечанског манастиру Светих апостола Петра и Павла на Лиму*. – Стари српски архив 5, 2006, 51–64.

FILIPOVIĆ, Nedim: *Kanuni za Bosnu i Hercegovinu iz XV vijeka*. U: Kanuni i kanun - name : za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski Sandžak, Sarajevo : Orijentalni institut, 1957.

ЧЕРМОШНИК, Грегор: *Канцеларијски и нотарски списи 1278–1301*. – Београд, 1932.

ХАЏИБЕГИЋ, Хамид: *Званични подаци о сточном фонду на подручју Новог Пазара, Трговишта и Бихора из 1585. године*. – Историјски записи (Титоград), 1969, XXVI/4, 585 – 616.

ŠABANOVIĆ, Hazim: *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine.* – Sarajevo, 1964.

ШЕКУЛАРАЦ, Божидар: *Трагови прошлости Црне Горе. Средњовјековни натписи и записи у Црној Гори крај VIII – почетак XVI вијека.* – Цетиње, 1994.

ШУИЦА, Марко: *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе.* – Стари српски архив (Лакташи), 2003, 2, 143–166.

ШУИЦА, Марко: *Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године.* – Стари српски архив (Београд), 2010, 9, 217–232.

## VII.2. Литература

АЛЕКСИЋ-ПРЕМОВИЋ, Драгица: *Траса римског пута на деоници Пријеполје – Нови Пазар у светлу нових археолошких истраживања*. – Новопазарски зборник (Нови Пазар), 1991, 15, 39–47.

АНДРЕЈИЋ, Живојин: *Тихомири, Уроши, Вукани, Мирослави, Завиде и Немање, или о пореклу жупана Стефана Немање*. – Новопазарски зборник (Нови Пазар), 2002, 26, 37–85.

АНДРЕЈИЋ, Живојин: *О крунисању сугубим венцем босанског краља Твртка I Котроманића*. – Трибуниа (Требиње), 2009, 12, 147–194.

АНЂЕЛИЋ, Равао: *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni*. – Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu – Arheologija (Sarajevo), XVIII, 1963, 179–194.

АНЂЕЛИЋ, Равао: *Studije o teritorijalnopolitickoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*. – Sarajevo: Svjetlost, 1982.

АТАНАСОВСКИ, Вељан: *Пад Херцеговине*. – Београд, 1979.

БАБИЋ, Анто: *Društvo srednjovjekovne bosanske države*. U: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. – Sarajevo, 1987, 21–83.

БАСЛЕР, Ђуро: *Proglašenje Bosne kraljevinom 1377. godine*, Prilozi (Sarajevo), 1975 – 1976, 11 – 12, 49–63.

БАРЈАКТАРОВИЋ, Мирко: *Одкуда име селу Матаруге (код Пријеполја) и око њега*. У: Ономатолошки прилози XIV. – Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, 1998, 1 – 7.

ВАШИЋ-РЕДЖЕРАГИЋ, Safvetbeg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463. – 1850.)*. – Sarajevo, 1900.

ВЕЈТИЋ, Алија: *Povjest i umjetnost Foče na Drini*. – Naše starine (Sarajevo), III–IV, 1956, 1–84.

ВЕЈТИЋ, Алија: *Rudo i rudski kraj kroz vjekove*. – Zbornik radova Rudo : spomenica povodom 30-godišnjice Prve proleterske brigade, Pljevlja: Међурејубличка заједница за културно-просвјетну дјелатност, 1971, 180–209.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII и XIV век)*. – Историјски гласник (Београд), 1966, 2–3, 3–95.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу?*. – Историјски часопис (Београд), 1970, XVI–XVII, 79–86.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Земљорадња у средњовековној Србији*. – Београд: Историјски институт, 1973.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *О положају становништва пријепољског краја у доба Немањића*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 225–234.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Закон светога Симеона и светога Саве, Сава Немањић – свети Сава*. У: Научни скупови САНУ, књ.7, Председништво, књ. 1, Београд, 1979, 129–166.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Преглед историјске географије средњовековне Србије*. – Зборник Историјског музеја Србије (Београд), 20, 1983, 45–126.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*. У: Милешева у историји српског народа, Београд, 1987, 165–174.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*. У: Архиепископ Данило и његово доба. – Београд, 1991, 139–155.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Град и жупа–међе градског друштва*. У: Социјална структура српских градских насеља (XII – XVIII век). – Београд–Смедерево, 1992, 67–84.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Јединство и подвојеност српских земаља пре битке на Косову*. – Зборник Филозофског факултета, Серија А: Историјске науке, књ. XVIII, Споменица Радовна Самарџића, Београд, 1994, 69–92.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Северна граница босанске државе у XIV веку*. У: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена. – Београд, 1995, 59–75.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Државна управа у српским средњовековним земљама*. – Београд: Службени лист, 1997.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош–МЕДАКОВИЋ, Дејан: *Историја српске државности*, књ. I. – Нови Сад, 2000.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *О „Земљишту радње Немањине“*. У: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви (Научни скуп књ. 26.). – Београд, 2000, 65–75.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Историјска географија и простор Републике Српске – потреба и могућност истраживања*. – Филозофско–филолошке науке на почетку 21. вијека–проблеми и правци развоја: зборник радова са научног скупа, Бања Лука, 2001, 257–266.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *О аграрним односима у Полимљу крајем XII и почетком XIII века*. У: Краљ Владислав и Србија XIII века. – Београд: Историјски институт, 2003, 7–23.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Велики кнез и земаљски кнез*. У: Зборник радова Византолошког института 41, Београд, 2004, 293–318.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Подриње између српских средњовековних држава*. У: Дрина. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 29–68.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Влашки кнезови, примићури и челници у држави Немањића и Котроманића*. У: Споменица Милана Васића. – Бања Лука, 2005, 43–77.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Титуле принчева из куће Немањића у XII и XIII веку*. У: Манастир Морача, Београд, 2006, 33–44.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Територија кнеза Лазара на Косову и Метохији*. – Косово и Метохија–прошлост, садашњост, будућност: зборник радова са међународног скупа, Београд, 2007, 5–18.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Посебни закони на манастирским властелинствима*. У: Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора. – Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, Извори српског права XVI, 2009, 21–35.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *О издаји и невери Вука Бранковића*. – Зборник Матице српске за историју (Нови Сад), 2009, 79–80, 7–42.

БЛАГОЈЕВИЋ, Милош: *Српска државност у средњем веку*. – Београд: Српска књижевна задруга, 2011.

БОЈАНИЋ, Душанка, *О неким одредницама сеоског становништва југословенских земаља у турским пописним књигама XV века*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 73–80.

БОЖАНИЋ, Снежана: *О земљишним међама српског средњовековног села*. – Истраживања (Нови Сад), 2009, 20, 47–64.

БОЖИЋ, Иван: *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*. – Београд, 1952.

ВОШКОВИЋ, Ђ.–МИНИЋ, D.–КОВАЏЕВИЋ, M.: *Gornje Podrinje u doba Kosača*. – *Arheološki pregled* (Beograd) 16, 1974, 154–156.

БУЛАТОВИЋ, Александар: *Археолошко рекогносцирање средњовековних локалитета у Вранешкој долини, Бијело Поље*. – Гласник Српског археолошког друштва (Београд), 1997, 13, 211–221.

БУНАРЦИЋ, Радован–БУНАРЦИЋ, Марина–ДЕРИКОЊИЋ, Саво–ГАВОВИЋ, Предраг: *Топографија Полимља–археологија*, св.1. –Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, 2008.

VASIĆ, Milan: *Uticaj ratova na naselja i privredu osmanskog graničnog područja u Srbiji i Bosni: (1480-1536)*. – *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu* (Sarajevo), 1970/1971, knj. 6, 461–466

ВАСИЋ, Милан: *Земља Павловића у светлу турских извора*. У: Земља Павловића–средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука–Српско Сарајево, 2003, 91–110.

ВАСОВИЋ, Милорад: *Јован Цвијић о значају и перспективама Подриња*. У: Јован Цвијић и Подриње, Лозница, 2004, 21–33.

VEGO, Marko: *Naselja bosanske srednjovjekovne države*. – Sarajevo, 1957.

VEGO, Marko: *Tri povelje o posjedima hercega Stjepana Vukčića Kosače*. У: *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*. – Sarajevo, 1980, 452 – 486.

VEGO, Marko: *Postanak srednjovjekovne bosanske države*. – Sarajevo, 1982.

VESELINOVIĆ, Andrija: *Trgovina u Srbiji u doba Despotovine*. – Beograd, 1982 (neobjavljeni magistarski rad).

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине*. – Историјски гласник (Београд), 1983, 1–2, 25–42.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*. – Историјски гласник (Београд), 1984, 1–2, 7–38.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Владарско и комунално у градовима Деспотовине*. У: Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век). – Београд–Смедерево, 1992, 125–137.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Граница између Србије и Босне у XV веку*. У: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена. – Београд, 1995, 87–100.

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Андрија: *Држава српских деспота*. – Београд, 2006.

VINAVER, Vuk: *Trgovina bosanskim robijem tokom XIV veka u Dubrovniku*. У: *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku II*, Dubrovnik, 1953, 125–146.

ВЛАХОВИЋ, Петар: *Бродарево и његова околина*. – Београд, 1968.

ВЛАХОВИЋ, Петар: *Неки елементи спајања и међусобног прожимања различитих етничких заједница у области Старе Раике*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, II, Пријепоље, 1974, 51–57.

ВЛАХОВИЋ, Петар: *Исхрана код Срба у посебним приликама*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XVIII, Пријепоље, 1998, 127–138.

ВОЈВОДИЋ, Драган: *Ктиторска дјелатност Стјепана Вукчића Косаче*. У: Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове : зборник радова са научног скупа, Плужине 24 – 25. се септембар 2006. године, Беране, 2010, 61–87.

ВОЈЕ, Ignacij: *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku*. – Sarajevo, 1976.

ВОЈЕ, Игнациј: *Фрагменти о Брскову*. – Историјски часопис (Београд), 1982–1983, XXIX – XXX, 93–100.

ВОЈЕ, Ignacij: *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku*. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2003.



ВОЈЕ, Игнациј: *Прилог трговини црвцем (chermesium) у средњовековном Дубровнику*. – Историјски часопис (Београд), 2008, LVI, 101–116.

ГАВРИЛОВИЋ, Душан: *Геолошка грађа. Релјеф*. У: Дрина. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 170–191.

ГАВРИЛОВИЋ, Љиљана–ДУКИЋ, Душан: *Реке Србије*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

ГАВРИЛОВИЋ, Љиљана: *Клима. Дрина са својим притокама*. У: Дрина. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 192–248.

ГЕЦИЋ, Милена: *Дубровачка трговина сољу у XIV веку*. – Зборник Филозофског факултета, III, Београд, 1955, 95 – 153.

ГРУЈИЋ, Радослав: *Епархијска властелинства у средњовековној Србији*. – Богословље (Београд), VII/1932, св. 2–3, 1–69.

ГРУЈИЋ, Радослав: *Једна доцнија интерполација у хрисовуљи краља Владислава I (1233 – 1242) за манастир Бистрицу у Полимљу*. – Гласник Скопског научног друштва (Скопље), 193, XIII, 200–203.

DELIC, Stevan: *Samobor kod Drine*. – Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (Sarajevo), 1892, br. IV, 255–269.

ДЕРОКО, Александар: *На светим водама Лима*. – Гласник Скопског научног друштва (Скопље), 1931, XI/5, 121–136.

DEROKO, Dragutin J.: *Drina : geografsko-turistička*. – Novi Sad: Društvo Fruška gora, 1939

ДИНИЋ–КНЕЖЕВИЋ, Душанка: *Петар Пантела–трговац и сукнар у Дубровнику*. – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XIII/1, 1970, 1–143.

ДИНИЋ–КНЕЖЕВИЋ, Душанка: *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*. – Београд, 1982.

ДИНИЋ–КНЕЖЕВИЋ, Душанка: *Миграције становништва из јужнословенских земаља у Дубровнику током средњег века*. – Нови Сад, 1995.

ДИНИЋ, Михаило: *О Николи Алтомановићу*. – Београд: Српска краљевска академија, Посебна издања књ. ХС, Друштвени и историски списи књ. 40, 1932.

ДИНИЋ, Михаило: *Један нови податак о Николи Алтомановићу*. – Гласник Скопског научног друштва (Скопље), 1933, XII, 257.

ДИНИЋ, Михаило: *Дубровачка средњовековна караванска трговина*. – Југословенски историјски часопис (Љубљана – Загреб – Београд), 1937, 1 – 4, 119–145.

ДИНИЋ, Михаило: *Уз расправу „Област краља Драгутина после Дежеве”*. – Историјски часопис (Београд), 1951–1952, III, 249–251.

ДИНИЋ, Михаило: *Област Бранковића*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (Београд), 1960, књ.26, св.1–2, 5–29.

ДИНИЋ, Михаило: *Сокалници*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (Београд), 1962, књ. 28, св. 3–4, 149–157.

ДИНИЋ, Михаило: *Српске земље у средњем веку*. Историјско–географске студије. Приредио Сима Ћирковић. – Београд: Српска књижевна задруга, 1978.

ДИНИЋ, Михаило: *О крунисању Твртка I за краља*. Из српске историје средњег века, приредили Сима Ћирковић и Властимир Ђокић, Београд, 2003, 305–314.

DRAGOVIĆ, Ranko: *Polimlje: priroda, turizam, održivi razvoj*. – Beograd: Srpsko geografsko društvo, 2004.

ЂУРЂЕВ, Бранислав: *О војнуцима, са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског аганлука*. – Гласник Земаљског музеја (Сарајево), 1947, св.II, 75–137.

ЂУРЂЕВ, Branislav: *Značaj podataka o Vlasima u popisu krajišta Isa – bega Ishakovića iz 1455. godine*. – Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (Sarajevo), 1964, XV, 63–78.

ЂУРЂЕВ, Бранислав: *Територијализација каунске организације до краја XV века (катун – кнежина – племе)*. У: Симпозијум о средњовјековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево, 1963, 143–169.

ĐURĐEV, Branislav: *O naseljavanju Vlaha – stočara u sjevernu Srbiju u drugoj polovini XV vijeka*. Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine (Sarajevo), 1984, XXXV, 9–34.

EVLİYA Çelebi: *Putopis : odlomci o jugoslavenskim zemljama I–II/* preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. – Sarajevo, 1957.

ŽIVKOVIĆ, Pavo: *Utjecaj primorskih gradova na ekonomsko – socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću (Pojava građanske klase i novog plemstva)*. – Tuzla, 1986.

ŽIVKOVIĆ, Pavo: *Etnička i vjerska slika Bosne i Hercegovine u XV. I XVI. stoljeću*. U: *Iz srednjovjekovne povijesti Bosne i Huma*, Osijek, 2002, 270–277.

ЖИВКОВИЋ, Тибор: *Етничке промене на територији данашње Србије у периоду од VI до X века*. – Гласник Етнографског института САНУ (Београд), књ. XLV, 1997, 89–100.

ЖИВКОВИЋ, Тибор: *О северним границама Србије у раном средњем веку*. – Зборник Матице српске за историју (Нови Сад), 2001, 71–72, 7–17.

ЖИВКОВИЋ, Тибор: *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*. – Београд, 2002.

ЖИВКОВИЋ, Тибор: *Синови Завидини*. – Зборник Матице српске за историју (Нови Сад), 2006, 73, 7–25.

ЖИВКОВИЋ, Тибор: *Портрети српских владара: (IX–XII век)*, Београд, 2006.

ŽIVKOVIĆ, Tibor: *The Origin of the Royal Frankish Annalist□ s Information about the Serbs in Dalmatia*. У: *Споменица академика Симе Ћирковића*, Београд, 2011, 380–398.

ŽIVOJEVIĆ, Rasim S.: *Goražde u prošlosti i danas*. – Sarajevo, 1964.

ERCAN, Yavuz: *Osmanli Imparatorloğunda Bulgarlar ve Voynuklar*. – Ankara, 1989.

ЗАРКОВИЋ, Божидар: *Битка код Плочника и њене рафлексије у историографији*. У: *Стефан Немања и Топлица (тематски зборник)*, Ниш, 2011, 71–85.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга: *Турско војно уређење у Србији (1459–1683)*. – Београд, 1974.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга: *Млинови у време турске владавине (од XV до XVIII века)*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VI, Пријепоље, 1978, 153–161.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга–ВЛАХОВИЋ, Петар: *О насељима пријепољског краја у турском периоду и савременом добу*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XII, Пријепоље, 1981, 185–191.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга–ВЛАХОВИЋ, Петар: *Неке карактеристике нахије Побраће у турским пописима*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, X, Пријепоље, 1982, 183–190.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга – ВЛАХОВИЋ, Петар: *Пријепољски крај кроз турске изворе*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XII, Пријепоље, 1988, 127–136.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга: *Posedi manstira u Skadarskom sandžaku*. – Novi Pazar, 1999.

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга: *Јело и ниће*. У: Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд, 2005, 233–258.

ИВАНИШЕВИЋ, Вујадин–ЛУТОВАЦ, Предраг: *Остава српског и босанског средњовековног новца из Брскова*. – Нумизматичар (Београд), 2011, бр. 29, 319–328.

ИВАНОВИЋ, Радомир–СИНДИК, Илија: *Историско–географски значај дечанске хрисовуље из 1330. године*. – Историски часопис (Београд), 1951, II, 183–189.

ИВАНОВИЋ, Радомир: *Дечанско властелинство: историско–географска обрада*. – Историски часопис (Београд), 1954, IV, 173–226.

ИВАНОВИЋ, Радомир: *Средњовековни баштински поседи Хумског епархиског властелинства*. – Историски часопис (Београд), 1960, IX–X, 79–95.

ИСАИЛОВИЋ, Невен–ЈАКОВЉЕВИЋ, Александар: *Шах Мелек (прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. године)*. У: Споменица академика Симе Ћирковића, Београд, 2011, 441–462.

ИСТОРИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ I. – Београд–Загреб, 1953.

ИСТОРИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ II. – Београд, 1960.

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА I. – Београд, 1981.

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА II. – Београд, 1982.

ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ I. – Титоград, 1967.

ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ II/1. – Титоград, 1970.

ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ II/2. – Титоград, 1970.

ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ III/1. – Титоград, 1975.

*Историјски атлас*, М. Благојевић...[и др.]. – Београд: Републички геодетски завод : ЈП Завод за уџбенике, 2011.

ЈАНКОВИЋ, Марија: *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*. – Београд: Историјски институт, 1985.

ЈАНКОВИЋ, Марија: *Милешевска митрополија*. У: Милешева у историји српског народа, Београд, 1987, 145 – 153.

ЈАНКОВИЋ, Марија: *Црквена организација на територији Косача*. У: Косаче – оснивачи Херцеговине. – Билећа–Гацко–Београд, 2002, 494 – 507.

ЈЕВТИЋ, Атанасије: *О херцегу Стефану Косачи (1435 – 1466) и његовом тестаменту*. У: Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове : зборник радова са научног скупа, Плужине 24–25. се септембар 2006. године, Беране, 2010, 143–149.

ЈЕЛАВИЋ, Вјекослав: *Кратки француски путопис кроз Херцеговину и Новопазараски санџак из године 1611*. – Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини (Сарајево), 1907, XIX, 471–482.

ЈОВАНОВИЋ, Војислав. *О једном ктиторском натпису у манастиру Бањи*. – Зограф (Београд), 1972, 4, 27–34.

ЈОВАНОВИЋ, Милош: *Тачност података и контрола*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. – Београд, 2001, 279–289.

ЈОКСИМОВИЋ, Ђорђије Д.: *Нахија Милешева према првом турском попису 1468/69. године*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XVIII, 1998, 163–168.

ЈИРЕЧЕК, Константин: *Историја Срба I*. – Београд, 1978.

ЈИРЕЧЕК, Константин: *Историја Срба II*. – Београд, 1978.

ЈИРЕЧЕК, Константин: *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку*. – Зборник Константина Јиречека I, Београд, 1959, 205–304.

ЈИРЕЧЕК, Константин: *Хришћански елемент у топографској номенклатури балканских земаља*. – Зборник Константина Јиречека I, Београд, 1959, 461–528.

КАЈМАКОВИЋ, Zdravko: *Novi arheološko–arhitektonski spomenici*. – U: *Drina u doba Kosača*, Sarajevo, 1981, 141–177.

КАЛИЋ, Јованка: *Срби у позном средњем веку*. – Београд, 1994.

КАНДИЋ, Оливера – ПОПОВИЋ, Светлана – ЗАРИЋ, Радојка: *Манастир Милешева*. – Београд : Републички завод за заштиту споменика културе, 1995.

KASALICA, Slobodan: *Sjeverna Crna Gora: turističko–geografska studija*. – Nikšić 1988.

КАТИЋ, Реља В.: *Медицина код Срба у средњем веку*. – Београд, 1958.

КНЕЖЕВИЋ, Бранка: *Цркве и манастири у средњем Полимљу*. – Милешевски записи (Пријеполје), 1996, 2, 71 – 88.

КОВАЏЕВИЋ, Desanka: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*. – Sarajevo, 1961.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *Средњовјековни катун по дубровачким изворима*. У: Симпозијум о средњовјековном катууну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево, 1963, 121 – 140.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *О извозу воска из средњовјековне Србије и Босне преко Дубровника*. – Историјски часопис (Београд), 1971, XVIII, 143–153.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *Градска насеља средњовјековне босанске државе*. – Сарајево, 1978.

КОВАЏЕВИЋ–КОЈИЋ, Desanka: *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države*. U: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. – Sarajevo, 1987, 85–190.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *Пљевља у урбанизацији Полимља и Горњег Подриња*. – Гласник завичајног музеја (Пљевља), 2001, књ. 2, 21–26.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *Насеља у земљи Косача*. У: *Косаче – оснивачи Херцеговине*. – Билећа–Гацко–Београд, 2002, 363–378.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *О кнезовима у градским насељима средњовјековне Босне*. У: Градски живот у Србији и Босни (XIV и XV вијек). – Београд, 2007, 277–291.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *Прилог проучавању занатства у средњовјековној Босни*. У: Градски живот у Србији и Босни (XIV и XV вијек). – Београд, 2007, 353–369.

КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка: *Средњовјековна Сребреница: XIV–XV вијек*. – Београд, 2010.

КОВАЧЕВИЋ, Љубомир: *Трг Брсково и жупе Брковска и Љубовићска*. – Глас Српске краљевске академије (Београд), 1891, XXX, 3–16.

КРЕŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija: *Stari bosanski gradovi*. – *Naše Starine* (Sarajevo), 1953, I, 7 – 44.

KRIVOKARIĆ, Bajo: *Foča: osobine položaja, funkcije i razvitak*. – *Geografski horizont* (Zagreb), 1961, 4, 14–25.

KUPUSOVIĆ, Amina: *Defteri Hercegovačkog sandžaka u arhivu Orijentalnog instituta u Sarajevu*. У: *Zbornik radova: naučni skup herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Mostar, 23.5. 2003. godine, Bošnjačka zajednica Kulture 'Preporod', Gradsko društvo Mostar, Mostar 2005, 69–74.

KURTOVIĆ, Esad: *Zaduživanja Radoja Dubjevića, trgovca iz Foče*. – *Bosna franciscana* (Sarajevo), 2006, XIV/25, 181–190.

KURTOVIĆ, Esad: *Zlatarići–trgovci iz Goražda*. – *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* (Sarajevo), 2006, 33, 197–210.

KURTOVIĆ, Esad: *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. – Sarajevo, 2009.

KURTOVIĆ, Esad: *Iz historije pčelarstva u srednjem vijeku (košnice, pčele i med na uzgoju i u pljačkama u Dubrovniku i dubrovačkom zaleđu)*. – *Prilozi* (Sarajevo), 2010, 39, 11–31.

*Лексикон српског средњег века*. – Београд, 1999 (приредили: Тирковић, Сима – Михаљчић, Раде).

*Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља–према писаним изворима.* – Београд, 2010 (редактор: Мишић, Синиша).

ЛЕМАЈИЋ, Ненад: *Српска елита на прелому епоха.* – Сремска Митровица – Источно Сарајево, 2006.

LOVRENOVIĆ, Dubravko: *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387 – 1463.* – Zagreb – Sarajevo, 2006.

ЛУКОВИЋ, Милош: *Заједничка граница области Косача и области Бранковића јужно од реке Таре.* – Балканика (Београд), 2005, XXXV, 91–159.

ЛУКОВИЋ, Милош: *Трасе средњовековних путева на дурмиторском подручју.* У: Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове: зборник радова са научног скупа, Плужине 24 – 25. септембар 2006. године, Беране, 2010, 171–194.

ЛУТОВАЦ, Милисав: *Сточарство на североисточним Проклетијама.* – Београд, Посебна издања Географског друштва, св. 14, 1933.

ЛУТОВАЦ, Милисав: *Прибој на Лиму: антропогеографски поглед на развитак насеља.* – Зборник радова Етнографског института САН (Београд), књ. 3, 1960, 1–17.

ЛУТОВАЦ, Милисав: *Долина Лима–географски значај и привредно–географске промене–.* Гласник Српског географског друштва (Београд), 1961, св. XLI –бр. 1, 33–44.

ЛУТОВАЦ, Милисав: *Бихор и Корита. Антропогеографска испитивања.* – Београд: Српска академија наука и уметности. Српски етнографски зборник, књига LXXXI. Насеља и порекло становништва, књ. 40, 1967.

ЛУТОВАЦ, Предраг: *Црква Св. Николе (Никољац) код Бијелог Поља.* – Свевиђе (Беране), 2010, 59, 31–34.

ЉЕШЕВИЋ, Милутин А.: *Природни потенцијали као услов друштвено–економског и демографског развоја општине Прибој.* У: Становништво општине Прибој. – Београд : Географски факултет, 1998, 9–43.

ЉУБИНКОВИЋ, Радивоје: *Хумско епархијско властелинство и црква Светога Петра у Бијелом Пољу.* – Старинач (Београд), 1959, IX–X, 97–124.



ЉУБИНКОВИЋ, Мирјана: *Археолошка ископавања у Давидовици*. – Саопштења (Београд), IV, 1961, 113–123.

ЉУБИНКОВИЋ, Мирјана: *Остаци живописа у Давидовици*. – Саопштења (Београд), IV, 1961, 124–136.

MAZALIĆ, Đorđe: *Hercegova crkva kod Goražda i okolne starine*. – Glasnik Zemaljskog muzeja (Sarajevo), 1940, LI, 27–42.

МАКСИМОВИЋ, Јованка: *Мирослављево јеванђеље и уметност XII века*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, V, Пријепоље, 1978, 143–153.

МАЛОВИЋ, Марица: *Стефан Дечански и Зета*. – Историјски записи (Титоград), 1979, 4, 5–69.

МАЛОВИЋ – ЂУКИЋ, Марица: *Пива у средњем вијеку*. – У: Четресто година манастира Пиве: зборник радова са научног скупа одржаног у Плужинама 16. и 17. јула 1987, Титоград, 1991, 43–51.

МАЛОВИЋ – ЂУКИЋ, Марица: *Дробњаџи у караванској трговини Полимља у средњем веку*. – Милешевски записи (Пријепоље), 1996, 2, 25–32.

МАНДИЋ, Новак–Студо: *Земља звана Гацко I*. – Београд, 1995.

МАРИНКОВИЋ, Радмила: *Доментијанов опис преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешеву*. У: Милешева у историји српског народа, Београд, 1987, 121–134.

МАРЈАНОВИЋ–ДУШАНИЋ, Смиља: *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*. – Београд, 1997.

МАРКОВИЋ, Василије: *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*. – Сремски Карловци, 1920.

МАЦУРА, Милош: *Насеља и насељеност*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. – Београд, 2001, 169–267.

МАЦУРА, Милош: *Османски феудализам*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. – Београд, 2001, 475–547.

МЕДОЈЕВИЋ, Јово: *Цркве у Бјелопољском крају*. – Пријепоље, 2002.

МИЈАТОВИЋ, Радослав: *Средњовековне жупе дуж Лима*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VII, Пријепоље, 1979, 209–223.

МИЈОВИЋ, Павле–КОВАЧЕВИЋ, Мирко: *Градови и утврђења у Црној Гори*. – Београд – Улцињ, 1975.

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Драгиша: *Средњовековни град и манастир Добрун*. – Београд: Дерета : Историјски музеј Србије; Прибој: Завичајни музеј, 2006.

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Драгиша: *Изгубљена ризница манастира Милешеве*. – Београд: Службени гласник, 2010.

МИНИЋ, Душица: *Неколико средњовековних градова у Средњем Полимљу*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, IV, Пријепоље, 1976, 101–110.

МИЉКОВИЋ–БОЈАНИЋ, Ема: *Пљевља и нахија Кукањ у другој половини XV века*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 1999, књ. 1, 157–169.

МИЉКОВИЋ–БОЈАНИЋ, Ема: *Крај владавине Косача и прве године османске власти у Херцеговини*. У: Косаче – оснивачи Херцеговине. – Билећа–Гацко – Београд, 2002, 291 – 307.

МИЉКОВИЋ–БОЈАНИЋ, Ема: *Турски феудални систем на Балкану*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. – Београд, 2001, 533 – 547.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Типологија сеоских насеља у првом веку османске владавине у српским земљама*. У: Споменица Милана Васића. – Бања Лука, 2005, 185 – 213.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Пљевљско друштво–прображај српског трга у османску касабу*. У: Историја Пљеваља, Пљевља, 2009, 91–129.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Прилог проучавању исламизације на српском етничком простору у првом веку османске владавине – градска насеља као носилац исламске културе и цивилизације – на примеру Смедеревског санџака*. – Црквене студије (Ниш), 2009, бр. 6, 341 – 351.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Тимарски систем у нахији Сјеница у другој половини XV века*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2009, 8, 97–108.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију – могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*. – Теме (Ниш), 2010, 1, 363 – 373.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Прилог проучавању исламизације на српском етничком простору – ток исламизације у сеоским насељима у првом веку османске владавине.* – Црквене студије (Ниш), 2010, бр. 7, 375–385.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Власи у домаћој историографији.* – Браничевски гласник (Пожаревац), 2010, бр. 7, 5–22.

МИЉКОВИЋ, Ема: *Крстарећи османским царством: путеви и градови.* – Теме (Ниш), 2010, 1, 348–350.

МОЋАНИН, Nenad: *Bosansko – humski krstjani u turskim vrelima (napomene).* U: Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu – Hrvatski institut za povijest Zagreb, Sarajevo-Zagreb 2005., Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, Sarajevo–Zagreb 2005, 407–412.

МИТРОВИЋ, Катарина: *Католичка парохија у Брскову.* – Милешевски записи (Пријепоље), 2012, 9, 25–34.

МИХАЉЧИЋ, Раде: *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави.* – Зборник Филозофског факултета, књ. IX–1, Београд, 1967, 172–224.

МИХАЉЧИЋ, Раде: *Крај Српског царства.* – Београд: Српска школска књига и Knowledge, Сабрана дела I–VI, књ. I, 2001.

МИХАЉЧИЋ, Раде: *Кнез Лазар Хребељановић, историја, култ и предање.* – Београд: Српска школска књига и Knowledge, Сабрана дела I–VI, књ. II, 2001.

МИХАЉЧИЋ, Раде: *Владарске титуле обласних господара. Прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости.* – Београд: Српска школска књига и Knowledge, Сабрана дела I–VI, књ. VI, 2001.

МИХАЉЧИЋ, Раде: *Идејна подлога титуле херцег.* У: Косаче–оснивачи Херцеговине. – Билећа–Гацко–Београд, 2002, 308–341.

МИШИЋ, Синиша: *Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији.* – Додатак Историјском гласнику (Београд), 1990–1992, 1–2, 3–79.

МИШИЋ, Синиша: *Гајење и прерада лана и конопље у Србији XIV–XVI века.* – Историјски часопис (Београд), 1994, XXXIX, 47–57.

МИШИЋ, Синиша: *Лов у средњовековној Србији*. – Историјски гласник (Београд), 1995, 1–2, 51–66.

МИШИЋ, Синиша: *Хумска земља у средњем веку*. – Београд, 1996.

МИШИЋ, Синиша: *Земља у држави Немањића*. – Годишњак за друштвену историју (Београд), 1997, год IV, св. 2–3, 133–146.

МИШИЋ, Синиша: *Историјска географија Србије у житијима Св. Симеона и Св. Саве*. У: Зборник радова са међународног научног скупа Свети Сава у српској историји и традицији, Београд, 1998, 93–105.

МИШИЋ, Синиша: *Топономастика као извор за историјску географију (примјер Пљевалског краја)*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 2001, књ. 2, 27–36.

МИШИЋ, Синиша: *Косаче – господа хумска*. У: Косаче–оснивачи Херцеговине. – Билећа–Гацко–Београд, 2002, 342–350.

МИШИЋ, Синиша: *Територијално–управна организација Полимља (XII – XIV век)*. У: Краљ Владислав и Србија XIII века. – Београд: Историјски институт, 2003, 73–88.

МИШИЋ, Синиша: *Насељеност Полимља у средњем веку*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2005, 6, 63–77.

МИШИЋ, Синиша: *Потарје у средњем веку*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 2006, књ. 5, 9–17.

МИШИЋ, Синиша: *Коришење унутрашњих вода у српским земљама средњег века*. – Београд, 2007.

МИШИЋ, Синиша: *Жупа и нахија Сенице у средњем веку*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2009, 8, 31–39.

МИШИЋ, Синиша: *Законске одредбе о Власима у повељама Немањића*. – Браничевски гласник (Пожаревац), бр. 7, 2010, 36–48.

МИШИЋ, Синиша: *Полимље и Потарје у путописима XVI и XVII века*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 2010, књ. 7, 19–26.

MIŠIĆ, Siniša: *Territorial Division and Representatives of the Local Administration in the Medieval Bosnian State in 13(th) and 14(th) Century*. – Београдски историјски гласник (Београд) = Belgrade Historical Review, 2010, 1, 69–86.

МИШИЋ, Синиша: *Обнова Деспотовине и њене границе: (1444 – 1459)*. У: Пад Српске деспотовине 1459. године: зборник радова са научног скупа, одржаног 12 – 14. новембра 2009. године, Београд 2011, 63–73.

МИШИЋ, Синиша: *Студије о средњовековном Полимљу*. – Ниш, 2012.

МОШИН, Владимир: *Повеља краља Владислава Богородичном манастиру у Бистрици и златне буле краља Уроша*. – Гласник Скопског научног друштва (Скопље), 1940, XXI, 257.

МРГИЋ, Јелена: *Северна Босна (13 – 16. век)*. – Београд, 2008.

МРКОЊИЋ, Петар: *Средње Полимље и Потарје у Новопазарском санџаку. Антропозеографска испитивања*. У: Српски етнографски зборник, књига четврта, Насеља српских земаља I, Београд 1902, 228–348.

MULIĆ, Jusuf: *Prilog istraživanju mogućnosti procjenjivanja broja stanovnika u Bosni i Hercegovini u vrijeme osmanske vladavine*, Hercegovina 13–14, Mostar 2001, 35–68.

МУШОВИЋ, Ејуп: *Нахија Милешево у санџаку Херцеговина крајем XV века*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XIII, Пријепоље, 1990, 217–228.

МУШОВИЋ, Ејуп: *Пријепоље и Милешева у путописима XVI и XVII века*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XIV, Пријепоље, 1992, 287–297.

НЕШКОВИЋ, Јован: *Црква манастира Давидовице на Лиму*. – Саопштења (Београд), IV, 1961, 89 – 112.

НИКОЛАЈЕВИЋ, Иванка: *Пријепоље и околина у рановизантијско доба*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 199–209.

НИКОЛИЋ, Драган Р. : *Европски путописци о Милешевима*. – Пријепоље, 1994.

НИКОЛИЋ, Милица: *Два средњовековна града у југозападној Србији*. – Ужички зборник (Титово Ужице), 4, 1975, 35–44.

NILEVIĆ, Boris: *Poslednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća*. – Historijska traganja (Sarajevo), 2010, 5, 13–64.

НОВАКОВИЋ, Стојан: „Соће“ и „Сокалник“ у средњевековној Србији. – Годишњица Николе Чупића (Београд), књ. XXVI, 1907, 118–128.

НОВАКОВИЋ, Реља: *Гдје се налазила Србија од VII до XII века*. – Београд, 1981.

НОВАКОВИЋ, Реља: *Историјско – географске прилике*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. – Београд, 2001, 52–105.

НОВАКОВИЋ, Стојан: *Никољ Пазар и Бихор град. Прилог к српској географији*. – Годишњица Николе Чупића (Београд), књ. IV, 1882, 323–347.

НОВАКОВИЋ, Стојан: *Село*. – Београд: Српска књижевна задруга, 1965.

ОБРЕНИЈА, Вукадин–МИНИЋ, Душица: *Град Клек у селу Рудоши*. – Рашка баштина (Краљево), 2, 1980, 308–309.

ПАВЛОВИЋ, Будимир: *Социјално – епидемијске прилике у области Бранковића средином XV века*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. – Београд, 2001, 457–469.

ПЕЈИЋ, Светлана: *Свети Никола Дабарски*. – Београд, 2009.

ПЕТКОВИЋ, Сретен: *Настанак Милешеве*. У: Милешева у историји српског народа, Београд, 1987, 1–8.

ПЕТРОВИЋ, Ђурђица: *Матаруге у касном средњем веку*. – Гласник Цетињских музеја (Цетиње), X књига, 1977, 95–129.

ПЕТРОВИЋ, Ђурђица: *Прилог познавању Пријепоља у касном средњем веку*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VIII, Пријепоље, 1980, 157–172.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ, Драгомир: *Задужбине Немањиних сродника*. – Гласник Православне цркве у Краљевини Србији (Београд), 15/1914, 5, 85–86.

ПЕШИКАН, Митар: *Зетско–хумска–рашка имена на почетку турскога доба (други део)*. У: Ономатолошки прилози IV. – Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику, 1983, 1–133.

- ПЕШИКАН, Митар: *О најстаријим турским пописима предјела СР Црне Горе*. – Гласник Одјелења умјетности, (Титоград), ЦАНУ, 1988, 8, 49–56.
- ПИРИВАТРИЋ, Срђан: *Самуилова држава: обим и карактер*. – Београд, 1997.
- ПОПОВИЋ, Даница: *Мошти светог Саве*. У: Зборник радова са међународног научног скупа Свети Сава у српској историји и традицији, Београд, 1998, 251–265.
- ПОПОВИЋ, Даница: *Пештерно манаштво Горњег Полимља. Истраживања у 2005. и 2006. години*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2007, 7, 133–146.
- ПОПОВИЋ, Марко: *Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини*. У: Зборник за историју Босне и Херцеговине, 1, Београд, 1995, 33–52.
- ПОПОВИЋ, Марко: *Касноантичко наслеђе у Полимљу*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2002, 5, 9–29.
- ПОПОВИЋ, Марко: *Проблеми проучавања средњовековног наслеђа у Полимљу*. Старинар (Београд), LV, 2005, 181–195.
- ПОПОВИЋ, Марко: *Соко град над Шћепан Пољем–замак са задужбинама Косача*–. У: Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове: зборник радова са научног скупа, Плужине 24 – 25. се септембар 2006. године, Беране, 2010, 18–59.
- ПРЕМОВИЋ, Маријан: *Жупа Будимља у средњем вијеку*. – Цетиње: Државни архив Црне Горе, 2012.
- PULJIĆ, Ivica: *Crkvene prilike u zemljama hercega Stjepana Vukčića Kosače, "Fenomen 'krstjani' u srednjovjekovnoj Bosni i Humu"*. У: Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu–Hrvatski institut za povijest Zagreb, Sarajevo-Zagreb 2005., 239–267.
- ПУРКОВИЋ, Миодраг: *Српски епископи и митрополити средњег века*. – Скопље, 1937.
- ПУРКОВИЋ, Миодраг: *Попис села у средњовековној Србији*. – Годишњак Скопског Филозофског факултета (Скопље), 1940, IV/2, 58–123.
- РАДОЈКОВИЋ, Борислав: *О сокалницима*. – Београд, 1937.
- РАДОЈЧИЋ, Никола: *Обред крунисања босанског краља Твртка I*. – Београд, 1948.

РАШЕВИЋ, Мирослав: *Демографске прилике и становништво*. У: Насеља и становништво у области Бранковића 1455. године. Београд, 2001, 411–454.

РАШИЋ, Миле: *Хидроенергетски потенцијал слива Дрине*. У: Река Дрина и Подриње, Београд: Вукан, 2000, 24–49.

РИСТАНОВИЋ, Слободан: *Река Дрина – опити део. Водни ресурси. Србиње. Горажде. Вишеград*. У: Река Дрина и Подриње, Београд: Вукан, 2000, 5–15, 56–94, 113–119, 174–176.

РУВАРАЦ, Иларион: *Рашки епископи и митрополити*. – Глас Српске краљевске академије (Београд), 1901, LXII, 1 – 46.

РУДИЋ, Вујадин Б.: *Географске карактеристике Бјелопољског краја*. У: Бијело Поље. – Београд, 1987, 11–30.

РУДИЋ, Вујадин Б.: *Етнодемографски процеси у бјелопољском крају*. – Подгорица : Црногорска академија наука и умјетности, 2003.

РУДИЋ, Вујадин Б.: *Социогеографске карактеристике Бродарева*. У: Ужички зборник: прилози за политичку, културну и економску историју Титовог Ужица и околине, бр. 16, Титово Ужице, 1987, 433–435.

РУДИЋ, Срђан – ПЕТРОВИЋ, Владета: *Прибојски крај у прошлости*. У: Становништво општине Прибој. – Београд : Географски факултет, 1998, 44–58.

РУДИЋ, Срђан: *Пљеваљски крај у путописима 16. века*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 2001, књ. 2, 129–136.

САЛИХ, Јалимам: *Из хисторије средњовековног Полимља*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2005, 6, 47–54.

САМАРЦИЋ, Радован: *Београд и Србија у списима француских савременика*. – Београд, 1961.

СИНДИК, Душан: *О првом помену Брскова*. – Историјски часопис (Београд), 2008, LVI, 305–309.

SKENDER, Rizaj: *O defteru Skadarskog sandžaka iz 1485. godine*. – Jugoslovenski istorijski časopis (Beograd), 1980, 1–2, 106–126.



СИМОНОВИЋ, Ђорђе Р.: *Средњовековне и садашње сеоске територије и атари Србије*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VI, Пријепоље, 1978, 13–19.

СМИЉАНИЋ, Аранђел: *Титула жупана од првог помена до краја XII вијека*. – Гласник удружења архивских радника Републике Српске (Бања Лука), 2009, 100–114.

СОЛОВЈЕВ, Александар: *Сокалници и отроци у упоредно–историјској светлости*. – Гласник Скопског научног друштва (Скопље), 1938, XIX, 103–132.

СПАСИЋ, Душан: *Средњовековни утврђени градови средњег Полиња*. – Милешевски записи (Пријепоље), 1997, 2, 35–69.

СПАНИЋ, Midhat: *Odnosi hercega Stjepana Vukčića Kosače i kralja Stjepana Tomaša*. У: Zbornik radova: naučni skup herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba, Mostar, 23.5. 2003. godine, Вошњаčka заједница Кulture 'Preporod', Gradsko друштво Mostar, Mostar 2005, 77–83.

СПРЕМИЋ, Момчило: *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*. – Београд, 1994.

СПРЕМИЋ, Момчило: *Прекинут успон : српске земље у позном средњем веку*. – Београд, 2005.

СТАНКОВИЋ, Стеван: *Географски положај Дрине*. У: Дрина. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 11–18.

СТАМЕНКОВИЋ, Србољуб: *Становништво и насеља*. У: Дрина. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, 285–332.

СТЈЕПЧЕВИЋ, Иво – Ковијанић, Ристо: *Први помени Никољ – пазара и Бијелог Поља*. – Историјски записи (Цетиње), 1954, књ. X, 2, 610–611.

СУБОТИЋ, Војислав: *Стара Рашка држава, настанак и развој до Немањића*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XXIII, Пријепоље, 2008, 145–169.

СУБОТИЋ, Војислав–СКОВРАН, Аника–ВЛАХОВИЋ Петар: *Бисери старе Рашке*. – Београд: Завичајно удружење Нововарошана у Београду, 2010.

ТЕРЗИЋ, Славенко: *Белешке са историјско–географских истраживања средњег Полимља (13 – 17. мај 1996)*. – Историјски часопис (Београд), 1997, XLII–XLIII (1995–1996), 505–517.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Жупа Црна Стена*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XIV, Пријепоље, 1992, 161–171.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Српска средњовековна жупа у дјелима Стојана Новаковића*. У: Стојан Новаковић – личност и дело (Научни скупови књ. 25). – Београд, 1995, 293–299.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Средњовековна рударска топонимија у околини Пријепоља*. – Милешевски записи (Пријепоље), 1996, 2, 91–99.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Жупа Љубовића*. У: Краљ Владислав и Србија XIII века. – Београд: Историјски институт, 2003, 47–62.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Средњовековна мајсторска села на размеђу сеоског и градског друштва*. У: Српско село – могућности и даљи правци истраживања, Музеј „Старо село“ Сирогојно и Историјски институт САНУ, Сирогојно 2003, 7–17.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Дабар*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2005, 6, 35–44.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Нахија Кава (1468/9 – 1477)*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 2006, књ. 5, 41–47.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Дубровачка грађа о цркви Грлици у Полимљу*. – Историјски часопис (Београд), 2008, LVI, 261–277.

ТОМОВИЋ, Гордана–ПУШИЦА, Славољуб: *Средњовековне путне станице и коначишта у Полимљу*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2009, 8, 69–96.

ТОМОВИЋ, Гордана: *Војиновићи*. У: Споменица академика Симе Ћирковића, Београд, 2011, 355–365.

ТОШИЋ, Ђуро: *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*. У: Зборник за историју Босне и Херцеговине, 1, Београд, 1995, 85–97.

ТОШИЋ, Ђуро: *О влашкој скупини Вранеша у нахији Љубовића*. – Милешевски записи (Пријепоље), 1996, 2, 101–115.

ТОШИЋ, Ђуро, *Родоначелник племена Косача–војвода Влатко Вуковић*. У: Косаче – оснивачи Херцеговине. – Билећа – Гацко – Београд, 2002, 243–260.

ТОШИЋ Ђуро: *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића*. У: Земља Павловића–средњи вијек и период турске владавине, АНУ Републике Српске, Бања Лука–Српско Сарајево, 2003, 357–366.

ТРИЈИЋ, Владан: *О сокалницима*. – Прилози за књижевност и језик, историју и фолклор (Београд), 2002 – 2003, књ. 68–69, бр.1–4, 3–28.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Историја средњовековне босанске државе*. – Београд, 1964.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Херцег Стефан Вучић–Косача и његово доба*. – Београд, 1964.

ЋИРКОВИЋ, Сима–КОВАЏЕВИЋ–КОЈИЋ, Desanka: *Zdravstvene prilike u srednjovjekovnoj bosanskoj državi*. – Acta historica medicinae pharmaciae et veterinae (Beograd), 1970, X/2, 93–98.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Пријепоље у средњем веку*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 211–223.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Сеоска општина код Срба у средњем веку*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, V, Пријепоље, 1978, 81–88.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Проблеми биографије светог Саве*. У: Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд, 1979, 7–12.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Милешева и Босна*. У: Милешева у историји српског народа, Београд, 1987, 137–143.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Bosanska crkva u bosanskoj crkvi*. У: Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. – Sarajevo, 1987, 195–253.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Мерење и мере у средњовековној Србији*. У: Работници, војници, духовници, Београд, 1997, 135–168.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Сугуби венац*. У: Работници, војници, духовници, Београд, 1997, 277–305.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Русаика господа*. У: Работници, војници, духовници, Београд, 1997, 306–317.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *'Насељени градови' Константина Порфирогенита и најстарија територијална организација*. У: Зборник радова Византолошког института 37, Београд, 1998, 9–32.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Преци Немањини и њихова постојбина*. У: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви (Научни скуп књ. 26.). – Београд, 2000, 21 – 29.

ЋИРКОВИЋ, Сима–КОВАЧЕВИЋ–КОЈИЋ, Десанка–ЋУК, Ружа: *Старо српско рударство*. – Београд–Нови Сад, 2002.

ЋИРКОВИЋ, Сима: *Павловића земља (Contrata de Paulovich)*. У: Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, АНУ Републике Српске, Бања Лука–Српско Сарајево, 2003, 37–45.

ЋОРОВИЋ, Владимир: *Територијални развој босанске државе у средњем веку*. – Приступна академска бесједа прочитана на свечаном скупу С. К. Академије 16 маја 1935 год., 5–47.

ЋОРОВИЋ, Владимир: *Хисторија Босне*. – Београд, 1940.

ЋОРОВИЋ, Владимир: *Питања о хронологији у делима светог Саве*. – Годишњица Николе Чупића (Београд), 1940, књ. XLIX, 1–69.

ЋОШКОВИЋ, Рејо: *Crkva bosanska и XV stoljeću*. – Sarajevo, 2005.

ЋУК, Ружа: *Два стара трга у Полимљу*. – Историјски часопис (Београд), 1982 – 1983, XXIX – XXX, 39–46.

ЋУК, Ружа: *Бреза и Коморани – средњовековна насеља у Полимљу*. – Историјски часопис (Београд), 1987, XXXIV, 61–73.

ЋУК, Ружа: *Тоболчаревићи – Дубровчани пореклом из Пријепоља*. – Историјски гласник (Београд), 1996, 1–2, 19–29.

ЋУК, Ружа: *Караванске станице у Полимљу*. – Милешевски записи (Пријепоље), 1996, 2, 7–24.

ЋУК, Ружа: *Косаче и Полимље*. У: *Косаче–оснивачи Херцеговине*. – Билећа–Гацко–Београд, 2002, 378–388.

ЋУК, Ружа: *Пљевља и пљеваљски крај у дубровачкој архивској грађи*. – Гласник Завичајног музеја (Пљевља), 1999, књ. 1, 55–67.

ЋУК, Ружа: *Почеци рударства и привредни успон Србије*. У: Краљ Владислав и Србија XIII века. – Београд: Историјски институт, 2003, 99–105.

ЋУК, Ружа: *Полимље у средњем веку: људи и послови*. – Милешевски записи (Пријепоље), 2005, 6, 23–33.

ФЕМИЋ, Милинко П.: *Пријепољски крај у простору и времену*. – Београд – Пријепоље, 1999.

ФЕРЈАНЧИЋ, Божидар – ЋИРКОВИЋ, Сима: *Стефан Душан: краљ и цар 1331 – 1355*. – Београд, 2005.

ФИЛИПОВИЋ, Недим: *Поглед на османски феудализам (са нарочитим обзиром на аграрне односе)*. – Годишњак историског друштва Босне и Херцеговине (Сарајево), IV, 1952, 35–50.

FILIPOVIĆ, Nedim: *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*, Godišnjak VII, Centar za balkanološka ispitivanja (Sarajevo), knj. 5, 1970, 147–152.

FILIPOVIĆ, Nedim: *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*. – Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BiH (Sarajevo), knj. XII, 1974, 127–221.

FILIPOVIĆ, Nedim: *Islamizacija Vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XV vijeku*. – Radovi ANU BiH (Sarajevo), knj. LXXIII, VI, 1983, 139–148.

ФОСТИКОВ, Александра: *Ковачки занат на тлу средњовековне Србије*. – Београдски историјски гласник (Београд) = Belgrade Historical Review, 2012, 3, 105–126.

HALILOVIĆ, Smajo: *Prilog podsjećanju na formiranje Hercegovačkog sandžaka i njegov teritorijalni razvoj*. – Hercegovina (Mostar), 15 – 16, 2003, 17–22.

ХАН, Верона: *Налази средњовековног и новијег стакла у Полимљу*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VIII, Пријепоље, 1980, 173–184.

HADŽIJANIĆ, Muhamed: *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*. – Sarajevo, 2004.

HANDŽIĆ, Adem: *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*. – Prilozi za orijentalnu filologiju (Sarajevo), XXVI, 1978, 7–42.

HRABAK, Bogumil: *Herak Vraneš*. – Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine (Sarajevo), 1955, VII, 53–64.

HRABAK, Bogumil: *Putnici iz hrišćanske Evrope o privrednim prilikama slovenskih zemalja na Balkanu pod Turcima u XVI veku*. – Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. VI, Priština, 1969, 1–43.

ХРАБАК, Богумил: *Пословни људи Полимља (1350–1700)*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 235–257.

ХРАБАК, Богумил: *Епидемије у Санџаку од средине XV до краја XVIII века*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, IX, Пријепоље, 1981, 139–149.

ХРАБАК, Богумил: *Пољопривреда Босне и Херцеговине 1463–1700. године*. У: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 188.

HRABAK, Bogumil: *Goražde od XIV do XVI veka*. – Jugoslovenski istorijski časopis (Beograd), 2, 1997, 17–40.

ХРАБАК, Богумил: *Челници сточарских заједница у источној Херцеговини у XIII – XIV У*: Зборник за историју Босне и Херцеговине (Београд), 1995, 1, 139–159.

ХРАБАК, Богумил: *Фоча до краја XVIII века*. – Београд, 1999.

ХРАБАК, Богумил: *Војнуци у Трговишту (Рожају), Бихору, Будимљи, Пећи и Клопотнику 1485. године*. – Новопазарски зборник (Нови Пазар), 2007, 30, 83–89.

ХРАБАК, Богумил: *Рударство Старе Раике феудалног времена*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XXIII, Пријепоље, 2008, 169–185.

ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.: *Структура и организација средњовековних катуна*. У: Симпозијум о средњовјековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961. г., Сарајево, 1963, 45–112.

ЧАНАК–МЕДИЋ, Милка: *Архитектура Немањиног доба II. Цркве у Полимљу и на Приморију*. – Београд: Археолошки институт, 1989.

ЧАР – ДРНДА, Хатица: *Прилог проучавању прошлости града Милешевца*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XI, Пријепоље, 1985, 111–117.

ЧАР – ДРНДА, Хатица: *Из прошлости Пријепоља*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XII, Пријепоље, 1988, 207–214.

ČAR – DRNDA, Hatidža: *Grad Foča na razmeđu dviju civilizacija*. – Hercegovina (Mostar), 15 – 16, 2003, 49–60.

ČAR – DRNDA, Hatidža: *Oblast hercega Stjepana Kosače prema podacima popisa iz 1468/69*. U: Zbornik radova: naučni skup herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba, Mostar, 23.5. 2003. godine, Bošnjačka zajednica Kulture 'Preporod', Gradsko društvo Mostar, Mostar 2005, 61–68.

ЧАР – ДРНДА, Хатџа: *Из историје Прибоја на Лиму – османски период*. – Прибој, 2007.

ČELEBIJA, Evlija *Putopis, odlomci o jugoslovenskim zemljama I – II*, prevod Hazim Šabanović. – Sarajevo, 1957.

ŠABANOVIĆ, Hazim: *Bosanski pašaluk postanak i upravna podela*. – Sarajevo, 1959.

ШАКОТА, Мирјана: *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*. – Саопштења (Београд), IX, 1970, 19–46.

ШАКОТА, Мирјана: *Ризница манастира Бање код Прибоја*. – Београд, 1981.

ШАЛИПУРОВИЋ, Вукоман: *Средњовековни метох и трг манастира светог Ђорђа у Мажичима по до данас сачуваним називима места*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, IV, Пријепоље, 1976, 129–140.

ШАЛИПУРОВИЋ, Вукман: *Нека питања границе Босне и Херцеговине и Деспотовине у XIV и XV веку и места и положаја неких средњовековних градова у Средњем Полињу*. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, VII, Пријепоље, 1979, 195–207.

ШАНТИЋ, Ферко: *Пријепоље у другој половини XV века*. Становништво и привреда. У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XII, Пријепоље, 1988, 137–153.

ŠANTIĆ, Ferko: *Prijepoljski kraj u XV veku: najstariji popisi stanovništva i naselja prijepoljskog kraja, privredna proizvodnja u tim naseljima*. – Prijepolje: Glas Polimlja, 1989.

ШАНТИЋ, Ферко: *Пријепољски крај у попису скадарског санџака 1485. год.* У: Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, XIII, Пријепоље, 1990, 273–280.

ЏКАЛЈИЋ, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku.* – Sarajevo, 1979.

ШКРИВАНИЋ, Гавро: *Жичко епархиско властелинство.* – Историски часопис (Београд), 1954, IV, 147–172.

ШКРИВАНИЋ, Гавро: *Именик географских назива средњовековне Зете.* – Титоград: Историски институт НР Црне Горе, 1959.

ШКРИВАНИЋ, Гавро: *Путеви у средњовековној Србији.* – Београд, 1974.

ШУИЦА, Марко: *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара.* – Београд, 2000.

ШУИЦА, Марко: *О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике.* У: Споменица академика Симе Ћирковића, Београд, 2011, 225–244.

ШЋЕПАНОВИЋ, Жарко: *Средњовјековна села Јабучно и Палеж граничне међе жупе Љубовиће.* – Историски записи (Титоград), 1970, 2–3, 399–405.

ШЋЕПАНОВИЋ, Жарко: *Средње Полимље и Потарје. Историско–етнолошка расправа.* – Београд: Српска академија наука и уметности, Етнографски институт, посебна издања књ. 20, 1979.

ШЋЕПАНОВИЋ, Жарко: *Бјелополски крај од друге половине XIV до краја XV вијека.* У: Бијело Поље. – Београд, 1987, 89–97.



## **ТОПОГРАФСКЕ КАРТЕ:**

*Sekcija Prijepolje, (578) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.*

*Sekcija Goražde, (526) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.*

*Sekcija Višegrad, (527) 1:100000, Izdanje Vojnogeografskog instituta, Beograd 1971.*

## БИОГРАФИЈА

Маријан Премовић је рођен 4. маја 1983. године у Беранама, Црна Гора. Основну школу и гимназију (друштвено језички смјер) завршио је родном граду. Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Одсјек за историју, уписао је школске 2001/2, а дипломирао у октобру 2006. године.

Радну каријеру започео је у ЈУ Средња медицинска школа „Др Бранко Зоговић“ у Беранама, а од септембра 2011. године ради на Филозофском факултету у Никшићу као асистент на предметима: Историја Балкана у средњем вијеку I и II, Општа историја средњег вијека и Историја Византије. Постдипломске студије на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву уписао је новембра 2006. године, а одбранио је магистарску тезу 11. јуна 2010. године, тема: *Жупа Будимља у средњем веку*, пред комисијом у саставу: академик проф. др Раде Михаљчић (предсједник), проф. др Андрија Веселиновић (ментор) и проф. др Ненад Лемајић (члан). У периоду од 1. до 6. јула 2012. године завршио је пету међународну летњу школу за младе дипломате „Војвода Гавро Вуковић“.

Објавио је 1 монографију и више од 10 научних радова. Учествовао на неколико научних скупова, трибина, округлих столова и промоција књига.

Прилог 1.

## Изјава о ауторству

Потписани-а Маријан Треновић

број уписа 348/1-XI/10

### Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 19.03.2013. године

Маријан Треновић

Прилог 2.

## Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Маријан Премовић

Број уписа 348/1-XI/10

Студијски програм Историја

Наслов рада Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку

Ментор проф. др Андрија Веселиновић

Потписани Маријан Премовић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 19.03.2013. године

Маријан Премовић

Прилог 3.

## Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем веку

---

---

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

### 1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

**Потпис докторанда**

У Београду, 19.03.2012

Маријан Треновић

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.